CEZAR BĂLĂŞOIU

PROBLEME ALE DISCURSULUI RAPORTAT

Ilustraţia copertei: Valeriu Pantilimon, *Crin în gravitaţie redusă*, creioane acuarelă

Prietenilor mei

CUPRINS

Introducere

Abrevieri

Partea întâi. Forme ale discursului raportat

1. Discursul raportat
2. Discursul narativizat
3. Discursul indirect
4. Discursul indirect liber
5. Discursul direct
6. Discursul direct liber

Partea a doua. Concepte particulare

1. Eterogenitate
2. Heteroglosie
3. Verbe declarative
4. Dialogism
5. Fiinţe discursive
6. Modalităţi enunţiative

Încheiere

Surse

Bibliografie

INTRODUCERE

De mai mulţi ani, predau la anul III de la *Litere* un curs opţional numit *Probleme ale discursului raportat*. Deşi la început cursul avea drept obiectiv prezentarea unor forme cu care studenţii erau deja familiarizaţi de la seminarele de stilistică a limbii române sau din exerciţiile de gramatică ce implică translatarea unei fraze dintr-un tip de „vorbire" în altul, odată cu trecerea timpului substanţa cursului s-a

îmbogăţit cu întrebări, generate pe de o parte de amplificarea bibliografiei, pe de alta de problemele ridicate de multe dintre textele supuse analizei.

Era nevoie, aşadar, de o lucrare care să sintetizeze bibliografia pe care o strânsesem, să cumuleze cele mai bune exemple, să-mi pună mai multă ordine în idei, încercând să propună posibile răspunsuri pentru aceste întrebări şi să constituie un ghid acceptabil pentru studenţi, într-un domeniu pe cât de interesant, pe atât de vast. Această carte înlocuieşte pachetul de materiale pe care îl utilizam până acum pentru cursul amintit şi constituie o bornă pe traiectoria acestuia.

Informaţia existentă în bibliografia românească asupra discursului raportat alimentează o teorie pe care în cuprinsul lucrării am numită clasică (sau tradiţională) şi care ar justifica cu greu o lucrare nouă pe această temă, pentru că în perimetrul acestei teorii, ocupat de vorbirea directă, vorbirea indirectă şi de stilul indirect liber – forme ale raportării în comunicarea cotidiană şi în acelaşi timp procedee ale stilisticii – schimbările de viziune sunt condiţionate de înlocuirea completă a principiilor ce o susţin. Tot ceea ce era de spus s-a spus deja. Paralel cu aceasta, s-au dezvoltat însă, începând cu deceniul opt al secolului trecut, diferite teorii ale enunţării, unele stimulate şi de traducerea în franceză şi engleză a lucrărilor lui Bahtin. Lucrarea de faţă încearcă să pondereze afirmaţiile ce compun teoria tradiţională prin contraargumente venind dinspre noile teorii asupra fenomenului studiat aici.

Întrebările la care noile teorii încearcă să răspundă nu vizează strict domeniul discursului raportat, care acum devine doar o zonă aflată la confluenţa unor câmpuri mai largi: este simptomatic, de exemplu, că discursul raportat este perceput simultan ca manifestare a eterogenităţii demonstrate şi a heteroglosiei sau că este descriptibil atât în termenii polifoniei lingvistice, cât şi în cei ai polifoniei literare, care la rândul lor sunt manifestări ale dialogismului. Legăturile dintre aceste noţiuni trebuiau scoase în evidenţă – de aici, structura lucrării, în care, alături de formele discursului raportat, sunt cercetate şi câteva zone de influenţă cu care domeniul acestuia vine în contact. Partea întâi trece, aşadar, în revistă cele cinci forme standard ale fenomenului (discursul narativizat, indirect, indirect liber, direct şi direct liber), precedate de o încercare de definire a discursului raportat. Pentru fiecare dintre modalităţile amintite am indicat câteva dintre

principalele puncte nevralgice, încercând nu numai să le documentez, dar şi să le discut pornind de la exemple româneşti. Latura practică este întregită, de asemenea, printr-o aplicaţie pe text pentru fiecare dintre aceste discursuri. Partea a doua începe cu relevarea eterogenităţii constitutive a limbajului, care poate ajunge să se manifeste sub diferite forme; una dintre acestea este heteroglosia, adică realizarea eterogenităţii demonstrate în operele de ficţiune. Am rezervat un spaţiu discutării verbelor declarative, care constituie unul dintre mijloacele prin care eterogenitatea constitutivă devine una demonstrată şi care au importanţă pentru studierea discursului raportat. M-a interesat apoi problema dialogismului, care este sursa eterogenităţii limbajului şi care se poate manifesta pe mai multe planuri. Dialogismul determină apariţia mai multor puncte de vedere în unul şi acelaşi enunţ (uneori în unul şi acelaşi cuvânt), puncte de vedere care sunt susţinute de entităţi numite în literatura de specialitate enunţiatori, o specie de fiinţe discursive (fr. *êtres discursifs*, termen promovat de Oswald Ducrot şi Henning Nølke, printre alţii). De aici, necesitatea de a le acorda un spaţiu – acestora şi relaţiilor dintre ele, care se realizează sub forma modalităţilor enunţiative.

Teoriile recente asupra domeniului pe care îl parcurgem aici surprind prin diversitatea abordărilor şi a direcţiilor de explorare, contribuţiile venind de la cercetători interesaţi de lingvistică, pragmatică, sociologie, dialectologie, semiotică sau naratologie. Diversitatea termenilor întrebuinţaţi pentru studierea fenomenelor legate de discursul raportat nu este mai puţin deconcertantă. Astfel, pentru varianta directă şi indirectă a raportării, lucrările de referinţă ale teoriei clasice fac în general referire la *oratio recta* şi *oratio obliqua* (termeni păstraţi ca atare în studiile de semiotică şi semantică teoretică), pe care lucrările româneşti de gramatică îi traduc prin *vorbire directă* şi *vorbire indirectă*; descoperirea *stilului indirect liber* şi intrarea acestuia în atenţia lingviştilor îl atrage între speciile definibile gramatical (ceea ce produce o tentativă de omogenizare a terminologiei prin *vorbirea* indirectă liberă, termen care totuşi nu prinde) şi, simultan, trece formele clasice ale raportării în zona de interes a stilisticii, fapt care le transformă în *stiluri*. Termenul *stil* este departe de a conveni pentru descrierea unor forme de raportare ce apar în corpusuri de limbă vorbită, unde ne întâmpină modalităţi de *redare* şi nu procedee de *reprezentare* (a spuselor, scriselor,

gândurilor, atitudinilor), utilizate deliberat şi vizând efecte estetice, ca în proza scrisă. *Vorbire* nu este însă întru totul necorespunzător pentru utilizarea sa în ficţiunea narativă: de pildă, *speech*, uzual în terminologia naratologiei britanice şi americane, ar putea găsi în *vorbire* o posibilă traducere; o echivalare alternativă ar fi cea prin *discurs*. În ultimele decenii s-a impus în literatura de specialitate de limbă franceză seria terminologică ce utilizează termenul *discurs* pentru a opera discriminări între *modurile reprezentării în proza ficţională* (*discours du récit*). Se vorbeşte, prin urmare, despre *discurs narativizat*, *discurs indirect liber* etc. Folosirea acestora este pe deplin justificată atunci când desemnează diferite modalităţi de raportare a *spuselor*; unii cercetători pun însă sub semnul întrebării adecvarea utilizării lor pentru procedee literare de reprezentare a *gândurilor*, aşadar a unor procese mintale ce pot exclude verbalizarea. S-ar impune, prin urmare, folosirea unor serii terminologice paralele pentru reprezentarea spuselor şi a gândurilor. Într-o lucrare dedicată modalităţilor narative utilizate în proza ficţională engleză şi semnată de Geoffrey Leech şi Mick Short, autorii fac, de pildă, diferenţa dintre *indirect speech*, *direct speech* etc. şi *indirect thought*, *direct thought* etc. Terminologia utilizată de Leech & Short este însă greu de impus, unul dintre motive fiind şi faptul că în limba română *gândire liberă* sau *gândire indirectă* sună forţat şi nepotrivit pentru a desemna modurile de reprezentare pe care autorii citaţi le au în vedere. Ann Banfield, pe de altă parte, redescoperă avantajele termenului *stil*: autoarea utilizează sintagma *represented speech and thought* pentru a trimite la un ansamblu de mijloace al cărui principal membru este *stilul indirect liber* (*free indirect style*), nume pe care Banfield îl preferă celui de *discourse* tocmai pentru că *style* accentuează pe natura pur literară şi necomunicaţională a procedeului. *Speech* ajunge, prin urmare, să desemneze nu un ansamblu de procedee (ca în teoria tradiţională), ci procesul verbal la care fac trimitere acestea. Cu alte cuvinte, în timp ce pentru unii *speech*/*discours*/*vorbire* numesc modalităţile generale de realizare narativă a unui conţinut, alţii operează discriminări în acest conţinut, ceea ce-i determină să separe modalităţile de reprezentare a vorbirii de cele de reprezentare a gândirii sau atitudinii. Banfield rămâne aşadar credincioasă tradiţiei inaugurate de Bally şi preferă termenul *stil* pentru manifestările narative ale reprezentării spuselor şi gândurilor, folosind termenul *discurs* în sens restrâns, exclusiv

pentru situaţii de comunicare dialogale factuale, de tipul conversaţiei. În această situaţie, fiecare studiu din domeniu trebuie să-şi avizeze cititorii asupra modului în care va folosi terminologia.

Legitimitatea termenului *raportare* a fost ea însăşi pusă sub semnul întrebării. Monika Fludernik (2005) sau Sophie Marnette (2005), de pildă, scot în evidenţă faptul că *raportare* (care sugerează o activitate de redare a unui discurs anterior, pus pe seama unui terţ) este inadecvat pentru a trimite la un ansamblu de modalităţi de redare (sau de procedee de reprezentare) a unor discursuri reale sau imaginare, trecute sau potenţiale, aparţinând unui terţ sau raportorului însuşi (cazurile de autocitare). În plus, studii precum cele semnate de Diane Vincent şi Sylvie Dubois (1996) sau de Deborah Tannen (1989) scot în evidenţă faptul că modalităţi de raportare precum discursul direct sau discursul indirect au în contextele narative şi în cele argumentative valori diferite, în acestea din urmă funcţia de raportare fiind doar una (slab reprezentată) din mai multe posibile. Observaţii de acest gen contribuie şi la necesitatea de discriminare între modalităţi de *redare* (în general a spuselor), în utilizarea obişnuită a limbajului, şi procedee de *reprezentare* (a spuselor, gândurilor, atitudinii), în literatură.

Pentru comoditate, în lucrarea de faţă voi utiliza termenii *discurs direct, discurs indirect* etc. pentru a trimite atât la modalităţi de redare, cât şi la procedee de reprezentare, ori de câte ori este posibil. De asemenea, voi păstra ca atare terminologia proprie unui autor, lămurind local abrevierile de care mă folosesc, fără să risc o traducere.

Unele dintre reflecţiile prilejuite de modalităţile discursului raportat cărora le-am făcut loc în lucrarea de faţă au apărut anterior în diferite locuri (secţiunea despre discursul direct liber reia, de exemplu, un articol publicat într-un volum omagial dedicat doamnei profesoare Mihaela Mancaş). Aceste piese independente au fost însă regândite pentru a funcţiona ca părţi ale lucrării de faţă, îmbogăţindu-le cu observaţii şi exemple noi sau eliminând secţiunile care ar fi complicat expunerea.

Fiecare dintre formele discursului raportat care populează partea întâi este urmată de o aplicaţie pe text, care urmăreşte să rafineze observaţiile făcute în partea teoretică şi să urmărească modul în care un anumit tip de discurs funcţionează într-o operă anume.

Pentru citatele extrase din lucrările străine, am utilizat, atunci

când a fost posibil, versiunea românească (traducătorii fiind indicaţi între paranteze); când versiunea românească lipseşte, traducerea citatelor îmi aparţine.

În sfârşit, trebuie să amintesc de cei care au contribuit la realizarea acestei lucrări. Proiectul *Probleme ale discursului raportat* a fost finanţat de compania Jollyturns LLC (jollyturns.com).

Aş vrea să le mulţumesc:

Alinei şi lui Ovidiu Predescu, fără generozitatea cărora această carte ar fi apărut mult mai târziu sau nu ar fi apărut deloc. Colegei mele, conf. dr. Camelia Uşurelu, pentru discreţia şi delicateţea cu care m-a încurajat să scriu cartea; Camelia a citit, de asemenea, un articol care a intrat ulterior în componenţa lucrării, făcând observaţii valoroase şi îndemnându-mă să continui. Referenţilor acestei lucrări, prof. dr. Mihaela Gheorghe, de la Universitatea Transilvania, conf. dr. Ioan Milică, de la Universitatea Alexandru Ioan Cuza, şi prof. dr. Ariadna Ştefănescu, de la Universitatea din Bucureşti, care au avut amabilitatea de a o citi şi de a o recomanda pentru publicare. Ariadna Ştefănescu a citit metodic şi cu un ochi critic textul şi mi-a semnalat numeroase locuri în care expunerea a putut fi îmbunătăţită, iar observaţiile ei au fost minuţioase, plasându-se la nivelul celor mai fine detalii, fapt pentru care îi sunt în mod special recunoscător. Nu în ultimul rând, soţiei mele, redactor de carte Simina Bălăşoiu, care m-a sprijinit pe tot parcursul scrierii cărţii şi cu care m-am consultat adesea pe măsură ce o redactam. De asememea, Simina a fost un partener de dialog atent, receptiv şi stimulant în toate situaţiile în care am simţit nevoia să expun prin viu grai, pentru a le înţelege, multe dintre problemele despre care va fi vorba în cele ce urmează.

Abrevieri:

DD – discurs direct
DDl – discurs direct legat
DDL – discurs direct liber
DI – discurs indirect
DIID – discurs indirect intonat direct
DIL – discurs indirect liber
DN – discurs narativizat
Do – discurs originar
DR – discurs raportat
SIL – stil indirect liber

PARTEA ÎNTÂI
FORME ALE DISCURSULUI RAPORTAT

DISCURSUL RAPORTAT

teoria clasică vs. teorii ale enunţării, *représentation du discours autre*, forme marcate vs. forme interpretative, discurs raportat vs. modalizare în discurs secundar, cadru vs. inserţie, legătură

reprezentaţională, încadrare structurală, subordonare comunicativă, montaj de perspective, axe ale *mimesis*-ului, reprezentare, formalizare, orientare

Discurs raportat (DR) este un termen generic pentru ansamblul modalităţilor de redare sau reprezentare, în cadrul unui discurs, a altui discurs. Deşi cele două mari tipuri de teorii care detaliază funcţionarea acestor modalităţi de redare sunt de acord în privinţa acestei definiri generale, ele diferă în ceea ce priveşte felul în care văd relaţia dintre acestea şi discursul pe care ele îl reprezintă, precum şi relaţiile dintre aceste modalităţi înseşi.

Teoria clasică (TC de aici înainte) asupra DR îşi are originea în moştenirea tratatelor latineşti de retorică, în gramaticile franceze din sec. XVIII, în gramaticile şcolare din sec. XIX şi în structuralismul lingvistic. Conform acestei teorii, DR cuprinde ansamblul modalităţilor de redare a spuselor unui terţ, modalităţi pentru discriminarea cărora sunt utilizate criteriul sintactic şi criteriul referenţial. TC consideră că DD este punctul zero al redării, modalitatea de redare prin excelenţă, pentru că DD redă integral şi întocmai spusele cuiva, fidelitatea fiind atât una de ordin logic, cât şi una de ordin gramatical, în sensul că nu există un ansamblu de transformări care, aplicate unui discurs originar (Do), să furnizeze DD. Trăsăturile acestuia din urmă devin puncte de verificare pentru trăsăturile DI, obţinut prin aplicarea unui ansamblu de transformări (sintactice şi referenţiale) aplicate DD. DD şi DI sunt văzute ca moduri primare de redare, tipuri polare, care se opun în mai multe planuri: ontologic (real vs. fals), psihologic (obiectiv vs. subiectiv), sintactic (independenţă vs. dependenţă), enunţiativ (eterogen vs. omogen). La fel este percepută relaţia dintre emiţătorul originar şi emiţătorul raportor: discursul citat din DD este spaţiul raportatului, în care raportorul nu intervine; în schimb, discursul citat din DI este prin excelenţă spaţiul raportorului, din care raportatul a fost eliminat.

TC este centrată în sistemul lingvistic şi are următoarele caracteristici:

1. în TC, obiectul raportării este enunţul, care este privit exclusiv gramatical;

2. TC face diferenţa dintre forme de raportare primare (DD şi

DI) şi derivate (DIL, DDL, DDl, DIID). Admite legătura dintre un Do şi DD, pe care îl consideră fidel primului, redându-l cu exactitate şi în mod obiectiv. Explică DI prin aplicarea unui set de transformări asupra DD, transformări care sunt de ordin gramatical (corespondenţa timpurilor, transpunerea persoanelor verbale şi pronominale) şi referenţial (transpunerea deicticelor în anaforice). Explică toate celelalte forme de DR prin combinaţii ale trăsăturilor definitorii ale DD şi DI;

3. în TC, relaţiile dintre participanţii la comunicare sunt statice. Enunţul de raportat aparţine unui emiţător originar, care devine emiţător citat (sau raportat) în interiorul dispozitivului de citare utilizat de emiţătorul raportor. Definitoriu pentru DD este faptul că rolul raportorului este restricţionat, el se opreşte la selecţii operate în discursul citant al DD, partea citată fiind redată fidel şi obiectiv. În mod similar, emiţătorul raportat tinde să fie exclus din discursul citat al DI, care este o formă revendicată de raportor.

4. consideră formele primare ale DR ca manifestări polare ale acestuia, care pot fi definite prin prezenţa sau absenţa unei anumite trăsături: fonetică (+/– intonaţie), sintactică (+/– dependenţă), lexicală (+/– termeni afectivi, argotici, dialectali), referenţială (+/– deictice).

5. este definibilă în termeni cheie precum: stiluri primare/stiluri derivate, fidelitate/transpunere, literar/nonliterar.

Teoriile enunţării (TE) asupra DR s-au conturat treptat, prin lucrările unor teoreticieni precum M.M. Bahtin, J. Austin, J. Searle, E. Benveniste, D. Sperber, A. Culioli, D. Maingueneau sau J. Authier-Revuz. TE consideră că obiectul raportării nu este enunţul, ci *actul de enunţare*. Enunţul este produsul actului de enunţare; deşi responsabilitatea asupra acestuia aparţine locutorului său, un enunţ este realizat prin cooperare între enunţiator şi co-enunţiator, care sunt numiţi împreună coenunţiatori; enunţul este rezultatul eforturilor de cooperare depuse de coenunţiatori. DR este spaţiul unei eterogenităţi demonstrate a limbajului şi cuprinde modalităţile prin care eterogenitatea constitutivă a acestuia este făcută evidentă.

TE sunt centrate pe activitatea de enunţare şi au următoarele trăsături:

1. consideră că obiectul raportării îl constituie actul enunţării, care cuprinde toate circumstanţele activităţii de enunţare şi al cărui nucleu este enunţul. În raportare, raportorul nu redă doar enunţul, ci

poate face trimitere la diferite alte componente ale enunţării (participanţi, timp, loc, diferite referinţe);

2. consideră că există o relaţie dinamică între participanţii la enunţare, care în TE sunt numiţi locutor şi colocutor, enunţiator şi co-enunţiator (sau, împreună, coenunţiatori). Între coenunţiatori există o relaţie dinamică şi în interiorul formelor DR: în DD, rolul raportorului nu se limitează la selecţii operate în discursul citant (este respinsă ipoteza fidelităţii şi obiectivităţii DD), iar raportatul rămâne prezent şi detectabil, cel puţin ca sursă pragmatică, în DI;

3. consideră formele DR ca forme ale activităţii de redare/reprezentare a unui Do (real, posibil, fictiv), nu explică DI prin DD şi nu definesc DIL ca pe un hibrid rezultat din combinarea unor trăsături aparţinând primelor două;

4. privesc formele raportării ca fiind organizate într-un continuum, structurat după diferite criterii;

5. sunt definibile în termeni cheie, precum: enunţare, eterogenitate, autonimie, menţionare, întrebuinţare, polifonie, ambreiere, dezambreiere, ştergerea mărcilor enunţiative.

Ne interesează în continuare să delimităm domeniul DR şi să vedem modul în care acesta poate fi descris ca sistem, iar pe de altă parte să înţelegem modul în care acest sistem funcţionează. Am ales pentru aceasta două perspective diferite, dar complementare, asupra acestui domeniu: perspectiva propusă de J. Authier-Revuz asupra DR, care încearcă să ofere o descriere a sistemului DR, şi perspectiva propusă de M. Sternberg, care încearcă să explice modul în care acest sistem funcţionează; aşadar, o abordare *descriptivă* şi una *pragmatică* asupra domeniului DR.

Authier-Revuz operează mai multe distincţii în câmpul metadiscursivităţii. În primul rând, ar trebui să diferenţiem metalimbajul logicii de metalimbajul natural (ultimul reflectă reflexivitatea limbilor naturale, capacitatea unei limbi de a trimite nu numai la realitatea extralingvistică, ci şi la ea însăşi. Metalimbajul natural cuprinde discursul metalingvistic asupra limbajului (fie codificat, aşa cum apare acesta în gramatici sau în lingvistică, fie spontan) şi metadiscursul, adică discursul secundar, al cărui obiect este alt discurs. În sfârşit, metadiscursul poate trimite la discursul care este în derulare (caz în care avem exemple de auto-reprezentare a

vorbirii: dialogism interdiscursiv, interlocutiv şi intralocutiv) sau la alt discurs. RDA (*représentation du discours autre*, termen pe care Authier-Revuz îl preferă celui de *discurs raportat*) acoperă acest din urmă domeniu, al unui discurs secundar, al cărui obiect este alt discurs.

Informaţiile de mai sus pot fi reprezentate în următoarea schemă:

metadiscursivitate

metalimbajul logicii

metalimbaj natural

metalimbaj

metadiscurs (gramatică, lingvistică, spontan)

dialogism

RDA

Authier-Revuz semnalează mai multe zone delicate:

- între RDA şi exemple ca *Se spune X, dar şi Y; se foloseşte uneori X; ar fi mai potrivit să spunem X*;

- între RDA şi auto-reprezentarea unui discurs în desfăşurare, unde trebuie să diferenţiem între enunţurile performative – *îţi spun*, cazuri în care toţi parametrii enunţiativi ai actului de vorbire reprezentat (a) coincid cu parametrii discursului în desfăşurare (A) – şi enunţurile în care această identitate nu există (verbe declarative la perfect, prezent cu adverbe iterative, prezent cu sens de viitor: *ţi-am spus, îţi spun mereu că, îţi spun mâine*). Cu alte cuvinte, *Îţi promit că voi*

veni. este un enunţ performativ, dar nu şi exemplu de RDA, în timp ce *Ţi-am promis că voi veni.* este o mostră de RDA (fiind un exemplu de DI).

RDA are o dublă eterogenitate: una care ţine de ireductibilitatea actului de enunţare originar la imaginea (în mod necesar parţială şi subiectivă) care îl reflectă în RDA şi una care priveşte articularea, comună pentru toate speciile de RDA, dintre două acte de enunţare (două sisteme de reperaj enunţiativ, două modalităţi de enunţare, două conţinuturi ale mesajului, două maniere de formulare). Formele care constituie RDA au o natură eterogenă, ele nu au coerenţa subsistemelor gramaticale omogene şi structurate, chiar dacă teoria clasică prezintă cele trei specii principale (DD, DI, DIL) ca formând o paradigmă şi având atributele acesteia. Cu alte cuvinte, pentru formele RDA nu poate fi scrisă o gramatică, ci doar desenată o structurare pe zone, realizată cu ajutorul câtorva operaţii şi forme elementare, care nu sunt proprii câmpului RDA.

Authier-Revuz utilizează două astfel de operaţii, *predicaţia* şi *modalizarea* pentru a delimita în interiorul RDA. În tabelul de mai jos, AD trimite la *alt discurs*.

	A. predicaţie privind AD	B. modalizare enunţării prin AD
a. imagine a AD construită prin descriere	Aa: DI în sens larg	Ba: modaliza conţinut
b. imagine a AD construită prin demonstrare	Ab: DD	Bb: modaliza cuvinte

Autoarea citată structurează câmpul RDA cu ajutorul a două opoziţii binare:

I. i. discursul celuilalt este considerat *ca obiect* al discursului secundar (acest criteriu delimitează domeniul discursului raportat, care este inclus în RDA). Discursul raportat are două specii: DD şi DI, adică zonele Aa şi Ab de mai sus. În privinţa enunţurilor în DD şi DI, vorbim despre forme ale DR în sens strict; acestea au ca obiect actul de

enunţare în care a fost produs enunţul; diferenţa dintre acestea constă în faptul că, în timp ce DD menţionează cuvintele (fiind citare-demonstrare), DI le utilizează (fiind reformulare-traducere).

ii. discursul celuilalt este considerat *ca sursă* a discursului secundar, el este unul după care şi împreună cu care are loc discursul secundar (acest criteriu delimitează domeniul modalizărilor). Există două tipuri de modalizări: modalizarea în discurs secundar asupra conţinutului şi modalizarea în discurs secundar asupra cuvintelor (adică simultan a expresiei şi a conţinutului), adică zonele Ba şi Bb de mai sus.

II. în interiorul subgrupelor generate de aplicarea opoziţiei I, avem, pe de o parte,

i. specii RDA în care reprezentarea se realizează doar la nivelul conţinutului (cuvintele sunt întrebuinţate; această clasă include DI şi modalizarea în discurs secundar asupra conţinutului, adică zonele Aa şi Ba), iar, pe de alta,

ii. specii RDA în care reprezentarea implică nu numai conţinutul, ci şi expresia (cuvintele sunt menţionate şi întrebuinţate; această clasă include DD şi modalizarea în discurs secundar asupra cuvintelor, adică zonele Ab şi Bb).

III. în plus, Authier-Revuz utilizează o opoziţie nonbinară între forme *marcate* (DD, DI) şi forme *interpretative* (DDL, DIL).

Zona Aa acoperă enunţuri precum:

1. A spus că va veni. A cerut permisiunea de a pleca. Şi-a anunţat reîntoarcerea. (relatarea actului ilocuţionar)
2. A pus o mulţime de întrebări. A proferat injurii. (indicarea actului ilocuţionar)
3. Au vorbit despre maşini. Şi-a evocat tinereţea. (indicarea temei)
4. A vorbit o oră întreagă. (rezumat diegetic)

Aa include aşadar: DI clasic cu *că*, DI cu substantiv şi atribut verbal în infinitiv, DI cu grup nominal (Aa 1), forme descriptive ale conţinutului, fără intenţia de a parafraza, indicând actul ilocuţionar (Aa 2), DN tematic (Aa 3). Indicarea enunţării, fără niciun element care să informeze asupra conţinutului, ar fi „gradul zero" al RDA, ca în Aa 4.

Zona Ab cuprinde enunţuri precum:

1. El spuse: „Sunt fericit!" (supramarcaj sintactic şi tipografic)
2. Sunt fericit, spuse el. (marcaj sintactic)
3. Era entuziasmat: „Sunt fericit!" (marcaj tipografic, cu indice semantic)
4. Era entuziasmat. Sunt fericit. (interpretativ, cu indice semantic; absenţa marcajelor tipografice face ca segmentul *Sunt fericit* să fie ambiguu, pentru că sursa acestuia este detectabilă doar contextual)
5. E iarăşi aici. Sunt fericit. A plecat din nou.

Spre deosebire de DIL, ireductibil la una dintre cele patru zone ale tabelului, DDL (Ab 4) nu este decât DD nemarcat. DIL (Ab 5) face însă parte dintr-o zonă de bivocalitate. Zona este caracterizată de o eterogenitate enunţiativă particulară, prin faptul că se rupe unitatea enunţiativă fundamentală în care deicticele de persoană, de timp şi modalitatea enunţiativă sunt în mod clar asociate unei surse. Persoanele şi timpurile verbale trimit la cadrul enunţiativ al discursului în desfăşurare, în timp ce modalitatea de enunţare şi eventual circumstanţele temporale trimit la actul de enunţare originar.

Zona Ba este una a modalizării spuselor ca discurs secundar, definită prin faptul că se vorbeşte despre un obiect oarecare după modelul altui discurs, a cărui imagine se transmite prin parafrază discursivă. Enunţurile din această zonă sunt recognoscibile prin ocurenţa unor formule precum *după X, conform celor declarate de X, pentru X, dacă ar fi să-l credem pe X, dacă e să ne luăm după X*, care se opun formulelor *după mine, ţin să spun, mi se pare, dacă mă întrebi, din câte îmi dau eu seama* etc.

Bb este zona modalizării spuselor ca discurs secundar, definită prin faptul că se vorbeşte despre un obiect oarecare după modelul

altui discurs, a cărui imagine se transmite prin indicarea cuvintelor; ne aflăm într-o situaţie de modalitate autonimică. Această zonă se opune, prin trăsătura „discurs diferit", unor forme de tipul *dacă pot zice aşa, este cazul să spun că, zic eu bine că*, forme care indică faptul că discursul aparţine locutorului în curs.

În concluzie, raportul dintre discursul de reprezentat (AD) şi RDA poate fi exprimat, sintetic şi totodată sugestiv, prin metafora unui dialog între RDA şi AD:

1. RDA vorbeşte despre AD restaurându-l: DI simplu sau în sens larg;
2. RDA vorbeşte despre AD afişându-l, local, ca fiind diferit: DD;
3. RDA vorbeşte după AD: modalizări, interferenţe cu AD;
4. RDA vorbeşte împreună cu AD: hibriditate, mixaj enunţiativ (dar nu ca amestec de DD şi DI, ci ca mod enunţiativ complet diferit de tratament al AD în RDA).

O teorie care ia în considerare doar trei forme de raportare, DD, DI şi DIL, cum este teoria clasică este, observă Authier-Revuz, o descriere *parţială* a formelor discursului secundar (deoarece, pe lângă cele trei, mai există DDL, DN, formele mixte, modalizările în discurs secundar) şi, în acelaşi timp, *exclusivistă*, pentru că nu ţine cont de toate formele eterogenităţii demonstrate. (Authier-Revuz 1992: 38)

Modul în care discursul reprezentant interacţionează cu discursul reprezentat (discursul celuilalt) este unul dintre factorii pe care îi ia în consideraţie în delimitarea câmpului DR şi Meir Sternberg. Spre deosebire de Authier-Revuz, Sternberg crede că esenţială în definirea DR nu este relaţia dintre discursul reprezentant şi cel reprezentat, ci relaţia dintre cadru (engl. *frame*) şi inserţie (engl. *inset*), ambele componente ale mecanismului de reprezentare:

„Dacă formele discursului raportat pot fi diferenţiate, acest lucru se poate face doar în termeni de relaţii (lingvistice) interne în interiorul evenimentului care raportează, şi nu din perspectiva relaţiilor (mimetice) externe, dintre evenimentul care raportează şi evenimentul raportat; cu alte cuvinte, numai în termenii legăturilor create între cadru şi inserţie şi prin completa ignorare a originalului."

(Sternberg 1982: 154)

Sternberg delimitează câmpul DR în trei paşi, prin aplicarea criteriului referenţial (dacă discursul trimite la realitate sau la alt discurs), a celui mimetic (discursul reprezentant este o imagine a celui reprezentat) şi a criteriului structural (discursul reprezentant este o inserţie într-un cadru care îl prilejuieşte şi îl susţine, între inserţie şi cadru existând o relaţie ca de la parte la întreg). În legătură cu acest ultim aspect, trebuie să facem observaţia că termenul *cadru* se referă în mod obişnuit la discursul citant (care cuprinde mecanismele de introducere a discursului citat, între care verbele declarative); cu toate acestea, pentru Sternberg termenul *cadru* are un sens mai amplu, el trimiţând, de pildă, în cazul formelor DR care nu sunt introduse printr-un discurs citant (cum ar fi DIL sau DDL) la contextul care ajută la dezambiguizarea acestor forme.

În privinţa modului de funcţionare a DR, Sternberg vorbeşte despre patru universalii ale citării, care sunt *legătura reprezentaţională* (cea dintre discursul-imagine şi discursul-obiect, pe care primul îl reprezintă), *încadrarea structurală* (priveşte raportul dintre cadru şi inserţie, prin actualizarea căruia iau naştere formele standard ale raportării: DD, DI, DIL), *subordonarea comunicativă* (potrivit căreia discursul-imagine serveşte intereselor şi scopurilor raportorului) şi *montajul de perspective* (faptul că DR este o combinare dintre punctul de vedere aparţinând locutorului raportat şi cel aparţinând locutorului raportor).

Una dintre tezele pe care TC le susţine este şi aceea că între anumite forme ale raportării (DD, DI) şi anumite variabile care derivă din legătura reprezentaţională există legături biunivoce. De exemplu, în TC se consideră că DD redă în mod empatic, specific, realist, distinct şi fidel discursul reprezentat, în timp ce DI îl va reda într-un mod nonempatic, nonspecific, nonrealist, indistinct şi infidel. Invers, dacă doresc să redau în mod empatic, realist, fidel un anumit discurs, aleg DD ca modalitate de reprezentare; dacă doresc să estompez sau să şterg aceste trăsături, aleg DI. Ce demonstrează Meir Sternberg în studiile sale este faptul că această teză nu se poate susţine. Potrivit lui Sternberg, cel care guvernează interacţiunea dintre unitate şi varietate în domeniul citării este Principiul lui Proteu, care stipulează faptul că între forma lingvistică (DD, DI, DIL etc.) şi forma reprezentaţională nu

există corespondenţe biunivoce, ci unele care pot pune în legătură diferite trăsături formale cu diferite trăsături reprezentaţionale:

„Principiul lui Proteu: în contexte diferite (cadre ale raportării, dar şi cadre în care nu are loc o raportare), aceeaşi formă poate să îndeplinească funcţii diferite, iar forme diferite, aceeaşi funcţie." (*ibid*.: 148)

De exemplu, între trăsăturile formale direct/indirect şi trăsăturile reprezentaţionale empatic/nonempatic nu există o corespondenţă biunivocă, deoarece formele directe ale DR nu sunt neapărat empatice, aşa cum nici formele indirecte nu sunt neapărat nonempatice, detaşate, distanţate. Posibilităţile de interpretare ale DD sau DI sunt create în interiorul structurii de raportare (cadru şi inserţie), care este o structură de recontextualizare a discursului-obiect. În contextul său, DD poate obţine oricare dintre valorile reprezentaţionale (mergând de la empatie la caricatură şi condamnare), aşa cum DI poate fi diegetic sau mimetic în propriul context. Cu alte cuvinte, nu există restricţii de valori în cadrul speciilor de raportare, aşa cum ar lăsa să se înţeleagă TC.

Sternberg trece în revistă cinci axe ale *mimesis*-ului: *mimesis1*, axa afectivă (empatie/nonempatie), *mimesis2*, axa informaţională (specificitate/nonspecificitate), *mimesis3*, axa reprezentării (realiste/nonrealiste), *mimesis4*, axa caracterului individual (distinctiv/nondistinctiv) şi *mimesis5*, axa reproductivităţii (fidelitate/nonfidelitate). După cum spuneam, între o anumită formă a raportării şi anumite valori de pe aceste axe nu există raporturi biunivoce. Principiul lui Proteu lasă deschisă posibilitatea ca o formă a raportării să preia în contextul ei în mod liber anumite valori. În acelaşi timp, însă, o modalitate de raportare poate manifesta disponibilităţi pentru acceptarea *mai probabilă* sau mai puţin probabilă a anumitor valori. De exemplu, în timp ce efectele de *mimesis1* (empatie) şi *mimesis3* (realism) sunt uneori mai bine realizate de DI, acesta nu manifestă aceleaşi atracţii pentru *mimesis2* (specificitate) şi *mimesis4* (caracter individual). Utilizarea unei anumite forme de raportare nu presupune un anumit tip de discurs originar (particularizat sau nu) şi nici nu produce un anumit tip de inserţie. Indiferent de trăsăturile discursului originar, o reprezentare

în DD a acestuia va oferi redării un plus de particularitate în comparaţie cu alte forme de raportare, dar acest efect se produce nu datorită trăsăturilor discursului originar, ci datorită disponibilităţilor DD, care are capacitatea de a reţine *ceea ce se poate* reproduce din discursul-obiect. Capacitatea reproductivă, *mimesis5*, nu este o calitate definitorie a DD, aşa cum consideră TC, ci este mai degrabă o funcţie care „nu este în mod necesar căutată de niciunul dintre modurile raportării, poate fi realizată de toate şi depinde nu atât de relaţia dintre inserţie şi discursul originar, cât de strategia care formează cadrul." (*ibid.*: 153).

Discursul raportat este aşadar un dispozitiv cu trei componente, care privesc *reprezentarea*, *formalizarea* şi *orientarea* unui discurs alogen, al raportatului, în discursul raportorului.

Reprezentarea

Prima particularitate a discursului raportat ţine de modul specific în care acesta reflectă lumea: el nu se află în relaţie cu realitatea, pe care ar încerca să o descrie, ci cu un alt discurs, pe care îşi propune să îl reproducă (sau să îl reprezinte). Distincţia dintre cele două moduri de reflectare a lumii, care sunt diferite datorită naturii diferite a lucrurilor pe care le traduc (discurs asupra realităţii vs. discurs asupra discursului) este fundamentală pentru discursul raportat:

„Discursul raportat este discurs în discurs, enunţ în enunţ şi, în acelaşi timp, *discurs despre discurs, enunţ despre enunţ*." (Bakhtin 1996*a*: 115, subl. aut.)

Orice discurs raportat este un *mimesis* al unui discurs *printr-un alt* discurs. Observaţia pe care Bahtin o făcuse în legătură cu relaţia dintre narator şi personajele sale în romanele lui Dostoievski este valabilă pentru modul în care se petrec lucrurile în întregul domeniu al discursului raportat: „în faţa noastră se află o «vorbire indirectă», nu într-un limbaj, ci printr-un limbaj, printr-un mediu lingvistic «străin»" (Bahtin 1982: 173).

Formalizarea

În acelaşi timp, discursul raportat este un discurs *în interiorul* altui discurs, este relaţia dintre context (discursul „gazdă") şi discursul citat în interiorul acestuia, conexiunea dintre context şi discursul citat putând fi realizată cu ajutorul discursului citant. În această configuraţie există, prin urmare, două tipuri de legături.

Primul este cel dintre discursul cadru şi discursul inserat în acesta. Faptul că discursul inserat este încastrat într-un discurs care îl găzduieşte presupune o relaţionare între acestea două, adică o subordonare a părţii faţă de întreg, implicând o recontextualizare a discursului inserat (acesta este scos din cadrul lui originar şi relocat în alt cadru), dar şi o retextualizare a acestuia.

Cel de-al doilea tip de legătură este cel dintre discursul inserat şi elementul (în general, un verb declarativ) care asigură legătura acestuia cu cadrul. Verbul declarativ semnalează trecerea de la discursul cadru la discursul inserat; în acelaşi timp, verbul declarativ introduce, în calitate de discurs citant, un discurs pe care îl citează. Această configuraţie este, bineînţeles, o schemă ideală, care se poate realiza în diferite moduri: în DD legătura dintre discursul citant şi cel citat se realizează fără conjuncţie, în DDL şi DIL nu există un verb declarativ de introducere (acesta este doar presupus), în anumite manifestări ale DI discursul inserat nu apare într-un cadru imediat sau explicit, anumite tipuri de DN sunt reduse la discursul citant etc.

TC utilizează două criterii pentru departajarea speciilor de discurs raportat: un criteriu sintactic şi unul referenţial, ce priveşte folosirea deicticelor. Primul dintre acestea desparte DD şi DIL (în care citarea este independentă din punct de vedere sintactic, rezultatul având forma unei construcţii paratactice) de DI (în care discursul citat este subordonat discursului citant, rezultatul având forma unei construcţii hipotactice). Aplicarea celui de-al doilea criteriu desparte DD (ce prezintă autonomie referenţială), de DIL şi DI (ce prezintă dependenţă referenţială faţă de discursul cadru, deoarece transpun deicticele pentru a păstra referinţa).

Discutarea DR în termeni de sintaxă (sau de coeziune) priveşte modalităţile de legare a discursului citat de discursul cadru (implicând sau nu un discurs citant) şi este, prin urmare, o problemă de comunicare şi de direcţionare către destinatar; discutarea DR în termeni de semantică (de reprezentare, de referinţă), priveşte

modalităţile de realizare a corespondenţei dintre discursul citat şi discursul originar şi este, prin urmare, o problemă de direcţionare către lume. Schema care rezultă prin aplicarea acestor criterii este doar un model, util din raţiuni de identificare; felul în care un anumit model (DD, DI etc.) se manifestă reprezintă însă un construct al discursului, necesar a fi dedus şi construit, pentru fiecare caz în parte, prin utilizarea indiciilor contextuale particulare.

În TC se presupune însă că fiecare formă de raportare îşi are propria imagine a realităţii: DD reproduce, iar DI parafrazează vorbirea (sau gândirea) originară; DD şi DI sunt văzute ca blocuri fixe, guvernate de propriile reguli şi reflectând o imagine specifică a realităţii, cele două aflându-se în opoziţie binară. Sternberg remarcă astfel că, potrivit acestei teorii, „autonomia sintactică şi deictică a discursului citat în DD permite şi induce reproducerea (*verbatim*) a discursului originar, în timp ce subordonarea sintactică şi deictică a discursului citat în DI previne şi împiedică reproducerea discursului originar" (Sternberg 1991: 81-82).

Definiţiile gramaticale care includ folosirea anumitor semne tipografice pentru DD şi subordonarea complexă, pentru DI, indică o asimilare a acestor procedee în zona limbii scrise, inducând imaginea unor forme standard, epurate de ambiguităţile şi „erorile" realizărilor acestora în limba vorbită. DD a ajuns să fie specificat de utilizarea ghilimelelor, marcă a fidelităţii acestuia faţă de un discurs originar, pe care îl reproduce; definiţiile date DD se bazează pe fidelitatea şi pe literalitatea acestuia.

De cuplul DD/DI este legată o prejudecată a cărei sursă este abordarea strict gramaticală a DR: independenţa DD şi dependenţa DI. Pornind de la date de natură strict gramaticală, care opun DD (independent sintactic şi deictic) DI (dependent din aceste puncte de vedere), se ajunge la o viziune în care DD este imun la intervenţiile locutorului raportor, iar DI este epurat de orice prezenţă a locutorului raportat. De fapt, DD este nu doar o citare ce reproduce alt discurs, ci şi un spaţiu pentru manifestarea creativităţii raportorului; la fel, DI nu este doar o modalitate de transpunere obţinută prin aplicarea regulilor sintactice şi referenţiale, ci şi un spaţiu care mai poate păstra timbrul vocii locutorului raportat. Astfel, în (1), (2) şi (3), exemple de DD, apar intervenţii ale raportorului: în (1), un termen obscen din discursul originar este înlocuit de raportor prin *asta*, în (2) raportorul

reproduce nu numai cuvintele, ci şi tonul şi ritmul spuselor (imitarea acestora este un comentariu al raportorului, arată punctul de vedere al acestuia şi sugerează interlocutorului cum ar trebui să interpreteze întreaga conversaţie redată în DD), iar în (3) sunt transpuse verbal semne ale locutorilor citaţi (unul dintre ei este „mutul", personaj din jocul Căluşarii; „replica" celuilalt este însoţită de precizarea *i-arăta din deget că nu mai face* (cu alte cuvinte, în (3), *nu mai fac* traduce în DD un gest din situaţia de comunicare raportată):

(1) [o femeie] a fos cu putineiu dă picior/ş-a foz zicînd aşa la tuate buruienili: „ţîr d-işi/ţîr dă colea"/şi uomu-a păzit//uomu-a păzit//zîce/ăla a ziz dă colo/vă roc să mă scuzaz/zi [k] ce „ţîr şi dîn ast-a me"// […] ş-a luat-o/ş-a omorît-o/ (TDM III: 55)

(2) da če spune? „nu-zzdau că-nztrebuie să fac ţuică!"[1]/cîzia iera surdă săraca//„maică!/ amzfoszproastă că nu ţ-anzda prune ieri/că ia uite maic-ai dracuzũzuograda mea/cum mi-a rupztoate prunili/mi-a frîŋzcrăĉili cu totu!"//„bine ţ-a făcut!//" (TDM III: 248)

[1]ridică tonul şi sacadează cuvintele, încercând s-o imite pe baba surdă.

(3) mutu zîĉa: „maizdă-i! să-i dea o sută!"// […]
şi îi spunea mutu că…„mai faj?"
„nu mai fac"//i-arăta dîn…dîn deĝet că nu mai faĉe// (TDM III: 543)

În (4) şi (5), exemple de DI, sunt păstrate deictice care conservă punctul de vedere al locutorului raportat (*asta*), ca în (4), sau apar secvenţe de DIID – specie în care DI păstrează intonaţia interogativă originară – ca în (5):

(4) Să duĉe maica ş-să uit-aşa//că n-o vrea niĉ ia p-asta// (TDM I: 363)

(5) uameni văzînd aşa…că…cum şi-a făcuzpăcalăzatîta avere/l-a [k] veniră la el să-l întrebe…cum a făcut iel atîta avere?// (TDM III: 171)

Orientarea

În sfârşit, şi în directă legătură cu cele observate mai sus, discursul raportat este, după cum remarcă Meir Sternberg, un „montaj de perspective" (Sternberg 1991: 88), adică o relaţionare a cel puţin două puncte de vedere (diferite, în măsura în care fiecare dintre cele două discursuri are propria sa perspectivă), care pot fi convergente sau divergente.

Având în vedere că în unele specii ale discursului raportat (ca DIL sau DDL) elementul de introducere a citării (de ex., verbul declarativ) poate lipsi, iar în altele, precum DD, el poate constitui doar un semnal repetitiv al unei enunţări şi al sursei acesteia (*zise el*), am putea conchide că relaţia dintre discursul cadru şi discursul inserat în acesta este mai importantă decât cea dintre discursul citant şi discursul citat. Cu toate acestea, multe dintre definiţiile propuse pentru discursul raportat îl consideră un cuplu format din discursul citant şi discursul citat (ignorând discursul cadru amintit), cum este această definiţie a DR a lui Laurence Rosier:

„Discursul raportat presupune relaţionarea a două discursuri, dintre care unul creează un spaţiu enunţiativ particular, iar celălalt este pus la distanţă şi atribuit unei alte surse, într-un mod univoc sau echivoc." (Rosier 1999: 125)

O astfel de definiţie nu poate acoperi, însă, cazurile de modalizare în discurs secundar asupra cuvintelor (caseta Bb din schema lui Authier-Revuz), care păstrează elemente ale discursului reprodus şi în care discursul citat nu este subordonat sintactic faţă de verbele declarative (acestea apar totuşi în context pentru a semnala prezenţa unui discurs alogen), ca în (6):

(6) Pe de o parte, semnala austriacilor toate măsurile revoluţionare luate de domn, cum erau liberarea robilor şi introducerea unor instituţiuni noi, după calupul francez, zicea ea, şi mai ales acţiunea făţişă a lui Grigore Ghyka în favoarea ideii unirii, atât de aducătoare de primejdii pentru Împărăţia Habsburgică prin stârnirea năzuinţelor blastamate de închegare şi de neatârnare ale

naţionalităţilor care trăiau atât de fericite sub sceptrul milos şi înţălept al casei de Habsburg-Lorena. Pe de alta, denunţa turcilor purtarea şi intenţiunile viclene ale acestui domn nechibzuit, care, pe lângă că aducea în ţară fermentele revoluţionare cele mai primejdioase, nu avea de scop, prin năzuinţele de unire ce le stârnise şi ideea punerii unui principe străin pe scaunul acestor ţări, decât saparea legăturilor de vasalitate seculare şi binefăcătoare cu Poarta şi dezlipirea lor de suzeranitatea gloriosului sultan. (*Amintiri*, Rosetti 2013: 301, subl. n.)

Exemplul de mai sus seamănă cu o partitură de pian pentru execuţie la patru mâini, în care determinaţii par că aparţin locutorului raportor (*ideea unirii, năzuinţe, trăiau, sceptrul, intenţiunile, domn, fermentele, legături, sultan*), în timp ce determinanţii aparţin locutorului raportat (*atât de aducătoare de primejdii, blastamate, atât de fericite, milos şi înţălept, viclene, nechibzuit* etc.). De fapt, întregul fragment este reproducerea conţinutului unei scrisori, operaţie în care sintetizarea acestui conţinut nu a fost dusă până la capăt, păstrând din discursul obiect adjectivele calificative citate mai sus. Acestea închid un punct de vedere care aparţine locutorului raportat şi de care raportorul se distanţează, dar nu cu ajutorul verbelor declarative (*semnala, zicea, denunţa*), ci prin contextul în care întregul fragment apare şi pe care nu l-am reprodus aici, context în care ne este expusă perspectiva raportorului. Cu alte cuvinte, discursul citant eşuează aici în încercarea de a-şi exercita unul dintre rolurile pe care Rosier i le acordă, şi anume acela de a pune la distanţă discursul citat, deoarece o parte importantă a acestei funcţii (cea care ne oferă cheia în care trebuie interpretat întregul fragment) este îndeplinită de context (discursul cadru, care aparţine naratorului). Definiţia propusă de Rosier funcţionează aşadar pentru DR (în accepţia lui Authier-Revuz, adică DD şi DI) şi nu funcţionează pentru ceea ce autoarea citată numeşte modalizări în discurs secundar.

O discuţie asupra utilizării discursului raportat pune, prin urmare, trei tipuri de probleme: de *reprezentare* (adică de reproducere a lumii, cu precizarea că lumea pe care discursul raportat încearcă să o reproducă este un alt discurs), de *formalizare* (adică de gramatică textuală şi de gramatică a frazei) şi de *orientare* (în măsura în care este un montaj al unor puncte de vedere diferite, al raportorului şi al raportatului). Ignorarea acestora nu poate avea ca rezultat decât o

prezentare deformată a realităţii DR şi o înţelegere trunchiată a modului în care el funcţionează.

În prezentarea modalităţilor de raportare am adoptat organizarea acestora după criteriul controlului pe care locutorul(-narator) îl exercită asupra informaţiilor transmise, ca şi după cel al gradului de transpunere mimetică pe care fiecare dintre aceste modalităţi o reflectă, discursul narativizat (DN) situându-se la unul dintre poli (ca manifestare a distanţei minime dintre locutorul-narator şi lucrurile narate), în timp ce discursul direct liber (DDL) se află la polul opus, al personajului, şi este o manifestare a distanţei maxime pe care naratorul o poate avea faţă de actorii săi. În această ordine a tratării, nu componenta narativă ne interesează însă în primul rând, după cum nici evidenţierea gradului diferit de reflectare mimetică a acestor moduri de raportare faţă de un (presupus) discurs originar. După cum spuneam, fiecare dintre formele raportării are o anumită libertate în relaţiile pe care le întreţine cu diferitele forme de *mimesis* (evidenţiate de Sternberg 1982); modul în care formele raportării realizează diferite funcţii reprezentaţionale va fi una dintre constantele cercetării noastre. Motivul pentru care tratăm formele raportării în această ordine (cu implicaţiile ce pot deriva aici, de exemplu ipoteza unui *continuum* al DR) este faptul că nu aderăm la schema tripartită tradiţională a formelor DR, precum şi la presupoziţiile pe care este fundamentată aceasta.

Succesiunea DN, DI, DIL, DD, DDL nu este decât una pe care am ales-o pentru că ni s-a părut mai liberă decât versiunea tradiţională, în sensul că niciunul dintre membrii ei nu îl determină în vreun fel pe următorul, aşa cum, în TC, DD este la originea şi la baza DI, împreună cu care dă seama de formarea celorlalte modalităţi de raportare, organizând domeniul DR în forme primare şi derivate, literare şi nonliterare, simple sau mixte, acceptate sau tolerate etc.

DISCURSUL NARATIVIZAT

DN diegetic, DN tematic, DN cu secvenţă de DD, DN declanşator de discurs, DN finalizator de discurs, DN perlocuţionar, criterii de distingere a DN, ambiguităţi între DN şi alte forme de DR

Discursul narativizat intră în atenţia naratologilor

Termenul *discurs narativizat* apare pentru prima oară la Genette, care, discutând despre actualizările modului narativ numit *récit de paroles*, îl opune discursului transpus (adică stilului indirect) şi discursului raportat. În interiorul acestuia din urmă, Genette distinge între un discurs exterior, a cărui formă tipică de manifestare este dialogul, şi un discurs interior, ce cuprinde monologul interior şi stilul indirect liber.

Sub incidenţa DN cade folosirea unor verbe sau a unor substantive postverbale ce trimit foarte sumar la un conţinut, ca în următorul exemplu, considerat de către autorul citat „formă pură de discurs narativizat" (Genette 1972: 191): *Agamemnon îl refuză pe Chryses şi îl trimise înapoi.* Tipice pentru DN sunt aşadar atât exprimarea condensată a unui conţinut, cât şi ambiguitatea care derivă din aceasta: secvenţa *îl refuză*, de pildă, redă conţinutul unor spuse sau al unui gest, deoarece se poate refuza la fel de bine în ambele feluri.

Pentru Genette, însă, esenţial este ca DN să trimită la un set de informaţii care are sau ar putea lua forma unui enunţ: acest tip de redare a spuselor împărtăşeşte deci o calitate comună celorlalte tipuri ale modului *récit de paroles*:

DD: Poţi să pleci.
DI: I-a spus că poate pleca.
DIL: Nu mai avea nevoie de el. Putea pleca.
DN: I-a cerut secretarului ultimele noutăţi, apoi l-a concediat scurt.

Ne putem întreba de ce gramatica tradiţională nu ia în considerare DN, aşa cum este el înţeles de către Genette. Un posibil răspuns ar avea în vedere ambiguitatea de care vorbeam mai sus şi care indică una dintre limitele discursului redat: aceea care îl desparte de naraţiune; o altă justificare ar privi structura citaţională a acestui mod de raportare: termenul în DN referă simultan la o activitate de enunţare şi la produsul acesteia - un enunţ; într-adevăr, *l-a concediat* înseamnă în acelaşi timp *El i-a spus* şi *Poţi să pleci*.

DN este aproape DR

După cum am văzut, Genette consideră că DN acoperă exemple

precum *A l-a refuzat pe B*; *refuzul lui A l-a supărat pe B*; esenţială pentru segmentele de acest gen, care trimit simultan la o enunţare şi la un enunţ, este legătura lor cu enunţul, mai degrabă decât aceea cu enunţarea. În:

(7) „Dar încântarea începuse: omul vorbea…" (*Craii de Curtea-Veche*, Caragiale 2001: 77)

fragmentul subliniat nu este deci o mostră de DN, căci nu este reprezentarea unui conţinut, ci arată doar că o activitate de enunţare este în curs de desfăşurare. Laurence Rosier porneşte tocmai de la astfel de exemple pentru a include DN printre formele DR, operaţie pe care o face parcurgând următorii paşi:

- înţelege DR ca pe un cuplu format dintr-un discurs citant şi un discurs citat;
- înţelege prin DN toate acele expresii care trimit în primul rând nu la conţinut, ci la tematica discursului;
- trage de aici concluzia că DN este (un tip aparte de) DR.

Pentru Rosier, DN din exemple precum (7) este una dintre formele de manifestare a DR, şi anume una redusă la discursul citant, în condiţiile în care discursul citat „nu accede la citare" (Rosier 1999: 226). Deducţia este însă falacioasă: atâta vreme cât discursul citant are funcţia definitorie de a introduce un discurs citat, a recunoaşte că *vorbea* menţionează performarea unei enunţări de al cărei enunţ rămâne neinteresat şi a spune totodată că el este un exemplu de discurs citant înseamnă a ilustra o specie printr-un specimen care nu-i satisface definiţia. Rosier porneşte, prin urmare, dintr-un punct în care DN apare ca naraţiune care nu trimite la evenimente factuale, ci la unele enunţiative:

(8) În împrejurările mai grave era poftit să dea lămuriri însuşi patronul tipografiei, Petruţă Iliescu, un om mic de statură, cu o mustăcioară scurtă, rară, cu ochi blânzi şi buni, cu vorba potolită. El asculta politicos nemulţumirile redacţiei, minţea atât de sincer şi delicat, făgăduind marea şi sarea cu atâta generozitate, încât uraganul de la început se isprăvea cu încă un aconto acordat

tipografiei. (*Amintiri de la Viaţa Românească*, Sevastos 2015: 19)

Aşadar, pentru Rosier, DN acoperă exemple pe care *récit de paroles* genettian nu le avea în vedere, exemple în care apar termeni ce au funcţia de a menţiona acte de vorbire. Pentru Rosier, secvenţe precum *omul vorbea* sunt mostre de DN, în timp ce *Ea nu a spus nimic*, nu cade sub incidenţa acestuia, deşi tăcerea (adică abţinerea de la performarea unui act verbal) poate avea uneori valoarea unui act verbal. Eliminarea din DN a unor secvenţe ca *Ea nu a spus nimic* sugerează faptul că DN descris de Rosier face figură aparte în comparaţie cu *Nu a spus nimeni: „Nu mai vreau!"* şi *N-a spus că nu ar vrea*, care sunt mostre de DD sau DI. DD şi DI nu sunt definite ontologic – ca mijloace de redare a unor replici reale sau posibile, ci sunt definite semantico-sintactic: ceea ce este esenţial în cazul lor este, pe de o parte, faptul că raportează un enunţ, iar, pe de alta, independenţa sintactică a citatului direct faţă de verbul declarativ, în cazul DD şi, respectiv, dependenţa sintactică a citatului indirect faţă de acelaşi verb declarativ, în cazul DI. DN, în schimb, ar trebui definit semantico-pragmatic, pentru că, în ceea ce-l priveşte, singura condiţie este ca raportorul să identifice într-un anumit fel actul de vorbire pe care îl are în vedere. De aceea, *Ea nu a spus nimic* este doar un exemplu de naraţiune şi nu de DR. În acest caz, este clar de ce DN (înţeles ca menţionare a unui act de vorbire neînsoţit de citat) nu apare ca tip al reproducerii spuselor în teoria clasică: tradiţional, prin stiluri ale vorbirii se înţeleg diferite mijloace de a reda (şi) conţinutul spuselor raportate; or, în limitele definiţiei de mai sus, DN nu face acest lucru.

Rosier crede că trebuie să diferenţiem două mari clase de termeni, după felul în care aceştia pot forma DN. Prima clasă (DN1) actualizează doar discursul citant. Aici ar intra verbe ca *a se plânge, a refuza, a se extazia, a insulta, a nega, a povesti, a mărturisi*, adică verbe ce denotă „un spaţiu discursiv care nu trebuie în mod necesar explicitat" (Rosier 1999: 226); când formează DN, ele sunt folosite absolut. Ne aflăm în situaţia unui tip de DN pe care Monika Fludernik îl numeşte *rezumat diegetic*:

(9) – N-am putut dormi toată noaptea. Auzi? Să ne ia la rost ca pe nişte derbedei, care au primit plata pentru clacă şi nu s-au ţinut de învoială! (*Amintiri de la Viaţa Românească*, Sevastos 2015:

127)

Tot din prima clasă fac parte grupuri verbale stereotipe ca *a profera injurii, a schimba câteva vorbe cu cineva, a lansa o diatribă împotriva cuiva, a se interesa de noutăţi* şi expresii care devalorizează cele spuse, precum *a vorbi pentru a nu spune nimic*. De asemenea, în primul tip de DN intră şi substantive cu aceeaşi caracteristică, de a denota un discurs, ca *un discurs, un dialog, o conversaţie*. După cum se poate observa, Rosier este nevoită aici să facă o concesie şi să accepte în interiorul DN termeni care denotă un discurs, cu condiţia însă ca acesta să fie unul al cărui conţinut să fie previzibil. Fludernik numeşte acest tip *rezumat mai puţin diegetic*:

(10) Eu nu înţelegeam cum Alexandru Moisă, pe care, într-un ziar ilustrat, îl văzusem plutind, într-un paner, pe Dâmboviţa, era copilul lui Librecht, şi când ceream lămuriri eram trimis la primblare. (*Amintiri*, Rosetti 2013: 390)

(11) Voi reda această parte a trecutului din crâmpeiele de discuţii ce s-au desfăşurat în redacţie, în cursul anilor – căci venea mereu vorba despre întâmplări de odinioară. Se dădeau explicaţii asupra obârşiei şi sensului unor fapte. Se subliniau unele acţiuni juste. Se exprimau regrete pentru greşelile săvârşite. (*Amintiri de la Viaţa Românească*, Sevastos 2015: 26)

(12) <RDomnuleR> Pleşu↓ încă de pe vremea când eraţi ministru de externe↑ manifestaţi: optimism în privinţa integrării României în structurile Alianţei Nord-Atlantice. (*CORV*, Dascălu Jinga 2002: 241)

DN devine DR

A doua clasă (DN2) reprezintă clar cuplul discurs citant + discurs citat. Aici intră grupuri verbale constituite în jurul unor *verba dicendi*: *a vorbi politică, a discuta literatură, a ţine o predică, a-şi declara adeziunea*. DN se instalează cu drepturi depline printre formele DR: el ilustrează cuplul definitoriu pentru orice raportare. Discursul citat este concentrat atât de mult, încât Rosier vorbeşte

despre un „discurs citant însoţit de un rezumat tematic al discursului citat" (Rosier 1999: 228); Fludernik foloseşte pentru acest tip un termen asemănător, *rezumat tematic*:

(13) O singură dată dl. Maiorescu ne-a vorbit politică – într-o seară când ieşeam de la Junimea care avusese loc la dl. Pogor – mie, lui Lambrior şi lui Tasu. (*Amintiri de la Junimea din Iaşi*, Panu 2013: 105-106)

DN este atât trimitere, cât şi raportare

În acest moment are loc o lărgire a domeniului pe care DN îl acoperă, deoarece tot în DN2 Rosier include şi sintagme verbale care îl au ca determinat pe *a face* sau pe *a trata*, precum *a face pe cineva imbecil/idiot, a trata drept dezertor*. Acestea din urmă nu mai ilustrează însă omogenitatea caracteristică DN, deoarece *imbecil*, *idiot* sau *dezertor* sunt secvenţe ireductibile de DD; prezenţa lor produce eterogenitatea acestor sintagme:

(14) Bietul Ureche aruncând greşelele sale pe distracţia zeţarilor îşi permitea să scrie „că unui zeţar îi e permis să fie ignorant ca un redactor de la Convorbiri", făcându-ne chiar şi *tâmpiţi*. (*Amintiri de la Junimea din Iaşi*, Panu 2013: 462)

(15) De aceea, declarându-l de *fiu nesupus şi călcător de cele sfinte*, prin aceea că a violentat pe preot pentru ca, în contra legei, să celebreze o cununie netolerabilă, ca părinte şi ca domn decretează anularea căsătoriei şi supunerea sa la o pedeapsă disciplinară, care va rămânea să se determine după ce va fi adus la casa părintească. (*Suvenire contimpurane*, Sion 2014: 411-412)

(16) Adaug că în aceeaşi depeşă în care Gödel-Lannoy raporta câştigarea lui Ştefănică Catargiu de către Mihai Sturdza, el trata pe Costache Negri de *demagog* şi pe Petre Mavrogheni de *vândut* Rusiei. (*Amintiri*, Rosetti 2013: 355)

(17) Muscalii m-ar fi calificat de *trădător* sau, cum ne zic ei, „duh turecki", că am băgat discordia între doi generali ca să se omoare

unul pe altul. (*Amintirile colonelului Lăcusteanu*, Lăcusteanu 2015: 189)

(18) Securitatea ar fi taxat poziţia neutră a ţiganului drept *complicitate*, ceea ce nu era chiar aşa departe de realitate. (*Închisoarea noastră cea de toate zilele*, Ioanid 2013, vol II: 32)

(19) Din *criminali* şi *pungaşi* el nu-i scoate, adesea ai impresia că rândurile sunt încruntate, că frazele fluieră ascuţit, că paginile se întunecă şi, pe undeva, chiar tună şi cade grindina. (*Bibliografia generală*, Simionescu 2007: 200)

Ultimele exemple ţin totuşi de DN, consideră Rosier, dat fiind că exhibă trăsătura fundamentală a acestuia, şi anume aceea de a neglija, în interiorul cuplului definitoriu pentru DR, discursul citat, în favoarea celui citant (la care s-ar putea adăuga, în spiritul cercetării întreprinse de către Rosier, şi caracterul previzibil al discursului pe care îl denotă aceste expresii).

Acceptarea ca mostre de DN a unor expresii de acest fel ridică problema raporturilor pe care secvenţele de discurs narativizat le pot întreţine cu citatele directe. Astfel, DN poate fi urmat de un citat direct care funcţionează ca o glosă pentru DN; este deci vorba despre o mişcare de la DN spre DD, caz pe care îl vom indica prin DN3:

(20) „Opinia iniţială din Ziua a dnei Zoe Petre a fost extrem de interesantă, că viza un profesor universitar. Este vorba despre doua nume «grele» ale sistemului politic-academic. Aţi citit-o? Ea a generat o discuţie extrem de interesantă: «principii? Da, dar până la cunoscuţii mei».” (romania_eu_ list@yahoogroups.com)

Rosier vorbeşte, referitor la astfel de exemple, despre un DN *declanşator de discurs*. Astfel, DN este în acest moment atât un tip de DR, cât şi termen de introducere (are rol de discurs citant). Lucrul interesant este faptul că discursul citat este facultativ; aşadar, putem avea situaţii în care DN, care acţionează ca un discurs citant, să nu citeze, de fapt, nimic.

Există însă şi situaţia inversă, în care DN3 condensează un citat direct care îl precedă (mişcare de la DD spre DN), ca în:

(21) [titlu:] *Ne-au anulat un gol clar ca lumina zilei.* [imagine]
[comentariu sub imagine:] Antrenorul lui Cosmin Contra, Gregorio Manzano, se plânge de arbitrajul din partida de campionat cu Barcelona. (ProSport)

(22) [titlu:] *Sunt doar o puicuță, mai am timp pentru căsătorie.* [imagine]
[comentariu sub imagine:] Nicoleta Țolișteanu (22 de ani), componentă a naționalei de volei a României, dând detalii despre starea ei civilă. (ProSport)

situații în care DN are rol de *finalizator de discurs*. Să observăm că, în astfel de exemple, verbul care funcționează ca DN nu poate apărea decât la indicativ prezent sau la gerunziu, efect morfologic al intenției de a prezenta citatul direct ca *reprezentativ* pentru imaginea lumii sportive din respectiva zi (situație în care, în jargonul redacției *ProSport*, el devine un *proverb*). În exemplele în care apare folosit gerunziul, DN a devenit un tip de discurs care presupune citatul direct în mod necesar.

La limita dintre DD și DN: DD reprezentativ

Există însă și cazul în care puse în legătură sunt un DD fictiv, situat la granița dintre DN și DD – un tip interesant de hibrid: acesta are toate caracteristicile DD, plus faptul, specific DN, că sintetizează la maximum un discurs originar, care este reprodus în context:

(23) „Culisele asigură rezultatul."
– Eu zic că pentru a avea succes trebuie să avem grijă la toate amănuntele care asigură un rezultat pozitiv. Normal că jucătorii fac rezultatul pe teren, dar în spatele lor stau foarte multe detalii. Probabil ăsta e unul dintre factorii care au dus la ratarea calificării. (Gazeta Sporturilor)

(24) Stewart: „Schumi, renunță!"
Jackie Stewart avea aceeași vârstă ca și Michael Schumacher, 34 de ani, când s-a retras din Formula 1. „E cea mai bună decizie pe care

am luat-o vreodată", a declarat britanicul, care a adunat 27 de victorii în cariera sa. „Ar trebui ca şi Michael să facă acelaşi lucru până nu e prea târziu. E în bună formă, e sănătos şi nu s-a omorât încă.", a adăugat el. (Gazeta Sporturilor)

DN perlocuţionar

În sfârşit, pentru Gaulmyn, DN presupune, alături de rezumarea spuselor (ca la Genette) sau menţionarea actelor de vorbire (ca la Rosier) şi descrierea efectelor cuvintelor (Gaulmyn 1987: 346). Gaulmyn are în vedere verbele care desemnează efecte perlocuţionare, precum *a agasa, a alarma, a alerta, a amăgi, a ameţi, a consola, a convinge, a enerva, a fermeca, a flata, a incita, a îmbărbăta, a încânta, a încredinţa, a încuraja, a înnebuni, a înşela, a linişti, a manipula, a păcăli, a persuada, a prosti, a tâmpi, a vrăji*.

(25) Îi plăcea să steie la vorbă cu medicii asupra medicinii şi-i uimea prin întrebările ce li le punea, care trădau, pe lângă interesul ce-l punea în chestiile medicale, şi aptitudinile ei pentru asemene chestiuni. (*Amintiri*, Rosetti 2013: 291)

Prin urmare, în acest moment DN poate face referire la un enunţ (sau la informaţii reproductibile printr-un enunţ): *l-a condamnat; l-a trimis în sat; a demonstrat inutilitatea demersului nostru*; *ar fi dorit să-i spună ceea ce gândea despre el*; la un set organizat de enunţuri: *scenariu, carte, roman, text, discurs, liturghie, sentinţă, formulare, rugăciune, lecţie, document, frază*; la o enunţare (*el povesteşte fermecător*) sau la un efect perlocuţionar: *ne-a lămurit, ne-a luminat*.

Dincolo de graniţele enunţării

Sophie Marnette lărgeşte aria de acoperire a DN, incluzând aici nu numai nararea spuselor, ci şi nararea scriselor, a gândurilor, a atitudinii; de asemenea, autoarea citată include în DN secvenţele negative (exemple precum *Ea nu a spus nimic*, amintit mai sus) virtuale (verbul este la viitor sau la condiţional) şi performative.

Pentru că utilizarea criteriului semantic nu reuşeşte să traseze o linie de separaţie între DN ce menţionează (mai amplu sau mai

condensat) tema discursului la care se face trimitere şi DI ce raportează (mai amplu sau mai condensat) un discurs citat, Marnette foloseşte criteriul sintactic şi consideră că sunt DI „toate ocurenţele care trimit la procese verbale, cognitive sau emoţionale şi care sunt exprimate printr-o completivă sau o construcţie infinitivală" (Marnette 2005: 91), lăsându-le sub acoperirea DN pe toate celelalte. Astfel, în exemplul următor:

(26) Îl socotea infatuat, reclamagiu şi prezumţios sub aere de modestie, era din ce în ce mai încredinţat că aşa-zisa lui dezinteresare e numai o formă perversă de parvenitism. (*Bietul Ioanide*, Călinescu 2001, I: 127)

deşi secvenţa este omogenă semantic, fiind un fragment psihonarativ ce exprimă părerea lui Pomponescu despre Ioanide, prima parte („îl socotea infatuat, reclamagiu şi prezumţios sub are de modestie") este în DN, pe când cea de-a doua („era din ce în ce mai încredinţat că aşa-zisa lui dezinteresare e numai o formă perversă de parvenitism") este în DI, ceea ce distinge cele două modalităţi fiind exclusiv utilizarea unui verb de opinie cu subordonată în al doilea fragment. Principalele date ale acestui mod de a vedea lucrurile sunt sintetizate în următorul tabel:

	discurs indirect	discurs narativizat
vorbire	m-am gândit să te sun şi să-ţi spun *că* *m-am gândit la tine* (*IVLRA* 2002: 260)	ţi-am spus ceva, dar n ai fost atent
scriere	la capitolul al şaptesprezecelea vom citi că sfîntul apostol Pavel a ajuns la Atena (*ibid*.: 251)	ne-am întâlnit în fa unei ordini de zi care dup părerea mea nu are nici cap nici coadă (*ibid*.: 256)
gândire	m-am gândit *să te sun* şi să-ţi spun că m-am gândit la tine (*ibid*.: 260)	m-am gândit la tine
ati	nu cred că vom putea	el credea altceva

tudine	finaliza cu ceva ceea ce ne propunem (*ibid*.: 256)

Analizând realizările formelor de DR dintr-un larg corpus de texte în franceza contemporană, Marnette ajunge la concluzia că, în privinţa reprezentării fenomenelor mintale, DI este mai pregătit (şi mai frecvent utilizat) pentru redarea gândurilor decât DN, în timp ce acesta din urmă apare mult mai des cu verbe de atitudine decât DI. Continuumul pe care îl trasează autoarea plecând de la datele analizei ilustrează, de asemenea, relaţia dintre diferitele modalităţi ale raportării din punctul de vedere al aptitudinii acestora de a reprezenta fenomene mintale. În schema de mai jos, formele DR şi tipurile de fenomene indicate între paranteze sunt cele utilizate mai puţin:

Verbalizare maximă Verbalizare parţială Verbalizare minimă

DD (DIL)

DI

DN

gânduri (atitudini)

gânduri/atitudini (gânduri) atitudini

-

+

Marnette scoate, de asemenea, în evidenţă câteva situaţii ambigue în care este implicat DN. Prima dintre aceste situaţii priveşte secvenţele care pot fi interpretate ca DN sau ca naraţiune. Ambiguitatea este favorizată de faptul că anumite verbe sau locuţiuni verbale care nu sunt declarative pot obţine în context valoarea de *verba dicendi*, iar cititorul trebuie să apeleze la context pentru a le interpreta ca DN. Uneori confuzia este rezolvată, deoarece există un DD sau un DI, iar secvenţa în DN poate fi interpretată ca rezumat al discursului la care trimit acestea:

(27) cînzmăzugzla lăuutari/propiietaru casi nu ne mai lasă pă noi ca să mai băgăm lăutari-ŋzcasă//
„nu să puate neculaie să baĝ tu lăutari la mine-aiĉ îŋzcasă”//
„băi nea gligore/c-o fi c-o păţi/că suĉită câ-nvîrti”
„nimic !”//ne-a dazla o parte cu lăutari// (TDM II: 28)

Atunci când urmează după DD şi DI, DN are deci uneori rolul de a rezuma informaţiile oferite de acestea; de asemenea, el semnalează revenirea la naraţiune:

(28) iel mă-ntreba pă mini câ „cum ii la spital ?”//şi mă simt ieu bine?//să…să ţîu reĝim/să ţîu diieta care me-a dat-o mediĉi/şîzsă stau liniştitâ/sâznu fac efuort/că sînzfată tînără şî…/„ai cuopil tată/trebi să-l creşti”//deĉ…întodeauna mă punia la…la cale de bine// (TDM II: 453)

Astfel, în exemplul de mai sus, o succesiune de secvenţe în DD şi DIL este urmată de DN (subliniat), care este semnalat prin *deci*. Ambiguităţile pot apărea însă în momentul în care DN precedă DD, pentru că întregul ansamblu poate fi interpretat fie drept cuplu DN + DDL, fie drept structură în care DN funcţionează ca *verbum dicendi* care semnalează o secvenţă în DD. Marnette crede că interpretarea acestui cuplu drept discurs mixt (DN + DDL) este mai puţin probabil să funcţioneze în contexte în care nu putem apela la mărci tipografice (ca în textele de limbă vorbită sau de limbă veche), cazuri în care potenţiala secvenţă în DN poate fi mai convenabil socotită drept verb declarativ cu rol de introducere a DD. Cu toate acestea, o cercetare a combinaţiilor de acest fel dintr-un corpus de limbă română populară (antologii de texte dialectale) arată faptul că structurile de acest fel care pot fi interpretate drept cuplu *verbum dicendi* + DD sunt relativ rare:

(29) [jandarmii] a vindzla familia mea ş-a sfătuiit-o/„spune pă fii-to une ie/că” ĉe „te iau pă tinẽzlocu lui”// (TDM III: 273)

(30) tata m-a luazla goană d-acas: „să te dujzdracu dă la casa mea/că nu mazai treabă sâ mai stai aiiĉ”// (TDM III: 246)

Mult mai frecvent, locutorul glosează o ocurenţă de DN (locuţiune verbală care obţine în context valoare declarativă) printr-o secvenţă în DD, calitatea de glosă rezultând fie din existenţa unui contur melodic al enunţării (marcat prin / sau // în transcriere) care decupează secvenţa DD din ansamblu, ca în (31):

(31) ŝ-amzfăcut?/…amzfăcutzaşa: curc-anzdat-uozafarâ/„tu sî-ţzcauuţ di uouatu tău/ di…curcanu tău/şî…ńia [ɛ] clo…cloşcî curcî nu-ńi mai trebui”// (MB 2: 39)

fie din ocurenţa unor verbe (*dicendi* şi declarative secundare) suplimentare, care au rolul de a separa DD de secvenţa în DN subliniată şi de a-l împiedica pe acesta din urmă să funcţioneze ca simplu verb *dicendi* cu rol de semnalare a DD:

(32) a dat dă ei/gîlĉevyindu-să-nzsosea//şî unu mai vuorbăreţ/mai îndrăzneţ/a-nfhib mîinili-n a bătrînă/ cum să zîĉe//„da ĉe trăi-v-ar dumnezău/azzvenit” zîĉe „atîta drum/atîta cale/şî nu vreszsă mai mergez”/ zîce „uŋzḱilometru?//păi nu n-e satu ăsta fi͡hir-ar mama lor al răiilor dă rudari//satu nuostru” zîĉe „să-nĉepe dăziei îŋcolo”// (TDM III: 21)

(33) şi mă jeleăzşi mă jumuleăzşi mă băteam pă toată poianazacolo-şa/ că „uor îl scoateţi uor împuşcaţî-mă pă mine/că să nu [k] ieu nu mă dugzd-aiiĉa/nu plegzd-aiiĉa”/ (TDM I: 146)

În sfârşit, cea de-a treia situaţie acoperă cazurile de ştergere a graniţelor dintre naraţiune, DN şi DIL. Această posibilă ambiguitate are loc atunci când DN trimite la gânduri sau atitudini (percepute ca evenimente interiore), pentru că acelaşi lucru îl poate face şi naraţiunea (caz în care acelaşi eveniment este văzut însă din exterior). Să considerăm următorul exemplu:

(34)a. Lucrurile s-au desfăşurat astfel: Giani Monaco, încântat, l-a vizitat îndată după lectură pe cardinalul Marucci, căruia i-a vorbit cu căldură despre marile calităţi ale poetului.

b. Marucci tocmai era preocupat în acel moment de scandalul care se iscase într-o mânăstire din Vercelli, unde o novice ucisese, în

urma unui conflict, pe una dintre colegele sale.

c. Avea nevoie de un ambasador cult, care să expună situaţia şi să susţină cauza bisericii în faţa podestatului, peste măsură de afectat de acest scandal.

d. Socoti că omul potrivit pentru o asemenea misiune era Ariosto, pe care îl căuta, fără să-l cunoască, din momentul izbucnirii afacerii. (*Bibliografia generală*, Simionescu 2007: 327-328)

Aici, fragmentul (34)b. cuprinde o secvenţă ambiguă (partea subliniată), care poate fi naraţiune (dacă trimite la preocuparea personajului, ca eveniment privit din exterior), DN (dacă trimite la un set de informaţii conţinute de procesul mintal denotat de „era preocupat") sau DIL (dacă secvenţa redă un eveniment verbal, şi anume spusele lui Marucci, care îşi informează vizitatorul despre preocupările sale). Acestea reprezintă, de fapt, trei stadii ale implicării personajului în povestire, gradul zero aparţinând exclusiv naratorului, DN reflectând un eveniment de conştiinţă nonreflexivă, iar DIL fiind vehiculul unei formulări ce aparţine lui Marucci. În acelaşi fel, (34)c. şi (34)d. sunt exemple de naraţiune sau de DIL (în ultimul dintre ele, „a socoti" apare la perfectul simplu, timp narativ prin excelenţă, dar calitatea sa de verb *cogitandi* ne poate îndreptăţi să considerăm secvenţa ca fiind reprezentarea în DIL a unui proces mintal). (34)a. este însă o secvenţă narativă în care apare o mostră de DN ce trimite la spuse. Ambiguităţile sunt favorizate, prin urmare, de utilizarea unor verbe de gândire sau de atitudine la timpuri multifuncţionale (imperfectul, de pildă, poate fi şi timp narativ şi timp al DIL, perfectul simplu este timp narativ dar apare uneori în DIL etc.).

***

Aplicaţie. Mircea Horia Simionescu, *Bibliografia generală*

Bibliografia generală inventariază, clasifică şi rezumă 263 de lucrări fictive. Cartea este aşadar o colecţie de *fişe de lectură*, care au în comun cel puţin două elemente: au un caracter sintetic şi trimit la alte discursuri (cărţile pe care le prezintă succint). Ne putem aştepta, prin urmare, încă înainte de a o parcurge, la o frecvenţă crescută a utilizării DN, previziune care se confirmă, pentru că lucrarea este o sărbătoare a

discursului narativizat.

„Fişele de lectură" despre care vorbeam se pot reduce la încadrarea cărţii într-un anumit arhitext, ca în:

(35) FRANÇOIS BERTIN: *Pentru o incultură mai puţin crasă, mai puţin evidentă* – Eseu.

(*Bibliografia generală*, Simionescu 2007: 89)

sau se pot întinde pe mai multe pagini, în care autorul trece de la notaţia foarte concisă la dezvoltări mai ample ale observaţiilor sale. Discursul narativizat ocupă, însă, un loc privilegiat prin frecvenţa cu care apare şi prin formele sub care se manifestă. Iată un fragment în care DN apare alături de secvenţe de DI cu un grad variabil de concentrare a informaţiilor:

(36) GEORG SOLONA: *Urmărirea* – Am văzut în altă parte cum Hrizante a încercat să ajungă din urmă roata de motocicletă. Să vedem în ce fel s-a orientat el în alte împrejurări. […] Hotărî să-şi procure imediat cele mai sigure informaţii despre universitate. Află astfel că cei mai mulţi absolvenţi ai ei deveniseră oameni stimabili, cu funcţii bune, apreciaţi în societate, folositori colectivităţii, cu venituri sigure şi cu posibilitatea colaborării, chiar şi după absolvire, la *Analele centenare*, avantaj deloc neglijabil. Zăbovi multe ore la ghişeul secretariatului, interesându-se ce materii se predau, dacă se editează cursuri, cum sunt acestea ilustrate. Ceru explicaţii asupra criteriilor după care se face aprecierea cunoştinţelor, fu puţin surprins că la examene nu se mai utilizează bilele albe şi cele roşii. Deschise discret uşa mai multor săli de cursuri, înregistrând vădita grijă a administraţiei pentru repararea mobilierului, pentru curăţenie. Un raft cu cărţi cartonate, într-o bibliotecă, îi făcu impresie; deduse că instituţia este serioasă. Călători timp de două zile, în zona exploatărilor petrolifere. Vizită câteva sonde, se interesă de calitatea ţiţeiului obţinut, de rezervele păturilor subterane, de politeţea funcţionarilor, virtualii săi colegi, nu uită să investigheze cât de întinse sunt raporturile comerciale ale societăţii. Semn al maturităţii, nu se mulţumi până nu discută la un pahar de coniac prevederile regulamentului de ordine interioară, interlocutorul şi invitatul său fiind un oficiant ce slujise treizeci de ani interesele societăţii. (*ibid.*: 316)

Atunci când spaţiul pe care îl rezervă unei lucrări este mai mare de câteva rânduri, autorul se transformă încet din *bibliograf* în *narator*. Titulatura priveşte legătura dintre DN şi rezumat, pe de o parte, şi relaţia pe care ambele o întreţin cu naraţiunea, pe de alta, pentru că DN este o modalitate narativă, pe când rezumatul nu poate avea un narator, ci doar un recenzent.

Spuneam că unele dintre cărţile pe care le fişează autorul se reduc la încadrarea lor într-un arhitext, aşa cum se întâmplă în (35) sau în următoarele exemple:

(37) ADY ORANGE: *Horaţii, curiaţii şi maşinile lor.* Studiu. (*ibid.*: 158)

(38) LOLA CENTOMILLA: *Condiţia de şoarece.* Roman. (*ibid.*: 158)

Astfel de cazuri sunt însă destul de rare, ele interesând doar pentru capacitatea de invenţie solicitată de numele autorului fictiv şi de titlul cărţii. Următorul nivel este cel al rezumatului, limitat de multe ori la un singur rând, ce poate consta într-o enumerare sau o construcţie cu un substantiv verbal:

(39) JEAN-JACQUES RIBOT: *Urbanele* – Peisaje fine, observaţii interesante, idei. (*ibid.*: 70)

(40) Dramatica lor căutare reciprocă. (*ibid.*: 17)

Ultimul exemplu ridică problema legăturii dintre DN şi rezumat şi suscită întrebarea dacă DN este o realizare specifică a rezumatului, rezumatul un tip aparte de DN sau rezumatul este o specie separată, asimilabilă descrierii.

DN şi rezumatul au în comun faptul că redau sintetic un discurs, fiind tipuri de referinţă care nu trimit la realitate, ci la alte discursuri: DN este o modalitate de reprezentare a spuselor unui personaj; rezumatul prezintă în mod condensat conţinutul unei lucrări. Pe de altă parte, aşa cum este conceput de Genette, DN este o modalitate narativă ce serveşte redării unui discurs în interiorul naraţiunii; în

această calitate, DN este un mijloc de intermediere a narațiunii și poate utiliza timpurile specifice acesteia. În schimb, o trăsătură a rezumatului este faptul că în acesta „nu se spune nimic despre forma intermedierii, adică despre forma în care e narată o poveste. […] Timpul prezent dintr-un rezumat este o indicație a faptului că acesta prezintă o poveste fără intermediere sau o poveste fără narator" (Stanzel 2001: 53, 55). În cazul rezumatului, putem vorbi așadar despre gradul zero al intermedierii narative. Stanzel arată, de asemenea, că rezumatul este redat la timpul prezent în toate limbile. Acest timp ar putea fi numit prezent rezumativ (sau comentativ); el face parte dintre timpurile lumii discutate, și se opune timpurilor lumii narate. Un rezumat nu poate fi (și nu este) narat; el începe să aibă această calitate doar din clipa în care utilizează forme ale trecutului, moment în care devine o formă a narațiunii. Principala diferență dintre DN și rezumat constă așadar în faptul că DN folosește prezentul narativ, pe când rezumatul folosește prezentul descriptiv. Evident, însă, că distincția dintre un text care povestește un subiect și unul care îl discută este foarte fragilă, așa cum se întâmplă în exemplul de mai jos, unde partea narativă constituie doar un pretext pentru descrierea unui discurs, iar descrierea conține și secvențe asimilabile DN (evidențiate cu italice):

(41) Orice om care se respectă, eu sunt unul care se respectă mai mult decât alții, nu evită să-și spună părerea. Mi-am spus-o. Mi-a fost fatală. Te-ai urcat în picioare pe scaun, ai început să vorbești și… Unde dracu' ai învățat, lighioană solzoasă, discursul patetic, cu *perioade largi*, construite cu luciditate, cu atâta logică fermă, dezvoltând un subiect și încă ce subiect? Ce miraculoase, terifiante virtuți ascunde imbecilitatea patentată, de poate exprima, în perioade atât de largi, atât de plastice, dar deopotrivă de emoționante, *o cantitate de banalități* cu care s-ar putea pava un bulevard? (*ibid.*: 349)

În *Bibliografia generală* există multe trimiteri criptice la lucrările inventariate, pseudorezumate ce par să ilustreze afirmația că „există puține opere literare care nu sunt ridicole sau fără sens atunci când le citim în rezumat." (Wellek și Warren 1967: 188):

(42) GIOVANNI RASSA-EX: *Ocheane* – Instrument relativ

simplu, ocheanul este ca şi viaţa: apropie şi depărtează. O a treia soluţie ar fi să nu-l foloseşti. (*ibid.*: 120)

Exemple precum cel de mai sus atrag atenţia asupra altei relaţii care trebuie discutată şi care dezvăluie aspecte interesante ale DN: cea dintre acesta şi discursul la care el trimite. Este un adevăr general acceptat că un discurs originar nu poate fi recuperat dintr-un rezumat, dar afirmaţia se poate face în legătură cu toate formele discursului raportat, inclusiv DD. *Bibliografia generală* pune în evidenţă şi potenţează în diferite moduri legătura de ficţionalitate dintre DN şi discursul originar pe care îl raportează. Caracteristic pentru DN din *Bibliografia generală* este că niciunul dintre discursurile la care face referire nu pot fi recuperate; cititorul se află în imposibilitatea de a consulta vreuna dintre lucrările la care DN trimite, lucru pe care îl poate face cu uşurinţă în cazul unei istorii a literaturii, de pildă. Chiar dacă numele autorului şi titlul textului par cunoscute, din descriere ne dăm imediat seama că bibliograful se referă la un autor şi la un titlu omonime cu cele pe care le cunoaştem din realitate şi cu care nu au în comun decât numele şi câţiva termeni, care evocă (de pildă) poezia „adevăratului" Bacovia (clavire, fanfare militare, sicrie):

(43) GEORGE BACOVIA: *Plumb* – Apărută în *Biblioteca pentru metalurgişti*, cartea lui Bacovia atrage atenţia asupra acestui element pe nedrept dispreţuit. Se trece în revistă larga utilitate a metalului, din care se pot face margini de linii ferate, clavire, chioşcuri pentru fanfare militare, aparate cinematografice, decoruri teatrale şi chiar sicrie. Informaţii interesante despre intoxicaţia cu plumb la muncitori (simptome şi procese). Scrisă concis, însoţind faptele cu formule ce nu depăşesc niciodată jumătate de pagină, cartea se citeşte cu uşurinţă de specialişti, ca şi de cei cărora le plac chimia, fizica şi spectroscopia metalurgică. (*ibid.*: 49)

În lumea ficţională a *Bibliografiei*, faptul că discursul originar este imposibil de recuperat ajunge să însemne că acesta îşi pierde importanţa, iar bibliograful devine preocupat exclusiv de DN, care va avea de multe ori un parcurs sinuos şi imprevizibil. Deşi pare să se revendice de la un discurs coerent, DN este în mod deliberat incoerent tematic şi are frecvent o organizare aleatorie.

(44) ANTONIO CESALPINO: *Cum m-am rătăcit în secolul XVI* – Antonio Cesalpino ne introduce în viaţa societăţii italiene din Siena în jurul anului 1512. Prima constatare: oamenii nu practică filozofia. Autorul deplânge această tristă situaţie. Faptul îl deconcentrează, fiind obişnuit să se servească întotdeauna de ghizi. Cu o sumă importantă tocmeşte un italian, pe Francesco Littera, ţăran hâtru şi instruit. Localnic, acesta cunoaşte temeinic Italia şi întreg secolul al XVI-lea. După ce-l poartă printre monumentele Renaşterii, unele abia în construcţie (v. Jakob Burckhardt), Littera îl părăseşte la o cotitură. Cesalpino se descurcă şi singur, întemeind un comerţ de ilustrate. Cartea se încheie cu un elogiu al fructelor italiene. (*ibid.*: 91-92)

În exemplul de mai sus, fiecare dintre afirmaţiile care formează rezumatul pare a face referire la alt text: evocarea vieţii societăţii italiene, prezentarea monumentelor Renaşterii, comerţul cu ilustrate, elogiul fructelor nu par să trimită la părţile unui întreg coerent, iar bibliograful nu se străduieşte să demonstreze afinitatea lor, ci cultivă, dimpotrivă, absurdul şi aleatoriul. Astfel de exemple arată în mod clar că DN este o formă de *trimitere* la discursul citat, şi nu o modalitate de *reprezentare* a acestuia. În *Bibliografia generală*, fişele de lectură referă la forme goale, al căror conţinut este inventat pe măsură ce se face referire la ele. În acest fel, DN ajunge să fie cultivat în sine, ca modalitate de generare a textului. Paradoxal, dacă DN are capacitatea de a spune ceva, această calitate se datorează faptului că el trimite la discursuri care, în ceea ce le priveşte, nu spun nimic. DN devine astfel o metaforă a discursului literar, un metadiscurs care poate explica orice şi care înglobează totul.

Chiar şi atunci când sugerează existenţa „reală" a unui text de la care se revendică formulele în DN, iar autorul se foloseşte de citate pentru a ilustra şi decongestiona DN, el şarjează parodic şi procură citate care nu sunt nici ilustrative şi nici previzibile:

(45) Trebuie menţionat că primul act al noii guvernări a fost „Legea parantezelor" (1429), prin care se interziceau activităţile nocturne. „Orice activitate ascunsă, proclama primul articol, se datorează lipsei de lumină solară şi ca atare este antiumană." (*ibid.*: 21)

(46) Himmelbrock desfiinţează mai întâi pe Aristot („l-am prins cu mâţa-n traistă"), pe Platon („cel mai anglican dintre greci"), pe Seneca („purtat de gât prin bâlciuri ar fi de o mie de ori mai interesant, mai mângâietor"), pe Sfântul Augustin („autorul şotronului spiritual"), pe Marsilio Ficino („subtil ca un băcan"), pe Thommas Morus („bun doar pentru a poza în colaje cu porumbei"), pe Fichte („mai curând electrician decât filozof") şi pe alţii. (*ibid.*: 76)

(47) LUCILLE PÉRIER: *Memorii* – Scrise cu multă sensibilitate, cu un anume stil delicat, memoriile doamnei Périer devin neinteresante atunci când vorbesc despre marele scriitor Aldo Périer, soţul memorialistei. În general, sunt relatate aspecte cotidiene nesemnificative şi, pentru cititorul comun, profund plictisitoare. De pildă, pagina care explică împrejurările elaborării *Cărţii despre vase*: „Lulu (aşa i se spunea în casă lui Périer) s-a trezit într-o dimineaţă cu o pornire sălbatică de a mă avea. Eram obosită, continua să mă chinuie o migrenă din ajun. Am căutat să evit. Pentru că insista, i-am vorbit despre invenţia unui suedez care a obţinut din deşeurile menajere o cremă de frumuseţe. N-a fost cu putinţă să-l abat de la gândul său: Périer s-a enervat, a tras de mine cu un fel de ură, cu un fel de dorinţă de a mă înjosi. Mi-a sucit braţul, m-a culcat pe covor cu puterea lui, care, cu toată vârsta înaintată, nu scăzuse cu nimic, mi-a sfâşiat capotul şi m-a stăpânit dumnezeieşte." (*ibid.*: 80-81)

Literaritatea, ficţionalitatea, irealitatea DN apar evidente în procedeele livreşti utilizate de autor. Termeni care nu denotă un discurs sau o activitate enunţiativă sunt atraşi în sfera DN:

(48) Se evocă în volum câteva erori de interpretare, precum şi de manevră. Autorul şofează prost, iar personajele, schiţate destul de schematic, nu trăiesc. (*ibid.*: 61)

(49) Încercarea s-ar numi merituoasă chiar dacă Rexrey ar fi rămas numai la intenţii. Dar el a mers mai departe, demonstrând că metoda lui nu are nimic revoluţionar din moment ce a plecat, ca şi înaintaşii săi, de la observarea atentă a trăsăturilor umane. Numai că în loc să folosească hiperbole, a utilizat reductorul: el a desfoliat

obiectul de multele învelişuri de prisos cu care l-au încărcat ceilalţi: l-a aşezat simplu în cadrul relaţiilor fireşti şi l-a descris. (*ibid.*: 83)

(50) RUGGERO QUINTHAL: *Banchetul* – Replică strălucită la Platon. Comesenii tac tot timpul, ocupaţi peste măsură să îngurgiteze tot ce se aduce pe masă […] Se tace şi în partea a doua a cărţii, dar cu mai multă prudenţă, într-o curgere epică întru câtva mai accelerată. (*ibid.*: 158)

(51) Volumul continuă să înregistreze conversaţia celor doi prieteni până când glasurile lor, din ce în ce mai monotone, se contopesc, apoi, brusc, nu se mai aude nimic. (*ibid.*: 289)

(52) După un timp, binefăcătoarea boare a vegetaţiei a început să influenţeze poezia, în care sentimentele au prins butaşi, corzile s-au împlinit şi s-au diversificat. (*ibid.*: 304)

În alte părţi, termenii prin care se manifestă în mod obişnuit DN îşi pierd capacitatea de a trimite la o activitate de enunţare. Primele două fragmente de mai jos fac parte din biografia unui boxer, Bob Hora:

(53) Bob se afla în ultima bancă. Schimbul de opinii îl pasiona. Când Valeriu Popescu îl contrazise pe monitorul clasei a VI-a, simţi o bucurie nemaipomenită şi, pentru că monitorul găsise un citat ce produsese o mare impresie, Bob se ridică din banca lui, trecu grăbit printre rândurile din faţă, cerând politicos permisiunea profesorului să înainteze, şi ajunse în faţa vorbitorului. Dintr-o lovitură scurtă cu dreapta îl dădu peste cap. Fu, pe cât se pare, intervenţia cel mai viu comentată după aceea. (*ibid.*: 150)

(54) La Habarovsk, [Bob] studiază umărul unui sârb, în Anglia dezvoltă o temă proprie asupra fracturii unui francez. (*ibid.*: 153)

(55) Abia câţiva dintre subiecţii cercetaţi rămân împreună, iau zilnic masa şi îşi amestecă rufăria, merg la cinematograf cu speranţa de a afla ce fac alţii în situaţia lor şi, din disperare, discută în

continuare despre subiectele mai sus enumerate. Din această discuţie ies în cele din urmă nişte fiinţe plăpânde, un fel de oameni de mici dimensiuni, drăguţi şi pufoşi […] (*ibid.*: 168)

În mod asemănător, termenii care denotă o activitate verbală sunt utilizaţi în alte contexte decât cele obişnuite:

(56) Avioanele lansează adevăruri rotunde, bine şlefuite. În largul Mării Adriatice, un portavion este scufundat cu ajutorul minelor confecţionate din pergamentul unor tratate medievale. Mitralierele trag cu monade, tunurile antiaeriene clănţănesc frânturi din discursurile sofiştilor. (*ibid.*: 15)

(57) Acum, când caisul este în floare, în faţa ferestrei, întreţinut de stropirile versurilor lui Montale, aproape că nu-mi mai amintesc bine cum s-au desfăşurat operaţiunile. Ştiu că l-am pus în pământ de flori, într-o glastră. A crescut cu poeţii minori latini, apoi cu versurile aulice ale Siciliei târzii şi, în sfârşit, cu Ronsard. […] Dar e viguros, deplin format, florile sunt alb-roşii, parfumate. Lecturile nu mai sunt necesare în fiecare zi, e de ajuns să-l udăm o dată pe săptămână, când îi dăm la rădăcină şi două strofe. (*ibid.*: 182)

(58) Aveai o migrenă ce îţi făcea insuportabili pantofii. Iei un Veropax, un Veramon, un Ciclostop sau un Juvenal. (*ibid.*: 306)

(59) […] face o analiză genială a cărţii *Salahori în frac* de Pompilio Kili, în care descoperă „idei decorticate", „sâmburi de prună", „aşchii spirituale, dar mucezite la capete", „pasaje de trenţe", „fraze găurite lateral", „frumuseţi smochinite", „mici conjuncţii spurcate, deocheate, răscrăcărate", „pagini de smintit", „strâmbături, chelălăituri, chiorăit de maţe, aţe". (*ibid.*: 200)

DN se transformă astfel din modalitate de narare în subiectul şi tema textului, în protagonistul operei, în motivul pentru care proza înaintează, în raţiunea şi principiul de generare a acesteia. El acţionează simultan ca factor de formare şi de dezagregare a prozei. Iată un exemplu în care subiectul unei cărţi îl constituie activitatea de *citare* dintr-o anumită colectivitate, activitate care domină atât viaţa

personajelor, cât şi pe cea a obiectelor:

(60) EGMONT PRAGER: *Citatele* – O carte de un fel deosebit: de-a lungul celor o sută douăzeci de pagini, sunt folosite, spre a ilustra acţiunea, peste trei mii de citate. Preotul satului începe povestirea citând ce a spus, cu un ceas mai înainte, un credincios; un nobil citează ce i-a mărturisit femeia pădurarului său în timpul unei întâlniri de dragoste; un sufleor de teatru citează frânturi din piesele pe care le-a suflat; o profesoară citează pe cel mai prost elev al ei; criticul literar citează pe toţi – pe fiecare în parte, pe cei care au avut dreptate, pe cei care n-au avut – şi aici se autocitează; un avion de recunoaştere citează peisaje militare; o oglindă citează detalii vestimentare. (*ibid.*: 67)

La fel, (61) este o povestire al cărei protagonist pare a fi poetul Ludovico Ariosto, dar în fapt este activitatea verbală desfăşurată în jurul acestuia şi care îl are ca subiect pe poet. Textul de mai jos are o structură fractalică, în care schema iniţială (faptul că X îl recomandă lui Y pe Ariosto) poate să se multiplice *ad infinitum*, motivată doar de apariţia unor personaje noi şi de repetarea mecanică a actului verbal al recomandării, ceea ce transformă totul într-o comedie al cărei protagonist este DN:

(61) RAMIRO HELVETO: *Circumstanţe* – [Epopeea *Lucynda şi pădurea*] […] n-a fost copiată sau reprodusă, ca să nu mai vorbim că nimeni nu s-a gândit la publicarea ei. Ea a existat într-un singur exemplar, a fost citită de Ariosto de repetate ori unor prieteni, după care a fost distrusă, cu câteva ore înainte de moartea poetului, de autorul însuşi. […] Prietenii l-au lăudat, convinşi că, în sfârşit, poetul se află pe calea potrivită cu temperamentul său artistic, cu posibilităţile lui însă nedezvăluite. Ei au vorbit despre acest fapt altor prieteni, mai puţin literaţi, dar oameni de bine. […] Giani Monaco, încântat, l-a vizitat îndată după lectură pe cardinalul Marucci, căruia i-a vorbit cu căldură despre marile calităţi ale poetului. [Marucci] avea nevoie de un ambasador cult, care să expună situaţia şi să susţină cauza bisericii în faţa podestatului, peste măsură de afectat de acest scandal. […] Ariosto fu adus grabnic, i se explică totul. În prima clipă refuză, pretextând că o astfel de însărcinare îl depăşeşte, apoi, neavând nicio ieşire, acceptă. Petrecu la Vercelli câteva săptămâni, se dovedi prea puţin capabil de a

lumina lucrurile şi a se dumiri ce se întâmplase, după care, în vizită la cardinal, făcu o figură deplorabilă, lăsând impresia unui idiot. […] Între timp, primarul Genovei, auzind despre talentul lui Ariosto de la un prieten al poetului, îi pregăti la rândul său o altă misiune. […] Numai o minte ageră putea dejuca urzelile comerciale ce urcau de la o zi la alta preţurile. Îl chemă pe Ariosto, pentru că auzise despre el cuvinte bune, îi ceru să-l sprijine, îi dădu puteri depline, lăsându-l să înţeleagă că nereuşita îl va costa pe emisar libertatea. Ariosto merse în Spania, tratã îndelung afacerea, vasele de pescuit erau minunate, ar fi fost o bună achiziţie, dar pierdu în faţa grecilor care, mai iscusiţi, oferiră mai mult. Dacă tranzacţiile durară relativ puţin, în schimb, la înapoiere, om condiţional, fu nevoit să accepte temniţa, cum fusese vorba. Nu stătu decât un an din cei trei câţi pretinsese înfuriatul primar al Genovei, pentru că îl scoase din închisoare condotierul Geraldi din Orvieto […] Apelă la Ariosto. Poetul se scuză, arătând că, dacă dovedeşte vreo pricepere, aceasta priveşte numai percutarea versurilor. Mai de voie, mai de nevoie, în cele din urmă acceptă să-şi pună la dispoziţie geniul. […] Lipsit de orice mijloace de trai, acceptă să scrie un poem de cinci sute de strofe pentru rectorul universităţii din Padova […] Cântă în versuri inspirate ideea, elogie derogarea de ştiinţă de carte drept un act de justiţie care va sta la temelia Italiei de mâine […] Pe drumul dintre Padova şi Verona fu arestat de oamenii unui arab îmbogăţit la Mantova. Arabului îi vorbise despre arta lui un prieten care putuse să şi reproducă din memorie câteva versuri. Fusese încântat. Îl sechestră cu onoruri, îi promise o leafă substanţială […] Ariosto îşi petrecu doi ani din viaţă primind sute de străini, ascultând nesfârşite povestiri. Fu pedepsit aspru […], apoi fu alungat. Nimeri la oficiul poştal din Siena […] Refuzul lui de a lucra la cartare a fost zadarnic, pentru că poşta era pe acea vreme o anexă a armatei, iar pe el îl recomandase comandantul suprem însuşi. […] Noul papă, de origine portugheză, tocmai auzise de la un prieten galiţian despre talentul său neobişnuit. După ce, în audienţă, discutară îndelung despre conţinutul şi forma poemului său în manuscris, papa îi încredinţă preasfintele gânduri care-l preocupau […] Sfântul părinte îl înţelese. Îi replică însă că problema de care dorea să se ocupe e mult mai importantă, relevându-i gravitatea situaţiei […] Franconii, sectanţii şi ceilalţi, descoperiră repede că Ariosto trage cu urechea, că se amestecă în treburi care nu-l privesc […] Papa îl rechemă, îl dojeni şi-l aruncă în temniţă. Era cât pe-aci să fie

condamnat la moarte, dacă împăratul Germaniei de Sud, un bărbat foarte sensibil la poezie, nu l-ar fi răscumpărat. Aflase de la un prieten al poetului, se pare de la Bembo, că este genial. (*ibid.*: 326-331)

Miza *Bibliografiei generale* este una metaliterară, iar câştigarea pariului presupune din partea autorului conştientizarea calităţii de manufactură verbală a oricărei opere literare. Cărţile şi personajele *Bibliografiei generale* arată spre ele însele, spre ţesătura din care sunt făcute, spre reţetă şi procedee, şi totul se poate termina într-un imens verbiaj:

(62) Tânărul avea însă un foarte urât şi incurabil viciu. Era palavragiu. O pălăvrăgeală de un fel deosebit, nu dintre acelea care răspândesc în câteva ore, pe o mare rază, cele mai felurite veşti – asta ar fi fost fatală depozitului –, ci o pălăvrăgeală monotonă, de intensitate mijlocie, consistentă datorită faptului că exprima, egal şi strâns, realităţi veritabile; o curgere vag interesantă, scandată doar ici şi colo, dar cu darul de-a putea rămâne activă chiar şi în cazul în care nu avea cui să se comunice. Era în bolboroseala tânărului ceva perfect şi albastru, care-i dădea puterea să trăiască şi să se bucure de viaţa şi hărnicia sa. Tânărul exprima adevăruri arhicunoscute şi era mulţumit că ele iau înfăţişare obiectivă şi se risipesc în aer ca fluturii. Realiza în povestirile sale unele portrete reuşite, descria situaţii amuzante. Avea şi un gust anume pentru scenele tari, din care scotea efecte ce stârneau groaza, dezgustul, lacrimile. (*ibid.*: 45-46)

Iluzia legăturii cu realitatea unui text preexistent este în permanenţă subminată narativ, prin chiar utilizarea unor procedee precum DN, şi în permanenţă alimentată ironic: tânărul palavragiu din fragmentul de mai sus, de pildă, „se numea Emile Zola".

Concluzii

Categorie inventată pentru uzul analizei naratologice, discursul narativizat a ajuns să indice fapte extradiscursive, precum procese mintale, atitudini sau efectele desemnate de actele perlocuţionare. Încercarea de a-l supune supracategoriei DR, înţeles ca joncţiunea dintre un discurs citant şi un discurs citat, este parţial eşuată, fapt

probat de exemplele în care DN este sau mai puţin sau mai mult decât un astfel de cuplu. De asemenea, prezintă dificultăţi încercarea de a-l defini: enunţiativ, prin omogenitate (există şi DN eterogen), discursiv, prin concizie (există DD reprezentativ) sau semantic, prin concentrarea informaţiei (DI poate avea şi el forme foarte condensate).

Pentru Genette, DN este o varietate a naraţiunii, şi anume una care nu relatează evenimente factuale, ci trimite la evenimente enunţiative. DN este, în acest fel, modalitatea situată la un pol narativ în care vocea personajului este redusă la zero.

Naraţiune DN DI DIL
DD DDL

Rosier atrage DN în sfera DR, ceea ce înseamnă o încercare de a-l supune definiţiei acestuia, care îmbină un discurs citant cu unul citat, încercare parţial ratată, în măsura în care, la un capăt al continuumului evidenţiat de Rosier se află o specie în care discursul citat nu accede la citare, iar la celălalt, una în care DN funcţionează el însuşi ca discurs care anunţă o secvenţă în DD. Relaţiile DN cu DD sunt interesante, pentru că acesta din urmă poate avea ocurenţe care sintetizează un discurs prezent în context şi la care trimite în acelaşi fel ca şi DN.

DN1: declaraţia lui X a surprins pe toată lumea
DN2: X şi-a declarat nevinovăţia/X a fost declarat respins
DN3: X a făcut o declaraţie interesantă: „DD"/DDL (numit discurs mixt de Rosier)
DN4: declaraţia lui X a surprins pe toată lumea (de Gaulmyn)
DD reprezentativ: „DD sintetic" ® „reproducerea Do în DD"

Marnette extinde definiţia DN şi aria de acoperire a acestuia, cuprinzând aici şi trimiterea la evenimente mintale şi subliniază totodată potenţialul DN de a raporta atitudini, în comparaţie cu DI şi DD sau DIL; în acelaşi timp, foloseşte criteriul sintactic pentru a departaja DN de DI. În sfârşit, Marnette indică situaţii care prilejuiesc interpretări alternative şi care pun în lumină zonele de trecere de la naraţiune la DN sau de la DN la DIL, în special atunci când DN utilizează verbe ce trimit la procese mintale (gânduri şi atitudini).

DISCURSUL INDIRECT

definirea sintactică a DI, verbe de introducere a DI, transformare, consecuţie a timpurilor, sursă pragmatică, indici ai subiectivităţii, discurs indirect naratorial, discurs indirect al personajului, discurs indirect autonom

Definiţia tradiţională a DI

Gramatica tradiţională consideră stilul indirect „o transpunere, conştientă sau explicită sau nu, a celui direct" (Mancaş 2005: 499) şi indică următoarele trăsături definitorii pentru acesta: imposibilitatea suprimării verbului de declaraţie, transpunerea deicticelor personale şi verbale, eliminarea elementelor specifice pentru adresarea directă (vocative, imperative) şi consecuţia timpurilor.

Deşi este unul dintre stilurile „primare", alături de DD, DI este obţinut din acesta prin aplicarea unor transformări de mai multe tipuri; DI îşi justifică însă calitatea de „stil primar" pentru că este (alături de DD) punctul de plecare pentru „stilurile derivate": DIL, DDl, DIID.

La limita dintre DN şi DI

Trăsătura definitorie a DI este dependenţa sintactică a secvenţei citate de un cuvânt declarativ. Pentru limba română, conectorii cu ajutorul cărora se realizează această dependenţă sunt conjuncţiile *că* (*a spune că, sub pretextul că, era de părere că*), *dacă* (*a întreba dacă*) şi *să* (*a invita, a îndemna, a pofti, a sfătui să*), pentru care vezi *Gramatica limbii române* 2005, II: 822, la care se pot adăuga adverbe şi pronume relative, în cazul redării interogativelor parţiale (*voia să ştie cum/unde/cât/ce a lucrat*).

Cu toate acestea, nimic din definiţia DI nu exclude introducerea discursului citat printr-o prepoziţie (cu infinitivul sau substantive postverbale) sau realizarea discursului citant printr-un substantiv (discursul citat fiind legat prin *că*):

(63) Pă d-o parte↓ e vorba dă *cererea* Clubului Român dă Presă de a-şi verifica membrii şi această operaţiune e încheiată practic↓ (*CORV*, Dascălu Jinga 2002: 236)

(64) Prima *idee* ce-i veni în minte fu de a rupe legăturile de amor ce avea cu calemgiul, singurul mijloc de a se pune în siguranţă despre spionajul lui Păturică. (*Ciocoii vechi şi noi,* Filimon 2005: 53)

(65) […] *propunerea* de creare a unei organizaţii de tineret, aşa cum au toate partidele serioase, fusese respinsă, sub *pretextul* că, prin natura lucrurilor, pensionarii nu pot fi tineri. (*Simion liftnicul*, Cimpoeşu 2011: 89)

(66) După repetatele *încredinţări* ale acestuia că el ar fi surugiul, amintirea începu a-i reveni cu încetul. (*Mihai Vereanu*, Negruzzi 1980: 377)

(67) Postelnicul George rămăsese în *opiniunea* că Elena era culpabilă. (*Elena*, Bolintineanu, 1993: 193)

(68) Zărindu-l odată la gară, luând Aradul, m-a cuprins o părere de rău copilărească la *gândul* că ar fi plecat pentru totdeauna prietenul necunoscut, omul care privea cu ochi duioşi cerul, copacii, florile, copiii... (*Craii de Curtea-Veche*, Caragiale 2001: 75)

(69) Totuşi, pe baza unor observaţii sistematice, domnul Toma ajunsese la *concluzia* că, în concepţia dumneaei, Binele era reprezentat de doamna Filofteia însăşi, în vreme ce reprezentanţii Răului erau: patronul magazinului unde lucra, diverşi cumpărători cu pretenţii exagerate, oamenii care merg cu autobuzul şi nu-şi cumpără bilet, un preot care nu-i dăduse împărtăşanie, vecinii de la bloc împreună cu copiii lor obraznici, administratorul asociaţiei de locatari şi aşa mai departe – de fapt, toţi ceilalţi. (*Simion liftnicul*, Cimpoeşu 2011: 19)

(70) Principalul motiv pentru care minerii s-au strâns astăzi în faţa Prefecturii este: *anunţul* că: de luna viitoare↑ nu vor mai fi recunoscute grupele întâi şi doi pentru lucrătorii din cariere. (*CORV*, Dascălu Jinga 2002: 285)

Discutând despre DN, Rosier se întreabă dacă putem privi această formă a raportării ca pe o specie a DI. Autoarea arată că aceste două tipuri de DR se apropie semantic, deoarece au în comun condensarea şi omogenitatea, dar se diferenţiază sintactic, pentru că DN nu admite completivă (Rosier 1999: 233). Există situaţii ce rămân ambigue şi sunt dificil de încadrat aplicând criteriul semantic, aşa cum se întâmplă în următoarele exemple:

(71) În vreme ce urma convorbirea cu Săndulachi, Luţica era în boschetul cu lilieci şi scria un răvaş lung fratelui ei. Ea îi vorbea *despre* dorul ce avea de a-l revedea, pe dânsul care acum avea să se întoarcă în sânul familiei, spre bucuria ei şi a părinţilor, îi zicea cât de frumos îl găseşte după portretul ce-i trimisese nu de mult, apoi despre ea însăşi zicea că, ieşind din copilărie, acum este fată mare, că aşa o consideră guvernanta sa pe care o iubeşte mult; *despre* viaţa de la ţară, *despre* grădina ce acum era foarte frumoasă, *despre* florile ce le îngrijea ea singură şi la urmă iarăşi *de* nerăbdarea cu care îl aşteaptă. Sfârşind de scris, ea se acufundă în aleele grădinei. (*Mihai Vereanu*, Negruzzi 1980: 349)

(72) Deocamdată, tinerii noştri vecini ne-au vorbit *despre* convieţuirea lor cu membrii lotului în aceeaşi celulă şi *despre* comportarea acestor oameni, care de pe o zi pe alta, din poziţia de

stăpâni absoluţi cu drept de viaţă şi de moarte asupra supuşilor, se treziseră aruncaţi în închisoare, bucurându-se acum de statutul fostelor lor victime. (*Închisoarea noastră cea de toate zilele*, Ioanid 2013, vol. II: 29)

Enunţuri precum „i-a vorbit despre dorul de a-l revedea" sau „i-a vorbit despre răbdarea cu care îl aşteaptă" din (71) sunt mostre de DI sau de DN? Aplicarea criteriului sintactic trece astfel de secvenţe în zona DI. În acelaşi timp, fragmentele de mai sus evidenţiază şi alte zone sensibile ale DI: el este o formă de raportare mai complexă decât ar lăsa să se înţeleagă exemple precum – *Plec ® Ea a spus că pleacă,* cu care teoria clasică ilustrează prezentarea DI, nu poate fi acoperit doar cu o discuţie despre *verba dicendi* şi completive, poate conţine urme ale centrului deictic al raportatului („grădina ce *acum* era frumoasă"), ca şi comentarii ale raportorului (gardienii condamnaţi *se bucură* de statutul fostelor lor victime), iar conţinutul lui poate trimite atât la spusele raportatului, cât şi la cunoştinţe despre lume ale raportorului. Vom discuta pe rând aceste aspecte în cuprinsul secţiunii de faţă.

Întorcându-ne la problema semnalată de Rosier, Marnette 2005 crede că principala problemă a DN este ridicată tocmai de demarcarea acestuia de DI. După cum observase şi Rosier, atât DN, cât şi DI pot să fie mai mult sau mai puţin concise, prin urmare nu este posibilă diferenţierea lor după criterii semantice, cum ar fi gradul de sintetizare. Pentru a le discrimina, Marnette utilizează criteriul sintactic, pe care îl consideră singurul operativ, şi include în DI toate construcţiile cu completivă, precum şi structuri ca „propunerea de creare a unei organizaţii de tineret" sau „pretextul că pensionarii nu pot fi tineri".

Acest lucru înseamnă că, pe lângă astfel de construcţii, ar trebui să considerăm DI enunţurile construite cu *verba dicendi* şi pronume sau adverbe relative, precum cele din exemplele de mai jos, care actualizează structura *verb declarativ + cum + P*:

(73) Cu vremea, micul danci crescu şi, la vârsta de zece sau doisprezece ani, fiind foarte voinic şi deosebit de deştept, fu ridicat la rangul de băiet la bufet, adică pus să înveţe cum se spală farfuriile şi cum se curăţă tacâmurile şi, mai ales, cum se mănâncă palme de la sofragiu şi de la feciorii de sub acesta. (*Amintiri*, Rosetti 2013: 365)

(în (73), secvenţa subliniată este DI, deoarece aici învăţarea (= transmiterea de cunoştinţe) este însoţită de (şi presupune) un discurs, la care întreaga secvenţă face aluzie, în timp ce învăţarea (= deprinderea cu o anumită situaţie) din secvenţa *cum se mănâncă palme de la sofragiu şi de la feciorii de sub acesta* nu presupune cu necesitate un discurs)

(74) Într-un rând, îl vizită I. Nicolau […], care îi povesti cum, vrând să meargă la Procov, se rătăcise prin pădure şi orbecăise toată ziua până să iasă la liman. (*Amintiri de la Viaţa Românească*, Sevastos 2015: 14)

(75) Anticarul nu pierdu ocazia să-i relateze pe larg cum venise Georgeoiu întâia oară la Capşa în căutarea poetului, ştiind că acesta trecea zilnic pe acolo, trebuia să semneze un contract important. (*Galeria cu viţă sălbatică*, Ţoiu 2011: 44)

În plus, Marnette (2005) lărgeşte spectrul tipurilor de verbe care se construiesc cu DI din perspectiva teoriei clasice. Marnette are în vedere verbe precum *a-şi zice* sau *a se gândi*, pe care le discută pentru că pot avea valori multiple. Astfel, primul poate fi folosit şi pentru a reda o vorbire externă, iar celălalt poate trimite la un gând sau la o atitudine (adică are valoarea lui *a crede*). Marnette consideră că nu există niciun motiv pentru care aceste verbe, care în mod obişnuit sunt verbe *cogitandi* sau *putandi* să nu fie în acelaşi timp şi verbe *dicendi*. Autoarea crede că există un continuum între verbele utilizate pentru a indica vorbirea externă, vorbirea internă (şi gândurile) sau atitudinea locutorului raportat, care ar putea avea următoarea reprezentare (Marnette 2005: 54):

vorbire externă
vorbire internă/gânduri
atitudine

verba dicendi

verba cogitandi

verba putandi

Polisemia inerentă a unor verbe precum *a-şi zice*, *a se gândi* sau *a crede* este influenţată de aspectul verbal (perfectiv, imperfectiv, iterativ, durativ) şi de sintaxă (propoziţie subordonată, construcţie cu infinitivul, grup nominal). În contexte iterative sau perfective, de pildă, verbul *a se gândi* înclină mai mult către vorbirea internă, în timp ce în contextele imperfective sau durative, el înclină spre atitudine. Marnette consideră, prin urmare, că putem vorbi fără probleme despre discurs raportat (DI, în cazul de faţă), în exemple precum:

(76) mă gândesc eventual dacă aş putea cumva↓ cam asta îmi umbla mie prin minte dimineaţă↑ să:: găsesc o optică MAI generală↑ în care chestia asta să intre ca un capitol ştii↑ (*IVLRA* 2002: 43)

(77) adică: fiind nepoată↑ N-AM considerat că <MARC ne desparte> adopţiune asta. (*ibid*.: 51)

(78) <R dar eu sînt convinsă ori că au fost mînă în mînă↓ nu cred că nici aia nu ar fi pus chiar dacă era amantă↓ nu cred că i-ar fi făcut chestia asta> eu cred că au făcut-o EI de comun acord↓ (*ibid*.: 57)

Dintre acestea, primul ar fi în ultimă instanţă acceptat ca mostră de DI în teoria clasică, dar nu şi ultimele două, motivul principal al respingerii fiind faptul că acestea nu au corespondente în DD, deoarece secvenţe precum **Ea considera: „Ne desparte această adopţiune."* sau **Ea credea: „Ei au căzut cu toţii de acord."* construiesc o stare de fapte

imposibilă, cu dezacord semantic între *ea considera, ea credea* şi secvenţa în DD care urmează.

Este DI obţinut din DD, prin aplicarea unor reguli de transformare?

Ipoteza care explică derivarea DI din DD poate fi atacată din mai multe direcţii; una dintre cele de care suntem interesaţi aici vine dinspre teoria generativ-transformaţională, care susţine că nu există o cale univocă de corespondenţă între DD şi DI, cealaltă, aparţinând lingviştilor Raphael Salkie şi Susan Reed, subminează teoria consecuţiei timpurilor ca explicaţie pentru echivalarea timpurilor verbale din Do în DI.

Ann Banfield arată că ipoteza amintită mai sus se loveşte de mai multe obstacole, care sunt de două naturi. Primul dintre acestea priveşte dificultatea de a găsi o reprezentare convenabilă în structura profundă pentru anumite nume şi adverbe, celălalt are în vedere faptul că anumite ambiguităţi de interpretare nu se găsesc decât în DI.

Astfel, dacă DI ar deriva din DD, atunci ar trebui să fie posibilă o specificare formală a structurii DD pentru DI care conţine pronume de persoana întâi şi a doua; or, acest lucru nu este posibil. Un enunţ în DI ca:

(a) Ion a spus că eu pot fi egalul tău.

poate deriva din oricare din enunţurile următoare (sau din altele asemănătoare):

(i) „Eu sunt egalul tău."
(ii) „Tu eşti egalul lui."
(iii) „Vasile este egalul lui Ştefan."
(iv) „Portarul este egalul ministrului."

În al doilea rând, faptul că în DI deicticele nu trimit la locul şi/sau la momentul raportării discursului elimină posibilitatea de a le considera transformări ale deicticelor din DD. De exemplu, enunţul:

(b) „Unde se afla el în această dimineaţă?"

poate fi redat prin următoarele enunţuri în DI (sau prin altele asemănătoare):

(i) Maria a întrebat unde se afla el în această dimineaţă.
(ii) Maria a întrebat unde se afla el la 11 a. m.
(iii) Maria a întrebat unde se afla el în dimineaţa zilei de marţi.
(iv) Maria a întrebat unde se afla el când a venit Ion.

În sfârşit, grupurile nominale referenţiale din DI au întotdeauna cel puţin o interpretare care contrazice ipoteza conform căreia ele ar deriva din DD. De exemplu, în enunţul:

(c) Oedip a spus că mama sa este frumoasă.

grupul nominal subliniat poate fi raportarea următoarelor secvenţe (sau a altora similare):

(i) „Mama mea este frumoasă."
(ii) „Iocasta este frumoasă."
(iii) „Regina Thebei este frumoasă."
(iv) „Doamna care trece acum pe sub portic este frumoasă."

caz în care ambiguitatea are la bază faptul că în DI raportorul poate utiliza fie grupul nominal utilizat de locutorul originar, fie secvenţe care trimit (din punctul de vedere al raportorului) la acelaşi obiect la care referă secvenţa originară.

Să considerăm următorul exemplu:

(79) Kemal, care fusese cel dintâi primar al Medgidiei după ce trecuse Dobrogea de la turci la regat, se dusese la Bucureşti şi primise 10.000 de lei, o avere în banii de atunci, după ce îi bătuse obrazul prim-ministrului *că vine el turc* (sau tătar) *să ceară bani de biserică pentru creştinii din Medgidia*. (*Medgidia, oraşul de apoi*, Teodorescu 2009: 131, subl. n.)

Aici, raportorul subliniază (prin indecizia de alegere a termenului care identifică etnia locutorului raportat) natura de discurs construit a DI (raportorul redă ce presupune că a spus raportatul) şi, implicit, imposibilitatea de a recupera din DI presupusul discurs originar (*Vin eu, turc, să cer* etc. sau *Vin eu, tătar, să cer* etc. ?)

Este DI obţinut din DD prin reguli de consecuţie a timpurilor?

Salkie şi Reed îşi propun să ofere o explicaţie pentru posibilităţile specifice de interpretare a unor timpuri verbale din enunţuri precum *John said that he was happy* sau *John will say that he is happy*, deoarece în limba engleză „pare că sensurile timpurilor folosite în completivele verbelor care raportează spuse din trecut sunt *restricţionate*, în timp ce sensurile timpurilor din completivele verbelor care raportează spuse din viitor sunt *neobişnuite*" (Salkie şi Reed 1997: 320; subl. n.).

Teoria clasică, bazată pe consecuţia timpurilor, propune soluţia unor reguli de corespondenţă între timpurile din DD şi cele din DI. După o altă teorie (*dual past tense hypothesis*), limba engleză ar avea două forme de *past tense*: *trecutul absolut*, care arată că acţiunea se petrece înainte de momentul enunţării şi *trecutul relativ*, care arată că acţiunea se petrece simultan cu acţiunea indicată de alt timp trecut din context. Ambele teorii consideră că, din moment ce problema se pune în legătură cu interpretarea timpurilor, soluţia se află în gramatica timpurilor verbale, fiind, în esenţă, teorii *semanticiste* asupra DR.

Salkie şi Reed adoptă un punct de vedere diferit atât de cel tradiţional, cât şi de ipoteza bivalenţei timpului trecut. O nouă explicaţie nu poate fi dată însă în afara unei teorii asupra DR, fenomen pentru care autorii oferă o definiţie bazată pe noţiunea de *sursă pragmatică*.

Modul în care autorii citaţi înţeleg DR în general şi DI în special presupune o mutare a centrului de interes de pe *ceea ce s-a spus* (discursul, obiectul principal de interes în teoria clasică) pe *cei care emit discursul* (centru de interes pentru teoriile contemporane: *locuteurs* la Ducrot, *pragmatic sources* la Salkie şi Reed).

„O sursă pragmatică este un concept pe care interlocutorii îl asumă cu scopul de a utiliza şi interpreta două tipuri de expresii

lingvistice: expresiile deictice (pronume personale, timpuri verbale etc.) şi expresii intensionale (cele ce implică lumi posibile, care nu sunt în mod necesar coextensive cu lumea reală)." (*ibid.*: 324)

Numărul surselor pragmatice este diferit în funcţie de tipul de discurs. Astfel, în timp ce în DN (*Mi-a explicat problema.*) există o singură sursă pragmatică, în DD există două surse pragmatice – locutorul raportor şi locutorul raportat.

Se pune însă întrebarea câte surse pragmatice există în DI. Salkie şi Reed consideră că, în cazul acestui tip de discurs, lucrurile sunt mai complicate, deoarece definitoriu pentru acesta este *raportul dinamic dintre cele două potenţiale surse pragmatice, locutorul raportor şi locutorul raportat*. Teza pe care o susţin autorii citaţi este că DI reprezintă o colecţie de strategii prin care locutorul raportor reduce responsabilitatea pragmatică a locutorului raportat. Printre aceste strategii, cei doi autori enumeră: încorporarea sintactică a discursului citat în discursul citant (legarea primului, pe poziţia unui complement, printr-un element de relaţie care semnalează acest lucru); faptul că nu sunt folosite modele intonaţionale specifice, ca în DD; utilizarea unor deictice care trimit mai degrabă spre raportor ca spre un centru deictic, decât spre raportat; ocurenţa unor verbe declarative care fac explicită forţa ilocuţionară a DR (*a promite*, *a avertiza* etc.), în loc de a o menţine implicită, ca în DD.

„Noi susţinem că locutorul raportat nu dispare niciodată complet ca sursă pragmatică: acest lucru e adevărat chiar dacă locutorul raportat este nespecificat ori vag sau se afirmă în mod explicit că nu există, şi chiar dacă toate expresiile deictice şi intensionale îl presupun ca sursă pragmatică pe raportor. Faptul că această sursă pragmatică alternativă [a locutorului raportat] este uneori dificil de recuperat din conţinutul spuselor nu anulează această afirmaţie (într-adevăr, povestitorii talentaţi pot îngreuna în mod deliberat recuperarea acestei surse pragmatice, pentru a obţine anumite efecte narative)." (*ibid.*: 326)

Unul dintre enunţurile tip analizate de către Salkie şi Reed este

(d) John said that he was happy.

Aici, relaţia dintre momentele la care trimit verbul citant şi verbul citat este una de simultaneitate (faptul de a fi fericit este simultan cu momentul la care trimite timpul verbului raportor) sau ar putea fi una de anterioritate (interpretare mai puţin preferabilă, dar care ar deveni singura posibilă dacă enunţul ar continua astfel: *John said that he was happy the previous day*); nu este posibilă însă o interpretare potrivit căreia relaţia la care ne referim să fie una de posterioritate (faptul de a fi fericit să fie localizat într-un moment viitor din punctul de vedere al locutorului raportat, dar trecut din cel al raportorului), deoarece această interpretare ar reduce la zero responsabilitatea pragmatică a locutorului raportat.

Pentru a trimite la un moment care este viitor în raport cu timpul (trecut al) verbului raportor, limba română foloseşte în DI timpul viitor şi nu viitorul anterior:

(e) Ion mi-a spus că va fi fericit.

este un enunţ corect în limba română; nu însă şi

(f) *Ion mi-a spus că va fi fost fericit.

Teoria clasică ar spune în acest caz că „în limba română sistemul temporal al verbelor nu este afectat de transpunerile dintr-un tip de vorbire în altul" (Mancaş 2005: 500) sau, cu alte cuvinte, că timpul verbului din DD este menţinut în DI. Potrivit teoriei lui Salkie şi Reed, însă, resursele gramaticale ale limbii române nu autorizează raportorul să păstreze în DI ambele surse pragmatice. Una dintre alegerile posibile ar fi eliminarea menţionării explicite a locutorului raportat în calitatea lui de sursă pragmatică, fapt care ar presupune impunerea perspectivei locutorului raportor asupra relaţiei dintre momentele la care trimit verbul citant şi verbul citat, deci utilizarea viitorului anterior; cealaltă alegere ar însemna eliminarea menţionării explicite a locutorului raportor, având drept consecinţă utilizarea viitorului. Dar statutul de sursă pragmatică a raportorului este implicit în DR; nimic nu se va pierde dacă va fi eliminată menţionarea explicită a acestuia ca sursă pragmatică, aşa încât aceasta din urmă va fi soluţia aleasă.

Prin urmare, în acest caz, limba română evidenţiază în mod clar *perspectiva locutorului raportat* asupra relaţiei temporale (faptul de a fi fericit este localizat într-un moment viitor din punctul de vedere al locutorului raportat, dar trecut din cel al raportorului).

Teoria consecuţiei timpurilor prescrie o regulă formală de determinare a timpurilor verbale ale DI, plecând de la timpurile verbale ale DD, regulă care include o componentă morfologică şi o componentă semantică. Componenta morfologică schimbă forma unor timpuri; astfel, dacă timpul verbului declarativ este altul decât trecutul, în completivă va fi păstrat timpul enunţului originar.

(g) *I promise I will come.*

Dacă timpul verbului declarativ este însă trecutul, în completivă timpul enunţului originar va fi echivalat în trecut (*backshifted into the past*):

(h) *We told them she would be there.*

Componenta semantică schimbă sensul unor timpuri; astfel, în (h), *would* este corespondentul lui *will*, care, conform primei părţi a regulii, este echivalat în trecut; cu toate acestea, cea de-a doua parte a regulii prevede că *would* va păstra sensul formei originare, *will*.

Deşi pretinde că oferă o explicaţie *formală* pentru faptul că în engleză timpurile din DI funcţionează în moduri neobişnuite, pentru unele tipuri de exemple teoria consecuţiei timpurilor nu poate furniza decât o explicaţie *pragmatică* a folosirii timpurilor. Astfel, dacă Ruby a spus „I like snakes", raportorul poate reda acest enunţ în două moduri:

(i) *Ruby said that she liked snakes.*
(j) *Ruby said that she likes snakes.*

După cum se observă, teoria clasică poate procura o explicaţie pentru felul în care se petrec lucrurile în (i), unde motivul apariţiei preteritului în completivă este pus pe seama prezenţei aceluiaşi timp în regentă, dar nu poate explica de ce (j) este de asemenea corectă, decât dacă precizează că raportorul va alege (j) şi nu (i) în cazul în care ştie că lui Ruby îi plac în continuare şerpii. Or, aceasta înseamnă să fii

de acord că în cazul lui (j) componenta morfologică a regulii nu funcţionează şi că explicaţia trebuie să fie de altă natură, în timp ce componenta semantică se aplică firesc. Pe de altă parte, după teoria clasică, dat fiind că în (i) sensul lui *liked* este păstrat din enunţul originar, fiind, aşadar, prezentul, enunţurile (i) şi (j) sunt echivalente, ceea ce este fals – timpul din (j) este prezent absolut, pe când în (i) avem un prezent relativ.

Altă excepţie de la regulile teoriei clasice are ca obiect faptul că un *simple past* din enunţul originar poate fi raportat în DI fie printr-un *simple past*, fie printr-un *past perfect*:

(k) Joe said: „I went to London yesterday."
(l) Joe said that he had been to London the previous day.
(m) Joe said that he went to London the previous day.

Teoria clasică propune următoarea rezolvare pentru această problemă: scoate din discuţie pe (m), arătând că enunţurile al căror timp originar este trecutul nu cad sub incidenţa componentei morfologice, astfel că timpul trecut din (k) nu mai poate fi echivalat în trecut la raportarea acestuia şi găseşte că în (l) avem a face cu o *regulă a discursului*, care nu este specifică DR, regulă care prevede că *past tense* va fi înlocuit prin *past perfect* atunci când există un punct de referinţă în trecut, stabilit contextual.

Problema aici este faptul că partea semantică a regulii de corespondenţă nu se aplică în (l). Componenta semantică a regulii spune că sensul timpului echivalat în trecut se schimbă din absolut în relativ, deci că *had been* ar trebui înţeles în raport cu timpul în care vorbeşte Joe; doar că *had been*, fiind un *pluperfect*, are întotdeauna sensul unui timp relativ, deci, în acest caz, aplicarea componentei semantice este inutilă.

„Din punctul nostru de vedere, cea mai importantă problemă este faptul că regula discursului subminează întreaga fundaţie a ipotezei susţinute de teoria clasică. Dacă un singur caz de echivalare în trecut poate fi scos de sub regula teoriei clasice şi subordonat unui principiu pragmatic, merită să ne întrebăm dacă acest lucru nu poate fi făcut pentru toate cazurile de echivalare în trecut." (*ibid.*: 338)

La toate acestea se adaugă şi alte excepţii de la regula corespondenţei, de pildă faptul că fenomenul de echivalare în trecut apare uneori după verbe declarative care nu sunt la trecut (*I remember telling you that Gabriel liked snakes*) sau că acelaşi fenomen nu este în mod necesar condiţionat de ocurenţa unui verb de declaraţie (*Because they were certain that the economy would recover, the government raised taxes*)

Concluzia autorilor este că „ipoteza unei legături între discursul direct şi discursul indirect nu poate fi susţinută." (*ibid.*: 339).

Reformularea definiţiei DI în termenii gramaticii generativ-transformaţionale

Ann Banfield face distincţia dintre E (engl. *Expression*), simbol iniţial, nod nerecursiv, care prescrie formarea unor construcţii ce nu pot fi încastrate şi nici derivate prin transformare, şi nodul S (engl. *Sentence*), recursiv, de la care structurile încep să fie încastrate. Prin urmare, o propoziţie în DD va fi un E, pe când una în DI, un S.

Sunt astfel excluse din DI, ca de altfel din toate structurile încastrate, elementele care sunt obligatoriu guvernate de regulile ce pleacă dintr-un nod E şi nu pot fi guvernate de un nod S.

Spre deosebire de cele din nodul E, regulile de rescriere ale lui S pot forma propoziţii logice; se înţelege astfel de ce doar expansiunile lui E în care E domină un nod S sunt susceptibile de a căpăta valoare de adevăr; altfel, nu poate fi vorba decât despre expresii pur subiective, care nu asertează nimic. Dacă a avea valoare de adevăr este o proprietate a propoziţiilor, faptul că expresiile pur subiective nu pot avea valoare de adevăr poate fi văzut ca o consecinţă a sintaxei lor nonpropoziţionale. Dacă, urmându-l pe Frege, vom spune că valoarea de adevăr a unei fraze o constituie referinţa, tot ceea ce ţine de E şi nu de S are ca referinţă subiectivitatea. În consecinţă, S al DI raportează conţinutul propoziţional al discursului citat, pe când E face mai mult de atât: raportează şi expresia.

Banfield defineşte DD, DI şi DIL verificând pentru fiecare dintre ele posibilitatea apariţiei unor construcţii a căror prezenţă într-un anumit discurs este un indice al subiectivităţii acestuia.

Astfel, conform regulilor prescrise de Banfield, ar fi excluse din

DI (cu toate că pot apărea în DD sau în DIL):

a. topicalizările:
*Maria a remarcat că un ignorant el este totuşi.

b. dislocările la dreapta:
*Ea spuse că este foarte frumos acest anotimp, primăvara.

c. exclamaţiile:
*Ea spuse că da, aceasta este dragostea.

d. repetiţiile şi ezitările:
*El protestă, spunând că dar..., dar....

e. frazele incomplete:
*Ea spuse cu emfază că nu şi regina Angliei.

f. vocativele şi imperativele:
Ea îl strigă, spunându-i că *Ioane vino înapoi.

g. secvenţele de discurs citat performate în altă limbă decât cea a discursului citant:
*Atunci Caesar a spus că *alea iacta est*.

h. adverbele orientate către interlocutor:
*El spuse că, fie vorba între ei, Maria minte cu neruşinare.

În acelaşi timp, Banfield susţine că pot apărea exclusiv în DD:

i. întrebările ecou (–Cum te simţi? –*Cum mă simt?*, pentru care vezi comentariile ce însoţesc exemplele (145) şi (185)), interogativele directe, propoziţiile exclamative;

j. elementele unor clase lexicale care exprimă poziţia sau atitudinea locutorului originar (precum termenii de apreciere calitativă, termenii evaluativi sau care indică rudenia);

k. deicticele de timp şi de loc care se referă la circumstanţele în care a avut loc enunţarea originară.

Printre criteriile după care autoarea citată împarte şi caracterizează principalele forme de DR apar deci următoarele:

1. absenţa/prezenţa unor structuri care sunt mărci ale subiectivităţii (DI *vs.* DD şi DIL);
2. dependenţa/independenţa sintactică (DI *vs.* DD şi DIL).

Plecând de la dependenţa/independenţa sintactică a DI, respectiv DD, Banfield formulează o regulă semantică pentru discriminarea lor, numită şi regula unicităţii subiectului stării de conştiinţă:

Â „Pentru fiecare expresie (E) există un referent unic pentru *eu* (locutorul) şi un referent unic pentru *tu* (interlocutorul)." (Banfield 1995: 206)

Astfel, DD, care juxtapune două E (discursul citant şi discursul citat) va avea câte un locutor pentru fiecare *eu*, în timp ce DI, care este un S, nu va avea decât unul singur. Important este aici faptul că în interiorul frazei citate direct (*i.e.* ceea ce rămâne din discursul direct dacă îndepărtăm discursul citant) nu putem avea mai mulţi referenţi pentru ocurenţele lui *eu*, sau altfel spus, mai multe puncte de vedere; regula Â neagă faptul că fraza citată direct ar putea fi polifonică. Din această perspectivă, acelaşi lucru se poate spune şi despre DI, care ar fi epurat de orice prezenţă a locutorului citat şi monopolizat de locutorul raportor.

DI, modalitate versatilă de raportare

Modul excesiv de formal în care teoria clasică defineşte DI, privindu-l ca pe un mod de redare polarizat, rezultat al aplicării unor reguli sintactice şi semantice, dominat de raportor şi din care urmele locutorului raportat au fost eliminate (fapt care conferă DI o „omogenitate" enunţiativă care îi este caracteristică) a fost contestat încă din 1929, odată cu apariţia lucrării lui M.M. Bahtin, *Marxismul şi filozofia limbajului*.

Încercând să circumscrie domeniul unei discipline ale cărei premise le discută aici şi pe care el o numeşte *metalingvistika*, Bahtin

crede că aceasta ar trebui să aibă următoarele obiecte de studiu:

„(1) formele şi tipurile interacţiunii verbale, văzute în legătură directă cu condiţiile lor concrete;

(2) formele enunţurilor particulare, ale activităţilor de enunţare particulare, ca elemente ale unei interacţiuni strâns legate […];

(3) reexaminarea, pe acest nou fundament, a formelor de limbă în aspectul lor lingvistic obişnuit." (Bakhtin 1996*a*: 95-96)

Cuvântul cheie în formularea primelor două obiective pe care autorul le fixează ştiinţei nou create este *interacţiune*. Am văzut la discursul direct faptul că Bahtin înţelege această modalitate de raportare ca pe un fenomen dinamic, în care discursul cadru (al raportorului) şi discursul citat în DD interacţionează, pentru că fiecare dintre ele poate invada teritoriul celuilalt, creând în acest fel diferite configuraţii de DD.

Autorul citat descrie DI într-un mod similar; astfel, el este de acord că esenţa DI constă în transmiterea analitică a spuselor unui terţ, dar consideră că există două direcţii în care această tendinţă poate merge şi, prin urmare, există două tipuri de „modificări ale modelului DI" (Bakhtin 1996*a*: 130).

Prima direcţie poate fi identificată în secvenţele de DI în care analiza şi modificările efectuate de raportor au în vedere structura *referenţială* a enunţului, *conţinutul* acestuia (*ce* spune locutorul citat), ca în exemplul (80), unde naratorul transmite în DI două dintre argumentele cu care M. Kogălniceanu răspunde, într-un discurs ţinut în Camera Moldovei, acuzaţiilor aduse de opoziţie guvernului din care făcea parte.

(80) Acestor capete de acuzaţie el a răspuns în cursul a trei şădinţi, cuvintele sale cele mai de samă fiind acele rostite în şădinţa de la 11 fevruar 1860, care ar trebui să fie înscrise în inima oricărui român. La acuzaţiile mai mărunte, cum erau: supunerea proprietarilor la contribuţie cătră cutiile săteşti, a răspuns că proprietarul face parte din comună, că cheltuielile cutiei săteşti pentru facerea podurilor, plata *Monitorului*, salarul vornicului şi al scriitorului erau mai mult în folosul proprietarului. În ce priveşte închisorile săteşti, făcute de săteni pe calea beilicului, a zis că bataia desfiinţându-se, ea trebuie,

vrând, nevrând înlocuită prin alt chip de a pedepsi delictele; iar dacă a înfiinţat fără lege judeţele săteşti, a făcut-o în scop de a scăpa, în sfârşit, pe ţaran de judecata proprietarului, prea adesa totodată judecător şi împricinat în cauză. (*Amintiri*, Rosetti 2013: 380)

Cea de-a doua direcţie acoperă cazurile în care analiza şi modificările făcute au în vedere modalităţile de *performare* a enunţului, *forma* acestuia (*cum* spune locutorul), ca în (81):

(81) Conache a spus tatei că pleacă şi el la Ieşi şi i-a propus să facă drumul împreună, în trăsura lui, ceea ce tata a primit, neputându-şi închipui că un boier mare şi bogat ca Conache, oricât de zgârcit era, să călătorească altfel decât toţi boierii, chiar ca şi mulţi boiernaşi: în trăsură bună şi cu cai buni. Dezamăgirea lui a fost mare când a tras la scară *trăsura* lui Conache: o braşoveancă rău aninată pe *răzoare* păcătoase, acoperită cu coviltir de piele cârpit în multe locuri, cu scaun al cărui acoperiş de cit era rupt ferfeniţă. Dar şi mai păcătoşi erau caii: opt mârţoage slabe, care păreau să nu fi făcut încă până atunci cunoştinţa săcelii, cu hamuri de frânghie, înnodate în multe locuri, iar pe cei doi şăuaşi şăle de lemn acoperite cu câte un poclad rupt şi greţos, de la care spânzurau, atârnate iarăşi de frânghii, nişte scări de lemn, şi, ca surugii, doi ţigani negri ca fundul ceaunului, cu hainele zdrenţuite, cu ciubotele rupte, ţinând în mână nişte bice, de frânghie şi ele. (*ibid*.: 114, subl. aut.)

În acest exemplu, un segment ca „i-a propus să facă drumul împreună, în trăsura lui" pune altfel de probleme decât secvenţele în DI din fragmentul precedent; dacă în (80) raportorul reţine *idei*, în (81) el aude *termeni*, cărora le reproşează inadecvarea. Naratorul îl citează pe Răducanu Rosetti, care îl citează pe Costache Conachi, într-o relatare în care cel dintâi susţine punctul de vedere al celui de-al doilea, iar acesta se distanţează de discursul celui din urmă, printr-o descriere alternativă a realităţii. „Ceea ce Conachi numea *trăsură*, *cai* şi *surugii* erau după Răducanu *o braşoveancă, două mârţoage şi doi ţigani cu haine zdrenţuite*") – astfel s-ar putea rescrie DI din (81).

Există aşadar două dimensiuni care sunt variabile în DI: pe de o parte, fidelitatea faţă de forma enunţului originar, pe de alta, procesarea conţinutului acestuia. În primul caz, raportorul păstrează

forma lingvistică a enunţului raportat, dar o adaptează la propriul său centru deictic, în cel de-al doilea, el „alterează forma enunţului originar, căruia îi reţine sensul, dar un sens pe care îl recuperează din cunoştinţele sale despre lume şi care poate cuprinde deducţii ce îi sunt străine locutorului raportat." (Coulmas 1986: 5)

DI nu este o simplă alternativă la DD, ci un *ansamblu de modalităţi de redare* a spuselor unui terţ; combinarea acestor două dimensiuni ale variaţiei fac din DI un mod versatil de redare a spuselor.

În interiorul primei direcţii, de pildă, prelucrarea deicticelor se poate manifesta în diferite grade, mergând de la păstrarea centrului deictic al locutorului raportat (versantul spre DIL), până la înlocuirea acestuia cu centrul deictic al raportorului (versantul spre forme de DI din care locutorul raportat pare că a fost eliminat complet, ceea ce nu se întâmplă însă niciodată, aşa cum susţine teoria surselor pragmatice, dezvoltată de Salkie şi Reed). Există cercetători care consideră calcularea mărcilor deictice drept principalul (dacă nu chiar singurul) criteriu de diferenţiere între DD şi DI, având în vedere multitudinea formelor sub care aceste două modele pot apărea:

„Procedeele sintactice folosite pentru fiecare dintre acestea două [DD şi DI] pot fi foarte variate, iar această opoziţie de bază nu are sens decât dacă este fundamentată pe criterii enunţiative: pot fi considerate ca fiind directe modalităţile discursului raportat în care *toate* mărcile enunţiative sunt calculate prin raportare la situaţia de discurs originară; dacă însă una singură dintre aceste mărci este calculată într-un mod diferit, fie anaforic, prin raportare la contextul introductiv, fie deictic, prin raportare la situaţia de enunţare a raportorului, fie, în sfârşit, într-un mod mixt, adică în situaţia în care nu toate mărcile enunţării pot fi calculate prin raportare la situaţia discursivă originară, putem vorbi despre discurs indirect." (Bruña-Cuevas: 28, subl. aut.)

Poate nu vom sublinia niciodată îndeajuns ambiguitatea şi eterogenitatea constitutivă a DI, care nu este un produs omogen al activităţii de raportare, ci un spaţiu în care raportarea spuselor este concurată de indicarea sensului vehiculat de enunţ, iar evidenţierea componentei locuţionare a discursului obiect este subminată de

necesitatea de a transmite componenta ilocuţionară şi inferenţială a acestuia, ca în următorul exemplu:

(82) Profitând de clipa de nehotărâre a şefului de escortă şi până ca acesta să-şi revină din nedumerire, [avocatul Benea] a mai spus: „Am obligaţia să iau contact cu clienta mea M.C." Şi în câteva cuvinte spuse repede, dar privind insistent la mine şi la Titi, a explicat că apărarea clientei lui nu prezintă nicio dificultate, deoarece în momentul când se făcuse vinovată de delictul de „favorizare de infractor", ajutându-ne în timpul evadării, nu avusese cunoştinţă de crima cu caracter politic pe care o săvârşisem şi pentru care fusesem condamnat la douăzeci de ani de muncă silnică. Atât a apucat să spună. Între timp, şeful escortei se dezmeticise şi îl luă din scurt pe Benea, cerându-i autorizaţia de vizitare a deţinuţilor, pe care bineînţeles că acesta nu o avea. A fost deci nevoit să bată în retragere. A ieşit din încăpere cu aceeaşi prestanţă puţin teatrală cu care îşi făcuse şi apariţia, promiţând să reclame superiorilor dificultăţile întâmpinate cu garda. Ceea ce voise însă să spună fusese spus, iar noi înţelesesem: cazul lui M.C. trebuia să rămână în limitele stricte ale articolului de lege care se ocupa de „delictul de favorizare de infractor" şi deci de „omisiune de enunţ". Mesajul lui Benea fusese clar. Nu trebuia să iasă la iveală că M.C. ar fi ştiut că Titi şi cu mine eram condamnaţi pentru „crimă de înaltă trădare", ceea ce ar fi implicat-o într-o cauză politică, încadrată într-un alt articol de lege, cu consecinţe mult mai grave. (*Închisoarea noastră cea de toate zilele*, Ioanid 2013, vol II: 36)

Astfel, în (82), prima secvenţa subliniată redă *spusele* avocatului Benea, care au forma unor aserţiuni (din mai multe motive, apărarea clientei sale nu prezintă dificultăţi etc.). Prin chiar aceste afirmaţii aparent banale, prin care avocatul face caz de meritele sale, dând scurtei sale intervenţii un caracter teatral şi fanfaron, el transmite clienţilor săi, în prezenţa gardienilor şi fără ca aceştia să înţeleagă adevăratul conţinut al spuselor, informaţii privind declaraţiile pe care aceştia trebuie să le facă într-un proces în care urmau să compară ca acuzaţi şi ca martori. *Sensul* mesajului său este redat în ultimele secvenţe subliniate în fragmentul de mai sus. Chiar dacă secvenţa finală este, formal, în DIL, aceasta nu ne poate împiedica să observăm că DI este un construct eterogen, ce poate raporta fie componenta

locuţionară, fie componenta ilocuţionară (şi inferenţială) a enunţului, fie pe ambele. Vom vedea că interpretarea pe care raportorul-narator o dă spuselor raportatului (interpretare care echivalează cu identificarea forţei ilocuţionare a mesajului transmis de locutorul raportat) este una dintre sursele DIL ilocuţionar, specie în care intră ultimul pasaj din (82), formă a DIL diferită de DIL locuţionar, ce corespunde redării componentei locuţionare a discursului obiect.

Regula Â, prescrisă de Banfield, nu poate fi susţinută aşadar cu argumente convingătoare:

„Afirmând [...] că DI nu poate fi dominat decât de un singur locutor şi că lasă să se audă o singură voce, Banfield atribuie *de facto* această voce raportorului, în pofida polifoniei evidente a fenomenelor expresive, asumate uneori de discursul citant, uneori de discursul citat, iar alteori de amândouă. Voinţa de a opune în mod ireductibil cele două discursuri falsifică înţelegerea şi receptarea faptelor." (Rosier 1999: 224-225)

De fapt, DI poate încălca toate regulile impuse de decalogul lui Banfield, atât pe cele sintactico-semantice prescrise de modelul abstract (în care DI este înţeles ca modalitate de redare strict interpretativă, specie de DR al cărei scop este raportarea conţinutului propoziţional şi nu a formei), cât şi regulile de natură mimetică, ce stabilesc apariţia anumitor elemente doar în DD şi DIL. Sintetizând modul în care Bahtin înţelege natura DI (în care factorul determinant este dialogul dintre raportor şi enunţul pe care acesta îl raportează), Bernard Combettes face următoarea remarcă:

„Dacă DI nu poate fi considerat ca „derivat" din DD, aceasta se întâmplă nu pentru că anumite transformări ar fi obligatorii, ci pentru că există, faţă de discursul unui terţ, o luare de poziţie, la fel de imediată în cazul DD ca şi în cel al DI: şi unul şi celălalt pot fi mai mult sau mai puţin „fidele" sau „obiective", sau, dimpotrivă, se pot îndepărta de discursul iniţial. (Combettes 1989: 116)

Prin urmare, aşa cum DD poate *parafraza* discursul originar la care trimite, ca în (83):

(83) – Să scoţi o revistă! Nu mai merge aşa, X, Y, Z, în *Foaie de varză*, în *Rătăciri literare*, în *Zi-i pe nume*, otrăvesc tineretul, falsifică gustul literar, buimăcesc opinia publică. N-ai dreptul… Ai datoria… Ar fi o crimă… (*Amintiri de la Viaţa Românească*, Sevastos 2015: 27),

DI îl poate reda pe acesta cu *exactitate* (aşa cum se întâmplă în exemplele de modalizare autonimă care vizează cuvinte sau în DI care păstrează insule textuale), ca în următoarele exemple:

(84) Vodă, cum intră, merse de-i sărută mâna, întrebând-o cum se mai simte; apoi, întorcându-se la mine, îmi mulţămi că viu să ţin tovărăşie *acestui înger nenorocit*, după cum o numea el. (*Suvenire contimpurane*, Sion 2014: 59, subl. aut.)

(85) El, pur şi simplu, nu voise „să introducă între ei o hârtie" – propriile lui cuvinte –, o hârtie conţinând în ea, prin însuşi faptul că ar fi dat-o, termenele îndoielii […] (*Galeria cu viţă sălbatică*, Ţoiu 2011: 54, subl. n.)

(86) Dar doamna, fosta amantă a lui Şerban Cantacuzino, mai lacomă şi mai zgârcită decât soţul ei, nu a voit să deie bani, zicând că „întâi să scoată pe vodă şi apoi va da bani". (*Amintiri*, Rosetti 2013: 27)

Sternberg 1991 oferă mai multe exemple din limba engleză în care apar elemente care ar fi prohibite din DI dacă luăm în considerare modelul lui Banfield; iată câteva exemple pentru limba română (toate sublinierile ne aparţin):

topicalizări:

(87) Aşa fiind, atunci când Al. Pal. […] mă întreabă dacă socotesc că Vulturescu se poate mântui, îi răspund fără şovăială că speţa mi se pare a se încadra în textul de la *Romani* 2, 12-16 şi că în consecinţă Vulturescu va fi judecat după propria-i lege. (*Jurnalul fericirii. Manuscrisul de la Rohia,* Steinhardt 2012: 305-306)

(88) Ceru să-i facă părinţii partea ce i să cădea
Şi împrotiva voinţii să nu-i facă, ci să-i dea,

Zicând că cu a ei parte are a se ritera,
Să trăiască într-o parte, fără a-i mai supăra. (*Povestea vorbii*, Pann 1963, vol.2: 139)

termeni evaluativi:

(89) ursul a aflazcă vulpea a făcut…rost de peşte şi…a zîs că de unde-a făcuzrozzde peşte, să-i dea şizlui, că tare mai rîmneşte. (TDO: 3)

(90) Aşa cu toţii dodată la un cârciumar mergând
Îi deteră-n mână toate, învăţându-l şi zicând
Crapul să-l cureţe bine, să-l cresteze frumuşel
Să-i puie piper şi sare, ş-untdelemnul peste el
Şi cu o tavă să-l ducă să se frigă la coptor,
În loc de apă turnându-i pe dasupra vinişor… (*Povestea vorbii*, Pann 1963, vol.2: 59-60)

adverbe (sau replici întregi) orientate către interlocutor:

(91) Aşa stam şi tăifăsuiam cu dr.-ul Al-G. la Jilava, şi nici nu mai ştiam unde ne aflăm, iar eu mai spuneam că numai creştinismul e dragoste şi împlinire şi doctorul zicea că desigur aşa e, însă că din budism şi hinduism eu nu înţeleg nimic şi ce ne păsa nouă de vuietul din cameră şi de caralii şi de comunism şi de osândă şi de puşcărie şi cine era mai fericit ca noi. (*Jurnalul fericirii. Manuscrisul de la Rohia*, Steinhardt 2012: 248)

exclamative şi interogative:

(92) Şi-apoi nu-mi spun oare mereu ce frumoşi au fost anii noştri de studenţie şi ce neîncetat înviorătoare prietenia noastră […]? (*ibid*.: 148)

(93) Concluzia pe care au tras-o de aici unii cugetători […] este că, de vreme ce Dumnezeu e dincolo de bine şi de rău, de ce trebuie oare să fim noi, credincioşii Lui (ori măcar cei evoluaţi), altminteri decât El […] ? (*ibid.*: 59)

(94) Dar când şefuleasa i-a spus că cei care-l bătuseră pe Fănică al ei erau legionari şi că băieţii de prăvălie care dăduseră foc blănăriei erau tot legionari, a întrebat-o Virginica de ce nu chemase şeful gării jandarmii, cum îl rugase? (*Medgidia, oraşul de apoi*, Teodorescu 2009: 25)

deictice:

(95) Apoi, cu un gest brusc, scoate un revolver din sân şi-l întreabă pe călugăr ce-ar putea să facă cu arma aceasta pe care a izbutit s-o tăinuiască. (*Jurnalul fericirii. Manuscrisul de la Rohia*, Steinhardt 2012: 346)

(96) Însă mai nainte cu o zi au trimis Tomşa olăcari înaintea lui Vişnoveţschii, dându-i véste cu înşelăciune cum mâine dimineaţă vor ieşi boierii toţi înainte-i, de i să vor închina şi vor mérge cu toţii asupra lui Dispot. (*Letopiseţul Ţărâi Moldovei*, Ureche 2007: 230)

(97) Odobescu îi răspunse că nu are nici un secret pentru camarazii săi şi, dacă are cevaşi să-i zică, să-i spuie acum! (*Amintirile colonelului Lăcusteanu*, Lăcusteanu 2015: 156-157)

(98) I-au răspuns Solomon că s-au priimit şi diseară îl va transmite la toţi ofiţerii regimentului. (*ibid*.: 129)

secvenţe de discurs citat performate în altă limbă decât cea a discursului citant:

(99) I-am declarat „l'ancien répertoire", sunt un tânăr diletant, personaj discret şi valoros şi en somme am pledat cu entuziasm cauza mea: să fiu un greluchon, amant de coeur. (*Corespondenţă*, Caragiale 2001: 533)

(100) I-am spus că aş encu… moartă chiar, par devant et par derriére. (*ibid*.: 537)

(101) Hortense ensorcelează pe Chrissoveloni, excursionând

în auto-ul acelui levantin, într-un cuvânt se amuzează la desperare zicând că la vie est courte mais bonne. (*ibid*.: 537)

(102) [...] şi când m-am privit în faţa acelor portrete somptuoase, mi-am adus aminte şi că sunt cel dintâi şi cel mai mândru senior şi că je dois bouter en avant sans défaillance, sans jamais „déffaillir". (*ibid*.: 540)

formule de adresare, grade de rudenie, hipocoristice:

(103) I s-a făcut întrebare,
Şi el iară a răspuns
Că l-a văzut i se pare
Alde nea Stan pe ascuns. (*Fabule şi istorioare*, Pann 1963, vol.1: 447-448)

(104) Şi-a întrebat-o că unde să duĉe aşa de noapti. Şizia a spus că să duĉe pizla bunicuţa. Şi iaza zăz [k] azntrăba_lupu că undi şadi bunicuţa? (TDO: 89)

fraze incomplete:

(105) Virginica ar fi vrut să-i mai spună ceva, că o nimerise tocmai când, dar Fănică al ei, năduşit, adormise. (*Medgidia, oraşul de apoi*, Teodorescu 2009: 77)

Indiferent de registrul limbii în care apar, exemplele de mai sus nu sunt imposibile şi nici rău formate, aşa cum ar indica frazele în DI prohibite de Banfield, pentru care toate exemplele citate ar fi mostre de agramaticalitate. Unele dintre aceste manifestări ale DI sunt probabil mai fireşti în limba română decât în altele (precum cele în care apar topicalizări, obişnuite şi normale chiar în exemple de limbă literară), altele apar frecvent în limba populară (precum cele care conservă deictice, secvenţe exclamative, interogaţii care îşi păstrează intonaţia), în sfârşit altele sunt motivate pragmatic (hipocoristicul din (104) păstrează în secvenţa de DI perspectiva locutorului raportat şi este folosit de lup ca mijloc de seducţie, deicticul *aceasta* din (95) provoacă surpriza şi pregăteşte poanta anecdotei, efecte care s-ar

pierde dacă l-am înlocui prin *aceea*). Deşi pot fi comentate din punctul de vedere al normei literare, ele nu sunt respinse de norma lingvistică a limbii române.

În ultima categorie amintită, a formelor motivate pragmatic, ar putea intra şi (104), care conservă intonaţia interogativă originară, procedeu de redare numit discurs indirect intonat direct. DIID a fost semnalat de Golopenţia, care îl consideră o „contaminare petrecută între vorbirea indirectă şi vorbirea directă legată" (Golopenţia 1959: 595), fenomen specific oralităţii. Există două tipuri de DIID, după criteriul modului în care sunt tratate cele două tipuri de interogative din discursul originar: o interogativă totală, al cărei semn în DI este *dacă*, beneficiază în DIID de *că*: *Ai fost acolo?* → *L-a întrebat că a fost acolo?*; o interogativă parţială, care în DI păstrează pronumele sau adverbul interogativ, în DIID capătă un *că* superfluu: *Unde ai fost?* → *L-a întrebat că unde a fost?*

Interesant este însă faptul că această formă de redare a interogativelor poate funcţiona ca modalitate prin care locutorul raportor induce un dialog cu interlocutorul său:

(106) mă-ntreabă toată lumea că dă une mai sînt? cumzanztrăiit ieu anizăştia/că mi-a arzzdouo case?// mi-a ars o cas-aiiĉzaşa/la drum/uite-aveam cas-aşa la drum/acu amzfăcut alta// (TDM I: 132)

Astfel, în (106) există o legătură între intonaţia ascendentă a interogativelor redate în DIID şi felul în care au fost receptate întrebările originare de către locutorul raportor: faptul că a fost întrebat şi în acelaşi timp *compătimit* de către interlocutorul din situaţia de comunicare originară. Raportorul enunţă, deci, prin chiar modul în care redă întrebările respective, faptul că este *de compătimit* şi, eventual, *de admirat* – lucru pe care nu îl putea face decât folosind DIID. Această formă se justifică, prin urmare, contextual şi este un mijloc puternic prin care locutorul raportor îşi atinge unul dintre obiectivele conversaţionale – manipularea atitudinii pe care interlocutorul său o poate avea faţă de spusele raportate, prin utilizarea de către raportor a vocii (adică a intonaţiei) locutorului raportat. Din acest punct de vedere, am putea spune, împreună cu autoarea mai sus citată, că DIID este „corespondentul – pe plan vorbit

– al vorbirii indirecte libere" din literatura cultă. (*ibid.*: 596).

O grilă sofisticată de evaluare a modalităţilor de raportare şi reprezentare propune Wolf Schmid. Spre deosebire de Bahtin, pentru care DI este fie rezultatul analizei conţinutului, fie cel al analizei formei unui discurs originar, Wolf Schmid defineşte DI în termeni de proximitate/distanţă faţă de textul naratorului sau textul personajului. Schmid propune cinci parametri ai perspectivei (percepţie, ideologie, spaţiu, timp şi limbaj) şi patru elemente de diferenţiere între textul naratorului şi textul personajului (tematic, ideologic, gramatical şi stilistic). Din combinarea acestora, rezultă opt factori în legătură cu care poate fi evaluat gradul de interferenţă textuală al unei secvenţe de discurs narativ: 1. factorul tematic, 2. factorul ideologic şi evaluativ, 3. trăsăturile gramaticale ale persoanei, 4. trăsăturile gramaticale ale timpului, 5. trăsăturile gramaticale ale sistemului de orientare, 6. trăsături ale funcţiilor limbajului (de reprezentare, expresivă, de apel), 7. trăsături stilistice ale lexicului şi 8. trăsături stilistice ale sintaxei. Fiecare dintre aceşti factori poate fi realizat în textul naratorial, în textul personajului, în niciunul dintre acestea sau în ambele; în ultimele două situaţii vorbim despre *neutralizarea* dintre textul personajului şi textul naratorial.

Schmid distinge trei varietăţi ale DI: discursul indirect naratorial, discursul indirect al personajului şi discursul indirect autonom.

Discursul indirect naratorial (engl. *narratorial indirect discourse*) se caracterizează prin modificarea avansată a discursului personajului, manifestată prin prelucrarea analitică a temei şi asimilarea stilistică a discursului personajului în textul naratorial; toate trăsăturile, cu excepţia temei şi a evaluării (adică factorii 1 şi 2), tind către textul naratorial:

(107) Golescu termina scrisoarea rugând pe consul să îndemne pe Moruzi să plece chiar în acea zi şi să treacă frontiera cel mai târziu la ora 8, mai adăugând că întoarcerea în ţară îi este interzisă, iar un refuz din partea lui ar avea drept urmare măsuri energice din partea guvernului. (*Amintiri*, Rosetti 2013: 471)

În exemplul de mai sus, redat în discurs indirect naratorial, sistemul de orientare („în acea zi"), funcţiile limbajului (la care fac

trimitere în text verbele *a îndemna* sau *a interzice*) şi lexicul aparţin naratorului.

În *discursul indirect al personajului* (engl. *figural indirect discourse*), naratorul prezintă discursul personajului cu toate idiosincraziile acestuia, în forma stilistică autentică şi cu trăsăturile sintactice păstrate:

(108) Când a rămas singură cu el în camera-sufragerie din casa mătuşilor, grăsuţul negricios i-a spus că să nu se mişte el de-aici, o domnişoară ca ea era tot ce-şi dorea, dinainte s-o cunoască. (*Medgidia, oraşul de apoi*, Teodorescu 2009: 11-12)

Astfel, în (108), sistemul de orientare (deicticul „aici"), funcţiile limbajului (expresivă), lexicul şi sintaxa aparţin personajului (numit în text *grăsuţul negricios*).

Impregnarea DI cu textul personajului şi cu trăsăturile acestuia poate merge mai departe, astfel încât normele gramaticale şi sintactice ale DI sunt încălcate, iar acesta ajunge să accepte trăsăturile constitutive ale DD (marcarea grafică, utilizarea persoanei întâi şi a doua); în acest caz ne aflăm în prezenţa unui *discurs indirect autonom* (engl. *autonomous indirect discourse*):

(109) Alteori, pe la miezul nopţii, mă pomenesc cu câte un bilet de la ministerul de interne (era Iancu Filipescu), prin care îmi scria că muscalii au luat brutăriile să facă pâine pentru soldaţi şi mâine oraşul nu are pâine, şi ce este de făcut? (*Amintirile colonelului Lăcusteanu*, Lăcusteanu 2015: 177)

(110) Dis-de-dimineaţă, d. Stavrache, tremurând de friguri, era la popa satului, rugându-l să vie negreşit până seara să-i facă sfeştanie acasă. (*În vreme de război*, Caragiale 2000: 1136)

În exemplele de mai sus, discursul citant este invadat de elemente care indică păstrarea centrului deictic al locutorului raportat, precum deicticele *mâine*, *seara*, *acasă*, adverbul *negreşit* (orientat spre interlocutor) sau conturul intonaţional al interogativei directe *ce este de făcut?*

***

Aplicaţie. Radu Rosetti, *Amintiri*

O bună parte a memoriilor lui Radu Rosetti îşi are sursa în informaţii „auzite de la alţii” (cum se şi numeşte unul dintre volumele *Amintirilor*). Naratorul se serveşte de mai multe izvoare (genealogii, cronici, biografii, documente administrative, tradiţia orală a familiei etc.) pentru a ne spune istoria Rosetteştilor, care se împleteşte cu istoria Moldovei şi apoi cu a Principatelor Unite, izvoare pe care nu ezită să le numească ori de câte ori are ocazia; de aici o bogată utilizare în nararea evenimentelor a speciilor indirecte de raportare a spuselor.

Acumularea surselor poate duce la stratificarea informaţiilor, iar aceasta este accentuată de menţionarea câte unui termen răzleţ, păstrat din discursul originar (naratorul având pasiunea detaliilor). Una şi aceeaşi poveste este redată uneori din mai multe perspective, ceea ce îi permite povestitorului să o extindă, augmentând varianta principală cu versiuni alternative, sau să o sintetizeze, reducând-o la un singur cuvânt:

(111) În a doua domnie a lui Mihai Racoviţă, [Manolache Ruset] a ajuns, în anul 1707, vornic al Ţării de Sus. În întâia domnie a lui Neculai Mavrocordat, acesta a aruncat în închisoare pe Iordache Ruset şi puţin a lipsit să-i taie limba. Voind să puie mâna şi pe Manolache, care se afla la ţară, la Bogdăneşti, pe Oituz, în ţinutul Bacăului, a trimes pe un ciohodar cu vro patruzeci de seimeni ca să-l prindă şi să-l aducă la Ieşi. Dar nişte prieteni dându-i de ştire, vornicul a strâns cincizeci de oameni voinici, slugi şi ţărani din satele lui, şi a venit să aţâie calea oamenilor domneşti în lunca de arini care acoperea malurile pârâului Căiuţul Mare, sub biserica Popenilor. Îndată ce ciohodarul şi seimenii au trecut pârâul, s-a aruncat asupra lor, oamenii domneşti au luat-o îndată la sănătoasa, dar ciohodarul şi vro câţiva seimeni au căzut în mâinile vornicului. Acesta, după ce a luat scrisorile ce le aveau asupra lor, i-a trimes înapoi la Ieşi după ce le-ar fi tăiet urechile, apoi a trecut graniţa ungurească la Breţcu.

Această întâmplare este menţionată de Neculai Costin în letopiseţul său, dar el se mulţămeşte a povesti că Manolache Ruset a legat pe ciohodarul domnesc trimes ca să-l aresteze. Faptul, aşa cum îl

relatez eu, mi-a fost povestit de tata, care îl auzise de la tată-său, şi de un ţăran din satul Popeni, numit Ştefan Făcăoariu, care, în anul 1866, pretindea că este de 116 ani. Povestirea despre lupta lui Manolache Ruset cu seimenii (pe care el îi numea arnăuţi) zicea că o ţine de la bunicul său, care-i povestise de nenumărate ori cum, fiind pe acea vreme flăcăuaş de vreo cincisprezece ani şi păzind în ziua întâmplării caprele tătâne-său în luncă, privise harţa întreagă cu ochii lui. (*Amintiri*, Rosetti 2013: 28-29)

În (111), ni se relatează capturarea unui slujitor domnesc de către cel pe care fusese trimis să îl prindă. Naratorul nu îşi dezvăluie doar sursele, el le şi compară, implicit (vornicul Manolache Ruset „ar fi tăiet" – căci informaţia provine dintr-o singură sursă, iar celelalte nu o confirmă – urechile ciohodarului) sau explicit (astfel, N. Costin „se mulţămeşte" cu o versiune limitată a poveştii) şi se întoarce în timp până la sursa primă, un martor ocular care a asistat la „harţă", termen prin care naratorul rezumă întregul episod, dar care probabil fusese folosit chiar de către martor pentru a indica întâmplarea, cuvântul fiind un moldovenism prin care se desemnează o încăierare uşoară.

Interesantă aici este tehnica cinematică prin care informaţiile narate sunt puse în legătură cu sursa originară. Întâmplarea este mai întâi povestită pentru ea însăşi, apoi, printr-o transfocare continuă, naratorul îşi enumeră izvoarele, parcurgând *à rebours* un veac şi jumătate de mărturii, pentru a ajunge la cel care „privise harţa întreagă cu ochii lui". Naratorul declară că are două surse proxime, ale căror relatări se contopesc în propria sa poveste, dar reţine o singură diferenţă care le desparte: *seimenii* uneia sunt *arnăuţi* în povestea celeilalte. Povestea este prin urmare decuplată de discursurile originare de la care se revendică; ea este mai degrabă reinventată decât citată.

Unul dintre efectele acestei decuplări este indeterminarea citatelor, atunci când povestea acuză mai multe surse:

(112) Mi s-a povestit, tot de către serdarul Costache Neculau, un incident destul de nostim despre Teodor Balş, incident ce l-am găsit confirmat într-un extract din memoriile lui Dumitru Ghiţescu, publicat de răposatul Xenopol în Analele Academiei Române. […] Boierii în ziua aceea s-au strâns întâi în alte încăperi şi, îndată ce numărul lor s-a

complectat, s-au îndreptat spre sala de şădinţe, în capul lor mergând Balş, care, după obicei, păşea mândru, cu pas lin şi legănat. Apropiindu-se de uşă, aruncă o ochire asupra lui Ghiţescu, care stătea în coridorul ducând în sala şădinţelor, pune mâna pe cleampa uşii acelei săli şi o întredeschide ca de o palmă. Atunci Ghiţescu face un sămn sentinelelor, cari îndată încrucişază baionetele pe pieptul logofătului. Acesta încremenind de surprindere şi de mânie, strigă lui Ghiţescu: „Dar bine, ce mascaralâc este acesta, domnule ofiţer?" Ghiţescu răspunse că nu este nici un mascaralâc, dar numai poroncă de la hatman că oricine intră în sala de şădinţe trebuie să arate bilet de intrare. Atunci Balş, punând mâna sub barba lui cea lungă şi albă şi ridicând-o în sus zice: „Iaca bilet; oare dumneata nu mă cunoşti şi nu ştii că eu sunt părintele acestei ţări?" Iar Ghiţescu răspunzând că nu poate lua barba drept bilet şi nu cunoaşte alt părinte decât hatmanul Constantinică Paladi, Balş strigă boierilor să se întoarcă şi trimite să cheme pe hatman, care se afla şi el la mitropolie. Cum îl vede, începe a ţipa la el „ca un urs", strigând că ce mascaralâc face punând de caraulă pe un ofiţer tânăr, care nu ştie să se poarte cu boierii şi îşi bate joc de ei. (*ibid.*: 110-111, subl. n.)

Naratorul ne spune că întâmplarea din (112) i-a fost povestită de către serdarul Costache Neculau; ea are ca protagonist pe Teodor Balş şi ca participant la incident pe ofiţerul Dumitru Ghiţescu, care o relatează în propriile memorii; conflictul este generat de punerea în aplicare a unui ordin al hatmanului Constantinică Paladi, cu care Balş are în finalul povestirii un scurt schimb de replici. Cui aparţine prin urmare secvenţa subliniată? Lui Costache Neculau, lui Dumitru Ghiţescu sau lui Constantinică Paladi? Dacă ţinem seama de cronologia raportărilor, am putea spune că secvenţa în cauză îi aparţine lui Paladi, care este citat de Ghiţescu, care este citat de Neculau, care este citat de narator; ea ar putea fi însă la fel de bine un comentariu al lui Ghiţescu ori al lui Neculau, oricare dintre aceştia citat de narator.

Alternarea procedeelor de redare în fragmentul (112) merită, de asemenea, reţinută. În conversaţia dintre logofătul Teodor Balş şi Dumitru Ghiţescu, proaspăt ofiţer, replicile primului sunt redate mai ales în DD, pe când ale celui de-al doilea doar în DI. Contrastul care ia naştere în acest fel arată clar diferenţa dintre virtuţile DD şi cele ale DI: Balş este lăsat să-şi exprime „liber" subiectivitatea (şi să se umple în

acelaşi timp de ridicol), replicile lui Ghiţescu sunt lipsite de culorile stridente ale celuilalt (dar prezintă punctul de vedere administrativ, ordinul de zi pe unitate, „adevărul").

Alt efect al faptului că relatarea se poate dispensa de verbele declarative care fac legătura dintre o anumită sursă şi informaţiile obţinute de la aceasta este apariţia secvenţelor în DIL, utilizate din nevoia de a elimina aparatul complicat al DI, subordonarea excesivă a acestuia. Totodată, DIL amestecă informaţiile cu sursă cunoscută (mama autorului, de ex.) şi comentariile acestuia. Acest mod de narare/raportare poate fi utilizat ori de câte ori naratorul semnalează existenţa unei surse, dar nu foloseşte un cuvânt declarativ de fiecare dată când furnizează informaţii pe care le-a obţinut de la aceasta.

În exemplele care urmează am închis între paranteze drepte fragmentele în DIL şi am subliniat termenul declarativ proxim cu care secvenţa în DIL trebuie pusă în legătură pentru a-şi revela natura.

(113) Am întrebat adesea pe bunica cum îşi petrecea vremea la Bohotin când copiii ei erau încă mici şi, din răspunsurile date de ea, mi-am făcut următoarea idee de viaţă ce se ducea atunci la ţară, în Moldova, într-o casă mare boierească. [Mai niciodată nu erau fără musafiri. Toată lumea se scula relativ de dimineaţă. Vânătorii, când era vreme de vânătoare, adică după ideile de atunci aproape în tot cursul anului, plecau în zori de ziuă, luându-şi cu dânşii un dejun copios. Ceilalţi boieri se trezeau mai târziu, iar îndată ce făceau ochi, înainte de a se spăla şi de a se îmbrăca, se aşazau turceşte pe pat şi li se aduceau dulceţi şi apă, urmate îndată de cafe turcească. Apoi veneau ciubucele, aduse de ciubucciul curţii sau de feciorii lor particulari, aprinse gata, cu „căimac cât un stog de fân" pe deasupra bucăţii de iască aprinsă.] (*ibid.*: 67)

În (113), parantezele drepte închid informaţii pe care naratorul le-a aflat de la un terţ, dar pe care le redă liber, adică fără a le subordona unui cuvânt declarativ, fapt care îi permite să insereze observaţii pe care le consideră necesare pentru înţelegerea faptelor („adică după ideile de atunci aproape în tot cursul anului") sau fragmente în DD („căimac cât un stog de fân").

Procedeul poate avea efecte interesante, aşa cum se întâmplă în (114), unde se trece de la perfectul simplu al naraţiunii („fu adus") la

prezentul raportării în DIL („nu poate”):

(114) În sfârşit, după o discuţie de mai bine de un ceas, domnul, cu multă greutate, fu adus să declare că se va mai gândi şi poate că-şi va schimba hotărârea în cazul când ambii bărbaţi de stat ar izbuti să-i prezinte un minister care ar fi în stare să treacă prin Cameră budgetul şi legile financiare! [Totuşi nu poate da o asigurare definitivă şi, în cazul când Camera nu ar încuviinţa această cerere, va părăsi imediat ţara.] (*ibid.*: 527)

De fapt, DIL din astfel de exemple utilizează aceleaşi mijloace ale raportării ca şi DIID fără *că*, discutat mai sus: deicticele sunt echivalate cu anaforice, timpurile verbale sunt cele din discursul originar, se foloseşte conjunctivul în locul imperativului, este păstrată intonaţia originară şi adverbele care o sugerează:

(115) Îndată întors la Ieşi, Moruzi s-a dus la caimacam şi i-a comunicat hotărârea nevestei sale. În zadar Vogoridi încercatu-s-au să dea răspunsuri evazive, căutând să câştige astfel timp, Moruzi nu l-a slăbit. I-a adus aminte cum venise în ţară fără absolut nici o avere şi că numai faptului că se însurase cu fiica lui Conache îi datora trecerea lui subită de la neagra sărăcie la bogăţie domnească; cum el avuse, faţă de soţia lui, o purtare incalificabilă şi, în puţini ani, îi risipise jumătate din avere în chipul cel mai nedemn şi cel mai insultător pentru dânsa. [Să nu-i pară amerinţarea de despărţenie şagă sau vorbă deşartă. El, Moruzi, a găsit-o foarte hotărâtă şi doară caimacamul ştie că fratele şi surorile ei o împing de mult şi cu stăruinţă să-şi scape prin despărţenie rămăşiţa averii. Să se gândească serios şi să chibzuiască cum este mai bine pentru el: dacă se poate expune la asemene primejdie pe nădejdea ipoteticelor foloase ce le înfăţoşază făgăduinţele turceşti.] (*ibid.*: 325)

Fragmentul pus între paranteze drepte în (115) se evidenţiază clar în context dacă observăm modul în care se trece de la timpurile DI propriu-zis, de la începutul fragmentului (toate verbele sunt la indicativ imperfect sau mai mult ca perfect) la timpurile DIL (verbe la indicativ prezent şi perfect compus, plus conjunctivul hortativ amintit deja).

Această specie de DIL, înrudită îndeaproape cu tipurile de DIID discutate mai sus, se află prin urmare la jumătatea distanţei dintre DD şi DI, datorând timpurile verbale, unele adverbe şi intonaţia, celui dintâi, dar tratamentul deicticelor şi al formelor de imperativ, celui din urmă. Existenţa acestor forme de DIL pune sub semnul întrebării metoda clasică a definirii speciilor de DR ca variante discriminate prin criterii de natură sintactică. Formele DI/DIL discutate până acum pot fi explicate co/ntextual, printr-un calcul în care sunt implicate deicticele şi anaforicele, timpurile verbale şi alte circumstanţe ale situaţiei de comunicare; toate elementele amintite se află în domeniul DI, iar această încadrare nu presupune preexistenţa unei forme de DD de la care trebuie pornit pentru a obţine DI.

Formele în care DI se manifestă în *Amintirile* lui Rosetti sunt însă mult mai diverse, configuraţia fiecăreia dintre acestea depinzând de natura „ingredientelor" din care este alcătuit montajul: termeni de introducere variaţi – verbe declarative, ca în (116), verbe epistemice, ca în (117), substantive, ca în (118), care impun sau nu relatori, segmente de DD (insule textuale) sau secvenţe în care eterogenitatea discursului nu mai poate fi demonstrată:

(116) Dacă tatei desfiinţarea acestui privilegiu nu i-a fost pe plac, vatavul nostru de ogradă, serdarul Neculai Lefter, vechilul nostru, medelnicerul Manolache Oatu, şi vataful de la Pralea, medelnicerul Iancu Popovici, făceau de turbare clăbuci la gură, când *denunţau batjocura* ce li se făcea punându-i să plătească bir ca oricare *mojic de ţaran* sau ca oricare *cioară de ţigan*. (*ibid.*: 377; subl. aut.)

(117) Manolache era duşmanul înverşunat al tuturor acestor noutăţi şi convins că agricultura moldovenească, aşa cum o cunoscuse în satul lui natal şi cum o văzuse făcută mai pe urmă de bunul meu şi de vechilii lui, era ultimul cuvânt al perfecţiunii şi *tot ce se mai iscodea de nemţi şi de franţuji* nişte fleacuri fără de valoare. (*ibid.*: 419; subl. aut.)

(118) Dacă în privinţa acelor naţionaliste înţelegerea cu tata era desăvârşită, divergenţa între ei era mare în ce privea pe acele liberale; mama era pentru abolirea tuturor privilegiilor de castă, pe când tata nici nu voia să audă de astfel de lucru, privind existenţa unor

asemenea clase ca indispensabilă pentru buna ordine, sanatatea, puterea şi progresul unei societăţi bine organizate. Şi doară liberalismul mamei era departe de a fi exagerat: dacă găsea că, în principiu, sistemul republican este cel mai perfect, admitea că, pentru o ţară aflându-se pe treapta de cultură pe care se afla a noastră, forma republicană ar fi fost dezastruoasă. (*ibid.*: 293)

Ceea ce uneşte însă toate exemplele de mai sus şi le încadrează clar în aria DI este modul în care sunt tratate deicticele (de exemplu, *acest privilegiu* din (116) şi *aceste noutăţi* din (117) sunt anaforice şi nu deictice, primul referindu-se la scutirea de taxe şi fiind în acelaşi timp antecedentul lui *batjocură*, iar celălalt trimiţând la metodele noi de cultivare a pământului) şi timpurile verbale.

Interesant este, de asemenea, modul în care naratorul redă *diegetic* puncte de vedere care trimit la discursuri reale sau presupuse. În (119), de exemplu:

(119) Dar munca asta, pe nedrept impusă, nu era excesivă, şi puţinul pământ ce-i rămăsese, dată fiind rodnicia lui, putea, împreună cu un prisos de muncă nu excesiv, să-l puie în stare să-şi procure cele trebuitoare pentru el şi pentru familia lui. În fond nu se simţea nenorocit, căci trebuinţele lui erau puţine şi era, în sfârşit, linişte în ţară. Administraţia era într-adevăr jacaşă, dar nu-i putea face mare rău; în caz de abuz prea mare ar fi intervenit boierul, care avea interes la buna stare a ţăranului de pe moşia lui şi ar fi fost rău de cinovicul care s-ar fi întrecut cu jafurile. (*ibid.*: 193)

naraţia pare să redea un discurs care, dacă am lua în considerare timpurile verbale (multe ocurenţe ale imperfectului) ar putea fi interpretat drept DIL: întregul fragment pare să fie o reprezentare a gândurilor cuiva. De fapt, naratorul discută aici situaţia ţăranului din Principate după Regulamentul organic şi nu redă un discurs interior al unui personaj. Întregul fragment ilustrează o strategie discursivă, ce implică comutarea centrului deictic al autorului pe un centru deictic imaginar, al ţăranului, percum şi unele împrumuturi din modul de a gândi şi a vorbi al acestuia din urmă (*jăcaşă, ar fi fost rău de..., nenorocit, în fond, în sfârşit, într-adevăr*). Aceeaşi observaţie o putem face pentru (120), unde cea care face

diferenţa dintre naraţiune şi DIL este prima ocurenţă a sintagmei *fără îndoială*, un comentariu al naratorului (cea de-a doua este ambiguă, putând fi un element din discursul personajului). Fragmentul (120) cuprinde aşadar presupunerile naratorului asupra modului în care raţionează personajul şi nu reprezentarea în DIL a raţionamentului acestuia:

(120) Vogoridi înţelegând că ei sunt chemaţi pentru ca să se aleagă unul dintre ei domn, s-a felicitat fără îndoială că a avut minte să depărteze pe Balş, asupra căruia, din pricina frumoasei sale înfăţoşări, a bogăţiei, a rangului, a rolului ce-l jucase până atunci în acele vremi tulbure şi a legăturilor ce le avea la Stambul, ar fi căzut fără îndoială alegerea Devletului. (*ibid.*: 109-110)

Avem ilustrată aici o tehnică narativă ale cărei rezultate sunt diferite de formele DIL discutate mai sus. Relaţia dinamică dintre discursul naratorial şi discursul personajului este prezentă în ambele, diferenţa constă în faptul că (114) şi (115) ilustrează dominarea perspectivei naratoriale de perspectiva pragmatică a personajului, pe când în (119) şi (120) discursul personajului apare dominat de cel al naratorului. Această din urmă mişcare este de cele mai multe ori o transpunere *de re* a discursului originar, aşa cum se poate vedea în mod clar în (121):

(121) Boierul înşalat nu era de cei cari înghit uşor o asemene injurie. Şi-a chemat slugile, a pus să întindă pe Roznovanu jos şi a poroncit să fie supus operaţiei la care canonicul Fulbert a supus altădată pe Abélard, operaţie ale cărei rezultate dau chiar celui mai straşnic Don Juan calificaţiile trebuitoare pentru a fi păzitor în haremul sultanului sau pentru a cânta în Capela Sixtină. (*ibid.*: 208, subl. n.)

unde tot fragmentul subliniat este reprezentarea unei posibile secvenţe *Scopiţi-l!*.

Concluzii

Teoria clasică, extinsă şi rafinată de studiile de orientare generativ transformaţională, oferă o definiţie şi o descriere a DI prin

care acesta apare drept „modalitatea cea mai uniformă, mai limitată şi mai guvernată de reguli, aşadar cea mai puţin interesantă dintre toate." (Sternberg 1991: 66)

DI este asociat tradiţional cu dependenţa sintactică; după paragraful care i se rezervă la capitolul dedicat vorbirii indirecte, el apare inevitabil în discuţia privind câteva completive, cerute (tot tradiţional) de anumite clase de verbe. DI acoperă însă nu numai construcţii cu verbe *dicendi*, *scribendi, cogitandi* şi *putandi*, dar şi cazurile în care în poziţia discursului citant apar substantive postverbale (ca *propunere* sau *încredinţare*) sau substantive care denotă noţiuni aflate în legătură directă cu verbele amintite (*opinie*, *părere*, *idee* etc.); în acelaşi timp, discursul citat poate fi introdus nu numai prin conjuncţie, ci şi printr-un adverb sau pronume relativ sau cu ajutorul unei prepoziţii. În plus, în anumite limbi, precum franceza (medievală şi modernă colocvială) şi engleza, relatorul conjuncţional poate lipsi, ceea ce o determină pe Sophie Marnette, interesată de acest fenomen, să observe că „dacă absenţa lui *que* nu exclude apariţia discursului indirect, prezenţa acestei conjuncţii nu îl garantează, din moment ce *que* poate apărea şi în discursul direct cu *que*" (Marnette 2005: 156).

Manifestările concrete ale DI arată că acesta este o modalitate de raportare mobilă şi proteică. Prima care este pusă sub semnul întrebării în acest sens este ipoteza derivării DI din DD, ipoteză care se dovedeşte greu de susţinut în condiţiile în care nu există reguli care să specifice formal structura secvenţei în DD corespunzătoare unei secvenţei în DI în care apar anumite forme, precum pronumele de persoana întâi şi a doua sau deicticele de timp şi loc. De asemenea, DI prilejuieşte ambiguităţi de interpretare (*de dicto* vs. *de re*) care îi sunt străine DD şi care indică faptul că raportorul utilizează în procesul de reprezentare al cărui rezultat este DI nu un element preconstruit (DD), ci un pachet informaţional eterogen, în care enunţarea de raportat poate fi procesată din perspectiva cunoştinţelor despre lume ale raportorului. DI nu presupune reguli de bună formare decât dacă îl privim ca pe un model sintactic; o tentativă de explicare a DI ca structură de suprafaţă obţinută din DD prin aplicarea unor reguli referenţiale eşuează.

Existenţa unei consecuţii a timpurilor care operează în ipotetica trecere de la DD la DI este, de asemenea, suspectă. Teoria clasică se

dovedeşte şi în acest caz neputincioasă să ofere o explicaţie, atât pentru prezenţa consecuţiei în anumite limbi ori pentru cvasi-absenţa acesteia din altele, cât şi pentru modul de funcţionare al consecuţiei, grevat de numeroase inadvertenţe.

Teoriile recente propun ipoteze alternative pentru ambele probleme amintite mai sus, susţinând, pe de o parte, caracterul nederivabil al DI, sau introducând, pe de alta, în discuţie noţiuni noi, precum este cea de sursă pragmatică, pentru a explica jocul timpurilor verbale din DI. Perspectiva asupra DI se lărgeşte în acest fel cu elemente de natură pragmatică, menite să evidenţieze, printre altele, natura dinamică şi dialogică a DI, din care locutorul raportat nu dispare niciodată complet, aşa cum se susţine în mod tradiţional. Dimpotrivă, DI poate să păstreze centrul deictic al locutorului originar, fapt care poate avea consecinţe mai greu sesizabile (de pildă, apariţia mai multor excepţii de la regulile de consecuţie a timpurilor prescrise de teoria clasică) sau mai evidente (cum ar fi apariţia în discursul citat a unor elemente ce indică perspectiva locutorului raportat).

DI apare ca modalitate marcată de tensiuni interne, generate de prezenţa enunţiatorului citat şi a enunţiatorului raportor în una şi aceeaşi secvenţă, tensiuni mai mult sau mai puţin evidente, după cum DI avansează în direcţia unor modificări ce privesc conţinutul informaţiilor sau forma acestora, ambele implicând un potenţial conflict între punctele de vedere implicate în sensul sau în expresia termenilor utilizaţi. Nu trebuie să uităm că DI este considerat punctul de plecare pentru DIL, o modalitate care a fost indicată drept singura în măsură să reprezinte subiectivitatea persoanei a treia. DI poate găzdui, prin urmare, manifestări polifonice întocmai ca şi DIL. Între DI standard şi DIL standard (DIL locuţionar) se întinde însă o *zonă gri*, după cum a numit-o Alain Rabatel, în care DI penetrat de forme ce acuză un alt centru deictic decât cel al raportorului stă alături de construcţii dependente sintactic, dar care pot fi descrise ca DIL, aşa cum o şi fac de altfel Leech & Short 2007. Această zonă acoperă şi varietăţile DI inventariate de Wolf Schmid pentru ficţiunea narativă, precum discursul indirect naratorial, discursul indirect al personajului şi discursul indirect autonom.

DISCURSUL INDIRECT LIBER

forme lingvistice şi figuri de gândire, timpuri ale DIL, cvasiindicatori, pronume anaforice fără antecedent, DIL locuţionar, DIL ilocuţionar, efect de DIL, continuum al varietăţilor DIL, indici ai subiectivităţii, naraţiune vs. discurs, conştiinţă reflexivă vs. conştiinţă nonreflexivă, punct de vedere, mimetic vs. tipic, indici ai alterităţii, interferenţa textuală, reprezentări bivocale ale DIL, bitextual vs. bivocal, manifestări ale DIL în limba vorbită, în limba populară, în limba veche, *dar* – indice de semnalare a DIL

Teoria clasică asupra DR defineşte DI ca fiind o specie care:

1. este obţinută din DD prin transpunerea pronumelor personale şi a formelor verbale,
2. este dependentă sintactic de un verb de declaraţie tranzitiv ce nu poate fi suprimat şi care
3. „înlătură prin definiţie posibilitatea de a reda reacţia personajului şi elementele afective ale vorbirii" (Mancaş 1972: 13).

În comparaţie cu acesta, DIL este definit (în forma sa „pură") ca modalitate care:

1. transpune formele pronominale şi verbale (având ca referinţă DD)
2. se *eliberează* de verbul declarativ şi de conjuncţia subordonatoare şi
3. preia din DD tocmai ceea ce i se refuză DI, adică elementele ce indică *subiectivitatea* raportatului.

Vom urmări pe rând modul în care a fost tratată fiecare dintre aceste caracteristici în literatura de specialitate, subliniind motivele pentru care DIL poate fi considerat un discurs indirect, un discurs liber şi un stil anume.

DIL, un discurs indirect

Pentru Bally, SIL (*style indirect libre*) este o *formă lingvistică*; în această calitate, el diferă de DD prin transpunerea pronumelor şi a timpurilor, trăsături pe care le preia de la DI, pentru care acestea sunt caracteristice. Îndată însă ce raportorul include în SIL o evaluare proprie (cum ar fi ironia), secvenţa respectivă nu mai este un simplu caz de SIL, ci devine o *figură de gândire*, care, potrivit lui Bally, ar trebui separată de SIL obiectiv, un procedeu care serveşte exclusiv reproducerii obiective şi clare a spuselor şi a gândurilor. Cu toate acestea, SIL face figură separată de DD şi DI, deoarece, chiar şi în forma sa pură, el rămâne o figură de gândire, şi anume una realizată prin substituţie de subiect, adică o secvenţă în care „avem impresia că spusele şi gândurile trebuie atribuite unui subiect, pentru ca imediat după aceea situaţia să arate că ele aparţin în realitate altuia" (Bally 1914: 457). Pentru a înţelege însă că ne aflăm în această situaţie, SIL trebuie descris nu numai prin indici interni, ci şi prin indici externi, reperabili contextual, cum ar fi verbele care pregătesc apariţia sau semnalează încheierea unei secvenţe în stil indirect liber. Eliberarea SIL, al cărei efect este desprinderea de context, trebuie prin urmare amendată prin recuperarea din context a elementelor care pot constitui indici de evaluare.

Bally consideră că printre caracterele comune DI şi SIL obiectiv, cea mai importantă este cea a transpoziţiei timpurilor verbale. DIL rămâne în sfera DI pentru că utilizează, ca şi acesta, consecuţia timpurilor, transpunând prezentul din DD prin imperfect şi viitorul prin condiţional. Dacă SIL s-a eliberat de legătura conjuncţională a discursului citat cu verbul declarativ, care defineşte DI conjuncţional, el rămâne totuşi o modalitate indirectă de raportare datorită consecuţiei timpurilor. Mihaela Mancaş subliniază însă că în limba română „nu există un timp sau un mod verbal care să caracterizeze prin excelenţă această modalitate de reproducere a enunţului, care să poată fi considerat criteriu de identificare a SIL […]"; apariţia imperfectului într-o secvenţă nu este un indiciu categoric al prezenţei SIL, deoarece limba română „nu cunoaşte corespondenţa timpurilor în sensul în care aceasta există în franceză" (Mancaş 1972: 81-82; 83).

În limba română, timpului prezent din DD îi poate corespunde

în DIL prezentul sau imperfectul:

(122) Doamna Mia Vasilian dă noilor sale cunoştinţe informaţii despre persoana sa c-un aer de tinereţe naivă. […]

Din strălucirea de altădată i-a rămas cel puţin atâta: o creştere nobilă. În condiţiile de odinioară, căsătoria cu Vasilian ar fi apărut ca o mezalianţă, căci domnia sa e născută Papazoglu.

Având însă în vedere atâtea şi atâtea lucruri, speculaţii nefericite, inimiciţii politice, a trebuit să se resemneze. Totuşi, nu se poate spune, nu-i aşa? că Vasilian nu-i de familie bună. E dintr-o foarte bună familie, dimpotrivă, boieri moldoveni, însă oricine va recunoaşte că Papazoglu e altceva, e un nume celebru.

În sfârşit, principalul e că se simte bine şi e fericită. Şi Jorj îi satisface toate capriciile… Altfel nici nu se poate. El e cu cincisprezece ani mai mare ca ea şi a mai fost însurat o dată.

I-a rămas şi un copil, o fetiţă care – cum să spun? – care e un fel de ghimpe între ei… un copil, vai! destul de rău crescut. Asta aduce puţină umbră vieţii lor, nu-i aşa? (*Dumbrava minunată*, Sadoveanu 1960: 3-4)

(123) Nedumerit, ofiţerul a răsfoit de mai multe ori dosarul şi, în cele din urmă, i s-a adresat deţinutului care aştepta:

– Aici nu scrie că eşti legionar! […]

Spre consternarea întregii comisii, deţinutul a declarat că de când i-a observat şi cunoscut mai îndeaproape pe legionari în închisoare, şi-a însuşit credinţa lor şi se consideră şi el legionar. Prin atitudinea lui de aici înainte va încerca să se dovedească demn de a face parte din Mişcarea legionară şi speră să fie acceptat în rândurile ei. Ar fi o cinste pentru el să fie recunoscut ca legionar. (*Închisoarea noastră cea de toate zilele*, Ioanid 2013, vol. II: 8-9)

Astfel, în (122) şi (123) discursul naratorial şi discursul personajelor sunt construite cu aceleaşi timpuri verbale: perfectul compus, prezentul, viitorul. Acest fapt arată că în română naratorul nu este constrâns de o regulă gramaticală, ca în franceză, ci poate alege între cele două timpuri verbale menţionate; o cercetare istorică a apariţiei acestor timpuri în proza românească o conduce pe autoarea citată la concluzia că „prezentul, ca timp locutiv, atunci când

marchează o variaţie de timp, întruneşte cele mai multe exemple, mai ales la scriitorii care nu sunt influenţaţi direct de forma SIL din alte limbi" (Mancaş 1972: 82). Trebuie remarcat, de asemenea, că există particularităţi de stil proprii utilizării în DIL a celor două timpuri, în sensul că prezentul are funcţia de actualizare a planurilor naraţiei, cu ajutorul lui realizându-se o apropiere între planul naraţiunii indirecte şi replica directă a personajului (*ibid*.: 87). Aceasta înseamnă însă şi că utilizarea prezentului poate da naştere la ambiguităţi, aşa cum se întâmplă cu enunţurile în care verbul apare la timpul prezent, ca în

(124) Îmi descrie cu nespusă plăcere acel loc de desfătare… Exista, spunea el, în subteranele din adâncurile acestei clădiri, o celulă îngustă. Întunecată. Acolo sunt închişi mai mulţi şobolani. Sunt obişnuiţi să mănânce carne crudă, din belşug. Sunt mari. Sunt graşi. Sunt lacomi. Înainte de a închide pe cineva în groapă, şobolanilor nu li se mai dă de mâncare. Mai multe zile de-a rândul. Şobolanii înfometaţi devin turbaţi. Sângeroşi.

Trei zile mai târziu, a doua şedinţă de anchetă. Nimeni nu poate rezista la atacul acestor şobolani. Se năpustesc asupra ta din toate părţile. Îşi înfig dinţii în tine. Mirosul de sânge îi îmbată. Scot strigăte ascuţite. Ţi se caţără de-a lungul trupului. Nu ai cum să te aperi. Nu mai aveam decât câteva zile ca să mă hotărăsc. Începuseră deja să nu-i mai hrănească. Îi înfometau pentru mine. (*Evadarea tăcută*, Constante 2013: 95)

unde segmentele subliniate pot fi interpretate atât ca DIL, cât şi ca DDL (ambiguitate prilejuită şi de prezenţa în segmentele subliniate a formelor pronominale *ta, tine, ţi, te,* care ar putea sugera enunţuri adresate direct.

Altă caracteristică interesantă priveşte tratamentul imperativului în cele două limbi luate spre comparaţie. În franceză, imperativul din DD este transpus în SIL sub forma unui conjunctiv; această transpoziţie este o soluţie pentru problema trecerii în SIL a unei forme (imperativul) care nu are decât persoana a 2-a, soluţie care constă în echivalarea formei de imperativ printr-o formă de conjunctiv la persoana a 3-a. Româna poate exprima însă valoarea de imperativ prin imperativ *sau* prin conjunctivul cu valoare de imperativ; în timp ce ocurenţa primului mod este restricţionată la DD, cel de-al doilea

poate apărea în toate modalităţile raportării. În exemplele de mai jos, valoarea de imperativ a conjunctivului este indicată de faptul că (i) şi (ii) sunt echivalente sub raportul forţei ilocuţionare, iar faptul că modul în cauză nu este particular pentru DIL o arată prezenţa acestuia în (iii).

(i) Pleacă din casa mea! (DD)
(ii) Să pleci din casa mea! (DD)
(iii) Mi-a cerut să plec din casa ei. (DI)
(iv) Să plec din casa ei. (DIL)

Prin urmare, ceea ce pentru franceză este o problemă de transpunere (şi care are legătură cu calitatea de discurs *indirect* a DIL), pentru română priveşte un mod care, beneficiind de o paradigmă completă, poate apărea cu aceeaşi valoare în toate modalităţile raportării, fapt care arată *libertatea* de mişcare a acestuia şi a DIL. Am văzut că utilizarea prezentului poate da naştere la ambiguităţi de interpretare; acest lucru este valabil şi pentru conjunctivul imperativ şi derivă direct din faptul că, spre deosebire de imperativ, conjunctivul cu valoare de imperativ nu are restricţii de utilizare. Astfel, în

(125) Duritatea – spunea anticarul – e un semn de tinereţe şi de libertate, şi pentru cel ce o practică şi pentru cel ce o acceptă. Aşa încât Chiril să se poarte fără menajamente, ceea ce el şi făcea. (*Galeria cu viţă sălbatică*, Ţoiu 2011: 34-35)

segmentul subliniat este ambiguu din punctul de vedere al recuperării gramaticale a timpului din Do: „(Te rog) să te porţi fără menajamente!" sau „Poartă-te fără menajamente!".

A treia trăsătură a DIL care diferenţiază româna de franceză priveşte tratarea interogativelor. Interogativa directă şi cea indirectă utilizează în română aceleaşi elemente introductive şi cu aceeaşi topică în DD şi DI. Prin urmare, DIL nu reflectă o transpunere care să fie proprie DI, ca în franceză şi, spre deosebire de această limbă, în română interogativa directă este frecventă în DIL. Datorită faptului că interogativa directă şi cea indirectă au moduri identice de construire, pot exista şi în acest caz ambiguităţi şi dificultăţi de interpretare. Mancaş arată, de exemplu, că în următorul fragment, din *Alexăndria*:

(126) Iară lui Filip bine îi păru deaca auzi de Alexandru că au venit şi-l chiemă la masă, şi-l pusă lângă el şi-l întrebă: cum au petrecut acolo? (*Alexăndria*, în *Cărţi populare* 1973: 18 , citat de Mancaş 1972: 59)

segmentul evidenţiat este interpretabil atât timp cât semnele grafice care semnalează pauza şi intonaţia ascendentă, specifică interogaţiei directe, aparţin editorului.

Posibilitatea ocurenţei timpului prezent în DIL, mobilitatea conjunctivului cu valoare de imperativ şi lipsa unor mărci sintactice particulare care să diferenţieze interogativa directă de cea indirectă sunt tot atâtea semne că în română DIL este mai *liber* (din punctul de vedere al constrângerilor de ordin sintactic) decât este DIL din franceză; concluzia la care ajunge Mancaş, prin urmare, este că „schimbarea persoanei reprezintă singurul indiciu gramatical obligatoriu pentru identificarea SIL şi în acelaşi timp unicul punct comun (din punct de vedere sintactic) între realizarea SIL în română şi alte limbi." (Mancaş 1972: 74)

DIL, un discurs liber

Charles Bally crede că acest procedeu literar, pe care îl numeşte *style indirect libre*, este, din punct de vedere *diacronic*, o formă în mişcare, ce are ca punct de plecare DI conjuncţional, de care se eliberează treptat, iar ca punct final, spre care tinde, DD. Din punct de vedere *sincronic*, Bally consideră că stilul indirect liber (formă în mişcare surprinsă în ipostaza sa franceză din sec. XIX) poate fi descris gramatical; el enumeră, printre caracteristicile sintactice ale acestuia, absenţa verbelor de declaraţie introductive, absenţa conjuncţiei subordonatoare, transpunerea pronumelor personale şi a formelor verbale, iar drept caracteristică lexicală prezenţa unor elemente afective, preluate din DD. Prin urmare, DIL este liber pentru că se dispensează de subordonare; în acelaşi timp, diacronic vorbind, putem vorbi despre forme *mai libere* sau mai puţin libere ale acestei specii.

Am văzut mai sus însă că libertatea DIL priveşte modul în care acesta actualizează trăsături pe care le împarte cu DI; în acelaşi timp, spuneam că DIL are o libertate ce trebuie evaluată pentru fiecare limbă

în parte şi că, din punct de vedere sintactic, resursele de care beneficiază DIL în limba română îl fac să fie mai liber decât echivalentul său din franceză, de exemplu.

O altă trăsătură în legătură cu care poate fi discutată libertatea acestui mod de raportare/reprezentare, comună pentru *oratio obliqua* (sintagmă care desemnează aici DI conjuncţional, DIL, DIID), dar care se manifestă într-un mod particular în DIL, priveşte o categorie specială de cuvinte numită *cvasiindicatori*. Înainte de a vedea ce sunt aceştia, cum funcţionează şi care este modul propriu în care îi foloseşte DIL, trebuie să amintim câteva opoziţii pe care Benveniste le efectuează în cadrul pronumelor şi al timpurilor verbale.

Émile Benveniste opune istoria (fr. *histoire*, evocarea evenimentelor trecute) discursului (fr. *discours*, activitate de enunţare marcată de prezenţa subiectului enunţării şi rezultatul acesteia), distincţie pe care o face în funcţie de posibilitatea apariţiei pronumelor personale în aceste două planuri ale enunţării. El consideră că pronumele de pers. 1 şi a 2-a se opun celor de pers. a 3-a prin *corelaţia de personalitate*. Astfel, primele au două caracteristici prin care se diferenţiază de celelalte: *unicitatea* („«eu»-ul care enunţă, «tu»-ul căruia i se adresează «eu»-ul sunt de fiecare dată unici") şi *inversabilitatea* („cel pe care «eu» îl definesc ca «tu» se poate reconsidera şi se poate inversa în «eu», iar «eu» (însumi) poate deveni un «tu»") (Benveniste 2000, I: 220), în timp ce *el* nu este unic şi nici inversabil; în plus, *el* este singurul dintre cele trei care poate desemna obiecte. Benveniste distinge apoi, prin aplicarea *corelaţiei de subiectivitate*, între *eu* şi non*eu* (*tu*) şi consideră că primul este definibil prin caracteristicile de *interioritate* (*eu* este interior enunţului şi exterior lui *tu*) şi *transcendenţă* (*eu* este întotdeauna transcendent faţă de *tu*). Prin urmare, singurul pronume care poate exprima subiectivitatea este cel de persoana 1.

Benveniste crede că poate face diferenţa netă dintre istorie şi discurs prin modul în care fiecare dintre acestea actualizează categoriile verbale ale timpului şi persoanei (*net* nu înseamnă însă că aceste două planuri ale enunţării se exclud reciproc, pentru că ele alternează în mod frecvent în comunicare). Astfel, enunţării istorice îi este specifică ocurenţa pronumelui nonpersonal *el* (*eu* şi *tu* fiind excluse) şi ocurenţa aoristului (timp prin care Benveniste înţelege perfectul simplu sau perfectul compus), a imperfectului şi a mai mult

ca perfectului (la acestea, Benveniste adaugă *prospectivul*, căruia în română îi corespunde *viitorul în trecut*, ca în *Acolo avea să se ridice mai târziu o biserică*.). Afirmaţii asemănătoare pot fi făcute în legătură cu discursul: aici apar în mod liber toate pronumele (cu observaţia că *el* nu are aceeaşi valoare ca în enunţarea istorică, unde persoana a 3-a nu se opune alteia) şi toate timpurile verbale (cu excepţia perfectului simplu, care rămâne forma specifică istoriei), din care specifice discursului sunt prezentul, viitorul şi perfectul compus.

Benveniste admite însă că „enunţarea istorică şi cea a discursului se pot reuni câteodată într-un al treilea tip de enunţare, în care discursul este raportat în termeni de eveniment şi transpus în plan istoric; este ceea ce numim în mod obişnuit «discurs indirect»" (*ibid*.: 231). Cum putem explica (din perspectiva distincţiei operate de Benveniste) un discurs în care *prezentul*, adică un timp care marchează „coincidenţa evenimentului descris cu instanţa discursivă care îl descrie" (*ibid*.: 249), apare într-un discurs atribuit unui terţ, în care alături de pronumele *el* (care îl desemnează pe acesta) apar adverbe ca *acum* şi *aici*, care trebuie interpretate nu din perspectiva raportorului, ci din cea a raportatului?

(127) Hangiul mototoli hârtia după ce mai privi bine data: în adevăr, scrisoarea era expeduită cu trei zile mai-nainte de luarea Plevnei. Dar acuma... Plevna era luată – asta se zvonise oficial în toate unghiurile ţării. (*În vreme de război*, Caragiale 2000: 1130)

O explicaţie convingătoare nu poate fi decât una care implică o teorie a cvasiindicatorilor.

În teoria referinţei, se consideră că pronumele de pers. 1 are un impact cognitiv particular, deoarece el activează un comportament verbal centrat pe locutor, afirmaţie valabilă şi pentru deicticele *acum* şi *aici*. Această observaţie poate lua forma unei reguli care poartă numele de Teza ireductibilităţii (TI). Pentru *oratio recta* (sintagmă care desemnează aici toate formele de DD), TI poate fi formulată astfel:

Pronumele de pers. 1 nu poate fi explicat sau înlocuit de un termen coreferenţial fără a distruge impactul cognitiv pe care îl comunică utilizarea acestuia.

Oratio obliqua ne arată însă că putem atribui, din perspectiva persoanei a 3-a, utilizarea pronumelui de pers. 1. Cum este posibil acest lucru? Hector-Neri Castañeda a creat un pronume artificial, *she*/he*/it**, pentru a reprezenta, în atribuirea unei atitudini, utilizarea pronumelui de pers. 1. Castañeda numeşte pronumele care au această valoare cvasiindicatori şi consideră că ele reprezintă singurul mod în care se poate realiza atribuirea unei referinţe deictice din perspectiva persoanei a 3-a. Altfel spus, cvasiindicatorii sunt singurele instrumente care ne permit să captăm impactul cognitiv pe care îl comunică *eu* şi deicticele asociate acestuia, *acum* şi *aici*. Prin urmare, TI pentru *oratio obliqua* ar putea fi formulată astfel:

Într-o construcţie în *oratio obliqua*, impactul cognitiv comunicat de utilizarea unui pronume de pers. 1 poate fi captat numai de cvasiindicatori.

Să presupunem exemplul:

(128) Primarul ales al municipiului Deva, Mircia Muntean, declară că PRO* este nevinovat. (*Mesagerul hunedorean*)

(unde PRO face vizibil subiectul subînţeles din subordonată, iar asteriscul îi semnalează calitatea de cvasiindicator). În (128), PRO* este, potrivit lui Castañeda, un cvasiindicator pentru că:

1. nu exprimă o referinţă deictică realizată de locutor;
2. apare în *oratio obliqua*;
3. are un antecedent („primarul ales al municipiului Deva") la care trimite;
4. antecedentul nu se află în segmentul de *oratio obliqua* care îl conţine pe PRO*;
5. PRO* este utilizat pentru a atribui o referinţă deictică implicită primarului ales al municipiului Deva; cu alte cuvinte, dacă acesta ar exprima în *oratio recta* segmentul „PRO*/el* este nevinovat", ar spune „(eu) sunt nevinovat" (Castañeda 1967: 441)

Reţinem prin urmare că, atunci când suntem puşi în situaţia de a evalua o secvenţă care conţine un cvasiindicator, trebuie să luăm în

considerare întregul discurs, deoarece un cvasiindicator depăşeşte graniţele secvenţei în care apare. Pentru a-şi rezolva referinţa, deicticele trimit la un centru, care, în cazul lor, constă dintr-un ansamblu alcătuit din locutor şi interlocutor, momentul în care este performat enunţul şi locul în care se desfăşoară enunţarea. Dar o observaţie asemănătoare se poate face şi în legătură cu cvasiindicatorii:

„Nu este obligatoriu ca centrul să se afle în situaţia de comunicare, uneori el poate fi centrul enunţiatorului raportat. Acest lucru este evident mai ales atunci când atribuim altei persoane gânduri care trebuie interpretate deictic. Un pronume logoforic, ca şi un cvasiindicator, depinde de un *declanşator logocentric*. Acesta din urmă este antecedentul pronumelui logoforic/cvasiindicatorului. În mod obişnuit, declanşator logoforic este un grup nominal, care este *subiectul* propoziţiei în care se face referire la cel căruia îi sunt atribuite spusele." (Corazza 2004: 360)

Pronumele logoforice la care face referire Corazza sunt specifice anumitor limbi, ce posedă forme pronominale specializate pentru a trimite la cel căruia îi sunt atribuite un citat sau o anumită atitudine; pronumele reflexiv românesc, de exemplu, are utilizare logoforică în ocurenţe precum *Ion se crede deştept* (comparat cu *Ion îl crede deştept* sau *Ion mă crede deştept*), enunţ care se poate rescrie ca *Ion crede că el însuşi este deştept* sau ca *Ion crede că el* este deştept*. Enunţul *Ion se crede deştept.* nu poate fi decodat decât ca [Ion crede că el însuşi este deştept] sau [Ion a spus: „Sunt deştept"]. În mod asemănător, ne putem imagina un context în care secvenţa *Este deştept.* să fie în mod univoc atribuibilă unui personaj care gândeşte în acest fel despre sine (adică să poată fi echivalată deictic prin secvenţa *Sunt deştept.*), lucru care se întâmplă în mod frecvent în DIL. Aceasta înseamnă că logoforicitatea este un fenomen care nu trebuie circumscris unei singure propoziţii, ci „se poate extinde la nivelul unui întreg discurs, în care perspectiva egocentrică a protagonistului este discutată şi raportată" (*ibid*.: 360-361).

Faptul că un logoforic are un antecedent la care trimite este obligatoriu să fie pus în relaţie cu faptul că acest antecedent se află în afara segmentului în *oratio obliqua*. Acest cuplu de condiţii face ca un

logoforic/cvasiindicator (vom trata aceşti termeni ca sinonimi) să nu fie pur şi simplu o anaforă. De pildă, dacă vom considera exemplele:

(i) Maria mi-a spus că PRO* mă iubeşte.
(ii) Maria mi-a spus că Ana e geloasă pentru că PRO mă iubeşte.
(iii) Maria mi-a spus că Ana este convinsă că Gabriela ştie că nepoata ei crede că ea este milionară.

putem observa cu uşurinţă că PRO* din primul exemplu este un logoforic (şi este marcat ca atare), pe când PRO din exemplul al doilea este o anaforă, dar nu şi un logoforic. Faptul că în (i) PRO* este un logoforic înseamnă că Mariei îi poate fi atribuit un enunţ *Te iubesc*., care să facă explicită perspectiva *ei* deictică. PRO din (ii) nu captează perspectiva deictică a Mariei, deoarece aici PRO trimite la Ana, care nu este sursa spuselor. În sfârşit, limitele pronumelui de persoana a 3-a pot fi observate în (iii), unde *ea* nu poate fi utilizat în mod univoc. Un pronume logoforic ar trimite în (iii) în mod neechivoc la Maria, adică la persoana căreia îi sunt atribuite spusele.

În (iii), pronumele *ea* nu este logoforic pentru că nu reuşeşte să trimită în mod univoc la cel responsabil de enunţare (Maria). Dar cum funcţionează acest pronume cu rol de logoforic în DIL? Să considerăm următorul exemplu, care este o dezvoltare liberă a lui (iii):

(iv) Maria nu îşi putea stăpâni un zâmbet când se gândea la toate zvonurile care circulaseră în legătură cu acele milioane. [Ana ciripise că totul plecase de la Gabriela. Iar Gabriela punea (evident!) totul în seama nepoatei ei, Simona. Care nepoată era ultima din acest lanţ şi se părea, sărmana, că nu mai are la cine să trimită.] Dar ea bănuia că lanţul nu se opreşte aici.

Exemplul (iv) este diferit de (iii) pentru că, în timp ce (iii) este omogen, fiind un exemplu de DI (*indirect speech*), (iv) este eterogen discursiv, în măsura în care primul şi ultimul enunţ din fragment aparţin unui DI ce reprezintă gândurile (*indirect thought* la Leech & Short 2007), iar enunţurile puse între paranteze drepte sunt în DIL ce reprezintă gândurile (*free indirect thought*). Primul tip de discurs se caracterizează printr-un control naratorial mai mare (la activitatea de

gândire a personajului se face referire prin propoziţii dependente de *verba cogitandi*: „se gândea la (…)", „bănuia că (…)"), în timp ce al doilea discurs reprezintă gândurile personajului într-un mod mai liber, fără să utilizeze subordonarea. Enunţurile care încep şi încheie (iv) au tocmai rolul de a semnala limitele între care se desfăşoară, mai liberă, gândirea personajului şi conţin indici pozitivi şi negativi (prezenţa unor *verba cogitandi*, conectorul *dar* la începutul enunţului de închidere, absenţa unor comentarii precum: *ciripise*, *evident!* sau *sărmana*, ce aparţin Mariei) care îi permit cititorului să decodifice în mod corect întregul fragment. Este clar, prin urmare, de ce pronumele *ea*, din ultimul enunţ, funcţionează în (iv) ca logoforic: pentru că poate indica – în interiorul aceluiaşi discurs (DI în acest caz) – antecedentul a cărui valoare semantică o moşteneşte. Cititorul este în măsură să facă legătura dintre logoforic (*ea*) şi numele raportatului (*Maria*) pentru că are la dispoziţie suficienţi indici care să îi permită să sesizeze eterogenitatea discursivă din (iv) şi să repereze în mod univoc antecedentul logoforicului, indiferent cât de amplu ar fi DIL (secvenţa dintre paranteze drepte) şi indiferent cât de multe nume proprii feminine ar conţine acesta.

În (iv), ceea ce permite funcţionarea pronumelui *ea* ca logoforic este contrastul dintre cele două tipuri de discursuri (DI şi DIL, în acest caz); această eterogenitate discursivă a textului permite cititorului să interpreteze corect eterogenitatea atributivă a acestuia şi să efectueze în mod corect conexiunea dintre logoforic şi antecedentul său, tocmai pentru că legătura se realizează în interiorul unuia şi aceluiaşi discurs. Pare, aşadar, că logoforicele asigură coeziunea discursivă (şi coerenţa textuală) atâta timp cât putem stabili fără echivoc graniţele discursului în care acestea funcţionează. În (iv), logoforicul este un indice care comută de la DIL la un DI naratorial cu care secvenţa debutase, DI în care apar atât verbe de atitudine, cât şi subiectul acestora.

Există însă o altă categorie, ce cuprinde pronume care au capacitatea de a-şi indica univoc referentul, fără ca acesta să fie menţionat în contextul imediat anterior şi fără ca acest antecedent să fie personajul menţionat în discursul naratorial: este vorba despre *anaforele fără antecedent*. Să considerăm exemplele:

v. Ştefan se apropie de fereastră şi privi în stradă. Venise primăvara. [Dar Ela îl înşela. Şi atunci ce rost mai aveau toate acestea?]

vi. Ştefan se apropie de fereastră şi privi în stradă. Venise primăvara. [Dar ea îl înşela. Şi atunci ce rost mai aveau toate acestea?]

Secvenţele puse între paranteze drepte în exemplele v. şi vi. sunt în DIL. Cu toate acestea, în vi. DIL are o situaţie specială, deoarece conţine un *pronume anaforic fără antecedent*. Deşi sintagma pare contradictorie (deoarece o anaforă este definită ca element care îşi moşteneşte sensul de la un antecedent), ea este utilizată (Vuillaume 2000, Jørgensen 2002*b*, Ligatto 1997) pentru a denumi pronumele care nu au un antecedent în contextul imediat anterior şi care, tocmai datorită acestei proprietăţi, pot fi semnale ale DIL:

„Personajul locutor vorbeşte, fără să îl numească, despre un obiect care este probabil notoriu atât pentru el însuşi, cât şi pentru interlocutorul său, deoarece acesta nu solicită nicio precizare asupra conţinutului referenţial al expresiei utilizate în cadrul discursului. Într-adevăr, enunţul produs nu conţine expresia lexicală care face referire la acest obiect; nu găsim decât un pronume care se acordă – vrem să credem asta – în gen şi în număr cu numele care face referire la obiectul despre care este vorba. Dar contrar aşteptărilor pe care le-am avea atunci când reperăm într-un enunţ o unitate pronominală, numele care ar putea juca rolul de antecedent nu se găseşte în contextul anterior." (Ligatto 1997: 22)

Ocurenţa unui pronume anaforic fără antecedent într-un discurs naratorial ar fi agramaticală şi ar afecta coerenţa textuală; în DIL, însă, el poate apărea fără probleme, deoarece este un indice al unui discurs interior, subiectiv – discursul interior al personajului enunţiator nu are nevoie de antecedente pentru a identifica sensul pronumelui, iar discursul naratorului locutor se foloseşte de acest lucru pentru a nu utiliza un antecedent şi pentru a semnala în acest fel un discurs interior. În vi., cititorul identifică în mod corect referentul pronumelui *ea* pe parcursul câtorva paşi: constată că acesta este lipsit de antecedent în discursul naratorial, deduce de aici că el face parte dintr-un alt discurs decât cel naratorial şi că textul are o eterogenitate atributivă, stabileşte cine este, din punctul de vedere al personajului, referentul acestui pronume. Cu alte cuvinte, *ea* din vi. funcţionează ca

indice DIL şi pentru că eşuează să funcţioneze ca anaforă în discursul naratorial:

„Prezenţa unui lanţ referenţial reprezentat printr-un singur pronume sugerează prin lipsă existenţa unei *unităţi tematice* care furnizează – pentru interlocutor – condiţiile necesare unei interpretări coerente." (*ibid*.: 30, subl. n.)

Pronumele anaforice fără antecedent au rolul de semnalare a unei secvenţe în DIL; ele reprezintă însă versiunea *tare* a funcţionării anaforicelor în DIL, cazul standard fiind acela în care, dacă în discursul naratorial apare un nume propriu, ocurenţele ulterioare ale acestuia au rolul de a semnala discursul naratorial, pe când anaforele pronominale sau logoforicele sunt rezervate DIL. Bally consideră că în cuplul discurs naratorial în care apare un nume propriu şi stil indirect liber, singurul apt să trimită înapoi la numele propriu este un pronume anaforic; utilizarea oricărui alt mijloc de referire ar face ca stilul indirect liber să dispară.

„Într-adevăr, să ne imaginăm fraze precum: *Pierre s'arrêta: Pierre entrarait-il?* sau *Pierre s'arrêta: celui-ci entrarait-il?* – dintr-odată orice urmă de stil indirect liber dispare, pentru că acum chiar raportorul (naratorul) este cel care se substituie raportatului." (Bally 1914*a*: 408)

Prin urmare, singura modalitate de a păstra DIL în exemplul dat de Bally ar fi *Pierre s'arrêta: entrarait-il?* (Pierre se opri: să intre?), ceea ce echivalează cu a spune că doar naratorul îşi poate indica personajul folosind numele acestuia şi că acest criteriu poate fi utilizat ca distincţie formală între discursul naratorial şi DIL. Ann Banfield se arată de acord cu aceasta, atunci când afirmă:

„[…] în secvenţele cu spuse sau gânduri reprezentate numai un pronume poate ocupa poziţia unui grup nominal care trimite la SINE […]" (Banfield 1995: 307) (SINE = centrul deictic al conştiinţei)

Se pare că această regulă nu funcţionează însă în exemple precum cele ce urmează (segmentele subliniate cu o linie sunt grupuri

nominale ce apar în secvenţele de DIL; segmentele tăiate cu o linie sunt grupuri nominale din naraţiune):

(129 bis) Dacă stau puhoaiele, domnia sa Alexandru îşi poate începe vânătorile. Ce spune despre asta diacul? Diacul spune că, după o ploaie ca asta, la mijlocul lui august, lumina câmpiilor şi a zorilor se schimbă şi se simte că toamna e aproape. E vremea potârnichilor şi a iepurilor. Prepeliţele se cârduiesc şi se tot duc spre miazăzi.

– E vremea vânătorilor mele, zice mezinul. (*Nicoară Potcoavă*, Sadoveanu 1964: 298)

(130) – Este, îi răspunde căpitanul, dar mai îngăduie, meştere Miloslav, până ce-a veni la noi un voievod după inima noastră. Atuncea are să fie şi mai mult de lucru pentru meşteşugul dumitale. Iar de papistaşi ai a te teme la noi ca de Sisoie cel Mare.

Meşterul Cişca râde. Domnia-sa nu ştie cine-i sfântul Sisoie. Socoate că va fi fiind un bărbos cumsecade şi blând de la Ierusalim ori de la Bizanţ. (*ibid.*: 207)

(131) În poarta acestei aşezări a Sfântului Munte bătu Alecu Ruset într-o sară, la începutul lunii martie, şi fratele portar îl primi cu bunăvoie ca pe un străin călător.

Acest călător străin dorea să vadă pe cuviosul părinte arhimandrit Teofan.

Preacuvioşia Sa era în strana lui, în sfânta biserică, ascultând slujba de vecernie.

Lăsând caii, sania şi pe Vâlcu afară, la poarta deschisă, beizade Alecu pătrunse în biserică. (*Zodia Cancerului*, Sadoveanu 2011: 260)

(132) Elena primise o lovitură teribilă, faţă cu lumea, cât şi faţă cu bărbatu-său: nimic nu-i făcea atâta rău ca opiniunea lui Alexandru. El dispăruse la cele dintâi vorbe ale ţiganei. Va afla el că Elena era inocentă? dacă va afla, nu va fi oare prea târziu? inima lui nu se va fi zdrobit la întâia lovire? … astfel se întreba Elena, ce căzuse bolnavă de durere. (*Elena*, Bolintineanu 1993: 187)

unde secvenţele „Dacă stau puhoaiele, domnia sa Alexandru îşi

poate începe vânătorile.”, „Diacul spune că […]”, „Domnia-sa nu ştie cine-i sfântul Sisoie.”, „Acest călător străin dorea să vadă pe cuviosul părinte arhimandrit Teofan.” şi „Va afla el că Elena era inocentă?”, mostre de DIL, sunt reprezentarea următoarelor (posibile) enunţuri de discurs: [Dacă stau puhoaiele, îmi pot începe vânătorile], [Eu spun că…], [Nu ştiu cine este sfântul Sisoie], [Doresc să văd pe cuviosul părinte arhimandrit Teofan], respectiv [Va afla el că sunt inocentă?]. Naratorul locutor foloseşte pronume de politeţe, nume proprii şi nume comune acolo unde personajul enunţiator s-ar identifica pe sine, în DD, prin pronume personale. În primele trei exemple DIL este reperabil nu datorită opoziţiei amintite (nume propriu în discursul naratorial, logoforic sau pronume anaforic în DIL), ci datorită contrastului dintre un grup nominal rezervat naratorului şi un alt grup nominal prin care se identifică (pentru sine) personajul în DIL: mezinul/domnia sa Alexandru, meşterul Cişca/domnia-sa, beizade Alecu/acest călător străin; ultimul exemplu scapă acestei scheme, pentru că singurul indice pe care îl avem aici pentru identificarea DIL este faptul că secvenţa „Va afla el că Elena era inocentă?” este atribuită personajului, printr-un cuplu verb *cogitandi* + nume propriu („astfel se întreba Elena”); altfel, numele propriu Elena apare atât în discursul naratorial, cât şi în discursul personajului.

Intervenţia naratorului, prin utilizarea unor forme care nu ar trebui să apară în DIL arată însă o altă etapă în modul de tratare naratorială a acestuia, pentru că în spusele/gândurile personajului se insinuează forme pe care acesta nu ar fi putut să le folosească în DD. Monique de Mattia-Viviès utilizează acest criteriu (posibilitatea verbalizării, de către personaj, a unei secvenţe în DIL) pentru a opera discriminări în câmpul DIL. Aplicând acest criteriu, autoarea citată departajează următoarele modalităţi narative care sunt puse în mod obişnuit în legătură cu DIL: DIL locuţionar în sens restrâns, DIL locuţionar în sens larg şi DIL ilocuţionar.

Prin DIL locuţionar *în sens restrâns*, de Mattia-Viviès înţelege o formă de DIL caracterizată prin transpunerea persoanelor pronominale şi a timpurilor verbale, logoforice, intonaţie directă, topică directă şi ocurenţa elementelor lexicale afective proprii DD.

(133) Pieri apoi, ca peste puţin timp să se întoarcă, cu nădragii în vine şi cu cămaşa afară, abătut, mult trist: se gândise că nici în ziua

aceea – din ale vieţii sale cea mai ferice, când la zarea unui Viitor foarte apropiat, dar, vai! nu şi al lui Paşadia, toate îi surâdeau aşa trandafirii – nici atunci măcar, noi n-aveam să-i facem cheful să mergem cu dânsul la Arnoteni, adevăraţii Arnoteni. Şi de ce? – parcă nu ştiam că nicăieri ca acolo nu se petrecea mai drăguţ: un joc uşor, un maus, un drum-de-fier, un pocher, unde găseai întotdeauna? – la Arnoteni; o băutură uşoară, un şpriţ, un coniac, o marghilomană, unde? – la Arnoteni; o blândă copilă, după pofta inimii, uşoară, ei, unde? tot la Arnoteni şi numai la Arnoteni, singurii adevăraţi, binecuvântat neam boieresc, împodobit de toate virtuţile creştine. (*Craii de Curtea-Veche*, Caragiale 2001: 132-133)

DIL locuţionar în sens restrâns este fondat pe ideea de *conotaţie autonimică* (cuvintele celuilalt nu sunt doar menţionate, ca în DD, ci şi întrebuinţate) şi reprezintă cazul cel mai uşor reperabil şi cel mai uşor de analizat. Pe o axă care ar organiza formele DIL după criteriul distanţei, această formă este cea mai apropiată de DD, atestând o mai mare eliberare de prezenţa naratorului. DIL locuţionar acoperă în egală măsură reprezentarea spuselor (ca în exemplul anterior), cât şi a gândurilor, ca în cel ce urmează:

(134) Herdelea, iubitor de învoieli unde fiecare parte să-şi scadă cerinţele spre mulţumirea amândurora, povăţui pe Vasile Baciu să dea acuma jumătate din locuri, care să fie scrise pe numele lui Ion, iar cealaltă jumătate să i-o făgăduiască în scris pentru după moarte. Povaţa lui însă îi nemulţumi pe amândoi. Toate nădejdile lui Ion se prăbuşiră auzind ce spune învăţătorul. Apoi dacă ar fi fost vorba să lase dânsul din drepturile lui, ce nevoie de sfaturile naşului? Lui nu-i trebuiau sfaturi, ci pământurile, toate pământurile... Îl cuprinse o mânie sălbatică împotriva lui Herdelea, care astfel vrea să-l înşele, în loc să-l ajute... Vasile, cu o lucire şireată în privire, zise tacticos că el nu-şi ia vorba înapoi şi dă bucuros cele cinci locuri, pe ales. În sinea lui însă era sigur şi el că Herdelea s-a înţeles cu Ion să-i fure averea... (*Ion*, Rebreanu 2001: 332)

Calitatea de *locuţionar* a acestui tip de DIL nu priveşte, aşadar, capacitatea lui de a reprezenta doar *spusele* personajului, ci posibilitatea verbalizării respectivei structuri în DD, indiferent dacă

aceasta presupune reprezentarea spuselor sau a gândurilor personajului. Importantă în această formă de DIL rămâne situarea ei către polul personajului. Vom vedea imediat, însă, că procedeul are o valoare diferită pe axa modalităţilor de reprezentare a spuselor şi pe cea a modalităţilor de reprezentare a gândurilor, deoarece calitatea procedeului nu trebuie judecată doar din punctul de vedere al distanţei naratoriale faţă de informaţiile reprezentate, ci şi din acela al relaţiei procedeului în sine cu ceea ce se consideră a fi *norma* printre modalităţile reprezentării de pe cele două axe.

DIL locuţionar *în sens larg* este, în schimb, contaminat de prezenţa naratorului prin elemente punctuale, inserate în discursul personajului, pe care primul încearcă să le disimuleze şi să prezinte o anumită secvenţă ca locuţionară:

(135) Încă demult plănuia să se însoare, pentru căpătuială, bineînţeles, fusese însă sictirit de câte ori încercase; chiar dacă se întâmplase uneori să-i placă fetei, nu se învoiseră, în ruptul capului, părinţii şi ostracismul acesta nu trebuia pus, cugeta el, decât pe seama faptului că n-avea „carieră", altminteri ce-i lipsea ca să fericească o soţie, frumos şi tânăr, „manierat" şi cult, cum pretindea a fi? (*Craii de Curtea-Veche*, Caragiale 2001: 120)

Aici, termenii între ghilimele pot fi cazuri de modalizare autonimică asupra cuvintelor (sunt cuvintele părinţilor fetei, care se opun căsătoriei) sau aparţin chiar lui Gore Pirgu, care se consideră manierat şi al cărei obiectiv este o carieră politică. În acest ultim caz, trebuie să punem pe seama naratorului glosarea (prin ghilimele) a termenilor amintiţi - un narator care, spre deosebire de felul în care se întâmplă lucrurile în (133), nu se mulţumeşte să reprezinte în DIL discursul personajului, dar se şi *distanţează* de acesta. O altă trăsătură caracteristică pentru DIL locuţionar în sens larg este faptul că naratorul nu utilizează termenii de referire folosiţi de personaj şi că în DIL apar desemnări (numele pe care personajul le foloseşte pentru a indica lucruri sau persoane sau pentru a trimite la sine însuşi) care nu pot fi realizate de către acesta din urmă. Exemplele (129) – (132), prin urmare, sunt secvenţe de DIL locuţionar în sens larg, mai puţin libere, pentru că atestă intervenţii naratoriale manifestate prin reperaje ce nu pot fi verbalizate prin structuri în DD:

*Dacă stau puhoaiele, domnia mea Alexandru îmi pot începe vânătorile.

*Eu, diacul, spun că după o ploaie ca asta lumina se schimbă.

*Domnia-mea nu ştiu cine-i sfântul Sisoie.

*Acest călător străin doresc să văd pe cuviosul părinte arhimandrit Teofan.

*Va afla el că eu, Elena, sunt inocentă?

Acest tip de referinţă, care utilizează indicaţii naratoriale în secvenţe atribuibile personajului, nu se limitează la formulele prin care personajul trimite la sine însuşi, ci include referirea la toate elementele care formează mediul în care trăieşte şi se mişcă personajul – deicticelor care ar forma instrumentele obişnuite de realizare a referinţei în DD nu le corespund în DIL anaforele corespondente, ci segmente referenţiale narative, generate de context. Astfel, pe drumul de întoarcere la Bucureşti, eroul romanului *Săptămâna nebunilor*, care călătoreşte împreună cu secretarul său, se gândeşte:

(136) Nu era nici bătrân măcar, la asta se gândea Hrisant Hrisoscelu. Fusese bogat, cereştii lui patroni îl părăsiseră, trebuia să invente ceva, să-l mintă întâi pe acest secretar care va duce iute vorba în târgul Bukurli că urmaşul bogatului Hrisoscelu, bătrânul, se ruinase pe unde fusese. (*Săptămâna nebunilor*, Barbu 2006 II: 10)

(137) Ar fi fost mai bine să i se întâmple moarte decât să mai ajungă acolo unde îl ducea luxosul echipaj dăruit de baron. (*ibid*.: 11) (adică la Bucureşti)

La fel, părintele Iancu, personajul nuvelei *În vreme de război*, referă la fratele său mai mare în felul următor:

(138) Maică-sa îl aştepta cu masa; fiul n-avea poftă de mâncare; îi era degrabă să meargă la neica Stavrache, hangiul, frate-său mai mare. (*În vreme de război*, Caragiale 2000: 1125)

Este evident, însă, că fragmentul subliniat este o referinţă

naratorială *ad usum lectoris* şi că replica personajului nu poate fi verbalizată în DD ca:

*Nu mi-este foame, mamă, vreau să merg degrabă la neica Stavrache, hangiul, fratele meu mai mare.

DIL *ilocuţionar* este o formă de DIL care se apropie şi mai mult de zona naratorului. Naratorul raportează în acelaşi timp nişte spuse şi nişte mişcări interioare (indignare, teamă, speranţă etc.); suntem, consideră de Mattia-Viviès, în prezenţa unei naraţiuni care produce un „efect de DIL":

„Vom spune că avem a face cu un efect de DIL de fiecare dată când enunţul reflectă punctul de vedere al personajului, fără a fi în mod necesar posibil să regăsim urma enunţului originar (parţial sau în totalitate)." (de Mattia-Viviès 2003: 3)

În secvenţa:

(139) Hangiul era foarte mulţumit: om cu dare de mână, cu han în drum – mare greutate i se luase de pe suflet. Câte nopţi nu dormise el o clipă măcar cumsecade, trăgând cu urechea şi aşteptând cu inima sărită pe musafirii de noapte! Negreşit trebuia să-i vie şi lui rândul odată şi-odată. (*În vreme de război*, Caragiale 2000: 1126)

prima parte relatează/raportează un fapt (mulţumirea hangiului), pe care apoi îl ilustrează prin segmentul „mare greutate i se luase de pe suflet"; cea de-a doua secvenţă raportează/relatează alt fapt (frica hangiului, aşteptarea anxioasă), pe care apoi îl ilustrează prin segmentul „negreşit trebuia să-i vie şi lui rândul odată ş-odată". În interiorul fiecăruia dintre cuplurile amintite, trecerea de la relatarea faptului la raportarea spuselor se face pe nesimţite – emfaza din „om cu dare de mână, cu han în drum", intonaţia exclamativă din „trăgând cu urechea şi aşteptând cu inima sărită pe musafirii de noapte!" o dovedesc. Segmentele în discurs naratorial sunt colorate de emfază şi intonaţie, în timp ce contrapărţile lor, în DIL ilocuţionar, deşi conţin transpunerea pronumelor personale (*i* se luase, să-*i* vie rândul şi *lui*) şi topicalizări (*mare greutate* i se luase, *negreşit* trebuia să-i vie rândul)

nu se revendică de la nişte spuse, întrucât enunţurile:

*Mare greutate mi s-a luat de pe suflet!
*Negreşit trebuie să îmi vină şi mie rândul odată ş-odată!

nu sunt verosimile. Începând cu „mare greutate…" şi până la final, secvenţa trimite la acte de gândire şi la stări psihice ale personajului şi o face utilizând mijloace care aparţin discursului (topicalizări, intonaţie, repetiţii); cu toate că „aceste procese [ale gândirii] nu pot fi citate – direct sau indirect; ele pot fi doar narate" (Cohn 1978: 11), nararea sugerează un discurs vorbit. Dacă aceste mărci ale discursului vorbit dispar, intruziunea naratorului devine evidentă, ca în exemplul:

(140) Când fuse la gustare, postelnicul spuse cu spaimă tot ceea ce i se întâmplase cu stafia. Toată adunarea râse de credulitatea lui. Când însă spuse că stafia, fugind, pierduse un brâu alb pe care îl găsise el, Zoe deveni palidă. Ea tremură gândind că Elena o să recunoască brâul ei. Iată o armă în mâna rivalei ei! Elena putea să-i facă rău cu acest talisman! Cel puţin el dovedea că ea fusese stafia, ceea ce ar fi făcut-o ridiculă, sau că se dusese în camera postelnicului, ceea ce era de cel mai din urmă dispreţ. (*Elena*, Bolintineanu 1993: 178)

unde segmentul subliniat ilustrează ştergerea graniţelor dintre lumea interioară a personajului şi realitatea exterioară, dintre reprezentarea gândurilor şi prezentarea situaţiei personajului. Ceea ce rezultă în urma intruziunii naratoriale în reprezentarea proceselor mintale ale personajului poate fi un pachet foarte eterogen, în care segmente de discurs naratorial se amestecă cu constatări ambigue (ce pot fi atribuite atât naratorului, cât şi personajului) şi cu explicaţii în DIL ilocuţionar punctate de fragmente de DIL locuţionar, ca în următorul fragment:

(141) Drăganii aduseră caii scăpaţi, apoi ajutară surugiului să îndărăpteze rădvanul până la drum. Armăşelul, întorcându-se iar, ca-ntr-un cerc, la gândul şi la supărarea dintâi, se abătu la bordei, ca să apuce de gât pe ursar. Dar şi ţigan şi urs se făcuseră nevăzuţi. Erau undeva, pe cărările întortochiate dintre vii. Nu putea să-i mai

urmărească, datoria lui nefiind asta. La urma urmei, dac-a fi nevoie, i-or descoperi alţii, deşi poate-i mai bine să nu se ştie despre întâmplare. Dă-i dracului, şi urs şi ţigan! Dac-a hotărî domniţa tăcere, ca să nu-şi mai supere părinţii şi ca să nu i se oprească plimbările, dă el poruncă drăganilor să nu sufle o vorbă, ş-au să tacă, fiind toată lumea la curte cu dragoste către copilă şi cam cu împotrivire ascunsă spre Vodă, din pricina asprimilor lui. (*Zodia Cancerului*, Sadoveanu 2011: 165)

Aici, un segment ca „[ţiganul şi ursul său] erau undeva, pe cărările dintre vii" este o ipoteză care poate fi pusă pe seama personajului şi care continuă logic constatarea anterioară („dar şi ţigan şi urs se făcuseră nevăzuţi"); segmentul conţine însă o intervenţie naratorială („cărările *întortochiate*"), al cărei rol este acela de a ne face să înţelegem de ce personajul nu îşi continuă acţiunea de căutare („cărările sunt întortochiate, urmărirea imposibilă, are toate şansele să scape, nu mai are sens să îl urmăresc" pare să îşi spună personajul); motivaţia este susţinută în continuare de argumente precum „datoria lui nefiind asta" şi devine spre final una exclusiv naratorială. În ultima parte a fragmentului, partea care aparţine personajului, („Dac-a hotărî domniţa tăcere […], dă el poruncă drăganilor să nu sufle o vorbă, ş-au să tacă"), mostră de DIL locuţionar, este balansată de segmentele subliniate în text, care sunt explicaţii naratoriale incluse formal în gândirea personajului, formând un DIL ilocuţionar. Rolul acestora este însă de a furniza cititorului sugestii privind motivaţiile interne ale personajului, dar pe care acesta din urmă nu şi le poate aduce lui însuşi, pentru că ele ţin de domeniul evidenţei interioare.

Pentru a echilibra sistemul formelor DIL propuse de autoarea citată, am putea discuta şi exemple *radicale* de DIL ilocuţionar, care apar ca şi mai apropiate de zona naratorului (adică de DN), aşa cum este cazul următorului exemplu:

(142) Îi căşună apoi pe Brâncoveanu şi, smulgându-i cuca domnească, scufa de prinţ al sfintei-împărăţii, cununa de comite maghiar şi lanţul sfântului Andrei al Rusiei, în câteva trăsuri ni-l zugrăvi ca pe un bulibaşă mehenghi, vânzător şi slugarnic – un suflet de rob. Că se molipsise şi dânsul de frigurile de a clădi, sădi şi împodobi ce au bântuit la puternicii timpului era adevărat, dar de la nenorocitul acesta atât de bogat şi care a domnit atunci când

tumultoasa înflorire a barocului era în toi ce-a rămas? (*Craii de Curtea-Veche*, Caragiale 2001: 68)

Ultima parte a acestui fragment este o mostră de DIL locuţionar, care se dezvoltă însă din câteva lexeme („bulibaş mehenghi, vânzător şi slugarnic, un suflet de rob") desprinse, la rândul lor, dintr-un pasaj în DIL ilocuţionar extrem: „smulgându-i cuca domnească, scufa de prinţ al sfintei-împărăţii, cununa de comite maghiar şi lanţul sfântului Andrei al Rusiei". Această secvenţă nu este o formă de DN (precum „în câteva trăsuri ni-l zugrăvi"), cu care are în comun caracterul sintetic, dar nu este nici DIL locuţionar, fragmentul neputând fi verbalizat în DD. Secvenţa subliniată identifică, utilizând metafora despuierii, forţa ilocuţionară a unui discurs din care pare că păstrează termeni ce nu pot fi indicaţi în mod precis, dar care generează *un efect* de DIL. Acelaşi fenomen, de data aceasta prezentat ca proces al gândirii, apare în:

(143) Cuvioşii monahi înţeleseră acest drept al mai-marelui lor să afle el cel dintâi ce s-a petrecut pe lumea asta de când asupra iernii s-a arătat steaua cu coadă; ce-a fost cu cutremurul şi cu moşneagul cel care a înviat din moarte în sfânta mănăstire Golia la Iaşi; cum şi despre pasărea Roc, care iar a ieşit, vestind războiul împăraţilor. Căci acea pasere uriaşă clocește la un veac un ou în stâncile mării, şi din acel ou iese un şarpe care scapă la uscat, printre munţi şi ape, însemnând, în trecerea sa, hotare nouă şi scornind zavistie şi pieire printre oameni. Iar apoi, când se scrie şi se iscălește pacea, pocnește şi piere şi se scufundă în ţărâna pământului. Deci cuvioşiile lor aşteptau cu răbdare şi pândeau, vârându-şi bărbile în ferestruicile şi între gratiile chiliilor. (*Zodia Cancerului*, Sadoveanu 2011: 261)

Sosirea unui străin într-o mânăstire izolată constituie un mic fapt de senzaţie, pentru că monahii nu au contact cu exteriorul şi sunt mereu dornici de veşti din afară. Tocmai pentru că sunt rupţi de lume, monahii din naraţiunea lui Sadoveanu gândesc însă evenimentele în termenii unei tradiţii ancestrale transmise oral şi livresc: pasajul subliniat în exemplul de mai sus nu este reprezentarea unui proces psihic particular care, la rigoare, ar putea lua forma unui discurs în DD, ci este o metaforă pentru gândirea mitică. Întregul pasaj ţine locul unor acte de gândire pe care cititorul este liber să şi le imagineze şi

care sunt doar sugerate. Procedeul este asemănător cu cel pe care Dorrit Cohn îl numeşte psihonaraţie: o modalitate narativă ce constă în prezentarea, de către narator, a mişcărilor vieţii interioare a personajului, fără ca aceste mişcări să fie în mod necesar verbalizate de către personaj.

Care este locul pe axa continuităţii DR a acestor varietăţi ale DIL? Preluând modul în care Gérard Genette ordonează modalităţile narative după criteriul distanţei naratoriale (adică al controlului exercitat de narator asupra informaţiilor transmise), Geoffrey Leech şi Mick Short propun următoarea organizare, făcând distincţia dintre reprezentarea spuselor (*speech presentation*)

norma

DN DI DIL DD DDL

şi reprezentarea gândurilor (*thought presentation*):

NRTA IT

FIT DT FDT

norma

(Leech & Short 2007: 260; 276, unde NRTA = *narrative report of thought act*, IT = *indirect thought*, FIT = *free indirect thought*, DT = *direct thought*, FDT = *free direct thought*)

Înainte de a vedea cum putem plasa în aceste axe ale continuităţii raportării/reprezentării varietăţile DIL pe care le inventariază de Mattia-Viviès, este necesară o precizare. În axa continuităţii modalităţilor de raportare a spuselor (prima de mai sus), Leech şi Short consideră că norma o reprezintă DD (pe care autorii îl definesc ca modalitate de redare *verbatim* a unor spuse), toate celelalte modalităţi raportându-se la (şi fiind judecate în funcţie de) acesta. În axa de continuitate a reprezentării gândirii, autorii consideră că norma o reprezintă IT (reprezentarea indirectă a gândurilor), deoarece, spre deosebire de spuse, a căror formă primă de percepţie este enunţarea lor directă,

„gândurile celorlalţi nu sunt accesibile unei percepţii directe şi prin urmare este mai acceptabil a fi ales ca normă un mod prin care numai naratorului îi este permis să aibă acces la cele gândite." (*ibid*.: 276)

Alegerea unei anumite modalităţi de reprezentare ca normă pe cele două axe ale continuumului are repercusiuni asupra raportului dintre DIL/FIT şi ceilalţi membri ai grupului din care fac parte acestea. Astfel, DIL reprezintă o deplasare spre stânga (luând norma DD ca bază), el este rezultatul unei mişcări ce denotă o intervenţie sporită a naratorului faţă de normă; în schimb, FIT este o mişcare spre dreapta în raport cu norma (IT), adică una ce denotă îndepărtarea de controlul naratorial şi apropierea de universul interior al personajului. Deoarece nu există percepţia directă a gândurilor cuiva, DT apare ca modalitate de reprezentare mai artificială decât formele indirecte de la stânga ei. Un discurs interior reclamă aşadar o prezenţă mai mare a naratorului, dar în cazul FIT, de exemplu, prezenţa naratorului se arată nu în ocurenţa unor mărci formale care însoţesc discursul, ci în absenţa acestora. Paradoxal, lipsa controlului naratorial (manifestată, de exemplu, prin absenţa verbelor *cogitandi*) se însoţeşte aici cu prezenţa pregnantă a naratorului, disimulat în spatele convenţiei narative.

Dacă luăm în considerare observaţiile făcute de Leech şi Short, constatăm că DIL locuţionar şi DIL ilocuţionar (cu variantele lor *stricto sensu* şi *largo sensu*), care se manifestă pe ambele axe ale continuumului, pot fi plasate pe acestea în felul următor:

DIL locuţionar *stricto sensu*
DIL locuţionar *largo sensu*
DIL ilocuţionar *stricto sensu*
DIL ilocuţionar *largo sensu*

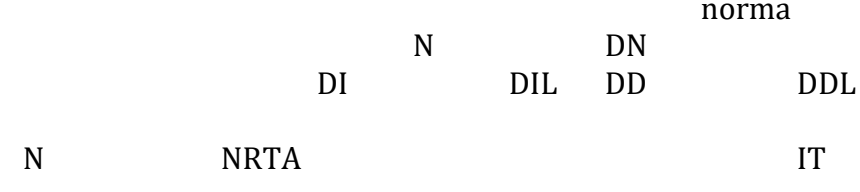

FIT DT FDT

norma

După cum se poate constata, am plasat formele DIL ilocuţionar şi DIL locuţionar *largo sensu* într-o zonă situată între DIL propriu-zis şi DN şi care include DI conjuncţional printre formele sub care se poate manifesta DIL locuţionar *largo sensu*. Într-adevăr, apariţia DIL nu este determinată de ocurenţa unei trăsături particulare; pentru a vorbi de DIL este necesar să avem un fascicul de elemente, dintre care cel mai important este contextul:

„DIL nu poate fi interpretat ca atare doar în virtutea prezenţei unei anumite structuri sau a unui anumit indice. De exemplu, într-un roman care foloseşte ca procedeu fluxul de conştiinţă, indicele nu preexistă, pentru că el este în permanenţă interogat, deconstruit, deturnat: el se impune ca atare post-factum. Marcatorii oralităţii nu sunt interpretaţi ca indici ai DIL (şi nici ai punctului de vedere) decât în relaţie cu un fascicul de elemente, dintre care contextul este cel mai important. Astfel, dacă într-un context care prezintă punctul de vedere al unui personaj întâlnim elemente apreciative, exclamaţii, topicalizări, acest lucru nu înseamnă că secvenţa este în mod necesar în DIL." (de Mattia-Viviès 2003: 29-30)

Printre aceste trăsături, subordonarea sintactică, specifică DI, este un factor de relativ puţină importanţă în stabilirea calităţii de DIL a unei secvenţe; astfel, o anumită secvenţă poate să ilustreze subordonarea, dar, din punct de vedere semantic, să fie o formă de DIL. Un exemplu precum:

(144) Dis-de-dimineaţă, d. Stavrache, tremurând de friguri, era la popa satului rugându-l să vie negreşit până seara să-i facă sfeştanie acasă. (*În vreme de război*, Caragiale 2000: 1136)

pe care l-am discutat ca varietate a DI ar fi considerat de Leech & Short varietate a DIL. În astfel de exemple, deşi subordonarea este prezentă, ocurenţa unor elemente poate fi folosită ca argument pentru a interpreta secvenţa drept exemplu de DIL (verbul deictic *a veni* la

conjunctiv imperativ, logoforicele *–i, seara, acasă,* care trimit la emiţătorul raportat, adverbul *negreșit*, specific pentru discurs şi nu pentru naraţiune). Valoarea de DIL a unei secvenţe, afirmă Leech & Short, nu poate fi judecată exclusiv în funcţie de independenţa sa sintactică; pentru a decide valoarea de DIL a unui fragment trebuie să luăm în considerare prezenţa unor elemente de la toate cele trei niveluri importante ale limbii. Această problemă se pune cu atât mai pregnant în limbi ca engleza, unde absenţa conjuncţiei subordonatoare din DI nu schimbă calitatea de discurs dependent sintactic a acestuia, iar prezenţa unei conjuncţii în DD propriu-zis sau DIL nu împiedică relativa libertatea a acestora. Leech şi Short includ în DIL exemple cu conjuncţie subordonatoare, subliniind:

„Definiţia noastră, prin urmare, este una concepută în termeni de *family resemblance* şi nu una dependentă de prezenţa unei trăsături definitorii particulare." (Leech & Short 2007: 264)

Family resemblances (asemănări de familie) este un concept introdus şi discutat de Wittgenstein în cartea sa *Cercetări filozofice* pentru a arăta că elementele unei anumite clase, pe care le plasăm în respectiva clasă deoarece considerăm că ele împart toate aceeaşi trăsătură, pot fi, de fapt, conectate printr-o serie de trăsături care sunt comune doar pentru subgrupe ale clasei respective:

„În loc de a indica ceva care este comun pentru tot ceea ce numim limbaj, eu spun că acestor fenomene nu le este câtuşi de puţin ceva comun, ceea ce ne face să folosim pentru toate acelaşi cuvânt – ci că ele sunt *înrudite* unele cu altele în multe feluri diferite." (Wittgenstein 2013: 141, subl. aut.)

Astfel, jocurile, categoriile de numere, culorile (sau formele DIL) formează „o reţea complicată de asemănări care se suprapun şi se încrucişează", elementul pe care acestea îl au în comun nefiind o anume trăsătură, ci ceva care „străbate întregul fir – şi anume suprapunerea continuă a acestor fibre" (*ibid*.: 142). Prin urmare, am putea descrie segmentul de pe axa modalităţilor de redare cuprins între DIL propriu-zis (locuţionar) şi DN în următorul fel:

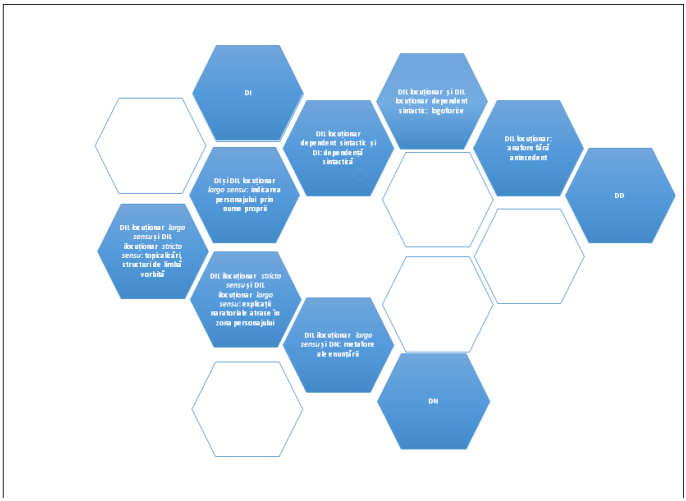
DI
DIL locuţionar şi DIL locuţionar dependent sintactic: logoforice
DIL locuţionar dependent sintactic şi DI: dependenţă sintactică
DIL locuţionar: anafore fără antecedent
DD
DI şi DIL locuţionar *largo sensu*: indicarea personajului prin nume proprii
DIL locuţionar *largo sensu* şi DIL locuţionar *stricto sensu*: topicalizări, structuri de limbă vorbită
DIL locuţionar *stricto sensu* şi DIL locuţionar *largo sensu*: explicaţii naratoriale atrase în zona personajului
DIL locuţionar *largo sensu* şi DN: metafore ale enunţării
DN

Modalităţile de raportare din această secvenţă sunt organizate în aşa fel încât, chiar dacă extremele nu au nimic în comun, ele sunt legate una de cealaltă prin „suprapunerea fibrelor" formelor de DIL, care asigură continuitatea secvenţei.

DIL, o chestiune de stil. *Stilul ca reprezentare a subiectivităţii*

Prin utilizarea anaforelor fără antecedent, DIL îşi permite o libertate pe care regulile de bună formare a textului nu le îngăduie unui discurs obişnuit. Prezenţa logoforicelor şi a pronumelor personale ce funcţionează ca anafore în DIL locuţionar sunt două dintre caracteristicile care ajută la identificarea acestuia, prin opoziţia pe care ele o creează faţă de formele utilizate în discursul naratorial. Am văzut mai sus că, pentru a stabili dacă o anumită secvenţă este în DIL, este necesar să luăm în considerare mai multe elemente, contextul fiind unul dintre acestea. Dar ce înseamnă *context* şi care sunt elementele care îl fac să fie diferit de DIL?

Ann Banfield operează cu mai multe criterii, care îi permit să diferenţieze între o zonă obiectivă (a naraţiunii) şi una subiectivă, a modalităţilor de reprezentare a conştiinţei. În interiorul acestora din urmă, ea face distincţie între o modalitate de reprezentare a conştiinţei reflexive şi una utilizată pentru a reprezenta conştiinţa nonreflexivă. Ceea ce autoarea numeşte stil indirect liber se delimitează prin urmare ca zonă care se opune atât naraţiunii, cât şi percepţiei narate

(descrierea percepţiilor personajului, din perspectiva şi cu stilul acestuia, fără ca percepţiile să fie conştientizate de personaj).

După cum am văzut deja, Benveniste utilizase posibilitatea apariţiei pronumelor personale de pers. 1 şi a 2-a şi a perfectului simplu (PS) pentru a face distincţia dintre *histoire* (forme ale pronumelui de pers. a 3-a, însoţite de PS) şi *discours* (pronume de pers.1 *şi* a 2-a, din care PS este exclus). Spre deosebire de savantul francez, Banfield defineşte naraţiunea (formă de *histoire*) ca text a cărui caracteristică esenţială este *lipsa alocutarului* (destinatarul). Altfel spus, ceea ce marchează apartenenţa la *discours* a unui text este cuplul *eu-tu*, cuplu care este exclus din naraţiune şi din modul în care aceasta funcţionează, pentru că naraţiunea scapă schemei comunicării, ea este spaţiul în care *eu* funcţionează fără *tu*. După cum putem observa, Banfield foloseşte termenul *discurs* într-un sens restrâns, echivalent cu *schimb verbal* sau cu *conversaţie* (la Benveniste, *discours* nu se identifica cu comunicarea orală).

Pentru Banfield, naraţiunea se defineşte aşadar prin opoziţie cu discursul; criteriul ultim de discriminare este faptul că în naraţiune *eu* se poate dispensa de *tu*; naraţiunea este un mesaj fără destinatar direct. În acelaşi timp, ceea ce diferenţiază naraţiunea de discurs este utilizarea timpului PS (incompatibil cu deicticele personale, spaţiale şi temporale) în naraţiune şi absenţa acestui timp în discurs. Opoziţia dintre PS şi imperfect (IMP) este folosită pentru a departaja între modalităţile naraţiunii, printre care Banfield distinge trei specii: naraţiunea propriu-zisă, DIL (modalitate de reprezentare a conştiinţei la pers. a 3-a) şi o modalitate de reprezentare a conştiinţei nonreflexive (căreia nu îi rezervă o denumire particulară, dar care acoperă aproximativ psihonaraţia lui Cohn şi percepţia narată de la Fludernik). Naraţiunea la pers. 1 este pentru Banfield una dintre manifestările naraţiunii propriu-zise, în care *eu* coexistă cu PS; modalităţilor de reprezentare a conştiinţei le este proprie combinaţia dintre IMP şi ACUM (abreviere pentru *acum* şi *aici*, logoforice care organizează lumea ficţională din perspectiva unui centru deictic la pers. a 3-a, numit SINE). În plus, Banfield consideră că logoforicele pot trimite la ambele tipuri de reprezentare a conştiinţei, dar numele proprii nu pot trimite decât la un SINE nonreflexiv.

Banfield subliniază însă faptul că există două tipuri de naraţiune performată la pers. 1: una în care ENUNŢIATORUL (cel care îşi asumă

responsabilitatea de a spune *eu*) şi SINELE (punct de referinţă pentru un set de elemente şi construcţii subiective – deictice, nume şi adjective calificative, exclamaţii – care au în comun particularităţi de distribuţie şi comportament sintactic) apar împreună într-o anumită secvenţă; alta, în care cele două se disociază, aşa cum se întâmplă în următorul exemplu:

(145) iel mă-ntreba pă mini că „cum ii la spital ?"//şi mă simt ieu bine?//să…să ţîu reĝim/să ţîu diieta care me-a dat-o mediĉi/şî_să stau liniştită/sâ_nu fac efuort/că sîn_fată tînără şî…/„ai cuopil tată/trebi să-l creşti"//deĉ…întodeauna mă punia la…la cale de bine// (TDM II: 453)

Aici, secvenţa „Şi mă simt ieu bine?" este reprezentarea enunţului originar „Te simţi bine?", tot la fel cum, în schimbul de replici: *A: – Te simţi bine? B: – Dacă mă simt bine?*, întrebarea ecou este reprezentarea întrebării iniţiale. Dar în aceste reprezentări, întrebarea ecou nu conţine niciun element expresiv care să trimită la pers. 1, a enunţiatorului, – acesta vorbeşte, dar punctul său de vedere (indicat de prezenţa elementelor expresive, şi nu de cea a persoanei întâi) nu există. Cu alte cuvinte, în întrebările ecou are loc un clivaj între ENUNŢIATOR şi SINE, pentru că enunţiatorul secvenţelor „Şi mă simt ieu bine?", „Dacă mă simt bine?" nu coincide cu SINELE pe care îl reprezintă (şi care, în cazul de faţă, trimite la A şi la punctul de vedere al acestuia).

Asemenea secvenţe, în care are loc divorţul dintre ENUNŢIATOR şi SINE, explică modul în care funcţionează SIL, care este o modalitate de reprezentare a spuselor şi a gândurilor (RSG) la pers. a 3-a, o modalitate narativă în care avem acces direct la conştiinţa unui SINE fără ca acest lucru să presupună necesitatea unui ENUNŢIATOR. Dat fiind că RSG la pers. a 3-a nu poate avea un ENUNŢIATOR (definit ca responsabil de utilizarea pronumelui *eu*), secvenţele de SIL care sunt RSG la pers. a 3-a îi servesc lui Banfield pentru a susţine teza naraţiunii care se rosteşte singură, ea fiind un text în care naratorul nu poate fi reperat:

„Acest stil nu este, prin urmare, un mod prin care cineva ne prezintă o conştiinţă cu ajutorul naraţiei, ci este reprezentarea directă

a acestei conştiinţe, fără ca ea să fie mediată de punctul de vedere al cuiva. În pofida faptului că raţiunea de a fi a acestui stil este aceea de a permite reprezentarea spuselor, nimeni nu vorbeşte în secvenţele de stil indirect liber, acestea fiind fraze care scapă schemei comunicării." (Banfield 1995: 162)

Clivajul care are loc, în întrebările ecou la pers. 1, între ENUNŢIATOR şi SINE, este folosit ca model explicativ pentru ceea ce se întâmplă cu *el*: acesta apare în naraţiune drept persoana cea mai potrivită pentru o modalitate literară extremă, una în care subiectivitatea, despărţită de necesitatea unui destinatar, ca şi de lestul enunţiatorului, se poate exprima pe sine însăşi, fără a avea nevoie de niciunul dintre aceştia.

Pentru a opera discriminări între zona obiectivă, a naraţiunii heterodiegetice, şi cea nonobiectivă (cuprinzând modalităţi de reprezentare la pers. 1 şi a 3-a), ca şi pentru a face diferenţieri în interiorul celei din urmă, Banfield utilizează drept criteriu *subiectivitatea* acestora, manifestată prin prezenţa unor construcţii care sunt indici ai expresivităţii unei secvenţe şi care dau totodată seamă despre *stilul* acesteia.

Pentru a defini stilul, Banfield utilizează opoziţia fundamentală dintre E (eng. *expression*) şi S (eng. *sentence*). Un E este o expresie, adică o construcţie a cărei caracteristică definitorie este faptul că nu poate fi încastrată (subordonată unui regent); E este definit prin prezenţa unor indici ai subiectivităţii, precum construcţiile expresive, frazele incomplete, imperativele, vocativele sau adverbele orientate spre destinatar. Prezenţa acestora într-un text dă seama despre stilul acestuia; prin urmare

„[…] conceptul de stil nu se defineşte ca obiect fix şi imuabil, ci mai degrabă ca un ansamblu de principii care permit generarea unei mulţimi infinite de fraze dotate cu anumite proprietăţi." (Banfield 1995: 48)

Spre deosebire de E, un S este o construcţie, care poate fi sau nu dominată de un nod E. Să analizăm câteva exemple.

(i) ZOE: Dar scrisoarea? (*O scrisoare pierdută*, Caragiale

2011: 128)

(ii) M-a întrebat dacă am scrisoarea.
(iii) *M-a întrebat dacă dar scrisoarea?
(iv) Ehei/Desigur/Evident, m-a întrebat dacă am scrisoarea.

Aici, (i) este un E, fapt indicat de sintaxa sa nonpropoziţională; în schimb, (ii) este un S, care „traduce" (identifică semnificaţia enunţului (i) şi încastrează propoziţia astfel obţinută, subordonând-o unui verb care clarifică forţa ilocuţionară a mesajului originar). Faptul că (i) este un E o arată şi (iii), o construcţie care este agramaticală, deoarece un E nu poate fi niciodată încastrat *tale quale*; în schimb, un S, precum (ii), poate fi întotdeauna transformat într-un E, aşa cum se întâmplă în (iv). Un nod S este prin urmare dominat potenţial de un nod E, care nu poate fi dominat la rândul său. Acesta este şi motivul pentru care, pentru a defini naraţiunea şi stilurile acesteia, Banfield pleacă întotdeauna de la comportamentul unui E. Iată, de exemplu, cum defineşte Banfield textul:

„Un TEXT este o secvenţă de noduri E (unul sau mai multe) legate între ele într-un mod corespunzător." (Banfield 1995: 107)

Pentru ca două E să formeze o secvenţă acceptabilă (adică un text), trebuie ca toate pronumele de pers. 1 care apar în aceste E să fie coreferenţiale. Astfel,

(v) *Sunt*i* în camera mamei mele*i*. Eu*k* sunt cel care locuieşte acum aici.

nu este un text. Comportamentul pers. 1 este, din acest punct de vedere, diferit de cel al pers. a 3-a. Astfel, secvenţa:

(vi) El*i* se află în camera mamei lui*j*. El*k* este cel care locuieşte acum aici.

este un text bine format.

Un text nu poate avea decât un singur enunţiator, iar (v) are doi, pentru că ocurenţele lui *eu* nu sunt coreferenţiale. Dar şi în DD apar doi enunţiatori, unul al discursului citant şi altul al discursului citat;

prin urmare, DD va fi definit drept conexiune de două texte (doi E ai căror enunţiatori nu sunt coreferenţi). DD este un stil în măsura în care subiectivitatea enunţiatorului citat este exprimată de el însuşi, iar raportorul nu face altceva decât să dea cuvântul acestuia şi nu îi poate exprima subiectivitatea. Spre deosebire de DD, DI este un text ce exprimă conţinutul, el nu poate exprima subiectivitatea raportatului, pentru că este interpretativ, şi nu imitativ. În sfârşit, DIL este o unitate constituită dintr-un ansamblu de E coreferenţiale, al căror SINE este exprimat prin pronume de pers. a 3-a şi al căror enunţiator nu există. DIL se deosebeşte aşadar de DI pentru că frazele lui sunt E şi nu S, se deosebeşte de DD prin aceea că referinţa pronumelui nu se schimbă când se trece de la discursul introductiv la DIL (coerenţă de care sunt responsabile logoforicele) şi se deosebeşte de ambele pentru că nu este reproducerea unei comunicări verbale. El este o expresie care conţine un SINE la persoana a treia:

„[…] faptul marcant în textele literare este că punctul de vedere poate fi atribuit altcuiva decât persoanei întâi." (*ibid.*: 149)

Una dintre definiţiile succinte pe care Banfield le oferă în teoria sa este şi cea conform căreia DIL este o modalitate narativă în care imperfectul coexistă cu *acum* şi *aici* (logoforice specifice pentru *oratio obliqua*), modalitate care se opune naraţiunii propriu-zise, pentru care, după cum am văzut, este caracteristică utilizarea perfectului simplu şi absenţa lui *acum* şi *aici* (deictice specifice discursului). Într-o povestire, trecerea de la perfectul simplu la imperfect semnalează trecerea de la obiectiv la subiectiv şi de la absenţa unui punct de vedere la reprezentarea unui punct de vedere ce aparţine personajului. Banfield rezumă în felul următor aceste informaţii, derivându-le din combinaţiile posibile dintre PREZENT (abreviere pentru timpurile discursului – prezent, perfect compus şi viitor) şi ACUM (abreviere pentru *acum* şi *aici*, logoforice sau deictice):

PREZENT şi ACUM: prezent istoric
ACUM fără PREZENT: imperfect al conştiinţei reprezentate
PREZENT=ACUM: discurs
nici PREZENT, nici ACUM: perfect simplu al naraţiunii (*ibid.*: 253)

Am văzut, însă, că în limba română jocul timpurilor verbale dintre narațiune și DIL poate să fie diferit de cel din franceză sau engleză, și anume să nu alterneze PS (narațiune) și IMP (DIL), ci prezentul și prezentul (Doamna Mia Vasilian *dă* noilor sale cunoștințe informații despre persoana sa […] În sfârșit, principalul *e* că *se simte* bine și *e* fericită.) sau perfectul compus și prezentul, ca în următorul exemplu:

(146) S-a citit în ziua aceea evanghelia asupra fiului rătăcit. Părintele Trandafir a arătat cum Dumnezeu, în nesfârșita lui iubire de oameni, l-a făcut pe om spre fericire. […]

Ce fac însă oamenii leneși, oamenii care nu-și dau nici o silință, care nici mâna nu și-o întind ca să ia darul? Sunt păcătoși! căci nu numai dorințe avem, ci și pofte trupești. Poftele cele curate sunt date omului ca să le astâmpere prin rodul muncii; dorințe îi sunt date în suflet ca să cuprindă lume și Dumnezeu în sine și, fericit, să le privească. Lucrarea este dar legea firii omenești, și cine nu lucrează greu păcătuiește.

După aceste, părintele a arătat cu vorbe care dau gândirilor chip viețuitor cât este de ticăloasă viața unui peritor de foame, și a dat credincioșilor săi sfaturi, zămislite în mintea lui înțeleaptă, cum ei ar trebui să lucreze în primăvară, în vară, în toamnă și în iarnă. (*Popa Tanda*, Slavici 1967: 14)

DIL construit cu prezentul se poate combina cu logoforicul *acum*, ceea ce înseamnă că asocierea celor două nu definește în limba română doar prezentul istoric:

(147) […] ca atunci când a dus-o într-o vizită lângă Biserica Armenească, și aici, cu cine se întreținea Niki? Cu un obișnuit al casei, un scriitor de ăsta nou – l-a tot văzut pe urmă la televizor, i-a văzut articolele pe linie în *Scânteia*, un scriitor apreciat de regim, cu situație, a povestit călătoriile lui în străinătate, cum Dumnezeu îl chema? În fine, acum are un lapsus. (*Dimineață pierdută*, Adameșteanu 2011: 93)

Reprezentarea conștiinței nonreflexive

Între modalităţile de reprezentare a conştiinţei, Banfield include două tipuri de procedee narative: SIL – modalitate de reprezentare a spuselor şi a gândurilor (activităţi de care este responsabilă conştiinţa reflexivă) şi o modalitate de reprezentare a conştiinţei nonreflexive, căreia nu îi rezervă un nume particular, dar care în literatura de specialitate a fost denumită *proto-DIL* (Nølke & Olsen 2000), *DIL embrionar* (Jørgensen 2002*b*), *PDV* (punct de vedere, Rabatel 2004*b*, 2001, 1999, 1998), psihonaraţie (Cohn 1978) sau percepţie narată (Fludernik 2005).

Conştiinţa nonreflexivă trimite la un nivel intermediar de cunoaştere, aflat între conştiinţa reflexivă şi inconştient şi care este sediul informaţiilor captate din percepţii, informaţii care se află la limita trecerii în reflexiv, în sensul că nu sunt încă verbalizate sau supuse analizei operate de gândire:

„[…] frazele în care TRECUTUL apare împreună cu ACUM pot descrie fenomene – evenimente sau percepţii vizuale, auditive sau olfactive – pe care le putem interpreta ca fiind corespunzătoare percepţiei pe care o are SINELE, mai degrabă decât ca pe fapte care ne sunt raportate sau descrise în mod obiectiv." (Banfield 1995: 299)

Reprezentarea acestora în ficţiune nu ţine, prin urmare, de raportarea unor spuse sau de reflectarea unor gânduri, aşa cum nu ţine nici de naraţiunea propriu-zisă; ele formează un set de informaţii de care personajul nu este conştient, iar verbalizarea acestora trebuie, în consecinţă, să fie făcută de narator (sau de autorul naraţiunii, potrivit lui Banfield). Secvenţele care captează acest tip de modalitate narativă apar în mod frecvent după verbe ale percepţiei, din care cele mai frecvente sunt *a vedea* sau *a i se părea*, dar şi după verbe de mişcare care antrenează o activitate de percepţie, cum sunt *a se întoarce* sau *a se apropia*:

(148) Ieşi singur, cu mâna goală, în straie de sărbătoare, într-o luni. Sui drept în Lunci, unde era porumbiştea cea mai mare şi mai bună, pe spinarea dealului... Cu cât se apropia, cu atât vedea mai bine cum s-a dezbrăcat de zăpadă locul ca o fată frumoasă care şi-ar fi lepădat cămaşa arătându-şi corpul gol, ispititor. Sufletul îi era pătruns de fericire. (*Ion*, Rebreanu 2001: 423)

(149) Încercă să se bucure că Ion îi râvneşte pe Florica şi vru să simtă o răzbunare pentru cele ce a trebuit să înghită odinioară din pricina lui. Dar nu izbuti să-şi împrăştie teama nici dând de duşcă un pahar de rachiu. Numai întorcându-se la Florica se mai linişti puţin, căci ea şedea cu ochii plecaţi şi plânşi, cum se cuvine unei mirese, şi doar pe buzele subţiate şi roşii îi juca un zâmbet de plăcere. (*ibid*.: 432)

În ambele exemple de mai sus, segmentele subliniate reprezintă conţinutul non-reflexiv al actului de a vedea (Ion vede locul ca pe o fată frumoasă, Vasile o priveşte pe Florica), dar verbalizarea acestui conţinut aparţin naratorului, nu personajului. Banfield arată că limba în care este realizată reprezentarea poate cuprinde şi cuvinte care sunt «împrumutate» de autor din vocabularul personajului, dar sintaxa şi cuvintele utilizate nu aparţin în mod real unor fragmente dintr-un flux de conştiinţă, ci este mai degrabă vorba despre un mod propriu, ales de autor, pentru reprezentarea conştiinţei personajului. Discutând despre modul în care este creat acest tip de reprezentare în romanul lui Henry James *What Maisie knew*, Banfield observă că pasajele în care lumea ne este înfăţişată prin ochii lui Maisie sunt scrise într-o limbă jamesiană foarte elaborată şi că aici:

„James vrea să reprezinte ce *ştia* Maisie, ceea ce nu este neapărat acelaşi lucru cu ceea ce Maisie credea că ştie." (Banfield 1995: 315, subl. aut.)

Parafrazând formula lui Banfield, am putea spune că pagini întregi din *Dumbrava minunată*, în care autorul reprezintă lumea *percepută* – vizual (150), auditiv (151), olfactiv (152), tactil (153) – şi *interpretată* (154) de Lizuca sunt scrise într-o sadoveniană foarte elaborată:

(150) Broaştele, care stăteau de pază la punte, săriră în apă, una după alta. Lizuca se opri, cu inima bătând; apoi, *văzând* că Patrocle rămâne nepăsător, înţelese că nu-i nici o primejdie.

– Eu, cu Patrocle, nu mă tem de nimica, murmură Lizuca şi trecu puntea.

Văzu o clipă în apă o fetiţă fantastică şi un căţel ciudat. Şi fără să

se mire prea mult, intră în iarba dumbrăvii. (*Dumbrava minunată*, Sadoveanu 1960: 18-19)

(151) Şi sălcii bătrâne, cu forme ciudate, îşi mişcau domol pletele argintii. Lizuca ştia că sălciile acestea sunt oameni şi dihănii, înţeleniţi din vremuri vechi de o vrajă. Le privea cu sfială şi *le asculta* cum oftează şi cum şoptesc. (*ibid*.: 17)

(152) Când deschise duduia Lizuca ochii, se văzu într-o chilioară albă şi într-un pătişor curat sub poclăzi. Pe fereastra deschisă năvălea soarele. Perdeluţele de borangic fâlfâiau lin şi boarea dimineţii mâna până la copilă murmurul prisăcii şi *miresme de mătăcină şi isop*. Icoana şi candela luceau sus în colţul răsăritului. Lizuca le cunoscu. (*ibid*.: 40)

(153) *Se simţi* purtată pe braţe. Ecourile lătrăturilor căzură rotindu-se în văgăuni. Şi somnul miezului nopţii îi amorţi deplin trupuşorul obosit. (*ibid*.: 39)

(154) Dar în furca unui mesteacăn apăru alt stăpân al locului: un mierloi mirat, care se uita la fetiţă când cu ochiul drept, când cu cel stâng. Era negru şi cu ciocul galben. Şi cu mare îndrăzneală strigă înspre Lizuca, cu glăsuşoru-i de fluier:

– Chiorchioşeto hăi! […]

– Ce ţi-am făcut eu matale, de spui că sunt urâtă şi încrucişată?

Mierloiul sări pe o crenguţă mai apropiată, privi blând pe fetiţă şi ciripi moale în guşă:

– Lizucă… Lizucă…(*ibid*.: 20)

Ceea ce ne este descris în toate aceste exemple este modul în care lucrurile îi apar Lizucăi şi nu modul în care aceasta ar putea sau ar şti să le descrie.

„Impresia că mâna autorului ar apărea mai clar în frazele conştiinţei nonreflexive decât în frazele gândirii reprezentate este una înşelătoare. De fapt, spre deosebire de gândirea reflexivă, care poate avea forma unei realizări lingvistice, stilul ce corespunde unor stări nonreflexive este în mod necesar diferit de ceea ce personajul însuşi ar

spune." (Banfield 1995: 314-315)

Aceasta nu înseamnă, însă, că o anumită imagine, vizualizată de personaj şi verbalizată de narator, nu poate trece pragul conştiinţei celui dintâi, pentru a fi verbalizată de către acesta. De fapt, reprezentările conştiinţei nonreflexive, nonmimetice, constituie un bun prilej pentru redări mimetice, în DIL sau DD, ca în următorul exemplu:

(155) Tocmai atunci dădu cu ochii de cea mai neobişnuită pereche de încălţări din câte îi fusese dat să vadă în cei 8 ani lungi (şi grei) de când venise pe lume. Nu semănau cu galoşii, nici cu şoşonii, nici măcar cu modelele cele mai noi din *Universul*, nu erau cizme ca ale ofiţerilor, nici opinci, nici ghete, nici pantofi. Erau nişte bidigănii nemaivăzute, de nici nu ştii cum să le zici.

– Erau nişte bidigănii nemaivăzute, de nici nu ştiu cum să le zic, frate dragă, cum nici tu, nici io n-am mai văzut, povestea Nicu în aceeaşi seară, în strada Fântânei. (*Viaţa începe vineri*, Pârvulescu 2009: 20)

Aici, obiectul percepţiei, definit apofantic la nivelul conştiinţei nonreflexive şi nonverbale (*nu… nici… nici…*), ajunge să obţină în cele din urmă o formulă de definire afirmativă (*erau nişte…*), pre-verbală, care poate fi conştientizată şi verbalizată apoi şi de către personaj.

DIL se conturează astfel ca spaţiu delimitat de naraţiune, pe de o parte, şi de reprezentarea conştiinţei nonreflexive, pe de alta. Ceea ce diferenţiază DIL de naraţiune este absenţa unei reprezentări (verbale, mintale, perceptive) în aceasta din urmă. Ceea ce apropie DIL de reprezentarea nonreflexivă este prezenţa în ambele a unui punct de vedere care, deşi are reprezentări diferite, nu aparţine naratorului. Folosim noţiunea de *punct de vedere* în sensul pe care Alain Rabatel îl acordă acesteia. Alain Rabatel abandonează criteriile genettiene tradiţionale (*cine vede?*, *cine ştie?*) de discriminare a modalităţilor narative şi înlocuieşte noţiunea de *focar* (fr. *foyer*) cu cea de subiect al PDV, care insistă pe percepţiile şi pe gândurile reprezentate ca subiectivitate infraverbală (adică fără ancorare deictică).

„Dacă punctul de vedere are legătură cu problematica vorbirii

interioare, acest lucru se întâmplă deoarece el se revendică de la o teorie a ştergerii mărcilor enunţiative, fondată pe diferenţierea dintre enunţiator şi locutor, operată de Ducrot 1984, în măsură să ţină seama de enunţurile delocutive ca expresie paradoxală, dacă nu a unei vorbiri, cel puţin a unui punct de vedere subiectiv distinct de cel al locutorului narator." (Rabatel 2001: 88)

„Aceste percepţii şi gânduri reprezentate se află sub dependenţa sintactică a unui subiect şi a unui proces de percepţie menţionate în prim-plan şi/sau numai sub dependenţa semantică a unui agent sau a unui proces pe care textul nu îl menţionează în mod explicit şi pe care cititorul îl reconstruieşte prin inferenţă." (Rabatel 1998: 58)

În aceste condiţii, punctul de vedere este substanţa comună a reprezentărilor în DD, DI, DIL, DN, dar şi a modalităţilor de reprezentare care depăşesc cadrul DR. Ceea ce scoate în evidenţă utilizarea acestei noţiuni este existenţa unor continuumuri cognitive şi lingvistice între vorbire, gândire şi percepţie, aşa cum se poate vedea din succesiunea de mai jos (exemplele îi aparţin autorului citat):

(1) DD (vorbire externă):

Petre se apropie de fereastră, privi convoiul şi spuse: „asistenţa este numeroasă".

(2) DD (vorbire internă):

Petre se apropie de fereastră, privi convoiul şi îşi spuse: „asistenţa este numeroasă".

(3) reprezentare directă a percepţiei:

Petre se apropie de fereastră şi privi convoiul: asistenţa era numeroasă.

(4) DI (vorbire externă):

Petre se apropie de fereastră, privi convoiul şi spuse că asistenţa era numeroasă.

(5) DI (vorbire internă):

Petre se apropie de fereastră, privi convoiul şi îşi spuse că asistenţa era numeroasă.

(6) reprezentare indirectă a percepţiei/gândurilor:

Petre se apropie de fereastră, privi convoiul şi remarcă faptul că asistenţa era numeroasă.

(7) DIL (vorbire externă):

Petre se apropie de fereastră, privi convoiul. Apoi îi atrase atenţia lui Paul. Asistenţa era numeroasă!

(8) DIL (vorbire internă):

Petre se apropie de fereastră, privi convoiul. Ce asistenţă numeroasă!

(9) reprezentare indirectă liberă a percepţiei:

Petre se apropie de fereastră, privi convoiul. Asistenţa era cu adevărat numeroasă!

(10) DDL (vorbire externă):

Petre se apropie de fereastră, privi convoiul. Ce asistenţă numeroasă! Remarca fu însoţită de un surâs.

(11) DDL (vorbire internă/gânduri):

Petre se apropie de fereastră, privi convoiul. Asistenţa este numeroasă. Acest gând fugar îl reconfortă.

(12) reprezentare directă liberă a percepţiei:

Petre se apropie de fereastră şi privi convoiul. Spectacolul reconfortant al unei asistenţe numeroase, cel puţin două sute de persoane.

(13) DN (reprezentarea spuselor):

Petre discută timp de o oră cu Paul.

(14) DN (reprezentarea gândurilor; psihonaraţie):

Petre îşi imaginã motivele pe care Paul le va invoca.

(15) reprezentare narativizată a percepţiei (= PDV embrionar):

Petre se amuză la vederea unui Paul plin de ezitări înainte de a lua cuvântul.

(Rabatel 2005*b*: 64-65)

Punctul de vedere presupune astfel un subiect semantic ce subzistă în planul secund indiferent de manifestările lingvistice din prim-plan, care indică cititorului, prin mijloace convenţionale, faptul că informaţiile pe care le primeşte din partea naratorului trebuie atribuite personajului şi că acestea sunt verbalizate extern, verbalizate intern, gândite (proces verbal care nu presupune neapărat verbalizare) sau numai percepute nonreflexiv (sau infraverbal).

Întorcându-ne la teoria pe care Banfield o forjează pentru SIL, concluziile la care ajunge autoarea în privinţa trăsăturilor SIL sunt limitate de corpusul de exemple (exclusiv din franceză şi engleză) şi de

perioada din care şi-a selectat exemplele (modernismul literar). Observaţiile legate de particularităţile modului în care priveşte Banfield lucrurile nu se opresc aici, însă.

Tehnica pe care Banfield o descrie şi pe care o numeşte RST (*represented speech and thought*) nu este aceea a dispozitivului lingvistic denumit SIL, ci aceea a unui punct de vedere realizat prin *focalizare internă* (Genette). Categoriile pe care Banfield le opune una alteia nu se potrivesc cu cele tradiţionale, pentru că autoarea foloseşte criterii diferite (indici ai expresivităţii sintactice, printre altele) de cele tradiţionale (criterii sintactice, semantice şi naratologice). De exemplu, pentru Banfield definitorii în SIL/RSG sunt aşa-numitele *root transformations* (termen tehnic din gramatica generativ-transformaţională, care acoperă fenomene precum inversiunea subiect verb auxiliar: *Nu e asta cartea ta?* sau dislocările la dreapta: *Suntem prieteni buni, Paul şi cu mine.*) sau *narrative parentheticals* (comentariile narative care însoţesc SIL, precum […] *era el de părere*, *era convinsă ea* etc.), pe care Banfield le consideră ca făcând parte din SIL (potrivit lui Banfield, verbele care apar în comentariile naratoriale declanşează consecuţia timpurilor în SIL).

Cea mai importantă diferenţă dintre abordarea tradiţională şi cea a autoarei discutate aici constă în faptul că Banfield nu ia în seamă în lucrarea ei cazurile de reprezentare a spuselor. Lucrul ar putea părea surprinzător, câtă vreme Banfield numeşte procedeul căruia îi dedică studiul *represented speech and thought*; exemplele discutate de Banfield arată însă că autoarea nu ţine seama de paralelismul tradiţional dintre reprezentarea spuselor şi reprezentarea gândurilor, de categoriile intermediare sau de secvenţele care nu intră în niciuna dintre acestea.

Pe de altă parte, elementele expresive nu sunt o particularitate singulară a DIL, acestea putând fi întâlnite şi în DI. Iată, de exemplu, câteva mostre de DI (extrase dintr-un singur text), populate de elemente expresive:

intonaţie interogativă:

(156) Dar când şefuleasa i-a spus că cei care-l bătuseră pe Fănică al ei erau legionari şi că băieţii de prăvălie care dăduseră foc blănăriei erau tot legionari, a întrebat-o Virginica de ce nu chemase

şeful gării jandarmii, cum îl rugase? (*Medgidia, oraşul de apoi*, Teodorescu 2009: 25)

vocative:

(157) Ioanidis, proprietarul fabricii de sifoane, s-a dus în persoană la gară să-i spună domnului Theodorescu să nu ţină supărarea că nu-i umpluse până atunci sifoanele pentru restaurant, când Stelian, uite-aşa ne ţinea, dom' Fănică. (*ibid.*: 63)

exclamaţii:

(158) Iar fetiţa lui, pe care o pregătea să meargă la medicină şi să-şi aleagă un soţ din tot ce putea fi mai bun dintre studenţii de viitor, îi spune că da, e îndrăgostită de Zizi şi că, da, vrea să se mărite cu el. (*ibid.*: 73)

fraze incomplete:

(159) Virginica ar fi vrut să-i mai spună ceva, că o nimerise tocmai când, dar Fănică al ei, năduşit, adormise. (*ibid.*: 77)

Particularităţile expresive nu pot constitui deci un criteriu pentru delimitarea naraţiunii de diferitele modalităţi de reprezentare a discursului. Aceleaşi elemente expresive pot fi la fel de bine atribuite *naratorului unui text*, dacă situaţia textuală garantează o astfel de atribuire:

(160) Venea Revelionul şi chelnerul Ionică umbla după curcani ieftini pentru meniul restaurantului. Fănică îi dăduse mână liberă, chiar dacă nu ţinea la prezenţa pieptului de curcan şi a curcanului umplut pe lista de mâncare a cârciumii, unde nu avea clienţi cu pretenţiile celor din Orient Express. […]

Dă o raită Ionică după curcani mai întâi la piaţa mică, din centru: acolo nu găseşte decât găini, porumbei pentru bolnavii de inimă şi nişte raţe. Se duce duminică la oborul de vite şi orătănii. Cumpără trei porci – doi de tăiat, al treilea să fie. Ia şi o vacă stearpă, la preţ de chilipir şi vede o curcă a ghinionului, slabă şi rebegită, de se gândeşte

chelnerul să dea o fugă la Bucureşti, să ia un curcan pe cât l-o lua, să ţină sus rangul restaurantului. Se suie Ionică în birjă şi-i scapă o înjurătură elaborată despre Medgidia şi curcanii mă-sii. Tătarul de pe capră, în loc să pornească spre gară, o ia în sus spre cartierul turcesc: „Mergem la Tefik!", zice. Fatalismul lui de fost chelner pe tren l-a făcut pe Ionică să accepte acest ocol. Se opreşte birja în faţa unei case de chirpici cu peretele de la stradă orb. Birjarul sare de pe capră şi intră în curte. Se întoarce cu un turc oscilant, care-i face semn peste gard lui Ionică să vină. Birjarul se repede să-l ajute pe chelner să se dea jos: „Doctorul Tefik!". […]

Acest turc beţiv era faimosul doctor care ştiuse tot Coranul pe dinafară, unul dintre stâlpii geamiei, până acum câţiva ani. (*Medgidia, oraşul de apoi*, Teodorescu 2009: 38-39)

În (160), pasajul central formează o insulă narativă, semnalată de diferenţa dintre timpul narativ utilizat aici (prezentul) şi timpurile verbelor din fragmentul precedent şi cel următor (imperfectul şi mai mult ca perfectul), precum şi de ocurenţa unor elemente expresive proprii *skazului* (deplasări spre dreapta ca în *dă o raită Ionică* sau *se gândeşte chelnerul*, construcţii ca *să-l ia pe cât l-o lua* etc.). Aceste semnale sugerează povestirea orală a evenimentelor narate, dar în text nu există indicii ale DIL – naraţiunea este doar colorată de perspectiva personajului, care devine, pentru scurt timp şi doar parţial, reflectorul acesteia.

Trebuie respinsă aşadar o definiţie a DIL care îl restrânge pe acesta la secvenţele în care apar elemente ce definesc un E. Acest criteriu poate fi abordat şi invers: unei secvenţe în DIL îi pot lipsi trăsăturile expresive, iar identificarea ei ca DIL poate să derive din interpretarea pasajului respectiv în contextul mai amplu al naraţiunii:

(161) Anticarul zâmbea condescendent. Era, într-adevăr, o istorioară fantastică. [La Şosea, din când în când, dar cam în acelaşi loc, Chiril întâlnea de ani de zile un general înalt, foarte distins, un stat-majorist deprins cu munca de cabinet şi hărţile riguroase mai mult decât cu aproximaţiile terenului. Mantaua lui sură avea o croială impecabilă şi culoarea pământului ars, crăpat de secetă, mimetismul oştilor în atac ori apărare când vor să se facă una cu solul.] Chiril povestea des la început despre aceste întâlniri ale lui misterioase, ce

stârneau surâsuri amuzate – detaliile personajului, repetate, adâncite de fiecare dată, ca ale unui pictor lucrând de ani de zile, nemulţumit, la unul şi acelaşi portret, dovedeau, pentru cine nu-l credea, o imaginaţie, într-adevăr, foarte… foarte aplicată. (*Galeria cu viţă sălbatică*, Ţoiu 2011: 129)

Secvenţa pusă între paranteze drepte în fragmentul de mai sus este în DIL şi nu conţine nici una dintre trăsăturile pe care Banfield le inventariază ca indici care semnalează reprezentarea subiectivităţii la persoana a treia. Chiar dacă generalul despre care se vorbeşte în acest segment este un personaj real, în fragmentul dat el este înfăţişat ca unul fantomatic, perceput doar de Chiril. Naratorul nu relatează, aşadar, un fapt real, ci reprezintă discursul lui Chiril aşa cum este el perceput de interlocutorul său, anticarul Hary Brummer. În afară de indicii externi care semnalează DIL (precum substantivul „o istorioară", care precedă secvenţa în DIL, sau verbul declarativ „povestea", care îl urmează), stabilirea calităţii secvenţei în discuţie se realizează prin deducţii de tip pragmatic (cititorul trebuie să stabilească, de pildă, cui aparţine observaţia că toate aceste detalii dovedeau „o imaginaţie, într-adevăr, foarte… foarte aplicată", pentru că trăsătura expresivă de aici nu îi aparţine lui Chiril, ci interlocutorului său), şi nu prin semnale ale expresivităţii. Problema majoră pentru un lingvist care explică fenomenul DR utilizând criteriul regulilor lingvistice îl constituie faptul că există numeroase secvenţe de DIL care nu pot fi în mod formal delimitate de naraţiune şi care necesită intervenţia interpretativă a cititorului pentru a deveni recognoscibile ca mostre de DIL.

Prin urmare, ar trebui repudiată dihotomia dintre discurs şi *unspeakable sentences* (frazele care scapă schemei comunicaţionale), deoarece DI şi naraţiunea pură pot conţine şi ele elemente expresive care trebuie atribuite unui locutor „raportat" sau unui centru deictic. În plus, această dihotomie schimbă radical opoziţiile tradiţionale, punând probleme insurmontabile şi nejustificate. De exemplu, dihotomia despre care vorbim duce la următoarele consecinţe:

- naraţiunea orală (numită de Bahtin *skaz*, formă de narare care imită, parodiază şi stilizează povestirea orală) este *discurs* (ceea ce pentru Banfield înseamnă un schimb verbal, de ex. o conversaţie); acest lucru înseamnă că ea trebuie separată net de naraţiunea scrisă;

- naraţiunea în sine nu are expresivitate;

- expresivitate au doar secvenţele care utilizează în scris funcţii ale discursului;

- narator este un titlu rezervat doar fiinţei discursive care narează la persoana 1 şi doar în proza ficţională.

Un alt motiv pentru care DIL nu poate fi explicat şi definit în termeni de nod E este faptul că el apare în mai multe medii decât poate admite Banfield: în reprezentarea spuselor, în texte la timpul prezent, în ficţiunea la persoana a doua, în texte anterioare sec. XVIII, în limba vorbită. Corpusul utilizat de Banfield conţine exclusiv texte narative în care apare focalizarea internă şi în care nu se observă niciun narator; sunt doar secvenţe în care nu apare vocea unui narator care să intre în conflict cu deicticele personajului. Metoda utilizată de Banfield presupune analiza frază cu frază a unui text, dar această metodă ignoră atât evocările transfrastice ale vocii personajului, cât şi evocarea, în anumite propoziţii narative, a unui narator care apoi apare ca absenţă pentru cititor. Este o situaţie pe care o putem întâlni şi în alte părţi: de exemplu, o naraţiune care are un narator personalizat în anumite pasaje stabileşte o situaţie de narare care nu este anulată de apariţia unei descrieri neutre în alte părţi ale povestirii.

DIL, o chestiune de stil. *Subiectivitatea ca ficţiune a limbajului*

Monika Fludernik preia de la Ann Banfield ideea definirii subiectivităţii cu ajutorul unui set de indici gramaticali, dar o foloseşte pentru a construi un model al DIL definit în termeni pragmatici, drept construct creat simultan prin efortul de evocare al naratorului şi cel de recunoaştere şi interpretare al cititorului.

Fludernik porneşte în demonstraţia sa de la câteva distincţii fundamentale, precum este aceea dintre asemănarea *mimetică* şi asemănarea *tipică*. Prima priveşte imitarea unui discurs presupus originar şi vizează o similitudine formală între discursul originar şi discursul raportat; cea de-a doua are legătură cu ansamblul de formule, clişee, tipare pe care un locutor le poate utiliza pentru a raporta un anumit (tip de) discurs, acţiune care devine, în acest fel, o

reinventare a discursului originar. Dacă DD, DI, DIL sunt efecte reprezentaţionale, acestea pot fi obţinute atât printr-o expresie complet nouă, care are în comun cu enunţul originar doar semnificatul său, cât şi printr-o recreare aproape *verbatim* a originalului, care mizează pe maximum de „autenticitate" a formei. Altfel spus, nu numai că tipicitatea poate să se acomodeze substanţei mimetice, dar mimetismul însuşi nu poate fi despărţit de tipicitate. Orice reproducere este în mod inerent tipizată, iar mimetismul acesteia trebuie să fie creat prin mijloace ale unui *efect ficţional*. Reprezentarea mimetică este întotdeauna o asemănare de imitaţie, o creaţie strategică a efectului mimetic, cu mijloacele materialului mimetic tipizat.

Materialul mimetic constă în trăsături expresive ale DD, aspecte lexicale şi gramaticale tipice pentru DD, care i se pun la dispoziţie raportorului pentru a fi utilizate ca semnale ale reprezentării mimetice. Tipicitatea lor derivă din frecvenţa ocurenţei lor în DD şi din capacitatea de a se adapta la diferite contexte. Acestea permit raportorului să semnaleze verisimilitudinea mimetică şi în DIL. În aceste condiţii, redarea (din limbajul cotidian) şi reprezentarea (din opera literară) au un ridicat grad de convenţionalitate, iar definirea şi descrierea acestora trebuie realizate prin evidenţierea legăturilor dintre mijloacele existente şi efectele obţinute, şi nu în termeni de reproducere mimetică sau mai puţin mimetică a unui discurs originar. Discursul originar constituie o ficţiune pe care limbajul o fabrică în conformitate cu cerinţele strategice ale discursului, indiferent dacă acestea sunt concizia, causticitatea, vigoarea, verisimilitudinea, exagerarea, supracaracterizarea ironică sau reprezentarea fidelă.

Fludernik propune în acest fel un model anti-mimetic al reprezentării. Ca şi DD sau DI, DIL este o modalitate de *evocare*, nu de reproducere, prin urmare nu presupune o enunţare originară şi deci este anti-mimetic. Reprezentarea DIL se realizează prin adecvarea la un tip, prin recrearea efectului de semnificare, pentru că, spre deosebire de imitaţie, reprezentarea implică o relaţie între semnificant şi semnificat, şi nu între doi semnificanţi. Pentru Fludernik, ipoteza reproducerii *verbatim* a DD, precum şi ipoteza derivării DI din acesta şi a DIL din ambele nu se pot susţine. Schema tripartită a modalităţilor de raportare, susţinută de teoria clasică, este marcată de două erori fundamentale: presupoziţia că DD se află la baza transformărilor care

duc la DI şi DIL şi convingerea că DD poate fi recuperat pornind de la DI sau de la DIL.

„Dacă nu considerăm DD ca fiind primar (cu excepţia cazului în care un anumit discurs a avut loc înainte de a fi raportat), atunci sintaxa expresivă din DD poate fi văzută nu ca proprietate naturală inerentă acestuia, ci drept un dispozitiv lingvistic utilizat pur şi simplu pentru a semnala sau scoate în evidenţă emotivitatea (factorul emoţional), completând factorii intonaţionali şi paralingvistici. […] Lipsa de adecvare a reprezentărilor în DD la discursurile performate anterior chiar şi în limbajul colocvial şi faptul că aceste ocurenţe particulare de DD sunt în mod clar manipulate şi ficţionalizate poate fi rezolvată la un nivel superior al strategiei discursului, unde ceea ce este în mod efectiv *nonverbatim* este luat ca redare «la fel de bună» ca şi redarea *verbatim*." (Fludernik 2005: 421; 428)

Spuneam că abordarea autoarei citate asupra modului în care funcţionează diferitele modalităţi de reprezentare a spuselor este una pragmatică. Pentru Fludernik, orice reprezentare a unui discurs este, de fapt, o (re)inventare a discursului celuilalt. Ea dă o nouă interpretare elementelor expresive inventariate de Banfield, interpretare în care aceste elemente apar ca semnale desfăşurate deliberat pentru a evoca subiectivitatea, şi nu ca structură de suprafaţă a unei conştiinţe (SINE) reale, aflate în adâncime, aşa cum se întâmpla la Banfield. Pentru Fludernik, naratorul are la dispoziţie un ansamblu de elemente pe care le utilizează pentru a obţine un efect, iar acesta este recognoscibil de un cititor care cunoaşte inventarul acestor elemente şi capacitatea lor de evocare. DIL devine în acest fel o modalitate de reprezentare construită de narator şi de cititor prin intermediul unui limbaj schematic.

Modelul limbajului schematic pe care îl propune Fludernik presupune existenţa unui inventar de mijloace lingvistice pe care locutorul raportor/naratorul le utilizează pentru a obţine efecte mimetice (prin evocarea transpunerii literale, pseudocitări, discurs clişeizat, utilizarea de formule) în interiorul unui *continuum* de reprezentări. Elementele expresive apar de-a lungul întregului continuum al RSG (modalităţi de reprezentare a spuselor şi a gândurilor care acoperă DIL, psihonaraţia şi percepţia narată extinsă),

care se bazează pe un mecanism de tipizare şi schematizare independent de procesele reale de enunţare şi gândire şi care poate fi analizat în termeni de *ficţiune manufacturată cu mijloace lingvistice*.

„Proprietăţile formale, cele pe care teoria tradiţională le utilizează pentru a distinge între DD, DI şi DIL sunt, din punct de vedere cognitiv, mult mai puţin semnificative în procesul de lectură în comparaţie cu manipularea semnalelor expresive care pot fi revendicate pentru a atinge niveluri mai ridicate ale atenţiei cititorului. […] Subiectivitatea este o poziţie goală, semnalată de efectul ei asupra mediului care o înconjoară şi accesibilă numai prin medierea ficţiunilor care formează limbajul." (Fludernik 2005: 422; 424, subl. n.)

Continuumul modalităţilor RSG se corelează cu o scală a indicilor care semnalează *alteritatea* discursului. Această scală a evocării crescânde a spuselor unui terţ poate merge de la un DD plin de autenticitate (semnalat printr-un număr maxim de indici ai alterităţii, prin schimbarea poziţiei deictice – referenţială, temporală, lexicală – în raport cu centrul deictic al vorbitorului sau naratorului) la reprezentarea, prin DIL, a unui centru deictic gol, trecând prin evocarea pur lexicală (DI contaminat), evocarea mai pronunţată, la nivel sintactic, morfologic, lexical (atunci când DI încorporează centrul deictic al locutorului raportat) sau DIL locuţionar semnalat de context.

„Explicarea RSG a trebuit să fie trecută la un nivel al strategiilor discursive unde înţelegerea orientată spre context a RSG permite destinatarului să aleagă elementele mimetice (deictice de proximitate, elemente de sintaxă expresivă) ca indicaţii schematice ale alterităţii, construind în acest fel o «voce»." (Fludernik 2005: 430)

Potrivit modelului propus de Fludernik, DIL poate fi descris cu mijloace care combină intervenţia interpretativă a cititorului (acesta presupune că se află în prezenţa unui discurs al alterităţii, adică un discurs diferit de cel al naratorului) şi un set minimal de mijloace sintactice obligatorii:

1. alinierea la centrul deictic al discursului raportor a expresiilor referenţiale personale deictice (transpunerea persoanelor

pronominale) şi

2. independenţa sintactică

La acestea se adaugă semnale facultative, cum ar fi:

1. transpunerea (consecuţia) timpurilor verbale;
2. independenţă sintactică (cu observaţia că în DIL conjuncţia subordonatoare poate fi păstrată):

(162) Chiril simţea, începuse de pe acum să simtă ce-l interesa pe interlocutorul său. Dacă se întâlnise cu ziaristul italian, fiul iubitului din tinereţe al Praxiteei…Dacă nu-i vorbise, nu-i împărtăşise observaţiile lui din caietul acela sau dacă nu cumva nu-i dăduse şi lui o copie, pe care tipul s-o scoată din ţară, cine ştie în ce scopuri. (*Galeria cu viţă sălbatică*, Ţoiu 2011: 370);

3. comentariile naratoriale (acestea nu sunt considerate o trăsătură obligatorie pentru DIL, ca la Banfield).
4. alinierea la centrul deictic al locutorului raportat (prin deictice spaţiale şi temporale);
5. capacitatea DIL de a încorpora trăsături semantice, sintactice şi lexicale care marchează expresivitatea în DD.

Fludernik încearcă să integreze RSG cu doi parametri pragmatici: actul verbal al *citării* şi capacităţile *interpretative* ale destinatarului de a recunoaşte alteritatea discursivă. Regulile minimale pe care le propune Fludernik servesc la evidenţierea câtorva tipare *prototipice* ale DIL şi nu la definirea identităţii DIL (pe care autoarea o consideră evazivă).

„Nu există alegeri incorecte, ci doar versiuni alternative ale raportării sau citării, în cadrul unui sistem deschis: o economie a producerii, evocării şi receptării discursului.” (Fludernik 1995: 112)

Pentru Fludernik, DIL este pervaziv, el poate fi reperat în limbajul publicistic, în proza ştiinţifică, în studii de istorie, în literatura medievală (franceză, engleză, germană); el apare în naraţiunea factuală, în proza ficţională la persoana a treia, întâi sau a doua,

precum şi în discursul oral. Tocmai pentru că este atât de mobil şi de proteic, DIL poate fi eventual descris, dar nu definit. Spre deosebire de DD şi DI, cărora le pot fi date definiţii standard, în care acestea apar ca modalităţi discrete de raportare, DIL nu poate fi delimitat precis şi (spre deosebire de DD) funcţionează cel mai bine ca un concept „vag" (engl. *fuzzy*), cu o definiţie tradiţională ce furnizează o formă care poate fi realizată sau nu concret în textele reale. Criteriile formale nu sunt în mod necesar suficiente pentru a descrie efectele de sens (*vocea*) ale DIL; acesta poate fi descris în multe feluri, dar vor exista întotdeauna varietăţi ale formelor intermediare care vor face clasificarea anterioară mai puţin utilă.

DIL, o chestiune de stil. *Stilul ca interferenţă textuală*

Wolf Schmid propune un model al DIL văzut ca rezultat al interferenţei dintre textul naratorial şi textul personajului şi evaluat după modul în care intră în relaţie opt tipuri de factori reprezentativi. La baza acestui model stă însă diferenţierea, operată la nivel narativ, dintre *discurs* şi *text*.

Textul narativ are două componente, discursul naratorului şi discursul personajelor. Actul narării produce *discursul naratorial*; consecutiv sau simultan cu acesta este reprezentat *discursul personajelor* (despre care convenţia narativă presupune că a fost produs *înaintea* actului narării şi este *reprodus* odată cu nararea). La discursul personajelor se face referire în textul narativ prin diferite modalităţi de citare. Includerea discursului personajelor în textul narativ nu înseamnă însă că acesta este reprodus în mod autentic; unul şi acelaşi discurs poate fi reprezentat în discursul naratorului în diferite maniere, dar cititorul va avea întotdeauna acces la discursul unui personaj doar prin intermediul discursului naratorial – discursul personajului apare inevitabil în naraţiune sub formă de *text al personajului*. Ceea ce interesează prin urmare în analiză este amestecul (în interiorul discursului naratorial) dintre textul naratorului şi textul personajelor.

Textul personajului apare neamestecat atunci când este reprezentat în forma sa pur mimetică (fapt care nu înseamnă nimic altceva decât că regulile ficţiunii prevăd că lectorul *consideră* textul personajului ca fiind reproducerea autentică a discursului

personajului.) Atunci când textul personajului nu este reprezentat pur mimetic, vorbim despre o interferenţă textuală, ce rezultă din faptul că în unul şi acelaşi discurs naratorial, anumite trăsături trimit la textul naratorial, în timp ce altele trimit la textul personajului. Una dintre formele sub care se poate manifesta această interferenţă este DIL.

Schmid propune cinci parametri ai perspectivei (percepţie, ideologie, spaţiu, timp şi limbaj) şi patru elemente de diferenţiere între textul naratorului şi textul personajului (tematic, ideologic, gramatical şi stilistic). Din combinarea acestora, rezultă opt factori în legătură cu care poate fi evaluat gradul de interferenţă textuală al unei secvenţe de discurs narativ: 1. factorul tematic, 2. factorul ideologic şi evaluativ, 3. trăsăturile gramaticale ale persoanei, 4. trăsăturile gramaticale ale timpului, 5. trăsăturile gramaticale ale sistemului de orientare, 6. trăsături ale funcţiilor limbajului (de reprezentare, expresivă, de apel), 7. trăsături stilistice ale lexicului şi 8. trăsături stilistice ale sintaxei. Fiecare dintre aceşti factori poate fi realizat în textul naratorial, în textul personajului, în niciunul dintre acestea sau în ambele; în ultimele două situaţii vorbim despre *neutralizarea* dintre textul personajului şi textul naratorial.

Un caz de DIL simplu este cel în care elementul din poziţia 3 (persoana) este controlat de narator, iar toate celelalte aparţin personajului; este situaţia unui DIL la persoana a 3-a fără transpunerea timpurilor verbale sau în care acestea sunt neutralizate (DIL locuţionar):

(163) În prăvălie e întuneric. Căldură, ce mai vine din sală, pe vremuri încălzea cu godinul, acu nu mai are la ce, de dooşcinci de ani, ba-s mai mulţi – câţi ani sunt de când a-nchis prăvălia? (*Dimineaţă pierdută*, Adameşteanu 2011: 9)

Un tip mai complicat de DIL este cel în care naratorul controlează factorul 6, caz în care personajul-enunţiator la discursul căruia se face trimitere este indicat prin nume proprii sau descrieri definite (vizată fiind funcţia de reprezentare a limbajului):

(164) Adună hârtiile de pe jos, le puse într-un sac de polietilenă, strânse şi plapuma, duse farfuriile la bucătărie. Celelalte, cioburi, bucăţi mici de hârtie sau cârpe, ciorapi, le aruncă în coşul de

gunoi. Cărţile le aranjă la locul lor, în raft. La drept vorbind, în astfel de situaţii n-ai cum să-ţi dovedeşti nevinovăţia… Şi atunci, cum ar putea fi domnul Eftimie sigur de nevinovăţia sa? Oare chiar i-a recitat versuri sub clar de lună, aşa cum susţine ea? Dar cum, când? (*Simion liftnicul*, Cimpoeşu 2011: 117),

iar interlocutorul acestuia este indicat prin vocative (vizată fiind funcţia de apel):

(165) „Mâine seară domnul colonel Nițulescu va prelua trupa şi se va deplasa, cu trenul, la graniţă."; „Eu nu-mi las oamenii pe mâna acestui Nițulescu, cât o fi el de colonel." „Domnule maior, colonelul Nițulescu a luptat pe front, generalul Prezan l-a remarcat!" Atunci, cu tot regretul, domnule general, el îşi prezenta demisia! (*Medgidia, oraşul de apoi*, Teodorescu 2009: 80)

(166) În drum spre casă, întreabă Gelu ce se mai ştie despre cei care erau pe front. Băieţii legionari ce făceau? Unul dintre băieţii de care se interesa, profesor şi el la aceeaşi şcoală cu Gelu, îl ameninţase cu pistolul când el spusese în cancelarie că numai nişte analfabeţi furioşi puteau să-l omoare pe Iorga. Colegul său, profesor de geografie, scosese pistolul şi i-l pusese la tâmplă: şi el era analfabet furios, Gelule? (*ibid.*: 95-96)

Trebuie să remarcăm însă că nu numai DIL poate fi descris în termeni de interferenţă textuală, ci şi DI şi DD. Spuneam că în discursul naratorial putem vorbi despre absenţa interferenţei textuale doar în cazurile de *mimesis* pur (DD în care toate cele opt poziţii inventariate de Schmid sunt controlate de personaj). În multe alte cazuri, caracterul fictiv, nonmimetic, infidel, subiectiv al DD este evidenţiat chiar de către narator, care îşi face evidentă în acest fel contribuţia la fabricarea replicii reprezentate (prin ocuparea poziţiei 7 din schemă). În următoarele două exemple, de pildă, lexicul DD este în mod explicit controlat de narator:

(167) Iubitor de muncă şi găsind o gazetă ca *Convorbirile* unde să-şi publice lucrările, Sturdza a voit să fie membru obicinuit. Maiorescu i-a servit de aducător.

– Adică de intermediar, replica dl. Pogor.

Dl. Pogor nu a zis cuvântul tocmai de *intermediar*, a zis un altul, de… *mijlocitor*. (*Amintiri de la Junimea din Iaşi*, Panu 2013: 509; subl. aut.)

(168) „aoleo/m [ɛ] muaşă”/că vezi/nu-i ziĉeam moaşă/îi ziĉean_leică// (TDM III: 34)

În acelaşi timp, Schmid circumscrie zona DIL prin diferenţierea manifestărilor acestuia de cele ale DI, care, în versiunea sa standard, este definit ca modalitate de redare în care persoana pronumelor, timpurile verbale şi sintaxa sunt ale textului naratorial, iar celelalte trăsături fie aparţin textului personajului, fie sunt neutralizate. DIL se deosebeşte de DI standard prin faptul că în DIL poziţiile 6 (funcţiile limbajului) şi 8 (sintaxa) sunt ale textului personajului. DIL acoperă un interval larg de forme, de la cele în care distanţa dintre textul naratorului şi textul personajului este maximă (DIL cu trăsături minimale, independenţa sintactică şi transpunerea persoanei), la cele în care distanţa dintre cele două texte este minimă (doar tema şi evaluarea rămânând ale personajului). Atunci când opoziţia dintre cele două texte încetează, iar trăsăturile după care este evaluată interferenţa sunt neutralizate, DIL nu mai poate fi distins de discursul naratorial care îi formează în mod obişnuit contextul.

Modelul pe care Schmid îl propune pentru DIL se realizează sub forma unui

„segment din discursul naratorului ce reproduce cuvintele, gândurile, sentimentele, percepţiile sau o altă poziţie evaluativă a unui personaj şi în care reproducerea textului personajului nu este marcată, nici grafic şi nici printr-un indicator explicit.” (Schmid 2010: 157)

DIL în care sunt reprezentate percepţiile sau poziţia evaluativă ale personajului este un tip ce utilizează modul de evaluare, trăsăturile gramaticale şi formele de expresie ale personajului; atunci când acestea aparţin naratorului, vorbim despre o modalitate de redare numită *percepţie indirectă liberă*, caz în care ceea ce personajul percepe nu ajunge la conştiinţa reflexivă şi nu se transformă în discurs. Percepţia indirectă liberă este o modalitate de reprezentare realizată

după tiparul DIL, dar în care tema aparţine textului personajului, iar celelalte trăsături sunt ale textului naratorului sau sunt neutralizate. În exemplul care urmează, zona discursivă de percepţie indirectă liberă se află în domeniul lui *I se părea că*, ce are valoarea unei regente metadiscursive care subordonează toată secvenţa subliniată:

(169) De altfel şi faţă de săteni căuta să-şi arate greutatea pe care i-o dădea simţământul bogăţiei. Pe uliţă umbla cu paşii mai rari şi cu genunchii îndoiţi. Vorbea mai apăsat cu oamenii şi veşnic numai de pământ şi de avere. I se părea că chiar casele şi grădinile îl priveau acuma altfel, mai supuse şi mai zâmbitoare. Toată firea se îmbrăcase în haine de sărbătoare parcă înadins pentru a prăznui biruinţa lui. O primăvară frumoasă ca totdeauna se statorea pe hotare. Copacii înmuguriţi, verdeaţa ce răsărea zi cu zi mai vie, ca un veşmânt fermecat coborât să acopere goliciunea neagră şi gălbuie a pământului bătrân, pădurile care se încoronau cu frunzişuri noi, mirosul aspru, îmbătător şi înviorător de glie, plutind mereu în văzduh ca respiraţia sănătoasă a unui uriaş deşteptat dintr-un somn greu – toate împrăştiau vioiciune în suflete, tinereţe nouă şi nouă poftă de viaţă. Dimineaţa plugurile scârţâiau trecând pe uliţă, urcând coastele năclăite şi apoi brăzdau ziua întreagă ogoarele bătute de rugina iernii. Pe-alocuri vitele se căzneau să pască întâile firicele de iarbă şi, mâncându-le, le curgeau balele de plăcere... (*Ion*, Rebreanu 2001: 309)

Pentru Schmid, DIL intră în opoziţie atât cu alte modalităţi de reprezentare care îi copiază modelul (precum percepţia indirectă liberă), cât şi cu ceea ce el numeşte *figurally colored narration.* Naraţiunea colorată cu limbajul personajului nu este DIL, este naraţiune autentică în care naratorul preia evaluări şi termeni nemarcaţi din textul personajului. În timp ce tema din DIL trimite la textul personajului, tema din naraţiunea colorată cu limbajul personajului trimite la textul naratorial:

(170) Pe de o parte, semnala austriacilor toate măsurile revoluţionare luate de domn, cum erau liberarea robilor şi introducerea unor instituţiuni noi, după calupul francez, zicea ea, şi mai ales acţiunea făţişă a lui Grigore Ghyka în favoarea ideii unirii, atât de aducătoare de primejdii pentru Împărăţia Habsburgică prin

stârnirea năzuinţelor blastamate de închegare şi de neatârnare ale naţionalităţilor care trăiau atât de fericite sub sceptrul milos şi înţălept al casei de Habsburg-Lorena. Pe de alta, denunţa turcilor purtarea şi intenţiunile viclene ale acestui domn nechibzuit, care, pe lângă că aducea în ţară fermentele revoluţionare cele mai primejdioase, nu avea de scop, prin năzuinţele de unire ce le stârnise şi ideea punerii unui principe străin pe scaunul acestor ţări, decât saparea legăturilor de vasalitate seculare şi binefăcătoare cu Poarta şi dezlipirea lor de suzeranitatea gloriosului sultan. (*Amintiri*, Rosetti 2013: 301, subl. n.)

În exemplul de mai sus, naratorul reproduce conţinutul unei scrisori, utilizând în discursul naratorial elemente lexicale din textul acesteia, cu care îşi ilustrează expunerea, ceea ce rezultă fiind o modalitate de redare a spuselor pe care Maingueneau o numeşte *rezumat cu citate* (iar din punctul de vedere al lui Authier-Revuz este o *modalizare în discurs secundar asupra cuvintelor*).

„În rezumatul cu citate, unităţile între ghilimele sunt utilizate *simultan* ca în DI (care redă sensul) şi ca în DD (care redă cuvintele folosite): cititorul sesizează sensul şi în acelaşi timp vede cuvintele exacte folosite de enunţiatorul citat." (Maingueneau 2007: 188)

Scopul real al naratorului nu este prin urmare acela de a „colora" un discurs naratorial fără relief, ci de a reanima un caracter. În acest fel, un fragment precum (170) devine câmpul de dispută dintre două puncte de vedere, două ideologii, două voci, afirmaţie susţinută şi de observaţia că în (170) naratorul preia şi câteva din construcţiile discursive ale textului personajului (*atât de..., atât de..., pe lângă că ... nu avea de scop ... decât*); în ambele fraze ale fragmentului, informaţiile sunt ierarhizate, iar cele care provin din scrisoarea comentată ilustrează o ideologie care devine obiectul ideologiei comentatorului. Ce înseamnă, însă, mai precis, *vocea* unui personaj?

DIL, partitură pe două voci

Încă de la descoperirea sa şi de la „criza" stilului indirect liber din deceniile doi şi trei ale secolului XX, DIL este câmpul de bătaie al disputei privind vocea dublă. Miza acestei dispute o constituie o

posibilă explicaţie a DIL ca modalitate de reprezentare *bivocală*. DD şi DI sunt modalităţi de redare sau reprezentare în care partea raportorului (discursul citant) şi partea raportatului (discursul citat) sunt diferenţiate clar (cel puţin în varietăţile standard ale acestor tipuri). În cazul DIL asistăm însă la o internalizare a mijloacelor care semnalează alteritatea. Faptul că în DIL pot fi percepute două voci a fost discutat în termeni de:

1. concept lingvistic; din acest punct de vedere, vocea dublă trimite la repartizarea mijloacelor lingvistice de reprezentare: *vocea naratorială* este indicată de timpurile verbale şi de pronumele personale, iar *vocea personajului*, de elementele expresive şi deictice;
2. dialog, dispută între limbajul naratorial şi cel al personajului, o contopire sau o juxtapunere a vocilor. DIL este considerat o modalitate de reprezentare în care naratorul empatizează cu personajele sale sau se distanţează de acestea; amestecul sau suprapunerea vocilor pot fi recunoscute mai ales în pasajele ironice ale DIL, unde vocea naratorului şi cea a personajului intră în conflict;
3. polifonie; vocea dublă apare într-un singur cuvânt; acesta „constituie un tip special de discurs pe două voci. El serveşte doi vorbitori în acelaşi timp şi exprimă simultan două intenţii diferite: intenţia directă a personajului care vorbeşte şi intenţia refractată a autorului.” (Bahtin 1981: 324)

Vom discuta pe rând toate aceste abordări. De asemenea, într-o secţiune suplimentară, vom aminti ipoteza contrară, care susţine un DIL univocal. Încheiem discuţia despre ipoteza vocii duble din DIL trecând în revistă avantajele şi dezavantajele pe care Monika Fludernik le găseşte pentru această ipoteză.

1. În privinţa primului punct, trebuie să spunem, însă, că transpunerile pronominale şi temporale din DIL nu constituie propriu-zis o voce; acestea sunt doar mijloace de semnalare a alterităţii, conectând pasajul în DIL la text şi la puterea evaluativă a acestuia. Dintre cele două, transpunerea pronumelor personale constituie un indice obligatoriu al DIL şi, împreună cu independenţa sintactică, formează cele două condiţii obligatorii selectate de Fludernik pentru recunoaşterea DIL. În următorul fragment, de pildă, reprezentarea

spuselor personajului se face cu mijloace ale DDL, şi nu ale DIL, deoarece persoana a 2-a a pronumelui personal şi a formelor verbale nu este transpusă:

(171) Caraeni era de acord că jidanii trebuie puşi cu botul pe labe, cum superb susţinuse răposatul domn Nae Ionescu când îl făcuse de doi bani pe ovreiaşul ăla de Sebastian, dar nu-i jefuieşti banditeşte. Şi nici nu le iei mijloacele de trai, fiindcă ăsta nu e un stat sănătos. Când aici în oraş Lea e singura doctoriţă pricepută la naşteri şi boli femeieşti, nu-i spui că nu mai are voie să trateze decât ovreice de-ale ei. Şi nici nu te duci peste Haikis angrosistul de grâne să-i iei afacerea, cum făcuseră băieţii de prăvălie trimişi de Stelian, când tu n-ai fost în stare nici să-ţi păstrezi nenorocita aia de cârciumă, la licitaţie. (*Medgidia, oraşul de apoi*, Teodorescu 2009: 27)

După cum am văzut deja când am discutat despre DIL ilocuţionar, indicii care semnalează alteritatea nu se limitează la transpunerea persoanelor pronominale şi verbale, ci includ şi alte mijloace de realizare a referinţei, printre care numele proprii şi descrierile definite, un criteriu pe care de Mattia-Viviès îl utilizează pentru a separa DIL locuţionar de DIL ilocuţionar, iar Banfield, pentru a discrimina între SIL şi reprezentarea conştiinţei nonreflexive. Următorul exemplu:

(172) Căci, să ne înţelegem, viaţa nu oferă numai plăceri sau, cum se exprimase dumneaei: „Nu e o plimbare cu automobilul". Temistocle trebuia să ştie asta încă de pe acum! Să admitem că el nu asimilase foarte bine sensurile cuvântului *suflet* şi din acest motiv nu izbutise să-şi facă tema la limba română. Dar ce-l împiedicase să ceară ajutorul profesoarei sale? De câte ori nu le recomandase dumneaei elevilor şi-i îndemnase ca, pentru elucidarea oricărui cuvânt neclar, să o întrebe şi să-i ceară explicaţii? (*Simion liftnicul*, Cimpoeşu 2011: 200-201)

indică un contur mai pronunţat al „vocii" naratoriale în text, datorită faptului că pronumele din discursul la care se face trimitere (*tu*, *eu*, *voi*) nu sunt transpuse prin pronume de persoana a 3-a, ca în DIL locuţionar („*El* trebuia să ştie asta încă de pe acum!" etc.), ci prin

numele proprii şi descrierile definite *Temistocle*, *profesoara sa*, *elevii*.

2. Dialogul dintre vocea naratorului şi vocea personajului poate avea loc, prin urmare, la mai multe niveluri şi în planuri diferite. DIL poate fi privit ca însuşire a stilului sau limbajului unui personaj de către narator, o caracteristică pe care DIL o poate împărţi cu DI, deşi capacitatea de a păstra şi transmite subiectivitatea locutorului raportat i-a fost contestată acestuia din urmă. Cu toate acestea, un exemplu precum:

(i) El spunea că scorpia de soacră-sa era astăzi o dulceaţă.

poate fi citit ca discurs indirect al personajului, în care sistemul de orientare şi lexicul să aparţină acestuia şi prin urmare secvenţele „scorpia de soacră-sa", „astăzi" şi „o dulceaţă" să aparţină raportatului şi nu raportorului. În mod asemănător,

(171a) Caraeni era de acord că jidanii trebuie puşi cu botul pe labe, cum superb susţinuse răposatul domn Nae Ionescu când îl făcuse de doi bani pe ovreiaşul ăla de Sebastian, dar nu-i jefuieşti banditeşte.

poate ajunge cu uşurinţă

(171b) Caraeni era totuşi un legionar cu nuanţe. [Jidanii trebuiau puşi cu botul pe labe, cum superb susţinuse răposatul domn Nae Ionescu când îl făcuse de doi bani pe ovreiaşul ăla de Sebastian. Asta nu însemna, însă, că puteau fi jefuiţi banditeşte.]

unde DIL (pus între paranteze drepte) închide vocea personajului, iar contextul care îl pregăteşte şi cu care este pus în relaţie, poate conţine comentariile naratorului (de pildă, „legionar cu nuanţe" şi „totuşi"). După cum am remarcat deja, DIL poate absorbi aceste comentarii, ca în DIL ilocuţionar, prilejuind în acest fel un dialog între partea personajului şi partea naratorului, dialog detectabil cel mai bine în cazul unei distanţe foarte vizibile între două voci, ca în cazul *ironiei*.

Potrivit lui Fludernik, în DIL ironia este întotdeauna un fenomen

pragmatic de natură implicaţională; cititorul rezolvă discrepanţa dintre cele două voci presupunând că există o semnificaţie de un nivel superior, care este ironia:

(173) Strânse câteva rufe de pe jos, le aruncă în cadă şi dădu drumul apei peste ele. Începu apoi a clăti, cu mişcări mecanice, cratiţa… Şi ce mai fuma, a naibii, picior peste picior, ca o femeie în toată firea!... Păi, sigur, de-acum e majoră, are 18 ani! Bine dezvoltată! De fapt, femeile se maturizează fizic mai repede decât bărbaţii, e un lucru cunoscut. Totuşi, fumatul ar putea dăuna sarcinii… (*Simion liftnicul*, Cimpoeşu 2011: 116-117)

În (173), un profesor îşi face curăţenie în locuinţă pentru a-şi calma surescitarea, căci fusese acuzat (în cancelarie, în faţa directorului) de către o elevă că o lăsase însărcinată. În interiorul DIL, secvenţa subliniată este în concordanţă cu firea personajului (care este, în fond, o natură ingenuă), dar apare puternic marcată pentru cititor, pentru care distanţa dintre context (o acuzaţie nefondată) şi implicaţiile aşteptate ale acesteia (revoltă, dezgust, neputinţă), pe de o parte, şi secvenţa în cauză, pe de alta, este maximă.

(174) De unde veneau aceşti bani era o taină pe care numai patronul Ion Stoica o ştia. Un reporter de la televiziunea naţională i-a luat în mod special un interviu, încercând să-l tragă de limbă – dar nimic! În afara confirmării, o dată în plus, a ajutorului primit direct de la Dumnezeu, Ion Stoica n-a vrut să mai dea niciun fel de amănunte. Pe atunci domnul Elefterie încă mai lucra la fabrica de confecţii. A urmărit şi dumnealui acea emisiune, realizată cu înalt profesionalism de scriitorul Mihai Tatulici şi difuzată la o oră de maximă audienţă. L-a impresionat foarte mult. În cele din urmă, a luat hotărârea pe care soţia sa o aştepta de mai multă vreme. (*ibid.*: 23)

În (174), personajul (Elefterie Popescu, omonim cu eroul lui Caragiale) hotărăşte să îşi plaseze economiile la *Caritas*, sperând că va câştiga de opt ori suma depusă, conform promisiunilor făcute de Ion Stoica, patronul jocului. Deşi îşi pierde economiile de-o viaţă (în roman, el este ultimul deponent din istoria jocului), Elefterie continuă să creadă că emisiunea TV în urma căreia a luat hotărârea care i-a

schimbat viaţa a fost „realizată cu înalt profesionalism”. Din nou, adevărul afirmaţiei este perfect acceptabil din perspectiva personajului (în ambele exemple, ea este, de asemenea, un mijloc de caracterizare a acestuia), dar cu totul neaşteptat pentru cititor. Ironia este efectul rezolvării acestei discrepanţe:

„Intenţia cu două niveluri a discursului din pasajele ironice nu este un fenomen pur lingvistic, ci poate fi explicată ca rezultat al efortului de interpretare depus pentru a susţine juxtapunerea dintre formularea unui text şi normele culturale sau textuale ale textului, aşa cum sunt acestea construite de cititor sau implicate ca valori împărtăşite de cititor şi de lumea textuală.” (Fludernik 2005: 433)

Premisele ironiei sunt, însă, aptitudinea naratorului de a învăţa limba personajului şi de a utiliza replicile acestuia în cele mai nepotrivite (din punctul de vedere al cititorului) contexte. „Vocea” personajului nu se conturează însă neapărat din utilizarea savantă a elementelor ce semnalează o subiectivitate diferită de cea a naratorului şi un discurs deosebit de al acestuia. Ipoteza vocii duble se bazează pe cadrul naratologic al opoziţiei dintre *mimesis* şi *diegesis*, în care ea pune de acord neregularităţile şi ambiguităţile formale ale DIL pe o scală a gradaţiilor formale şi mimetice. Scala nu este uniformă şi lineară, ci are mai multe niveluri, în care interacţionează tranziţia între planurile formal, lexical şi semantic. Dacă am accepta să definim DIL ca reprezentare a spuselor sau gândurilor personajului şi am fi de acord ca această modalitate să fie descrisă în termeni de sintaxă a subiectivităţii am restrânge foarte mult limitele acestuia, pentru că ar însemna că DIL nu poate exista în afara elementelor care semnalează subiectivitatea, ceea ce este fals. Să considerăm exemplele:

(175) Beculeţele de doisprezece volţi, care la lifturile noi sau la cele [din blocuri locuite de oameni disciplinaţi] indică etajul, erau stinse. [Asta nu însemna mare lucru. În ultimă instanţă, nu însemna nimic. Ele erau stinse şi atunci când liftul funcţiona la parametri normali, dar nu din cauza locatarilor şi nici măcar din vina celor de la întreprinderea de servicii. Ori de câte ori ar fi fost înlocuite, după câteva ore de exploatare, se stingeau definitiv.] De aceea, prima observaţie pe care domnul Ion-şeful-de-scară o putu face fu una

negativă: nu se putea stabili cu precizie la ce nivel rămăsese liftul blocat. (*Simion liftnicul*, Cimpoeşu 2011: 35)

(176) Domnul Ion-şeful-de-scară chibzui câteva momente. [Într-un fel, Simion avea dreptate. Modul în care numeroşi locatari foloseau liftul venea în totală contradicţie cu instrucţiunile de folosire. Ghinionul lui Simion era că avea garsoniera la parter, taman lângă uşa liftului. În plus, apa adunată la subsol constituie un adevărat focar de infecţie şi, bineînţeles, locul ideal de înmulţire a ţânţarilor. Chiar dacă stai toată ziua cu geamul deschis, urcă prin coloana de aerisire şi tot ajung unde vor ei.] Cântărind cu toată înţelepciunea lucrurile, domnul Ion-şeful-de-scară socoti mai nimerit să rezolve cazul pe cale amiabilă. (*ibid.*: 73-74)

Secvenţele puse între paranteze drepte în exemplele de mai sus sunt în DIL; faptul că avem a face cu un discurs reprezentat ne este sugerat, în (175), de percepţia narativizată ce precedă DIL, de implicaţia cauzală care îl urmează, dar şi de indicarea implicită a sursei informaţiei (care aici este Ion-şeful-de-scară), iar în (176) de verbele *cogitandi* care preced şi urmează DIL. În niciunul dintre acestea nu apar însă elemente care să marcheze subiectivitatea (tematizări, deplasări spre dreapta, fraze neterminate, interjecţii, vocative etc.).

Putem spune, de asemenea, că problema vocii în ficţiune nu poate fi restricţionată la modalităţile de reprezentare a spuselor şi a gândurilor, ci trebuie abordată în cadrul strategiilor naraţiunii de a-şi însuşi limbajul personajelor şi de a asimila stilul acestora pentru a intensifica evocarea perspectivei. Astfel, DIL se poate manifesta ca efort mai susţinut de narare în stilul, cu ideologia şi din perspectiva narativă a personajului. În acest caz, din contopirea vocii naratoriale cu vocea personajului rezultă o ambiguitate stilistică; această identificare dintre narator şi personaj

„reactivează o autentică voce dual bahtiniană, care este pe bună dreptate ideologică şi nu pur şi simplu frazeologică; [aceşti autori] pun în practică o dimensiune dialogică a discursului care ajunge să evoce calităţile *skaz*-ului rusesc." (Fludernik 2005: 325)

Skazul despre care vorbeşte Fludernik este o modalitate

narativă caracterizată prin prezenţa unui narator care este o persoană, ale cărui orizont intelectual şi competenţă lingvistică sunt limitate şi care se adresează ascultătorilor săi printr-un discurs marcat oral. Skazul este o imitaţie artistică a unui discurs monologal; cu toate acestea, trăsăturile lui sunt bivocalitatea, oralitatea, spontaneitatea, colocvialitatea şi caracterul dialogic. În skazul autentic,

„distanţa dintre narator şi autor determină caracterul bivocal, naratorial şi auctorial al textului narativ. În acesta, naratorul naiv şi autorul, care prezintă discursul celui dintâi utilizând caracteristicile semantice particulare acestuia (şi nu de rareori infuzate de ironie şi umor), vorbesc simultan. Faptul că textul este bivocal înseamnă totodată că discursul naratorului are un dublu rol: el funcţionează atât ca mediu al reprezentării, cât şi ca discurs reprezentat." (Schmid 2010: 134)

În roman putem avea porţiuni mai largi în care naratorul principal îşi transferă funcţia de reprezentare unui narator delegat – care poate fi un narator martor, un MOC (membru oarecare al colectivităţii, Maingueneau 2008: 232) sau chiar un personaj individualizat – iar naraţiunea capătă astfel aspectul unui skaz. În aceste situaţii, naratorul principal nu se limitează să spună povestea (prin intermediul personajului, în calitate de narator delegat), ci sugerează în acelaşi timp că acesta este doar unul dintre modurile în care ea poate fi spusă. Ambiguitatea acestei modalităţi narative constă în faptul că personajul devine narator; iar atunci când textul personajului este reprezentat în DIL, ne aflăm în faţa unui procedeu care trimite simultan la un discurs (discursul personajului) şi la o realitate extradiscursivă (la care se face trimitere prin actul narării):

„Există un grup de fenomene artistice ale vorbirii, care şi-a atras mai de mult atenţia teoreticienilor literaturii, ca şi a lingviştilor. Aceste fenomene depăşesc prin natura lor cadrul lingvisticii, intrând în competenţa metalingvisticii. Ele sunt: stilizarea, parodia, skazul şi dialogul (exprimat compoziţional, împărţit în replici). Toate aceste fenomene, în pofida deosebirilor radicale dintre ele, prezintă o trăsătură comună: *cuvântul are aici o dublă orientare – după obiectul vorbirii, ca orice cuvânt obişnuit, şi după cuvântul altuia, după vorbirea*

celuilalt." (Bahtin 1970: 257, subl. n.)

DIL realizat ca skaz depăşeşte în acest fel sfera DR, ce conţine discursuri care trimit la alte discursuri (dar nu *şi* la o realitate extralingvistică). Să considerăm următorul exemplu:

(177) – Aş putea să scriu un roman întreg… Şi nu un roman!... Douăzeci de romane aş putea să scriu despre tot ce-am văzut cât am trăit. Zece, douăzeci de romane…

Ar fi scris Niki, dacă n-ar fi venit vremurile care au venit. A citit atât, şi istorie, şi filosofie, a văzut atâtea în profesiunea lui de advocat… Ea, emotivă şi idealistă cum e, n-ar fi fost în stare să pronunţe nici cea mai penibilă pledoarie… Dar, din spusele lui Niki, a înţeles ce înseamnă să fii advocat: înseamnă să-i cunoşti pe oameni aşa cum sunt ei în realitate, nu aşa cum se pretind. A fost o profesiune, cea de advocat, o profesiune care a dispărut, cum au dispărut atâtea. Ce-a mai însemnat după '46 să fii advocat, când se intra în sală cu sentinţa gata ştiută, cu martorii aranjaţi? La ce-a mai servit advocatul de când procesele au început să se ţină cu uşile închise? Dacă ar fi fost timpuri normale, ar fi scris Niki, pentru că a văzut multe şi este atât de ta-len-taat! Un talent egal, şi de scriitor, şi de actor: totdeauna la curent cu cele mai noi bancuri, se pricepe să le adapteze la orice fel de situaţii, să le interpreteze… Oriunde merge, Niki, cu umorul lui, întreţine societatea. Şi mereu este la curent cu noutăţile din oraş, pentru că are un cerc întins de relaţii; când şi când, ea se trezeşte din partea lui cu o surpriză, ca atunci când a dus-o în vizită lângă Biserica Armenească, şi aici, cu cine se întreţinea Niki? Cu un obişnuit al casei, un scriitor de ăsta nou – l-a tot văzut pe urmă la televizor, i-a văzut articolele pe linie în *Scânteia*, un scriitor apreciat de regim, cu situaţie, a povestit călătoriile lui în străinătate, cum Dumnezeu îl chema? În fine, acum are un lapsus. Şi pictori i-a plăcut lui Niki să cunoască, şi i-a plăcut să meargă în atelierele lor, nu ţine la el în birou, rulate cu grijă, pânzele lui Mirea? Aşteaptă numai, şi ai să vezi la ce valoare au să ajungă, îi spune câteodată. Şi ea, cu discreţia învăţată de-o viaţă, nu mută în biroul lui un ac, nu deschide niciun sertar. Nu numai din bună-cuviinţă, dar şi pentru că ea nici nu este o persoană curioasă: pe ea o interesează Tudor, dragul de el, o interesează Niki, a interesat-o Muti cât a trăit, câteva prietene în plus – şi atât. Pentru ea nu contează, de

fapt, restul lumii. Dar o flatează să ştie că Niki are atâtea cunoştinţe, pe mulţi i-a întâlnit la tenis, pe ceilalţi ca advocat. Numai Muti, mai ales de când au arestat-o pe *pauvre tante* Margot, numai Muti avea aprehensiunile ei nedrepte faţă de Niki! Numai ei i se păreau suspecte şi curiozitatea, şi foarte multele cunoştinţe ale lui Niki. Bineînţeles însă că erau aprehensiuni nedrepte. Iată unde au fost aduşi oamenii: să nu mai aibă încredere nici în propria lor familie…

– Este anormal ca un om de condiţie să umble cu limba scoasă după toţi nespălaţii… Nu numai să le accepte tovărăşia, ci chiar să le-o caute… Iartă-mă, Yvonne…

Ce nedreaptă a fost Muti atunci când a spus toate astea! Dacă nu ne acordăm credit unii altora, cum să mai trăim? Cea mai machiavelică născocire a comuniştilor a fost să facă din fiecare un posibil suspect: să ne suspectăm unii pe alţii – iată pe ce se bazează, de fapt, puterea lor! Toate ea le-a auzit şi le-a învăţat de la Niki… Când îl vezi atât de interesat de ce fac *ei*, când îl vezi ce bine îi judecă şi le judecă pe toate, cum ai putea să-l bănuieşti că face jocul Securităţii? (*Dimineaţă pierdută*, Adameşteanu 2011: 93-94)

În (177), evoluţia unuia dintre personaje, suspectat de colaborare cu Securitatea, nu este povestită de naratorul principal (a cărui prezenţă, în romanul citat, este, de altfel, foarte discretă), ci de alt personaj; reprezentarea spuselor şi a gândurilor acestuia (în DIL, în cea mai mare parte a fragmentului) are şi rolul de narare a faptelor. Cititorul care parcurge fragmentul de mai sus nu poate să nu observe că de la un moment dat (şi mai ales la recitire) anumite pasaje din acesta au o dublă intonaţie, o dublă semnificaţie şi o dublă utilizare: personajul reflector, o doamnă „emotivă, idealistă" şi discretă („nu mută în biroul lui un ac", „nu deschide niciun sertar", „nici nu este o persoană curioasă") se dovedeşte a fi victima propriei inocenţe şi a lui Niki, un avocat dedicat „să-i cunoască pe oameni aşa cum sunt ei în realitate", care „mereu este la curent cu noutăţile" şi care „are un cerc întins de relaţii". De aceea, putem spune, împreună cu Wolf Schmid, că înainte de a fi bivocal, DIL este bitextual:

„Bivocalitatea face ca discursul naratorial să fie dublu din punct de vedere axiologic. Fiecare judecată de valoare efectuată de personaj poate fi opusă unei poziţii evaluative naratoriale. În DIL bivocal, critica

implicită a naratorului poate fi direcţionată atât către ideologie, cât şi către expresia lingvistică a textului personajului." (Schmid 2010: 173)

Bitextualitatea nu presupune însă cu necesitate un text al personajului dublu accentuat, deoarece există cazuri în care nu apare niciun fel de concurenţă între evaluări (Schmid observă, de exemplu, că promotorul DIL ca spaţiu al vocii duble, M. M. Bahtin, îşi ilustrează textele cu exemple din Dostoievski, evitând însă exemplele din Cehov, care este „maestrul DIL univocal" (*ibid.*: 173)).

Faptul că fragmentul (177) admite şi încurajează două lecturi concurente arată că DIL nu poate fi definit pur şi simplu ca fiind „viziunea personajului + vocea naratorului" (după formula lui Mieke Bal). Acest mod de a vedea lucrurile (şi care preia distincţia genettiană dintre *mod* şi *voce*) „simplifică faptul că DIL este realizat, pe de o parte, cu lexicul şi sintaxa personajului, iar pe de alta, că naratorul lasă urme ale propriei evaluări asupra percepţiilor, gândurilor şi spuselor personajului. Prin urmare, în DIL sunt unite *două* puncte de vedere şi *două* voci, adică două *texte*." (*ibid.*: 173)

3. Bahtin vorbeşte despre caracterul difon al unui enunţ, enunţ care poate avea limitele unui singur cuvânt:

„Raporturile dialogale pot exista nu numai între exprimări (relativ) întregi; noi putem aborda prin dialog orice parte de exprimare având un înţeles, ba şi cuvântul izolat dacă nu este receptat ca un cuvânt impersonal din limbă, ci ca un semn al unei poziţii logice, străine, ca exponent al unei exprimări aparţinând altcuiva, cu alte cuvinte dacă sesizăm în el un glas străin. Drept care raporturile dialogale pot pătrunde înăuntrul unui cuvânt izolat, dacă două glasuri se ciocnesc în el într-un dialog [...]." (Bahtin 1970: 256).

Să considerăm următorul exemplu:

(178) Apoi ia satârul şi, înainte de a continua să scurteze pe butuc oasele cu măduvă, pentru supă, îşi priveşte degetele celeilalte mâini. Înţelege şeful de post ce era în capul măcelarului. Ciungii nu erau mobilizaţi, dar ce-o să zică lumea despre domnul Petrel dacă-şi taie degetele din greşeală tocmai acum? (*Medgidia, oraşul de apoi*,

Teodorescu 2009: 88)

Şeful de post din exemplul de mai sus îşi imaginează un scenariu în care:

a. măcelarul îşi taie degetele (pentru a scăpa de mobilizare), apoi susţine că a făcut-o *din greşeală*;

b. şeful de post însuşi trebuie să depună mărturie şi să confirme faptul că lucrurile s-au petrecut aidoma, adică *din greşeală*;

c. „lumea" va prelua aceste spuse şi se va întreba dacă într-adevăr totul s-a întâmplat *din greşeală*.

Personajul „aude" în una şi aceeaşi sintagmă mai multe voci posibile şi încearcă să evalueze consecinţele care ar decurge din utilizarea aceleiaşi sintagme de diferiţi locutori, consecinţe care au legătură nu numai cu respectivii locutori, ci şi cu interlocutorii lor potenţiali. Din momentul în care sintagma ar fi enunţată pentru prima oară, ea ar provoca o reacţie în lanţ, fiind citată, iar citarea citată la rândul ei şi aşa mai departe. Fiecare dintre cei care ar folosi respectiva sintagmă în legătură cu presupusul accident va repeta cuvintele celorlalţi, dar prin chiar respectiva utilizare va avea propria reacţie de răspuns (propria atitudine evaluativă) asupra spuselor la care face trimitere. Cu alte cuvinte, în curând se va ajunge la situaţia paradoxală în care exprimarea propriului punct de vedere nu se va putea face altfel decât prin recurs la spusele celorlalţi, iar simpla reluare a spuselor celorlalţi va implica o poziţie personală faţă de acestea.

Este evident, prin urmare, că bivocalitatea bahtiniană depăşeşte cu mult cadrul discuţiei despre DIL, ea având legătură cu dialogismul propriu utilizării oricărui limbaj. În puterea de acoperire şi de explicare a polifoniei stă şi slăbiciunea acesteia; ea propune ipoteza existenţei unei voci duale în DIL, dar nu furnizează şi instrumentele necesare cuantificării acesteia.

4. În privinţa bivocalităţii DIL, la polul opus faţă de cei care creditează această ipoteză se află Charles Bally şi Ann Banfield, care susţin modelul unui SIL univocal. Astfel, pentru Bally,

„cele trei tipuri gramaticale desemnate prin SD, SI şi SIL sunt caracterizate, laolaltă, prin distincţia riguroasă dintre cel care gândeşte sau vorbeşte şi cel care reproduce spusele şi gândurile; nu

este posibilă nicio confuzie între raportor şi raportat, niciun mijloc de a crede că raportorul îşi amestecă gândurile cu cele ale raportatului şi mai ales nicio urmă a unei aprecieri personale faţă de aceste spuse sau gânduri." (Bally 1914*a*: 421)

Pentru Ann Banfield, SIL nu este o formă de discurs raportat, ci expresia unui punct de vedere care nu poate fi cel al naratorului, ci al unei entităţi numite SINE. Autoarea consideră că un enunţ anume nu poate avea decât un singur SINE şi că, dacă există un enunţiator, atunci acesta este, în mod necesar, şi SINE.

Acest principiu implică însă faptul că pot exista enunţuri care să aibă un SINE fără a avea în acelaşi timp şi enunţiator. Banfield crede că acesta este cazul SIL din povestirea ficţională heterodiegetică. El este realizarea unei modalităţi noncomunicative a limbajului; pentru Banfield, cel puţin în acest caz, poate fi susţinută existenţa unui text fără enunţiator, a unui text format din fraze lipsite de funcţia comunicativă. Astfel, DD, care juxtapune două E, va avea câte un locutor pentru fiecare *eu*, în timp ce DI, care este un S, nu va avea decât unul singur. Important este aici faptul că în interiorul frazei citate direct nu putem avea mai mulţi referenţi pentru ocurenţele lui *eu*, sau altfel spus, mai multe *puncte de vedere*; regula unicităţii SINELUI neagă faptul că fraza citată direct ar putea fi polifonică.

„Pentru a putea fi luate în considerare drept contra-exemple la principiu <1E / 1 SINE>, o frază ar trebui deci să fie sau I. un E unic al cărui SINE să fie în acelaşi timp pers. 1 şi a 3-a, sau II. un E unic care să conţină două construcţii expresive care să nu trimită la acelaşi SINE." (Banfield 1995: 284)

„Problema principală nu este dacă un enunţ este restricţionat la o singură voce sau poate fi revendicat de mai multe voci, ci dacă fiecare enunţ trebuie să aibă o voce." (Banfield 1991: 23, subl. n.)

După cum spuneam, pentru Banfield un E poate avea un enunţiator numai dacă acesta este coreferenţial cu SINELE. Pe de altă parte, unicitatea referentului SINE-lui este valabilă pentru 1 E, nu pentru TEXT, conceput ca înlănţuire de E-uri, concatenate prin regulile anaforei şi ale concordanţelor de timp şi persoană (un pronume

logoforic trimite întotdeauna spre SINE, aşa cum trimit spre primul *eu* toate formele pronumelui de pers. 1 care apar într-un text). SINELE se poate schimba de la un E la altul, ceea ce permite schimbarea punctului de vedere. Un text poate permite schimbarea punctului de vedere numai atunci când în respectivul text nu există însă persoana întâi. Stilul cu mai multe puncte de vedere apare ca urmare a E-urilor fără vorbitor, un text din care persoana întâi este exclusă, adică unul în care autoritatea centrală a vocii personale a vorbitorului, autoritate care permite interpretarea, evaluarea, exprimarea şi conferirea coerenţei şi unităţii unui discurs, este absentă.

„Prin urmare, alternativele contrapun nu o teorie centrată pe un singur subiect unitar şi o teorie polifonică, ci mai degrabă o teorie în care o pluralitate de puncte de vedere sau de centre izolate şi care nu comunică între ele coexistă într-un stil narativ în care nu există o singură voce omniscientă, la persoana întâi, care impune o unitate personală, şi o teorie în care polifonia constă într-o ierarhie de voci, fiecare dintre ele concepută după modelul celeilalte, cu excepţia uneia care oferă un centru unic şi care le acoperă pe toate celelalte." (*ibid.*: 28)

Un text poate să reprezinte, aşadar, mai multe puncte de vedere subiective, fără a avea însă unul central, care să aibă prioritate asupra celorlalte, iar unitatea şi sensul textului se află în altă parte decât într-o voce continuă şi personală aparţinând unui narator care comentează şi ghidează lectura. În plus, trebuie să observăm că pentru Banfield polivocalitatea unui text nu poate fi decât *succesivă*, niciodată simultană, tocmai pentru că subiectivitatea nu este mediată de altă voce, care să o interpreteze. Pentru autoarea citată, adevărata polifonie apare în textele din care funcţia de enunţare a naratorului sau a autorului a dispărut. Subiectul nu este responsabil de ceea ce se spune în E; el este doar punctul de referinţă pentru elementele subiective din E, care sunt prin aceasta interpretate ca reprezentându-i perspectiva. Într-o astfel de frază nu se „spune" nimic, pentru că un autor care nu vorbeşte la persoana întâi poate manipula limbajul în concordanţă cu posibilităţile inerente acestuia, dar el nu vorbeşte în aceste fraze. El scrie, iar scriind dispare.

5. Fludernik observă că vocea dublă reprezintă o îmbunătăţire faţă de explicaţia pur gramaticală a DIL, deoarece:

1. imposibilitatea delimitării precise poate fi tratată ca o consecinţă a suprapunerii gradate dintre diegetic şi mimetic, dintre forma lingvistică şi vocea mimetică;

2. abordarea scalară permite punerea de acord cu problemele narative;

3. ipoteza vocii duble este un model convingător de DIL, deoarece conceptul unei lupte textuale dintre voci corespunde cu percepţia intuitivă a cititorului asupra discursului. Cititorul construieşte o voce naratorială ca valoare prestabilită şi, bazându-se pe suficiente dovezi lingvistice, experimentează evocarea vocilor personajelor pe respectivul fundal.

Pe de altă parte, ipoteza vocii duble are şi dezavantaje, pentru că:

1. nu poate oferi o definiţie pentru DIL (sau DI) în care apare; nu există o corespondenţă între definiţia formelor DIL şi varietatea formală reală sau varietatea conotaţiilor accesibile prin modelul scalar;

2. suferă de o insuficientă definire lingvistică a statutului de *voce*; în plus, naratologia nu poate explica atribuirea factorului voce;

3. nu poate descrie fenomene textuale şi efecte de sens cu o precizie acceptabilă.

Alteritatea DIL constă deci, potrivit lui Fludernik, nu într-o dihotomie autentică între două voci, ci, dimpotrivă, în faptul că textul îşi însuşeşte un ansamblu de strategii sintactice, deictice şi lexicale care proiectează sau evocă o „voce", adică un centru deictic subiectiv pe care cititorul, în procesul de interpretare, îl atribuie personajului. Prin urmare, discursul narativ ar fi o entitate uniformă cu un singur nivel, în care, cu ajutorul mijloacelor lingvistice de evocare deictică a alterităţii

„se proiectează un nivel al limbajului care nu se află în mod real acolo, ci este implicat şi manufacturat ca un fel de halucinaţie lingvistică". (Fludernik 2005: 445, subl. n.)

DIL în limba vorbită

Prezenţa stilului indirect liber în limba vorbită este semnalată încă de la începutul secolului XX de Charles Bally, în două articole la care cercetătorii continuă să facă referire şi astăzi. Deşi consideră că SIL reprezintă „o tendinţă mereu mai accentuată a limbii literare de a se apropia de procedeele limbii vorbite" (Bally 1912*b*: 604), savantul genevez crede că SIL este un procedeu literar şi nu discută decât în treacăt manifestările acestuia în limba vorbită, care se produc, potrivit lui Bally, în primul rând ca reluare *textuală* a replicii interlocutorului, cu modificările presupuse de transpunerea persoanei, după modelul:

A: *Eşti un imbecil.*
B: *Sunt un imbecil? Na! Ţine!* (Bally 1914*a*: 421)

Am subliniat atributul *textual* al reproducerii, deoarece, în interacţiunea dialogală, reluarea parţială (sau aluzivă) a unora dintre termenii utilizaţi de interlocutor nu este întotdeauna acoperită de DIL. Fenomenul la care ne referim este, de fapt, una dintre manifestările dialogismului interdiscursiv şi interlocutiv (pentru care vezi dialogism).

De asemenea, nu sunt manifestări ale DIL „citatele reproduse ca atare de un personaj şi marcate grafic ca aparţinând unui alt personaj" (Mancaş 1972: 107):

(179) Cocoana s-a pornit atunci cu ocări pe slugi, că-i mănâncă pâinea, ca nişte „păcătoase, ticăloase şi necredincioase"; frăţiorului i-a strigat că ori e haple, ori „pes… semne altceva", şi i-a poruncit să nu-i mai calce pragul, că-i rupe picioarele; iar pe slugi chiar în faţa lui kir Ianulea, le-a smintit în palme şi le-a dat afară. (*Kir Ianulea*, Caragiale 2000: 510, citat de Mancaş 1972: 107)

Exemplul de mai sus este considerat în studiile recente consacrate manifestării eterogenităţii o mostră de DI cu insule textuale (Authier-Revuz 1996); în studiile de naratologie, el contează ca mostră de desemnare a personajului prin citate – *quoted figural designation* (Schmid 2010: 152-153).

Bally îşi propune să circumscrie şi să descrie amănunţit SIL literar, cu exemple pe care şi le procură din literatura franceză a celei de-a doua jumătăţi a sec. XIX (Flaubert şi Zola, în primul rând) şi nu să

investigheze manifestarea fenomenului în limba vorbită (pentru care nu dispunea, de fapt, la vremea respectivă, de un corpus). Bally subliniază în mod repetat caracterul literar al DIL, precum şi faptul că acesta îşi poate realiza doar în literatură întregul potenţial, reuşind (spre deosebire de manifestările sale din limba vorbită) „să redea nuanţele cele mai delicate ale gândirii" (Bally 1912*b*: 605). Deşi cercetările ultimilor ani, care au la bază corpusuri nonliterare, au atestat prezenţa DIL în limba vorbită, în articole de ştiri, în proza ştiinţifică, în studii de istorie (Fludernik 2005), în literatura franceză medievală (Cerquiglini 1984, Marnette 2005, Farget *et alii* 2004), în textele antichităţii greco-latine (Biraud & Mellet 2000) şi chiar în textele biblice (Sternberg 1991), există în continuare cercetători (cazul cel mai notabil fiind Banfield 1995) pentru care DIL înseamnă exclusiv un procedeu în mod esenţial literar şi cult, caracteristic pentru proza ficţională scrisă în a doua jumătate a sec. XIX şi în sec. XX.

Pentru Bally, SIL oral este o modalitate neobişnuită de redare a spuselor, vorbitorul având la dispoziţie două modalităţi mai fireşti de raportare, directă sau indirectă. SIL este frecvent şi bogat ilustrat în literatură, „dar nu ne putem imagina pe cineva care s-ar exprima astfel într-o conversaţie: *Il m'a dit qu'il s'était foulé le pied; il devait garder le lit, et ne viendrait pas.*" (Bally 1912*b*: 604). Traducerea românească a acestui exemplu, considerat imposibil (pentru limba franceză) de Bally, ar fi aproximativ următoarea: *Mi-a spus că şi-a luxat piciorul; trebuie să rămână în pat şi nu va veni.* – un exemplu perfect verosimil pentru limba română. Bally concede, însă, că un caz tipic de SIL oral este cel care constă în reluarea textuală a replicii interlocutorului, o reluare care apare, în exemplul imaginar pe care îl furnizează, ca secvenţă interogativă (Banfield o numeşte *întrebare ecou* şi o consideră irelevantă pentru reprezentarea spuselor şi a gândurilor, negând existenţa unui DIL oral). Discutăm imediat mai jos problema secvenţelor ecou din conversaţie.

Încercăm să punctăm în această secţiune câteva observaţii în legătură cu exemplele de DIL extrase din corpusul oferit de Ionescu-Ruxăndoiu 2002. Lucrarea citată adună 81 de texte de limbă „nondialectală şi nonpopulară, folosită în comunicarea orală de vorbitori adulţi instruiţi (cel puţin studii liceale), din mediul urban" (*Interacţiunea...* Ionescu-Ruxăndoiu 2002: 6), organizate după trei tipuri de criterii (dialogic/monologic, direct/mediat, liber/controlat).

Cele mai multe dintre exemplele din această culegere aparţin textelor care ilustrează interacţiunea dialogică (conversaţii cu cel puţin doi participanţi) directă (interacţiune *face-to-face*, nemediată de telefon, radio, televiziune sau internet) liberă (interlocutorii nu participă la schimbul verbal din perspectiva rolului lor social sau profesional, ci în calitate de simpli indivizi).

În primul rând, trebuie să remarcăm faptul că prima secţiune a corpusului, însumând 22 de texte de interacţiune dialogică directă liberă, ne-a oferit 10 exemple de DIL, ceea ce înseamnă o frecvenţă relativ ridicată a acestei modalităţi de redare în tipul de interacţiune menţionat:

(180) la care mi-a ieşi:t cabinetu-n faţă↓ la ăla <R am vrut să intru>. să-i ia o tensiune↓ să-i dea o pastiluţă↓ să-i facă ceva# o apă şi-un zahăr↓ ceva. să-l întindă pe un scaun↓ pe o masă↓ pe o bancă↓ (*ibid.*: 31)

(181) maxim şase feliuţe de pâine subţire↓ eventual pâine pentru diabetici şi şi: pentru obezitate↓ ↓n-are voie d-aia↓ n-are voie d-aia↓ n-are prea voie să amestece nu ştiu ce cu nu ştiu ce (*ibid*.: 83)

(182) nu ştiu când pleacă. # # dacă-l văd mâine pe răzvan să-ţi dea un telefon ca să stabiliţi↑ (*ibid*.: 39)

Pentru comparaţie, am găsit o singură ocurenţă de DIL în secţiunea de interacţiune directă controlată (25 de texte) şi nicio ocurenţă în secţiunea de interacţiune mediată controlată (21 de texte).

Situaţiile de interacţiune dialogică directă liberă oferă, prin urmare, mai multe prilejuri pentru raportarea spuselor, iar DIL reprezintă o modalitate mai simplă şi mai eficientă de citare pentru vorbitorul de limbă medie. Raportorul pare că alege DIL deoarece acesta îl scuteşte de indicarea explicită şi repetată a sursei, în condiţiile în care aceasta apare în context sau în care indicarea precisă a emiţătorului raportat nu are importanţă:

(183) da. da' ăsta aşa a zis să vorbim că poate se ajunge mai uşor la primărie prin inspectorat↓ ştii↑ # să obţină ei fonduri europene şi să-i lăsăm eventual colaboratori sau:↓ ştii↑ (*ibid*.: 36)

Din acest punct de vedere, textele care ilustrează comunicarea orală urbană în care sunt implicaţi vorbitori adulţi instruiţi au un grad de redundanţă mai mic decât cele din antologiile de texte dialectale, în care secvenţele raportate abundă de glose de tip *zice el*. Acest fapt este însă şi una dintre sursele ambiguităţii secvenţelor implicate. În (183), de exemplu, segmentul subliniat poate trimite la discursul unui terţ sau poate fi reflecţia personală a locutorului pe marginea informaţiilor pe care le-a aflat dintr-un dialog anterior. Este adevărat că DIL în textele amintite este însoţit uneori de un verb declarativ, dar acesta apare în inciză (sau parentetic), la fel cum se întâmplă şi în naraţiunea ficţională:

(184) A: săru' mâna (către B) dosare plic↑ # de toate neamurile↓ cum îţi trebuie↑
B: cu clape↓ *au scris ei acolo* (*ibid*.: 133)

După cum arătam deja, cele mai multe exemple raportează spusele unui terţ care nu participă la conversaţie; cazurile în care secvenţele în DIL reiau enunţuri emise de interlocutor sunt rare în corpus. Explicaţia pentru ocurenţa mai puţin frecventă a unei secvenţe cu verb la pers. 1 care reia o replică a interlocutorului poate fi legată şi de potenţialul conflictual al acestora (ca în exemplul imaginat de Bally):

(185) B: că aveaţi dreptate <J nu vă supăraţi că vă spun chestia asta> <R să mai fac un copil>.
A: # E nu↓ da' da' vorbeam pentru copil şi pentru dumneavoastră în general (*ibid*.: 29-30)

Locutorul A care produce un enunţ precum „poate mai faceţi un copil" deschide o temă sensibilă; reluarea enunţului printr-o secvenţă în ecou (enunţiativă, exclamativă sau interogativă) arată că enunţul nu a fost trecut (sau că nu poate fi trecut) cu vederea şi transformă tema într-o problemă. După cum arată Ducrot (1984: 172-173), comentând exemplul imaginat de Bally, în secvenţe precum „sunt un imbecil" (sau „să mai fac un copil", marcat în (185) printr-un tempo mai rapid al vorbirii) se susţin puncte de vedere pe care locutorii acestor secvenţe

nu le împărtășesc. Secvența ecou este modalitatea cea mai potrivită pentru a găzdui această eterogenitate enunțiativă și pentru a pune în evidență această divergență. Sunt însă aceste secvențe ecou mostre de DIL? Monika Fludernik arată că o secvență ecou are puncte comune cu DIL (precum transpunerea persoanei), dar că există multe diferențe importante între acestea, care ne obligă să le considerăm fenomene distincte:

– DIL exclude prezența unui destinatar; în secvențele autentice de DIL, *tu* este menționat, nu întrebuințat; secvențele ecou funcționează însă ca replici adresate unui destinatar prezent, replici în care *tu* este folosit deictic;

– numai DIL poate fi însoțit de *narrative parentheticals* (paranteze ce conțin comentariile naratorului, inclusiv verbe declarative), nu și secvențele ecou;

– deși secvențele ecou se supun constrângerilor privind transpunerea persoanei, ele scapă transpunerii temporale (deoarece sunt replici realizate într-o situație de comunicare activă *in praesentia*);

– secvențele ecou au contexte pragmatice și modele intonaționale diferite. DIL oral este o modalitate de raportare a spuselor care atribuie un discurs interlocutorului sau unui terț; cu toate acestea, DIL nu exprimă niciodată iritare sau surpriză și nu solicită informații sau confirmări, acestea din urmă fiind scopuri pragmatice ale secvențelor ecou. De asemenea, modelele intonaționale particulare pentru DIL oral fie imită în întregime discursul pe care îl reprezintă, fie sunt marcate ironic, dar nu coincid niciodată cu tonul iritat sau surprins al secvențelor ecou, particularitate care constituie o consecință directă a faptului că scopul DIL în comunicarea orală este *raportarea*, și nu *interacțiunea*. Cea mai importantă trăsătură distinctivă a secvențelor ecou o constituie calitatea lor de ecou, faptul că sunt replici imediate la o mișcare anterioară a interlocutorului, adică exact tipul de utilizare din care DIL este exclus (Fludernik 2005: 168-171).

Calitatea de dispozitiv de raportare a DIL și posibilitatea ca acesta să fuzioneze cu *narrative parentheticals* (comentariile raportorului) este evidentă în acele exemple în care raportorul nu se mulțumește să redea spusele unui terț, ci simultan le și comentează, astfel încât uneori este ușor (ca în (186)), alteori, foarte dificil de spus

(ca în (187) – (189)) dacă avem a face cu mostre de DIL sau de DN sau unde se termină unul şi unde începe celălalt:

(186) B: (vorbeşte la telefon) bună ziua. vă rog↓ cu domnu' alexandru ionescu aş putea vorbi↑ a plecat↓ <R da↓ bine↓ mulţumesc frumos↓> <bună ziua.> (către A) *din nefericire* a pleca:t. (*ibid*.: 41)

(187) bărbati-miu nu ştie nici câţi ani are nici câţi ani am eu nici de câţi ani suntem căsătoriţi […] nu poate să reţină chestii de astea (*ibid*.: 84)

(188) fiindcă numai ieri erau complet tufliţi că:: trebuie s-o ia de la capăt (*ibid*.: 40)

(189) da. n-a vrut să mai vină. când m-a sunat bărbati-miu↓ intrase în casă şi se văita dă: burtă↓ că nu ştiu ce↓ <J mă↑ să nu fie apendicită să dau de alte belele> şi m-am dus la ea că nu m-am gândit că se plânge de burtă şi mai fă-i un ceai de mentă zic <R trebuie să fie că a mâncat pepene rece de la frigider> pă stomacu gol↓ şi s-ar putea de la asta să fie. şi# de unde# se certase↓ în afară că i-a fost puţintel rău↓ […] se certase p-afară cu copiii pesemne şi se plictisea↓ şi avea chef să vină la mă-sa la servici şi a găsit o metodă că-i rău copilului↓ şi s-a făcut că o doare burta ca să vină la mă-sa la servici (*ibid*.: 85-86)

Se verifică, astfel, observaţia făcută de Fludernik în legătură cu DIL oral:

„Dacă în limba vorbită există diferenţe în utilizarea DIL în comparaţie cu folosirea acestuia în textele literare, acestea constau în faptul că indicii subiectivităţii au fost integraţi în naraţiune, de la utilizarea interjecţiilor neprelucrate la jocul sugestiv cu lexicul şi stilul personajelor. În discursul oral, statutul limbii locutorului raportat nu este în centrul atenţiei. Ce este important este să fie redată esenţa enunţului raportat, într-o formă comprimată şi idiomatică." (Fludernik 2005: 421; subl. n.)

Exemplele de mai sus sugerează, aşadar, că în limba nondialectală şi nonpopulară, folosită în comunicarea orală de

vorbitori adulţi instruiţi din mediul urban, DIL apare relativ frecvent în interacţiunea dialogică directă liberă. El este însoţit (sau concurat) de secvenţe ecou, un dispozitiv al cărui scop este în primul rând unul interacţional, prin care locutorul scoate în evidenţă un punct de vedere susţinut imediat anterior de interlocutorul său, dar de care el însuşi se distanţează.

DIL în limba română populară

În limba română populară, propoziţiile interogative indirecte precedate de conjuncţia *că* pot păstra intonaţia specifică vorbirii directe (intonaţia interogativă apare însă cu mult mai des decât cea exclamativă). Magdalena Vulpe observă că prezenţa conjuncţiei *că* în calitate de conectiv (suplimentar) al interogativei indirecte pare să fie o condiţie *necesară* pentru păstrarea intonaţiei directe:

(190) Îi întreba că… le primeşte iertăciunea?/îi iartă?//zicea de două ori nu/şi-al treilea-i ierta// (TDM II: 100-101)

Prezenţa conjuncţiei *că* înaintea unei interogative indirecte nu este însă şi o condiţie *suficientă* pentru păstrarea intonaţiei, pentru că există şi exemple în care intonaţia interogativă nu apare:

(191) se văita mama din cînd în cînd/ […] că ce-are să facă

(192) muierea unchiului/ o zis că dacă aş lua-o pe nepoată-sa// (citate de Vulpe 1980: 100-101)

Există însă cazuri în care interogativele indirecte îşi păstrează intonaţia directă chiar şi în absenţa conjuncţiei *că*, atunci când depind de verbul *a vedea* „a verifica, a se informa", care în relatările la persoana 1 sg. „apare adeseori la plural, subliniindu-se astfel printr-o marcă formală schimbarea semantică (cu consecinţe de regim sintactic)" (*ibid*.: 100):

(193) Şi mi-am aruncat ochii-n deal/să văd/vine ea devale? (TDM I: 179, citat de Dascălu 1987: 232)

(194) Măi nea Gheorghe/hai cu mine p-aici pă Izvoarele/să vedem nu găsim noi ceva? (TDM II: 258, citat de Dascălu 1987: 232)

Laurenţia Dascălu semnalează şi exemple în care interogative indirecte (parţiale) fără *că* apar după verbe declarative ca *a se uita* („a se întreba") şi *a auzi*:

(195) Ne-am uitat toţi la el//ţin minte cît oi trăi!//ce i-o face? ne uitam că ce i-o face// (TDM II: 433, citat de Dascălu 1987: 233)

(196) Noi pă drum/pă colea/pă colea/s-auzim ce strigă băieţii?// (TDM II: 131, citat de Dascălu 1987: 233)

Încercând să răspundă la întrebarea dacă interogativele din aceste ultime exemple sunt juxtapuse sau subordonate, Vulpe consideră că în favoarea juxtapunerii pot fi invocate lipsa conectivului şi intonaţia directă, iar în favoarea subordonării, natura verbului precedent (verb tranzitiv „insuficient", care cere o complinire) şi schimbarea persoanei verbului şi a pronumelui.

Limba populară ne oferă deci aceste trei tipuri de exemple care se apropie de DIL: al interogativelor indirecte care îşi păstrează intonaţia originară, al interogativelor indirecte care sunt redate cu intonaţie exclamativă şi, în sfârşit, al celor care se dispensează de conjuncţie, păstrând intact conturul intonaţional interogativ.

La fel ca şi în limba vorbită nondialectală şi nonpopulară, DIL poate apărea însă ori de câte ori povestitorul empatizează cu personajul său, aşa cum se întâmplă frecvent în povestirea factuală, ca în următorul exemplu:

(197) Sîmbătă să gătea dă nuntă, dă sîmbătă sara, trebuia să trîmeată dâ la…dâ la fată, să trîmeată la ginere cîţva oameni cu căruţăle atunĉa, ierea dămult. Să viie cu lăutari-ŋcoaĉ. (TDO: 406)

Aici, ultimul enunţ este în DIL, deoarece, pe de o parte el transpune prin conjunctiv un (posibil) imperativ din discursul personajului, comutând, de asemenea, persoana acestui verb (de la a 2-a la a 3-a), iar pe de alta, păstrează verbul deictic *a veni* şi adverbul deictic *încoace*, ambele fiind repere ce nu pot fi înţelese decât din

punctul de vedere al centrului deictic al emiţătorului raportat.

De asemenea, DIL poate apărea în contexte specifice limbii române populare. Limba vorbită (în varianta ei populară) foloseşte, de pildă, pentru semnalarea eterogenităţii enunţiative verbe pseudo-declarative (verbe de mişcare ce îşi asumă, într-un anumit *pattern* retoric, rolul de verbe declarative). În exemplele care urmează, ocurenţele acestor verbe semnalează un discurs străin, redat în DIL:

(198) nevastă-sa omulu-ăluea…*mă pomines*zcu ea c-o pătură şî c-o pernă/să mi-o dea mie/că să stau cu el în tindă//„doamne fereşte !" zî/z„păi an_stătut io cu ĉineva [!] ca s [ɛ] cezam eo să mă culzcu ăsta aijzla dumneata ?" [!]// (TDM III: 86)

(199) o muieri spuńe că…să pun śenuşă [k] asta…spuzâ caldă//una *vińe*…să pun tărîţi calđi//una *vińe*/să fac feşćilă la ureke// (PF: 10)

(200) Într-o dimineaţă *mă scoală* baba, încă ci zic iău di diminjeaţă? niţăl trecusi di cîn cîntasi cucoşii-ntăia oară, să mă duc, să-i aduc paie, să bagi în sobă […] (GN: 266)

(201) *s-o pus jos* cî-i bonlav!//sarăzierazsară/uamińi-o plecat acasî//… iel uo spus cî ii rău/cîziizrău…/şî-i bõlnavu!// (MB 1: 103)

(202) şîzne-am pominit într-o zi c-*a vinit*/…că-l doare un piĉor//„aoleo piĉoru!"// (TDM III: 943)

(203) cămzplec îm *iese-ŋzcale*/că dă ĉe mă dugzla comisariiat/„păi mă duc/ca să fac şizio dreptatea" zic „că/între noi nu ne putem împăca/să vedem mai dăparte"// (TDM III: 480)

După cum se poate vedea din ultimele fragmente, am inclus printre exemplele de DIL din limba populară şi pe cele care păstrează conjuncţia. Aceasta nu mai are aici funcţia de subordonare (şi prin urmare nu trebuie să îi subînţelegem un verb *dicendi*), ci are doar valoare pragmatică (este un vehicul pentru atitudinea locutorului raportor faţă de secvenţa raportată), actualizând una dintre formele posibile ale DIL (ca în *Dacă am noutăţi! Păi de unde să am?*).

Există DIL în literatura română veche?

Mihaela Mancaş încearcă, în Mancaş 1972, să răspundă la întrebarea dacă există secvenţe de SIL în literatura română veche. Exemplele pe care autoarea le consideră forme certe de SIL în literatura secolelor XVII-XVIII sunt propoziţiile interogative indirecte în care intonaţia se poate presupune şi pe baza altor particularităţi, sintactice sau lexicale, în afară de elementul introductiv (şi care pot fi topica auxiliarului, cuvintele interogative sau topica propoziţiei). Caracteristicile acestei perioade ar fi numărul redus de exemple şi „imprecizia, din punct de vedere formal, a exprimării în stil indirect liber; foarte multe exemple sunt incerte, deoarece se încadrează într-un tip special de SIL, neidentificabil prin particularităţi de expresie clare, ci exclusiv prin context." (Mancaş 1972: 63) Autoarea consideră că SIL presupune „cu obligativitate unitatea stilistică a textului în care apare; fără această unitate, stilul indirect liber ca procedeu nu poate fi identificat într-un fragment narativ." (*ibid*.: 55)

Precizând, înainte de toate, că prin DIL înţelegem o modalitate de reprezentare care nu este doar un *procedeu* literar, încercăm, în această secţiune, să formulăm câteva observaţii în legătură cu exemple de DIL extrase din literatura perioadei amintite.

În unele texte româneşti de limbă veche (precum şi în lucrări a căror sursă de inspiraţie este literatura populară şi sapienţială, ca de pildă în *Povestea vorbii*) găsim o specie de discurs raportat pe care o putem considera o formă de DIL şi care pare a prelua şi rafina modelul popular al discursului indirect intonat direct (DIID).

Naratorul din textele de limbă română veche are la dispoziţie două modalităţi de redare a interogativelor indirecte: unul dintre acestea este cel obişnuit, care utilizează *dacă* (sau *de*), pentru raportarea interogativelor totale, şi adverbe sau pronume relative, pentru cele parţiale:

(204) […] pre Lup de faţă chemară şi de ieste filosof îl întrebară. (*Istoria ieroglifică*, Cantemir 2003: 451)

(205) Căci odănăoară un împărat mare întrebând pre Dioghenis ce poftéşte să-i dăruiască, i-au răspuns să-i dea ce nu-i poate

lua […] (*ibid*.: 453)

Celălalt mod, de care suntem interesaţi aici, păstrează în DI intonaţia interogativei originare, dar nu foloseşte niciodată *că*, aşa cum am văzut că se întâmplă de obicei în DIID din româna populară, indiferent dacă redă interogative totale sau parţiale:

(206) […] iar daca au venit Moldovénul de unde au fost, el ş-au găsit moşiia înpresurată şi arată şi cosită de Stănilă, deć Moldovénul au apucat vărtos pre Stănilă: în ce chip i-au întrat în moşie? (*Istoria unui proces*, Hasdeu 1983 I: 111; text datat 1591)

(207) Deciia Ştefan vodă strâns-au boierii ţării şi mari şi mici şi altă curte măruntă dimpreună cu mitropolitul Theoctistu şi cu mulţi călugări, la locul ce să chiamă Direptatea şi i-au intrebatu pre toţi: este-le cu voie tuturor să le fie domnu? (*Letopiseţul Ţării Moldovei*, Ureche 2007: 111)

(208) Văzându acéste cuvinte Vişnoveţschii şi adeverinţa boierilor de ţară, au intrebat sfat de Pisatcenschii porușnicul său, cum va face, aştepta-va şi pre Laschii au ba, că boierii cei de ţară îl poftescu. (*ibid*.: 225)

(209) Şi aşe, Struţocămila în mijlocul theatrului chemară. Căriia întrebarea pentru sine înainte-i pusără: „Şi ce? Şi cine ieste?" o întrebară. (*Istoria ieroglifică*, Cantemir 2003: 444)

(210) Şi-i aduse înnaintea lui şi începu a-i mustra, pentru căci fac aşa, de au vrut să-l ficlenească şi să-l pârască la vizirul: „ce rău le-au făcut? Au nu i-au boerit cu mari boierii, au nu i-au miluit cu mile mari?" (*Anonimul Bălenilor*, în *Cronicari munteni* 2004: 354)

(211) […] au chiemat pe armaşul, de l-au întrebat: trăesc au omorâtu-i-au? şi zicând că nu i-a omorât, i-au slobozit, pentru voea lui Constantin vodă. (*ibid.*: 337)

În exemplele (207)-(211), DIL este obţinut prin rafinarea DIID popular: conjuncţia *că* a fost eliminată (elementul cu rol de

introducere a discursului citat este acum pauza, marcată grafic prin două puncte sau prin virgulă), iar DIL este semnalat prin echivalarea deicticelor*:*

(211a) L-a întrebat pe armaş: „Trăiesc sau i-ai omorât?" (DD)
(211b) L-a întrebat pe armaş că trăiesc sau i-a omorât? (DIID)
(211c) L-a întrebat pe armaş: Trăiesc sau i-a omorât? (DIL medieval)
(211d) L-a întrebat pe armaş dacă trăiau sau îi omorâse. (DI)
(211e) Trăiesc sau i-a omorât/Trăiau sau îi omorâse? (DIL modern)

Acest model este extins apoi şi pentru redarea enunţurilor exclamative, ca în exemplele care urmează:

(212) Ce acesta sfat n-au priimitŭ Jolcovschii hatmanul, ce să hie dzis, mai bine să vadză veştile cum sintŭ, decât să le audză de la alţii. (*Letopiseţul Ţărîi Moldovei*, Costin 1961: 56)

(213) În vremile acestui Ştefan vodă din Ţara Românească, iar lui Pătru vodă din ţara Moldovei viindu-i de la înpărăţie poruncă să dea o sumă de bani mare, el n-a vrut să dea, să facă obiceiu (măcar că boiarii moldoveni, pentru dragostea lui, pohtiea să dea, dar n-a priimit) ci au zis: decât va lua blestemul ţării, mai bine se va lipsi de domnie. (*Anonimul Bălenilor*, în *Cronicari munteni* 2004: 297)

(214) […] şi în multă vréme creştinii zicea: doar se vor potoli turcii de asupră-le; iar ei mai mult rău făcea. (*Anonimul Cantacuzinesc*, în *Cronicari munteni* 2004: 133)

Segmentul în DIL păstrează *intonaţia exclamativă* şi *topica enunţului originar*, ceea ce îi permite să transmită nealterată forţa ilocuţionară a acestuia, aspect care s-ar pierde dacă enunţul originar ar fi transformat în DI propriu-zis. Să comparăm segmentele (reconstituite):

(214a) ziceau: „doar se vor potoli turcii de asupră-ne!” (DD)

(214b) ziceau: doar se vor potoli turcii de asupră-le (DIL medieval)

(214c) nădăjduiau că turcii nu îi vor mai asupri (DI)

(214d) dacă turcii nu i-ar mai asupri! (DIL modern)

Observăm că în (214) naratorul nu redă enunţul originar în DD, ca în (214a), fapt care ar lăsa să se audă deplin vocea locutorului raportat, dar nici nu face drumul până la capăt, spre un DI care să fi procesat în mai mare măsură elementele enunţului originar, ca în (214c); în acelaşi timp, deşi reţine în montaj adverbul *doar* şi intonaţia exclamativă a acestuia, ca în (214b), nu interiorizează punctul de vedere al locutorului raportat, cum s-ar fi întâmplat dacă întregul ansamblu ar fi fost în DIL modern, ca în (214d), unde discursul nu este doar raportat, ci se reflectă în conştiinţa personajului.

DIID păstrează din enunţul originar perspectiva pragmatică a locutorului acestuia, fapt vizibil dacă vom compara DD/DIID şi DI/DIL din punctul de vedere al modului în care are loc *jocul timpurilor verbale* în fiecare dintre aceste cupluri. În

(215) […] Cât sări-mpăratul şi împărăteasa
Alerg într-un suflet şi intrând îndată
Găsesc pe mireasa de tot leşinată.
Pe ginere-ntreabă: ce este pricina?
Pentru ce o bate? să-i arate vina. (*Fabule şi istorioare*, Pann 1963, vol.1: 460)

secvenţele în DIID se deosebesc de unele în DD prin faptul în primele apar mărci delocutive (pers. a 3-a a pronumelor şi a formelor verbale, care indică persoana citată), în timp ce în DD ar apărea mărci locutive (pers. 1 şi a 2-a, care indică locutorul şi interlocutorul, imperativul):

(215a) „Care este pricina? Pentru ce o baţi? Arată-mi

vina!” (DD)

În DI şi DIL, perspectiva pragmatică a locutorului originar este împinsă într-un plan secund, cea care obţine întâietate este perspectiva raportorului, iar timpurile verbale sunt modificate în consecinţă: perfectul simplu pentru discursul citant, imperfectul, mai mult ca perfectul şi conjunctivul (în locul imperativului), pentru discursul citat:

(215b) Îl întrebă care era pricina pentru care o bate/bătea şi îl rugă să îi arate vina. (DI)
(215c) Care era pricina pentru care o bate/bătea? Să-i arate vina! (DIL)

După cum se poate vedea, DIID reţine din Do timpurile verbale ale indicativului, la fel ca şi DD, dar înlocuieşte imperativul prin conjunctiv, aşa cum procedează DI şi DIL.

Modelele de DIL discutate aici au prin urmare un *pattern* (preluat din limba populară) care le face uşor de detectat şi de recunoscut, ceea ce înseamnă că nu depind exclusiv de context. Tiparul evidenţiat este ancorat în context prin verbe declarative (*au zis*: DIL, *zicea*: DIL, *l-au întrebat*: DIL), dar lipsa conjuncţiei, conturul intonaţional interogativ sau exclamativ, topica verbelor auxiliare, topica propoziţiei, ocurenţa unor adverbe interogative (precum *au*) califică în mod clar toate exemplele de mai sus drept varietăţi ale DIL. Existenţa unui *pattern* bine conturat exclude discutarea acestor exemple din punctul de vedere al numărului de ocurenţe (mai redus sau mai abundent), acesta fiind doar un tip de raportare pe care scriitorul îl are la îndemână şi îl utilizează ori de câte ori consideră necesar.

DIID din limba populară şi DIL din textele literare vechi (care pare să continue modelul popular, ca procedeu de redare a interogativelor, dar şi să îl depăşească) sunt două specii de raportare indirectă care funcţionează ca forme libere, fără a avea însă caracteristicile definitorii ale DIL modern, cu care primul a fost comparat. Acestea sunt forme de redare a spuselor care populează spaţiul dintre DD şi DI propriu-zis, fiind exemple prin care poate fi susţinută ideea unui continuum al modalităţilor DR.

***

Aplicaţie. I.L. Caragiale, *În vreme de război*

Nuvela *În vreme de război* este construită în întregime după principiul inducerii în eroare şi al farsei. Aici, mecanismele farselor pe care ni le joacă naratorul şi pe care şi le joacă personajele devin modalităţi de generare a naraţiunii, iar funcţia de narare pare că este separată de funcţia de regie a naratorului, cea din urmă controlând-o pe prima.

Există mai multe tipuri de strategii ale inducerii în eroare. Una dintre ele are legătură cu credibilitatea surselor, alt tip de strategii priveşte inventarea de piste false. Cititorul se găseşte prins în acest labirint de oglinzi, în care efortul de găsire a ieşirii angrenează un efort de interpretare; nu în ultimul rând, interpretarea priveşte evaluarea unor secvenţe aflate (sau nu) în DIL, iar evaluarea acestora depinde de stabilirea unui context naratorial într-o naraţiune cu mai mulţi naratori (sau cu un narator proteic).

Partea întâi a nuvelei conţine două versiuni complet diferite asupra faptelor narate. Una dintre acestea, care are întâietate în ordinea narativă, este realizată în întregime din informaţii colportate, cărora suntem încurajaţi să le dăm credit şi care exclud posibilitatea ca părintele Iancu Georgescu să fie capul bandei de tâlhari, deşi elemente care sugerează această ipoteză apar în prima parte a nuvelei şi sunt detectabile mai ales la a doua lectură. Credibilitatea sursei care narează acest început vine din faptul că informaţiile se bazează pe dovezi verificabile („în timp de un an şi jumătate, cumpărase două sfori de moşie, ridicase un han şi o pereche de case de piatră; vite multe, oi, cinci cai"), pe credinţa (scontată) a cititorului că informaţiile sunt valide dacă provin din mai multe surse (există diferite elemente care sugerează circulaţia orală a ştirilor: *se zice, toată lumea credea că, bietul om a povestit, nu se putea şti*), pe faptul că suntem tentaţi să ne implicăm afectiv în povestire şi să fim alături de naratorul empatic, care spune o poveste ce abundă în substantive şi adjective calificative („a făcut *prostia* să rămână singur", „*bietul* om", „a făcut *neghiobia* să ţipe", „călcare *spăimântătoare*", „*norocul* bătrânei" etc.).

Este tot acest început în DIL? Mulţimea şi frecvenţa elementelor

citate mai sus, care sunt mărci ale subiectivităţii, ar indica faptul că ne aflăm, la nivel textual, în prezenţa unui discurs indirect liber. De fapt, toată partea de început a nuvelei (care poate funcţiona ca o poveste în sine) contează mai mult decât un DIL, caracterul de DIL al acesteia este secundar. Să observăm, mai întâi, că naratorul părţii întâi a nuvelei este în posesia unui set de informaţii acumulate treptat (el are o istorie personală): activitatea cetei de tâlhari începe acum „doi ani de zile", preotul îşi măreşte averea „în timp de un an şi jumătate", aşa încât acest fapt atrage privirile tâlharilor care îl calcă „acum în urmă", pentru ca ultima lovitură a bandei să fie dată după „nici două săptămâni". Portretul naratorului pare a fi acela al unui personaj avid de informaţii şi de detalii, sursa acestora fiind colportajul, iar modul în care ele ne sunt oferite este încărcat de subiectivitate şi de empatie cu victimele. Acest narator este un membru oarecare al colectivităţii (MOC), cu orizont intelectual şi competenţă lingvistică limitate şi care ni se adresează printr-un discurs marcat oral: prin urmare, ceea ce este important aici este faptul că tot acest început are trăsături de *skaz*. Începutul nuvelei propune o primă versiune a poveştii pe care urmează să o citim, iar calitatea de skaz a acestei versiuni (manifestată prin faptul că trimite *simultan* la faptele narate, cât şi la un mod particular de expunere a acestora) este evidentă.

Acest skaz nu are însă doar rol de intermediere a naraţiunii: el conţine normele argumentative, de evaluare şi de comportament în vigoare în nuvelă, la care cititorul va raporta acţiunile, spusele, gândurile şi percepţiile personajelor. Stabilirea ansamblului de norme valabile pentru colectivitatea din *În vreme de război* este esenţială, deoarece în funcţie de aceste norme putem înţelege ironia naratorială şi vocea dublă pe care aceasta o implică, dar şi multe secvenţe de DIL sau de DIL embrionar. Versiunea în skaz a poveştii are deci rolul principal de intermediere a naraţiunii şi conţine totodată codul de comportament în vigoare în lumea narată; în plus, ea propune vocea unui narator subiectiv, necreditabil, care are un dublu rol, oarecum paradoxal.

În primul rând, compararea datelor oferite de naratorul delegat cu cele furnizate de naratorul principal creează un anumit orizont de aşteptare. Misiunea naratorului MOC se termină la intrarea preotului în han, când lasă locul naratorului omniscient, pentru că scena care urmează (destăinuirea preotului) presupune un acces neîngrădit la

informaţiile narative. În acest moment, cititorul trebuie să confrunte informaţiile pe care le-a primit deja cu cele oferite de destăinuirea părintelui Iancu, să actualizeze şi rectifice aceste date, iar naratorul principal să îşi reintre în drepturi. Cititorul identifică în acest moment MOC cu un narator necreditabil şi povestea sa ca fiind generatoare de piste false. Prin urmare, atunci când MOC revine şi narează începutul părţii a treia a nuvelei (care pregăteşte întoarcerea fratelui rătăcitor, dar pe care MOC se străduieşte să o prezinte ca imposibilă), tensiunea narativă creşte, pentru că acum înşelarea orizontului de aşteptare al cititorului este previzibilă şi aşteptată:

(216) Era o sloată nemaipomenită: ploaie, zăpadă, măzărică şi vânt vrăjmaş, de nu mai ştia vita cum să se-ntoarcă să poată răsufla. Deşi aproape de nămiez, în tot satul era astâmpăr desăvârşit ca-n puterea nopţii; ba nici glas de câine nu se mai auzea – cine ştie în ce adăposturi se odihneau paznicii curţilor! Drumul parcă era pustiu: care om cuminte să-nfrunte aşa tărie de vreme? Pe la toacă, s-a hotărât vântul să bată numai dintr-o parte; ploaia a contenit; a-nceput ninsoarea mărunţică şi deasă, şi s-a pornit crivăţul s-o vârtejască. Aşa vreme ţine trei zile şi trei nopţi: halal de cine n-are nici pentru vatră, nici pentru căldare! (*În vreme de război*, Caragiale 2000: 1136)

În al doilea rând, deşi multe dintre elementele care, la începutul nuvelei, indicau subiectivitatea şi empatia naratorului MOC au dispărut, descrierea de aici este însoţită de comentarii („care om cuminte să-nfrunte aşa tărie de vreme?”) care pregătesc un transfer al punctului de vedere de la narator la personaj şi al căror obiectiv este să motiveze următoarele mişcări ale acestuia din urmă. Naratorul acestei puneri în scenă meteorologice (care împrumută vocea unui povestitor popular ce narează o călătorie nocturnă în satul vecin pe o vreme potrivnică şi care face parte din aceeaşi familie cu naratorul avid de noutăţi de la începutul primei părţi) pregăteşte intrarea naratorului empatic, care vorbeşte la pers. I, a II-a şi a III-a cu sens general, din fragmentul imediat următor:

(217) Singur la tarabă *ce să facă* omul? Mai *bea* un rachiu, mai *morfoleşte* un covrig uscat şi *se gândeşte* mai la una, mai la alta. Dar e frig în prăvălie. Mai *înţeleg* să se canonească negustorul când *ştie*

pentru ce; dar aşa, degeaba! Pe aşa vreme e de prisos *să mai aştepţi* muşterii. (*ibid*.: 1136)

(Vom reveni asupra acestui fragment, pentru a comenta efectele utilizării conectorului *dar* din „Dar e frig în prăvălie" într-un context care utilizează prezentul gnomic.)

Părţile narative care imită skazul (din partea întâi şi din partea a treia ale nuvelei) cumulează aşadar următoarele roluri: intermediază naraţiunea (propunând o versiune a poveştii), stabileşte ansamblul de norme în legătură cu care vor fi evaluate acţiunile personajelor, creează un orizont de aşteptare pe care îl înşală şi mediază apropierea de personaj.

Nuvela de care ne ocupăm conţine cel puţin două puncte „vamale", în care are loc actualizarea informaţiilor naratoriale (în primul, aflăm că preotul este şeful bandei de tâlhari, în cel de-al doilea, că acesta nu a murit), momente în care are loc şi evaluarea surselor de la care acestea provin. Una dintre sursele generatoare de piste false sunt diverşii membri ai colectivităţii cărora naratorul principal le deleagă temporar sarcina de a spune povestea, cealaltă este preotul-tâlhar-soldat, Iancu Georgescu (autorul scrisorii prin care îşi anunţa moartea). Trecerea prin punctele de control informaţional este gestionată de un narator omniscient şi creditabil, iar informaţiile furnizate de el ar trebui să fie canavaua ultimă pe care este proiectat acest spectacol de măşti şi aparenţe (cititorul este în căutarea discursului naratorului principal, deoarece acesta constituie şi contextul prin opoziţie cu care evaluează calitatea de DIL a anumitor secvenţe). Vocea acestui narator omniscient este detectabilă în indicaţiile scenice („preotul intră în cârciumă, tocmai când d. Stavrache se pregătea să închiză", „d. Stavrache, urmat de fetiţă, trece-n prăvălie") sau în informaţiile colaterale care apar între paranteze: („bătrâna, după ce zăcuse de inimă-rea vreo câteva săptămâni, murise, dimineaţa, la 28 noiemvrie"), iar frecvenţa intervenţiilor lui creşte în partea finală a nuvelei, unde pasaje întregi nu conţin decât discurs naratorial neutru:

(218) Hangiul deschise gura mare să spună ceva, dar gura fără să mai scoată un sunet nu se mai putu închide; ochii clipiră de câteva ori foarte iute şi apoi rămaseră mari, privind ţintă, peste înfăţişarea

aceea, în depărtări neînchipuite; mâinile voiră să se ridice, dar căzură ţepene de-a lungul trupului, care se-ntinse-n sus, nălţându-şi gâtul afară din umeri, ca şi cum o putere nevăzută l-ar fi tras de păr vrând să-l desprindă de la pământ, unde parcă era înşurupat... Dar după acest moment dintâi, trupul se înfundă repede mai jos chiar decât fusese, apăsându-şi gâtul în umeri, ca şi cum puterea nevăzută îl scăpase de păr, mâinile se ridicară şi-ncepură să frământe sec din degete; ochii-şi întoarseră privirile din adânci depărtări de-afară afundându-le treptat înăuntrul bolţii capului, în alte depărtări mai adânci poate; gura se-nchise şi fălcile se-ncleştară. (*ibid*.: 1140)

Cititorul este nevoit să facă aşadar până la finalul nuvelei mişcări succesive de construire a contextului şi de recuperare a unei voci reper, care se dovedeşte a fi însă pluriformă şi evanescentă. Naraţiunea sobră din finalul nuvelei constituie context şi referinţă pentru formele DIL de pe parcursul acesteia, iar în comparaţie cu aceste două modalităţi de narare, skazul deja menţionat apare ca *supramarcat*. Manifestările DIL trebuie raportate prin urmare la un dublu context naratorial: atât la cel obiectiv şi neutru din finalul nuvelei, cât şi la cel suprasaturat de subiectivitate de la începutul acesteia.

Această observaţie este esenţială, deoarece contează, după cum spuneam, pentru evaluarea posibilelor secvenţe în DIL. Iată în acest sens un exemplu care exploatează un procedeu de structurare a conversaţiei specific limbii populare – întrebarea „în oglindă" (sau „în ecou"):

(219) Ce avea preotul pe suflet? Ce să aibă? Lucru greu de-nţeles, firește; aşa de greu că d. Stavrache, mai întâi, nici n-a voit să crează. (*ibid*.: 1126)

În (219), primele două secvenţe nu sunt reprezentarea în DIL a unui schimb de replici între hangiu şi preot (– *Ce ai? – Ce să am?*) şi nici un dialog mimat între narator şi cititor (– *Vă întrebaţi, desigur, ce avea preotul pe suflet? – Ce să aibă?*), ci pur şi simplu un mod de a nara în care dialogul ce conţine întrebarea în ecou a fost absorbit şi a devenit o tehnică de realizare a suspansului.

Ierarhia naratorilor care intermediază povestea din *În vreme de*

război include aşadar naratorul cu funcţia de regie, naratorul MOC naiv din prima parte a nuvelei, naratorul care descrie vremea începutului de iarnă din partea a treia, naratorul gnomic, plin de empatie („Singur la tarabă ce să facă omul?"); ei nu sunt însă singurii. În nuvelă apar segmente pe care se pare că nu şi le asumă nimeni, aşa cum este următorul:

(220) Către seară se întorcea acasă, călare pe buiestraşul lui, popa Iancu. Şi calul şi omul erau zdrobiţi de umblet. De trei zile popa alergase după daraveri de negustorie – vindea vite şi cumpăra porci. Pe unde umblase n-aflase nimica de prinderea tâlharilor. (*ibid*.: 1125)

Comparând partea de început a nuvelei cu secvenţa ce conţine destăinuirea preotului, putem observa că în prima naratorul MOC relatează fapte anterioare şi petrecute în exterior (în exteriorul satului sau în exteriorul hanului), în timp ce scena spovedaniei ţine de momentul „prezent" al naraţiunii (fapt evidenţiat şi de timpurile verbale: toată partea de început este dominată de verbe la mai mult ca perfect şi la perfect compus, în timp ce perfectul simplu apare odată cu intrarea preotului în han: „Preotul *intră* în cârciumă, tocmai când d. Stavrache se pregătea să închiză.") Odată ce intrăm în posesia noilor informaţii, suntem avertizaţi că ar trebui să avem un anumit orizont de aşteptare, exteriorul fiind o sursă de informaţii necreditabilă sau care necesită verificare, în timp ce în interior au loc destăinuirile şi actualizarea informaţiilor (precum şi visele premonitorii). Înainte ca preotul să-şi viziteze fratele, el trece însă pe acasă, iar secvenţa (220) surprinde exact acest moment, cu puţin înainte de intrarea părintelui Iancu în propria casă. Ne aflăm la graniţa dintre exterior şi interior. Cine îşi asumă responsabilitatea pentru segmentul subliniat?

Fragmentul „Pe unde umblase n-aflase nimica de prinderea tâlharilor" nu este, aşa cum ar putea să pară, o secvenţă de DIL, statut pe care l-ar obţine cu certitudine dacă ar fi precedat de „Maică-sa îl aştepta cu masa", care ar fi creat un context minimal pentru apariţia unei secvenţe în DIL, aşa cum se întâmplă cu „fiul n-avea poftă de mâncare; îi era degrabă să meargă la neica Stavrache", deoarece succesiunea

(221) Pe unde umblase n-aflase nimica de prinderea tâlharilor.

Maică-sa îl aştepta cu masa; fiul n-avea poftă de mâncare. (*ibid*.: 1125)

califică segmentul subliniat în alt mod decât o face succesiunea

(221a) Maică-sa îl aştepta cu masa; fiul n-avea poftă de mâncare. Pe unde umblase n-aflase nimica de prinderea tâlharilor.

deoarece introduce un personaj care oferă şi care aşteaptă informaţii.

În al doilea rând, în secvenţa subliniată apare termenul *tâlhari*, care marchează în mod clar un discurs naratorial, şi nu unul aparţinând personajului, pentru care, după cum vom afla imediat, membrii bandei sunt *băieţii*. Dar despre ce fel de discurs naratorial vorbim? Nu este un discurs care să aparţină naratorului din prima parte a nuvelei: MOC nu poate avea informaţii din sursă directă, deoarece nu l-a putut însoţi pe părintele Iancu astfel încât să ştie că avusese de rezolvat „daraveri de negustorie" sau că acesta „n-aflase nimica de prinderea tâlharilor". Rămâne prin urmare ca secvenţa să fie pusă pe seama naratorului principal. Atunci trebuie să acceptăm că acesta ne induce în eroare în mod deliberat şi că, prin urmare, nu trebuie creditat necondiţionat, aşa cum ne-a obişnuit convenţia naratorului omniscient. Sau am putea emite ipoteza unei instanţe narative care a scăpat controlului naratorului principal. Cititorul trebuie să decidă de fiecare dată care este criteriul după care acordă sau nu credibilitate unei anumite secvenţe, iar acest criteriu se schimbă odată cu schimbarea de registru şi de voce narativă, ca aici, unde se trece de la discursul MOC la discursul naratorial presupus omniscient şi distant („Preotul intră în cârciumă, tocmai când d. Stavrache se pregătea să închiză."), iar apoi la discursul personajelor. Ajungând la secvenţa subliniată în (220), cititorul se vede însă pus în dificultate când trebuie să hotărască în care dintre aceste trei compartimente trebuie să o plaseze.

Cauza acestei dificultăţi este faptul că naratorul este înainte de toate un manipulator de discursuri şi de puncte de vedere, el se insinuează în discursul fiecărui personaj şi aderă la punctul de vedere al acestuia, pentru a se distanţa apoi de acesta prin ironie. Discursul naratorial amestecă *vocile*, dând naştere unor cuvinte *bivocale* – părintele Iancu este „nenorocit" şi în discursul naratorial („Şi

nenorocitul îşi povesti din fir în păr toate isprăvile."), hangiul este „neica" Stavrache nu numai în raport cu fratele său, ci şi în raport cu cititorul („neica Stavrache a recunoscut slova"); el amestecă *punctele de vedere* – din prima scrisoare, trimisă de pe front, aflăm că „fugarul era înaintea Plevnei", enunţ în care indicaţia de locaţie îi aparţine expeditorului, iar calificativul îi aparţine destinatarului; în sfârşit, el amestecă *planurile* – când avocatul îl asigură pe Stavrache că situaţia juridică a averii acestuia este limpede, el adaugă: „Numai unul singur pe lume te-ar putea călca". Stavrache nu poate aduce ca probă cea de-a doua scrisoare pe care a primit-o şi care certifică moartea lui Iancu Georgescu, iar avocatul se simte dator să admită şi posibilitatea întoarcerii acestuia; dar ce motiv ar avea avocatul să folosească termenul subliniat şi nu pe oricare altul? *A călca* este polisemantic, dar aici sunt actualizate simultan două dintre sensurile lui („a vizita" şi „a jefui"), ceea ce îl face ambiguu, deci apt pentru o încărcătură ironică, având în vedere contextul mai amplu al povestirii şi faptul că unul dintre subiectele acesteia este activitatea unei bande de tâlhari (*călcările* făcute de aceasta), al cărei cap este chiar părintele Iancu. Avocatul nu cunoaşte însă această informaţie cheie, care i-ar permite să fie ironic în mod deliberat; lui îi aparţine doar gluma (nereuşită), pe când premoniţia şi ironia sunt ale naratorului. Iar Stavrache nu înţelege nici măcar „spiritul" avocatului, dovadă fiind răspunsul lui, care vizează numai unul dintre sensurile verbului: „Aş, nu mai poate călca, săracu!". Tot aşa, în:

(222) Primarul mai ştia, tot din izvor oficial, că voluntarii au să fie liberaţi zilele acestea spre a se-ntoarce pe la căminuri, fiindcă războiul s-a sfârşit.

– Dar… întrebă distras d. Stavrache, ce s-o mai fi făcut cu tâlharii prinşi astă-primăvară? (*ibid*.: 1130)

adjectivul „distras" este ambiguu şi polifonic: cine remarcă faptul că d. Stavrache este *distras* atunci când întreabă, naratorul sau primarul? Stavrache pune o întrebare de al cărei răspuns este interesat în cel mai înalt grad pentru a-şi rezolva în mod satisfăcător „clădirea de ipoteze", iar aerul distrat nu este decât o mască, la care naratorul face trimitere ironic în discursul citant, părând să îi acorde o semnificaţie secundară; observaţia şi punctul de vedere pe care îl

conţine pot să aparţină însă la fel de bine şi primarului, care, ca şi avocatul, nu are acces la informaţii esenţiale şi care nu poate interpreta corect aerul distrat al hangiului, aşa cum numai cititorul are privilegiul de a o face.

Stabilirea calităţii de DIL a unor secvenţe depinde aşadar de stabilirea contextului pe care acestea sunt proiectate, iar acest lucru nu este tocmai simplu într-o naraţiune al cărui narator este plurivocal şi plurimorf. Pare, de aceea, că Sophie Marnette are dreptate atunci când remarcă:

„Noţiunea de «context» este dificil de definit, dar ea grupează cunoştinţele noastre despre evenimentele trecute. […] Am putea include aici, de asemenea, modul în care naratorul se prezintă şi, într-un mod mai general, exigenţele de gen căruia îi aparţine textul pe care îl citim. De exemplu, dacă naratorul textului este perceput ca fiind impersonal şi neutru, vom avea de la început tendinţa de a considera în DIL un enunţ care conţine o judecată de valoare. Bineînţeles, este vorba aici despre un cerc vicios, deoarece secvenţele în DIL influenţează modul în care îl percepem pe narator." (Marnette 1996: 46)

Identificarea secvenţelor în DIL poate fi facilitată de faptul că există anumite modele de organizare textuală în care acestea pot apărea. De exemplu, atunci când DIL aduce informaţii noi, sursa acestora trebuie identificată în context; ea se poate afla în pasajul imediat anterior:

(223) În adevăr, sunt vreo douăzeci de voluntari tineri, claie peste grămadă în câteva trăsuri, conduşi de un ofiţer şi doi sergenţi rezervişti către Dunăre – la război. Poposesc două-trei ceasuri aci, să odihnească şi caii; despre ziuă or să pornească; trebuie s-apuce trenul militar care trece dimineaţa la staţia cea mai apropiată – cale de vreo patruzeci de kilometri. (*În vreme de război*, Caragiale 2000: 1128)

(presupunem că informaţiile din a doua parte a fragmentului sunt oferite de voluntarii despre care fusese vorba anterior), sau în pasajul imediat următor:

(224) Hangiul mototoli hârtia după ce mai privi bine data: în adevăr, scrisoarea era expediută cu trei zile mai nainte de luarea Plevnei. Dar acuma... Plevna era luată – asta se zvonise oficial în toate unghiurile ţării. Primarul mai ştia, tot din izvor oficial, că voluntarii au să fie liberaţi zilele acestea spre a se-ntoarce pe la căminuri, fiindcă războiul s-a sfârşit. (*ibid*.: 1130)

unde inferăm că informaţiile sunt oferite de primar.

După alt model de organizare textuală în care apare DIL, acesta poate fi reprezentarea unui dialog, în care trecerea de la naraţiune la DIL şi alternanţa replicilor dialogului reprezentat este indicată de apariţia logoforicelor, precum şi de schimbări lexicale şi morfologice:

(225) Lucru greu de-nţeles, fireşte; aşa de greu că d. Stavrache, mai întâi, nici n-a voit să crează. Cum s-a putut?… Omul cu greutate, proprietarul cu atâtea acareturi şi cuprins, mai bogat decât multă lume dimprejur! – frate-său! preotul – să fi fost capul bandei de tâlhari! Şi cu toate astea era adevărat. Dracu-l împinsese! (*ibid*.: 1126)

În (225), DIL este semnalat de interogativa directă şi de logoforicul *frate-său*; în acelaşi timp, locuţiunea adverbială *cu toate acestea* şi idiotismul *dracu-l împinsese* semnalează, în interiorul fragmentului în DIL, replica preotului.

În sfârşit, al treilea model este unul care utilizează elemente de semnalare a DIL sau, mai precis, elemente de marcare a discordanţei (fr. *discordanciels*), cu rol de indicare a trecerii de la un tip de discurs (în general unul naratorial) la altul (aparţinând personajului, în DIL). În nuvela de care suntem interesaţi aici, aceste elemente sunt două: *iacătă* şi *dar*. Interjecţia *iacătă* marchează surpriza provocată de apariţia intempestivă a unei persoane şi de spusele acesteia. Procedeul este de limbă vorbită populară, iar în nuvela lui Caragiale, *iacătă* (sau *iacată*) are trei ocurenţe, din care una semnalează apariţia unei secvenţe în DD:

(226) În adevăr, după ce se dezmorţeşte bine d. Stavrache la gura sobei, *iacătă*, pe-nserate, că bate cineva la uşă.

– Care-i acolo? întreabă hangiul. (*ibid*.: 1137)

iar celelalte două secvenţe în DIL. În prima dintre acestea, de la începutul părţii întâi a nuvelei, naratorul ne spune povestea cetei de tâlhari şi a călcărilor făcute de aceasta, printr-un discurs naratorial care primeşte şi transmite informaţiile fără a le verifica; aici, *iacătă* semnalează nu numai DIL (subliniat în text), ci şi surpriza naratorului, care empatizează cu personajul său:

(227) Într-o seară, părintele Iancu a făcut prostia să rămână acasă de tot singur: pe bătrână a trimis-o cu trăsura la târg, cu un băiat; pe un argat l-a mânat la câmp; pe alţi doi, cu carăle, după lemne, la pădure. Pe la două după miezul nopţii, *iacătă* oaspeţii negri: l-au legat, l-au schingiuit şi i-au luat o groază de bani. (*ibid*.: 1124)

În cel de-al doilea exemplu care implică DIL, surpriza este doar a personajului, iar interjecţia semnalează apropierea unui DIL care este reprezentarea gândurilor hangiului:

(228) Pe când d. Stavrache îşi ridică aşa de sus interesanta-i clădire de ipoteze, *iacată* altă scrisoare: e tot de la Turnu-Măgurele – de astă dată însă e slovă străină... Slovă străină!... Ei! lucru draculuí!... (*ibid*.: 1131)

Este interesant faptul că ambele ocurenţe ale lui *iacătă* care pregătesc apariţia unei secvenţe în DIL trimit în acelaşi timp la cele două farse majore din nuvelă – călcarea regizată din casa preotului şi scrisoarea contrafăcută care anunţă moartea acestuia.

Şi mai interesant este modul în care funcţionează în nuvelă conectorul *dar* ca element de marcare a eterogenităţii enunţiative. Diferite studii din domeniul discursului raportat au demonstrat rolul lui *mais* ca indice al subiectivităţii (Ducrot 1980*b*), ca ambreior al punctului de vedere (Rabatel 1999), ca indice al unui DIL embrionar (Jørgensen 2002*b*) sau ca semnal de deschidere, de continuare şi de închidere a DIL (Jørgensen 2002*a*, 2004). În naraţiunea heterodiegetică, *dar* se comportă ca un ambreior al punctului de vedere (PDV), cu alte cuvinte el are o dimensiune argumentativă care nu aparţine naratorului-locutor, ci personajului-enunţiator. Aici, PDV corespunde exprimării unei subiectivităţi coreferente cu persoana a treia şi se realizează prin intermediul unor mijloace lingvistice de

construire a focalizării, cum ar fi opoziţia dintre planul principal („evenimentele care fac să progreseze acţiunea, reprezentate de formele la perfectul simplu") şi planul secund („nivelul proceselor afirmate ca exterioare dinamicii narative, reprezentat de forme verbale la imperfect" Maingueneau 2008: 142), prin opoziţia perfect simplu/imperfect sau prin anafora asociativă (tip de referinţă textuală în care elementele care funcţionează ca anafore trimit la părţi ale unui întreg, care este capul lanţului anaforic). *Dar* face articularea dintre două planuri, cel obiectiv (al acţiunii) şi cel subiectiv (în care personajul îşi exprimă PDV) şi este corelat cu schimbarea timpurilor verbale, trecere menită să realizeze un relief al naraţiunii şi să semnaleze alternarea planurilor. *Dar* funcţionează ca ambreior al PDV, motiv pentru care a fost denumit şi *dar* romanesc (pentru că apare numai în naraţiune); în naraţiunea heterodiegetică şi ca ambreior al PDV, el face apel nu atât la argumente, cât la atitudini:

„*mais* îl obligă pe cititor să introducă rezonanţe afective într-o descriere care, luată în sine, apare ca pur «obiectivă» şi exterioară" (Ducrot 1980*b*: 19)

De asemenea, *dar* poate funcţiona ca indice de deschidere a DIL, situaţie în care are acelaşi rol cu verbele *dicendi* sau *cogitandi* care semnalează apariţia unei secvenţe în DIL.

În vreme de război conţine 41 de ocurenţe ale conjuncţiei *dar*; o treime dintre acestea au legătură fie cu reprezentarea percepţiilor (conştiinţa nonreflexivă, după cum o numeşte Banfield) printr-un DIL „embrionar" (Jørgensen 2002*b*), fie cu DIL, semnalând începutul unei secvenţe în DIL, continuarea acesteia sau încheierea ei (adică trecerea la discursul naratorial sau la discursul altui personaj). Rata ridicată a funcţionării lui *dar* ca indice de semnalare a DIL (sau a DIL embrionar) constituie una dintre caracteristicile acestei nuvele.

Pentru a înţelege modul în care funcţionează acest conector ca indice al DIL, trebuie să îi comparăm ocurenţele cu cele în care el funcţionează ca *dar* argumentativ, indicând o divergenţă care opune fie doi enunţiatori diferiţi în interiorul vocii aceluiaşi locutor, fie doi locutori diferiţi. Conform analizei lui Ducrot *et alii* 1980, valoarea argumentativă a lui *mais* (*mot du discours*) constă într-un contrast care nu priveşte opoziţia propoziţiilor *P mais Q* în sine, ci concluziile lor

argumentative implicite, care sunt antiorientate. Ducrot inventariază următoarele situaţii tip:

I. *dar* apare în interiorul replicii unui locutor X (enunţiatori diferiţi):

(229) Salutare, domnule Stavrache, n-avem onoare să vă cunoaştem, dar venim să îndeplinim rugămintea unui brav camarad […] (*În vreme de război*, Caragiale 2000: 1131)

II. *dar* apare în capul replicii şi introduce o propoziţie Q explicită (locutori diferiţi)

A. *dar* are legătură cu o replică P a unui locutor Y şi marchează opoziţia lui X:

(230) – Asta nu se poate; trebuie să se prezinte la divizie.
– Da' nu s-ar putea să-l luaţi cu dv. şi să-şi facă formele acolo unde vă duceţi? (*ibid*.: 1129)

B. *dar* are legătură cu un comportament nonverbal al lui Y şi marchează opoziţia lui X:

(231) Şi fata scoate de sub mintean cu băgare de seamă două clondire.
– Da' zice să nu mai pui gaz în a de ţuică şi ţuică-n a de gaz, ca alaltăieri, că iar mă bate... şi... să măsori bine... (*ibid*.: 1137)

În cazul lui *dar* care este semnal pentru PDV sau pentru DIL, divergenţa enunţiativă nu opune doi locutori diferiţi, ca în IIA şi IIB de la Ducrot şi nici doi enunţiatori diferiţi în interiorul vocii aceluiaşi locutor, ca în I. Mai mult, în mod contrar situaţiei din IIB, discursul naratorului-locutor al enunţurilor narative „se scindează […] într-o voce care povesteşte şi cea «care se sustrage vorbirii», a enunţiatorului-focalizator, care invită la citirea lui *dar Q* ca relevându-i orientarea." (Rabatel 1999: 52, subl. n.) Alain Rabatel discută următoarele două situaţii:

A. *dar* face legătura cu o replică; enunţiatorul-focalizator X este distinct de locutorul-narator X. *Dar* deschide un enunţ nonverbal care introduce un *Q* implicit, ce marchează opoziţia enunţiatorului-focalizator X la: actul de vorbire prin care Y zice *P*, concluziile pe care Y le trage din *P* sau adevărul lui *P*:

(232) – Nu deschide! zice popa scoţând un revolver de subt anteriu. Dar bubuiturile se-ndesesc, - sunt oameni mulţi afară. (*În vreme de război*, Caragiale 2000: 1127)

B. *dar* este în interiorul unui enunţ narativ/nonverbal *P*, iar *Q* coreferă implicit la enunţiatorul-focalizator şi nu la locutorul-narator. Percepţiile sau atitudinile conţinute în *P dar Q* exprimă indirect argumentele implicite din deliberarea enunţiatorului-focalizator:

(233) Singur la tarabă ce să facă omul? Mai bea un rachiu, mai morfoleşte un covrig uscat şi se gândeşte mai la una, mai la alta. Dar e frig în prăvălie. (*ibid.*, Caragiale 2000: 1136)

P şi Q sunt narate de narator şi trimit, în acelaşi timp, la percepţiile focalizatorului.

Percepţiile par a trece prin filtrul perceptiv al personajului, ele funcţionează ca fraze care se sustrag rostirii, pentru că ele coreferă la un enunţiator-focalizator distinct de locutorul-narator, fără ca enunţiatorul să fie sursa enunţiativă a vreunui discurs direct sau indirect. (Rabatel 1999: 51)

Dar este implicat în construirea mai multor situaţii narative, cu diverse grade de eterogenitate enunţiativă şi având importanţă diferită în structurarea nuvelei. De exemplu, în:

(234) – Dumneavoastră sunteţi… negustori?
– Nu.
– Foncţionari…
–… Ştii, nici tocma funcţionari; *dar*… cam aşa. (*ibid.*: 1139)

termenul *funcţionari*, propus de Stavrache, este reluat în replica

interlocutorului său, care nu îl confirmă şi nu îl neagă (*ci* sau *însă* ar fi fost mai potrivite în acest scop) – doar îl aproximează. Călătorul cu care hangiul se întreţine are vorba „ciudată": nu ştie (sau nu vrea să spună) de unde vin, încotro merg şi cu ce se ocupă el şi tovarăşul lui. Tot aşa, el poartă o „glugă mare", pe când celălalt e „tot aşa îmbrobodit" (din cauza viscolului sau pentru că nu vrea să fie recunoscut?); când hangiul se întoarce în odaie, primul călător este lângă sobă, iar „celălalt era culcat pe pat cu faţa la perete: drumeţ obosit, se-ntinsese să-şi dezmorţească oasele" (sau îşi ascunde faţa până la momentul potrivit?). *Dar* pare să fie un element cheie în crearea atmosferei ambigue, aproape onirice, în care se desfăşoară întâlnirea dintre hangiu şi fratele său.

Deşi îşi păstrează valoarea de element de semnalare a eterogenităţii, *dar* are un rol diferit în următorul monolog interior:

(235) …*Dar* o să-ndrăznească să se mai întoarcă?
…*Dar* dacă îndrăzneşte şi se-ntoarce?… Atunci, ce-i de făcut?
…Da! *dar* sergentul se poate întoarce; popa, ba!
…*Dar* dacă-i vine aşa o nebunească sergentului să spuie că el e stăpânul averii, întâmplă-se orice s-o-ntâmpla! că odată a purtat barbă şi plete…
…Da, *dar* atunci procurorul îl rade şi-l tunde de-a binele. (*ibid*.: 1130)

Marcând alternanţa argumentelor şi contraargumentelor cu care Stavrache îşi construieşte „interesanta-i clădire de ipoteze", acest *dar* are rolul de a urmări o mişcare argumentativă al cărei final este rezolvat de sosirea scrisorii ce îi aduce hangiului vestea morţii fratelui său.

Dar este implicat aşadar în (234) în încercarea de definire a statutului unui personaj (tentativă nereuşită şi încărcată de ambiguitate), iar în (235), unde are valoarea unui *dar* progresiv, în punctarea unui parcurs monologal, dar dialogic. Acest *discordanciel* îşi îndeplineşte însă cel mai bine rolul de semnalare a unor secvenţe polifonice în exemplele în care serveşte ca indice care semnalează fie PDV al personajului (reprezentarea percepţiilor şi gândurilor personajului), fie deschiderea, continuarea sau închiderea DIL.

Punctul de vedere susţinut de personajul-locutor transpare fie din ce *percepe* acesta şi din deducţiile pe care le face pornind de aici (în domeniul percepţiilor, *văzul* fiind privilegiat), fie din ce *gândeşte* el. În

secvenţele în care *dar* funcţionează ca indice al PDV, el are şi rolul de a mări gradul de subiectivitate al punctului de vedere susţinut de personaj şi prin urmare oferă naratorului un reper clar, faţă de care poate avea propria mişcare de (pretinsă) aderenţă sau de distanţare (ironică). De pildă, atunci când i se solicită să aducă ceva de-ale gurii, hangiul se duce în prăvălie, de unde îi aude pe cei doi călători, rămaşi în odaie, vorbind în şoaptă; întorcându-se, el *vede* că se înşelase:

(236) Pe când gazda căuta în prăvălie, cu uşa de la mijloc deschisă, auzi pe musafiri vorbind aşa de încet că nu putu înţelege un cuvânt. *Dar* întorcându-se cu mezelicul, **văzu** că fusese o părere. Amândoi musafirii erau tot la locurile de mai nainte; ba cel culcat începuse să sforăie. (*ibid*.: 1139)

Verbul *a vedea* are aici simultan sensurile de „a percepe cu ajutorul văzului" şi „a constata", fapt care atenuează distincţia semnalată anterior, pentru că „văzu că fusese o părere" poate reprezenta în egală măsură o percepţie vizuală sau un conţinut mintal. Ar trebui să verificăm însă dacă *dar* ne ajută să conturăm mai precis o diferenţă pentru care semantismul verbelor nu reprezintă un criteriu suficient.

Segmentul „amândoi musafirii erau tot la locurile de mai nainte; ba cel culcat începuse să sforăie" conţine puncte de vedere la care aderă doar personajul, nu şi naratorul, dar acest dezacord nu va fi evident decât spre finalul nuvelei. Naratorul pare să susţină, deocamdată, punctul de vedere al personajului; ambiguitatea ar putea fi rezolvată din timp însă, dacă am ţine seama de surplusul de subiectivitate pe care îl aduce *dar*. În contextele din care acesta lipseşte, capacitatea cititorului de a stabili *cine vede* este diminuată (sau, altfel spus, ambiguitatea este mărită), naratorul vede lucrurile împreună cu personajul, iar activitatea de inferare este mai obiectivă, aşa cum se întâmplă în următorul exemplu, unde caracterul obiectiv este sporit de utilizarea unor verbe impersonale:

(237) Cei doi musafiri suiră pe prispă, îşi scoaseră glugile, se scuturară bine de zăpadă şi intrară-n căldură. **Se vedeau**, pe cât **se poate vedea** pe-ntunerec, oameni cu dare de mână, cirezari, orzari, ori cine ştie ce... (*ibid*.: 1138-1139)

De fapt, cel care vede este tot Stavrache, care îşi întâmpină muşterii cu o singură lumânare, poftindu-i în prăvălia scufundată în întuneric, dar verbele impersonale induc cititorului iluzia că nu percepe lucrurile prin intermediar, ci în mod direct. La fel se întâmplă atunci când personajul face o anumită deducţie din ceea ce vede, dar acest lucru nu este evident, deoarece în context nu apare niciun verb care să indice o percepere vizuală:

(238) […] celălalt era culcat pe pat cu faţa la perete: drumeţ obosit, se-ntinsese să-şi dezmorţească oasele. (*ibid*.: 1139)

Cu toate acestea, segmentul subliniat în (238) este în DIL (reprezintă o deducţie a personajului). Faptul că o anumită mişcare este percepută (şi) de personaj (deşi absenţa unui verb ca *a vedea* ne poate îndreptăţi să o considerăm înregistrată doar de narator) poate fi semnalat de *dar* şi de o secvenţă în DIL, care se susţin reciproc, ca în:

(239) Hangiul s-apleacă subt tarabă să ridice tinicheaua cu gaz; în clipa aceea, fetiţa întinde mâna, ia covrigul şi dă să-l vâre iute sub mintean; *dar* d. Stavrache se ridică. O fi tras cu coada ochiului, ori ştia că fusese un covrig pe tarabă şi acu pierise? – că, fără vorbă, lip! o palmă peste fălcuţa îngheţată. (*ibid*.: 1137)

Segmentul „O fi tras cu coada ochiului, ori ştia că fusese un covrig pe tarabă şi acu pierise?" este în DIL şi are legătură directă nu numai cu ceea ce personajul vede (faptul că d. Stavrache se ridică), ci şi cu presupunerea pe care o face acesta şi care este conţinutul secvenţei în DIL; fragmentul care urmează („că, fără vorbă, lip! o palmă peste fălcuţa îngheţată") poate fi considerat ca fiind o continuare a percepţiei personajului (ceea ce ar însemna că aparţine pasajului în DIL) sau ca ţinând de discursul naratorial. Astfel de ambiguităţi sunt obişnuite pentru ceva ce specialiştii numesc „zona gri", în care naratorul şi personajul privesc, gândesc şi vorbesc împreună. Cu toate acestea, DIL are faţete multiple, oscilând între două polarităţi, aceea a unui discurs lipsit de orice marcă a subiectivităţii personajului şi aceea a unui discurs apropiat de DD, în care vocea personajului domină vocea naratorului.

Puntea de legătură între aceste două extreme îl constituie în nuvela lui Caragiale mulţimea propoziţiilor pe care şi naratorul şi personajele sale le consideră adevărate şi care aparţin unui fond ce formează normele valide în lumea narată. În nuvela *În vreme de război* ocurenţa explicită a unor propoziţii din codul normativ constituie pentru narator prilejul de a ambiguiza naraţiunea, de a încheia alianţe temporare cu personajele sale şi de a crea piste false. De pildă, în:

(240) a. D. Stavrache n-a mai ridicat oblonul prăvăliei.
b. Singur la tarabă, ce să facă omul? Mai bea un rachiu, mai morfoleşte un covrig uscat şi se gândeşte mai la una mai la alta.
c. *Dar* e frig în prăvălie.
d. Mai înţeleg să se canonească negustorul când ştie pentru ce; dar aşa, degeaba! Pe aşa vreme e de prisos să mai aştepţi muşterii.
e. D. Stavrache încuie cicmigeaua, pe urmă prăvălia şi trece-n odaie, la căldură:
f. călători n-or să mai treacă, şi toată lumea din sat ştie să intre pe portiţă-n curte şi să bată la uşa de dindos. (*ibid*.: 1136-1137)

(240)a. este discurs naratorial, (240)b. şi d. sunt secvenţe de discurs naratorial ce cuprind elemente din normă (evidenţiate şi de prezenţa verbelor cu subiect nedeterminat: *ce să facă omul?...mai înţeleg… să mai aştepţi*); valoarea lor este însă diferită, pentru că (240)d. are un grad sporit de subiectivitate, introdusă şi anunţată de (240)c., în DIL embrionar semnalat de *dar*. (240)d. este o secvenţă de DIL ce conţine puncte de vedere cu care atât personajul, cât şi naratorul par a fi de acord; (240)e. este un segment de discurs naratorial incontestabil, pentru ca în (240)f. vocea naratorului şi a personajului să se audă din nou împreună, ca şi (240)d. Cu toate acestea, „pe aşa vreme e de prisos să mai aştepţi muşterii" şi „călători n-or să mai treacă" nu sunt propoziţii din normă, ci inferenţe efectuate din acestea, la care aderă doar personajul. Prin urmare, secvenţa (240)c. nu este o simplă mostră de DIL embrionar, ea introduce motivaţia pentru care hangiul trece în odaie, iar acest lucru trebuie să se întâmple, deoarece la venirea celor doi călători este necesar ca prăvălia să fie învăluită în întuneric, iar hangiul să îi întâmpine doar cu o lumânare. Vizita cu totul neaşteptată a fratelui mai mare (şi surpriza provocată de aceasta) este pregătită aşadar de (240)c. Este interesant

să observăm că scoaterea în relief are loc în succesiunea (240)b – (240)c – (240)d prin utilizarea în (240)b şi (240)d (care formează cadrul) a prezentului gnomic, iar în (240)c a unui prezent pe care l-am putea numi subiectiv (după modelul imperfectului subiectiv, evidenţiat de Bally şi de alţii pentru SIL din franceză). Româna dovedeşte aici că dispune de mai multe posibilităţi de reliefare a PDV (adică de trecere din planul acţiunii în planul subiectiv, al personajului).

În (240)b. şi (240)d., naratorul şi personajul par să fie de acord asupra conţinutului propoziţiilor enunţate aici; nu este însă întotdeauna cazul. Secvenţa care urmează procură un exemplu în care naratorul se desparte spectaculos de personajul său, printr-o ironie rezultată tocmai din aplicarea unei propoziţii din normă, conţinută de DIL semnalat de *dar*:

(241) a. D. Stavrache a plâns mult, mult, zdrobit de trista veste.

b. *Dar* un bărbat trebuie să-şi facă inimă! nu trebuie să se lase copleşit de aşa durere.

c. A strâns bine scrisoarea; s-a spălat frumos pe ochi; a pus caii la brişcă şi a plecat repede la târg să întrebe pe avocat, cu ce forme intră cineva regulat în stăpânirea averii unui frate bun pierdut, care n-are alt moştenitor. (*ibid*.: 1131)

Secvenţa în DIL prefaţată de *dar* are un locutor care susţine punctul de vedere al enunţiatorului pe care îl pune în scenă; naratorul, în schimb, poate să adere sau să se distanţeze de acest punct de vedere. În nuvela *În vreme de război*, adeziunea naratorului la punctele de vedere susţinute de enunţiatori este însă înşelătoare şi funcţionează ca strategie de inducere în eroare, de creare a suspansului, de amânare a momentului în care va avea loc actualizarea informaţiilor. Distanţarea naratorului de punctul de vedere al enunţiatorului susţinut de personajul-locutor este, de asemenea, frecventă şi se manifestă prin ironie naratorială. Să remarcăm mai întâi că în absenţa lui (241)b., pasajul de mai sus ar fi lipsit de coerenţă, pentru că succesiunea evenimentelor indicate în (241)a. şi (241)c. nu este posibilă în comunitatea care aderă la normele de comportament prestabilite în nuvelă. (241)b. este liantul care face

credibilă această succesiune, care este posibilă doar dacă (241)b. este citit ca explicaţie ironică a comportamentului lui Stavrache. Conţinutul afirmaţiei din (241)b. anulează deducţia [a urmat o perioadă de doliu, în care Stavrache nu s-a mai gândit la nimic altceva] şi asigură coerenţa dintre (241)a. şi (241)c. Ironia din „Dar un bărbat trebuie să-şi facă inimă" apare ca urmare a discrepanţei dintre acest enunţ, cu o semnificaţie foarte generală, şi situaţia în care el este aplicat, care trebuie abordată în conformitate cu sistemul de valori tradiţional, la care pretinde că aderă şi Stavrache, şi care impune un anumit comportament într-o situaţie prescrisă de respectivul sistem (precum moartea unei rude apropiate). În acelaşi timp, însă, (241)b. este o explicaţie acceptabilă din punctul de vedere al hangiului, fapt care este un simptom al obsesiei sale; în universul interior al personajului asemenea contradicţie nu există, iar Stavrache probabil că nu ar fi înţeles ironia. Aici, naratorul se îndepărtează de un punct de vedere pe care personajul îl consideră valid; este însă posibilă şi relaţia inversă, în care personajul se îndepărtează de un punct de vedere susţinut de narator. De exemplu, în:

(242) D. Stavrache era-n picioare, în mijlocul odăii, tremurând din toate încheieturile şi făcându-şi cruci peste cruci… Dor de frate – bine; *dar* urâtă vizită. (*ibid*.: 1134)

secvenţa în DIL subliniată şi semnalată de *dar* are un conţinut ce se opune celui din segmentul precedent. Prin intermediul acestuia, care trimite la credinţa [când îţi este dor de cineva, îl visezi], naratorul oferă o explicaţie pentru unul dintre coşmarurile hangiului, dar aceasta este în mod evident o ironie, pentru că nu reprezintă şi punctul de vedere al personajului. Deşi este perfect verosimil ca acesta să considere problema moştenirii mai importantă decât memoria fratelui său, este la fel de verosimil, pe cale de consecinţă, ca hangiului să nu îi fie dor de acesta.

În ultimele trei exemple, segmentele în DIL semnalate de *dar* nu înregistrează ceea ce personajul vede, ci gândurile („Urâtă vizită!") sau percepţiile tactile („Dar e frig în prăvălie") ale acestuia. Toate segmentele subliniate trimit însă la mulţimea propoziţiilor din cod, cu care se presupune că personajul este de acord. Am văzut însă că o astfel de propoziţie poate implica două puncte de vedere, faţă de care

personajul şi naratorul pot avea diferite atitudini, ceea ce atestă polifonia latentă a acestor propoziţii, actualizată în context.

Ce aude sau ce ascultă personajul poate deveni, de asemenea, subiect pentru reprezentarea acelui conţinut în DIL embrionar sau DIL propriu-zis. Să considerăm exemplul:

(243) – Nu deschide! zice popa scoţând un revolver de subt anteriu. *Dar* bubuiturile se-ndesesc, - sunt oameni mulţi afară. (*ibid*.: 1127)

Segmentul „dar bubuiturile se îndesesc, sunt oameni mulţi afară" trimite la ceea ce personajele percep; el constituie, în acelaşi timp, un punct de plecare pentru o dublă argumentaţie. Pentru Stavrache, ar fi un argument pentru a deschide uşa („hangiul înţelege că are a face cu o lume veselă: o ceată de răufăcători e mult mai serioasă şi mai tăcută"), în timp ce părintele Iancu, care presupune că zgomotul este făcut de oamenii legii, care veniseră să îl aresteze, ar dori să nu deschidă. Pasajul introdus prin *dar* permite aşadar o argumentaţie contrară tocmai pentru că este subiectiv (şi ar putea fi transformat cu uşurinţă în DIL propriu-zis, cu o structură diferită, în funcţie de personajul care şi-ar argumenta decizia).

În exemplele următoare, Stavrache este personajul pasiv, aşa încât argumentaţia aparţine personajului raportat, cel ale cărui spuse sunt reprezentate în DIL:

(244) Neica Stavrache ascultă în sfârşit şi povestirea isprăvii din urmă de la arendaşul Dărmăneştilor... *Dar* nu popa îl omorâse; el luptase cât putuse să-i oprească de la aşa crudă faptă; ce era să le faci însă? erau îndârjiţi: baba ţipa şi arendaşul a tras cu arma – nu mai era chip să stăpâneşti pe băieţi. (*ibid*.: 1127)

Segmentul *neica Stavrache ascultă [...] povestirea isprăvii* pregăteşte contextul pentru apariţia unei relatări a spuselor, care nu îl poate avea ca sursă pe hangiu (el *doar* ascultă), ci pe fratele său; totodată, preotul nu este un simplu locutor al secvenţei care urmează (nu spune pur şi simplu povestea), ci este şi interesat să conteste implicarea lui în uciderea arendaşului şi a rudei sale, despre care fusese vorba anterior. Pentru a stabili calitatea de DIL a segmentului

subliniat avem la dispoziţie mai multe semnale (topicalizările anumitor elemente, interogativa retorică, termenul afectiv *băieţi*); conectorul *dar* semnalează însă DIL la alt nivel, deoarece unitatea pe care o introduce are o valoare argumentativă, iar argumentul respectiv este în context un indice al subiectivităţii locutorului reprezentat. Observaţii asemănătoare se pot face în legătură cu *dar* cu rol de indice al continuării DIL, ca în exemplele următoare:

(245) Popa scăpase din cursa întinsă la capătul pădurii numai prin întâmplare: aminteri puneau mâna poterașii şi pe el... *Dar* toţi cetaşii sunt prinşi... Or să-i pună la cazne… ei au să spună tot... tot... Or să pună mâna şi pe el. (*ibid*.: 1127)

(246) Umblase prin codri nemâncat; trecuse prăpăstii; haina şi nădragii îi erau numai zdrenţe; opincile sfâşiate; palmele şi tălpile picioarelor şi gleznele pline de sânge. *Dar* în sfârşit, ajunsese la frate-său. (*ibid*.: 1133)

În (245), *dar* constituie un element de coerenţă în interiorul unui DIL care este o parte din confesiunea părintelui Iancu; acesta îl roagă pe hangiu să găsească împreună o soluţie pentru o situaţie de urgenţă, iar modelul argumentativ este cel indicat la punctul I din schema lui Ducrot (enunţurile corelate prin *dar* aparţin unui singur locutor, dar sunt susţinute de doi enunţiatori). În schimb, (246), în care este redat conţinutul unui vis, *dar* este ambiguu în măsura în care el poate avea valoare argumentativă, ca în (245), sau poate semnala percepţia hangiului, care visează. Cu alte cuvinte, *dar* care semnalează continuarea DIL urmează modele argumentative similare cu cele pe care le întâlnim în discursul naratorial, în timp ce *dar* semnal al diferenţei enunţiative apare fie la trecerea de la discursul naratorial la DIL, fie de la acesta la discursul naratorial (sau la altă modalitate de reprezentare, ca DD sau DI):

(247) Dormea?... Visa urât?... Aşa de repede s-adoarmă?... Se preface?...

Dar n-apucară să-şi pună din ochi atâtea-ntrebări şi horcăielile se porniră ca un clocot, întrerupte de gemete din adânc, în timp ce trupul adormit tremura tot mai tare şi mai tare clănţănind din dinţi.

(*ibid*.: 1141)

Am putea avansa, de asemenea, ipoteza că punctele de vedere implicate în secvenţele de DIL sunt tratate diferit prin *dar* în funcţie de conţinutul acestor secvenţe: în exemplele de DIL care trimit la ceea ce personajul vede, aude (şi face inferenţe din ceea ce percepe în acest fel), *dar* este un indice pentru *subiectivitatea* punctului de vedere conţinut de respectivul segment, pe când în segmentele în DIL care conţin propoziţii din cod, *dar* funcţionează ca indice pentru structura *polifonică* a acestora. În timp ce naratorul se foloseşte de primele pentru a arăta că personajul se înşală (percepţia vizuală induce de cele mai multe ori în eroare) sau pentru a introduce o argumentare subiectivă, cele din a doua categorie constituie prilejuri în care naratorul comentează ironic punctul de vedere implicat, enunţul respectiv devenind în acest fel polifonic.

Concluzii

DIL este o specie a DR care poate fi întâlnită, teoretic (în sensul că nimic din natura ei nu împiedică acest lucru) în limba vorbită, în stilul publicistic sau în lucrări de istorie. Cu toate acestea, DIL îşi împlineşte potenţialităţile doar în ficţiunea narativă, adică în nuvelă şi roman. Diferenţa bahtiniană dintre modalităţi de raportare şi procedee de reprezentare se justifică în cazul DIL şi este poate mai evidentă decât în cazul celorlalte forme ale DR. Ca modalitate de raportare, DIL este o formă de redare, la persoana a treia, a unei secvenţe spuse sau scrise; ca procedeu de reprezentare, DIL acoperă o arie fluctuantă, în funcţie de autorul care îl descrie, schimbându-şi denumirea odată cu zona de influenţă: *style indirect libre* la Bally (formă lingvistică responsabilă de redarea spuselor şi a gândurilor, dar diferită de figurile de gândire), *represented speech and thought* (limitat la reprezentarea proceselor mintale verbalizate şi delimitându-se clar de naraţiune şi de reprezentarea conştiinţei nonreflexive), la Banfield, *represented speech and thought*, modalitate de evocare a spuselor şi a gândurilor, la Fludernik, stil indirect liber (modalitate intertextuală de reprezentare a spuselor, gândurilor şi a punctelor de vedere), la Schmid.

Deşi este definit în termeni negativi (nondependenţa de un verb

introductiv, lipsa conjuncţiei, selectarea anumitor timpuri verbale), acestei modalităţi a DR pare a i se potrivi mai degrabă o definiţie în care intrările negative să fie balansate de concesii:

- deşi nu depinde de verbe declarative, DIL este construit contextual prin intermediul unei clase de verbe mai largi decât a celor declarative, care îl pregătesc, îi creează spaţiul enunţiativ particular;

- deşi nu este introdus de conjuncţii subordonatoare, DIL beneficiază de o clasă mai largă a de mărci de semnalare a discordanţei enunţiative (negaţii, conjuncţii adversative etc.), care îl semnalează;

- deşi preferă imperfectul, mai mult ca perfectul şi condiţionalul, nimic din natura DIL nu exclude construirea acestuia cu prezentul, perfectul compus şi viitorul.

Prin urmare, „să consideri DIL ca formă de DR nu înseamnă să afirmi că este o formă sintactică întocmai ca DD şi DI, ci să recunoşti că el posedă indici lingvistici şi că poate deci să releve paleta de forme ale raportării discursului, văzută ca un continuum." (Rosier 2008: 51).

În acelaşi timp, definitorie pentru DIL rămâne relaţia acestuia cu contextul care îl pregăteşte şi care este discursul naratorial. Dacă ignorăm mijloacele prin care discursul naratorial se diferenţiază de DIL şi prin care simultan îl pune pe acesta în lumină, nu vom putea explica fenomene specifice DIL, precum utilizarea logoforicelor sau a pronumelor anaforice fără antecedent, sau forme de intruziune a discursului naratorial în DIL, precum utilizarea numelor proprii acolo unde personajul s-ar identifica pe sine prin pronume personale.

Comentând exerciţiile din gramaticile normative franţuzeşti, exerciţii în care sunt implicate, prin consecuţia timpurilor şi transpunerea deicticelor, DD şi DI, Bernard Cerquiglini observă că DIL se diferenţiază net de acestea din urmă pentru că el nu poate fi o modalitate de redare aptă a fi angrenată în exerciţii de cultivare a limbii. Această inadecvare îi motivează denumirea de *stil*, DIL fiind probabil singurul care o merită, pentru că „a te iniţia în manipularea stilului indirect liber nu înseamnă a învăţa limba franceză, ci meseria de scriitor." (Cerquiglini 1984: 8)

DISCURSUL DIRECT

redare vs. interpretare, declarativ vs. performativ, citare locutorie vs. citare integrală, reformulare explicativă vs. reformulare imitativă, inserţie vs. cadru, *de dicto* vs. *de re*, semn standard vs. semn autonim, descriere vs. demonstraţie; discurs direct, *oratio recta*, *diegesis dia mimeseos*, *discours rapporté*

Definiţia semantico-sintactică a DD

În teoria clasică asupra DR, DD este specia definită prin trei caracteristici: reproduce cu exactitate enunţul originar („rolul vorbitorului/scriitorului limitându-se la introducerea cuvintelor redate printr-un verb *dicendi*" Mancaş 2005: 498), depinde semantic de respectivul verb şi este independent sintactic faţă de acesta.

Toate aceste particularităţi i-au fost contestate.

Deşi elementele definitorii ale DD sunt clare, fixând reperele în legătură cu care va fi caracterizat apoi, prin opoziţie, perechea lui indirectă, DD are un statut ambiguu, deoarece el ajunge să se confunde cu însăşi realitatea enunţării, rămânând, în continuare, o modalitate de redare a spuselor. Astfel, în măsura în care DD este identificat cu Do la care se face trimitere în activitatea de raportare, el este văzut ca produsul unei enunţări; în măsura în care este el însuşi o modalitate de redare, este perceput ca materia primă din care, prin aplicarea unui ansamblu de transformări, se va obţine DI. În această din urmă accepţiune, DD este întotdeauna elementul de opoziţie pentru definirea DI, aşa cum Adam a fost creat din lutul originar, iar Eva din Adam, o entitate deja prelucrată şi la care va fi întotdeauna raportată:

„Există şi o caracteristică esenţială care deosebeşte cele două tipuri sintactice: *reproducerea* vorbirii (în stil indirect) se bazează pe un sistem gramatical (personal şi temporal) şi lexical diferit de acela al *producerii* vorbirii (în stil direct). Deoarece între producerea unei replici în procesul comunicării şi reproducerea ei se interpune un interval de timp, apar în sistemele respective ale limbii anumite modificări, determinate de faptul că reproducerea este întotdeauna consecutivă producerii. Din acest punct de vedere, stilul direct materializează, în principiu, o replică produsă, iar stilului indirect îi este specifică reproducerea replicii." (Mancaş 2005: 498; subl. aut.).

„Vorbirea indirectă *redă spusele* cuiva transpunându-le prin subordonare gramaticală faţă de un termen de declaraţie. […] *Transpunerea vorbirii directe în vorbire indirectă* se realizează, în primul rând, prin […]" (Avram 1997: 462; subl. n.).

„Vorbirea indirectă *reproduce comunicarea cuiva* subordonând-o unui cuvânt de declaraţie. […] *Trecerea de la vorbirea directă la vorbirea indirectă* comportă […]" (*Gramatica limbii române* 1966: 346; subl. n.).

Redare vs. reprezentare, descriptiv vs. performativ

Această ambiguitate de statut enunţiativ ţine însă şi de modul în care DD intră sau nu în relaţie cu un Do, căci DD poate reda un enunţ real, posibil sau fictiv. Nu poate fi vorba, de pildă, despre un discurs originar în (248), în care două personaje întreţin o conversaţie, într-o piesă dramatică:

(248) Lache: E!... mai nimic... fleacuri! Nu ştii cum sunt oamenii noştri?
Mache: Adică... cum? mă vorbea de rău... mă-njura...
L.: Uite, vezi! ăsta e cusurul tău – exagerezi.
M.: N-ai spus tu?
L.: Ce-am spus eu? nu ţi-am spus nimica... Ţi-am spus că aşa sunt oamenii... (*Amici*, Caragiale 2000: 425-426)

(248a) Nu ştii cum sunt oamenii noştri?
(248b) Ţi-am spus că aşa sunt oamenii.

Aici, autorul nu redă un dialog la care a avut privilegiul să asiste, ci inventează o conversaţie între două personaje. Conform discriminării efectuate de Mancaş, (248a) este un exemplu de *producere a vorbirii*, în timp ce (248b) ar fi un exemplu de *reproducere*, deoarece o redă pe prima.

Dar statutul enunţiativ al lui (248a) este ambiguu, atâta timp cât el poate apărea la niveluri ontologice diferite. În cazul în care conversaţia de mai sus ar fi fost una reală, iar textul pe care lucrăm ar fi stenograma acesteia, (248a) nu ar aparţine DR, ci ar fi doar un enunţ performativ a cărui forţă ilocuţionară este exprimată indirect (deşi are forma unei întrebări, el este, de fapt, o afirmaţie). În cazul în care conversaţia de mai sus este una fictivă, universul ficţional căreia îi aparţine presupune existenţa unui narator, iar (248a) este o

modalitate prin care acesta îşi exercită funcţia de control (citează discursul personajelor în propriul său discurs şi utilizează indicaţii scenice). Enunţul (248b), în schimb, este unul care nu poate fi interpretat decât într-un singur mod: el este o formă de DR, deoarece trimite la un enunţ performat anterior, pe care îl reproduce. Este deci necesar să facem diferenţa între cele două niveluri amintite şi, totodată, între „*forme de reprezentare*, pentru reprezentarea artistică, şi *procedee de redare*, pentru vorbirea curentă." (Bahtin 1982: 201; subl. n.). Toate replicile din (248) sunt mostre de DR, pentru că sunt forme de reprezentare. Dacă schimbul verbal din (248) formează însă textul unei stenograme, instanţa naratorială dispare şi, prin urmare, dispare şi discursul acesteia – ce rămâne sunt cei doi participanţi la conversaţie, care pot face trimitere, prin diferite procedee de redare, la propriile replici.

În aceeaşi ordine de idei, ar trebui să facem şi distincţia dintre enunţuri în care apar verbe declarative şi care sunt mostre de DR şi enunţuri în care apar verbe performative, care nu aparţin DR. Să presupunem următorul set de enunţuri:

(248c) Aşa sunt oamenii.
(248d) Îţi spun că aşa sunt oamenii.

(248b) este un exemplu de DI, pentru că îl redă pe (248c) – enunţ performativ – printr-o secvenţă pe care o subordonează unui verb declarativ. (248d) a primit însă două interpretări diferite, care au legătură cu statutul verbului ce prefaţează enunţul. Majoritatea cercetătorilor îl consideră un enunţ performativ, care utilizează forma de pers. I indicativ prezent a verbului *a spune* pentru a întări ceea ce transmite (248c). Enunţând (248d), locutorul nu îşi raportează propriile spuse, aşa cum o face enunţând (248b). Enunţurile (248d) şi (248a) ar fi echivalente, pentru că sunt doar modalităţi de comunicare a conţinutului propoziţional din (248c), deşi cu forţe ilocuţionare diferite, şi nu modalităţi de raportare a acestuia. Pe de altă parte, Sophie Marnette 2005 consideră că exemple precum (248d) ilustrează o zonă de trecere între performative clare, precum (248c), şi secvenţe de DR, precum (248b). În enunţuri ca (248d), Marnette crede că verbele *a zice* sau *a spune* pot fi utilizate simultan ca performative şi ca *verba dicendi*; ele pot să realizeze un act de vorbire (asertare) şi

simultan să îl descrie.

„Spre deosebire de un enunţ simplu (*Este adevărat*), [un enunţ prefaţat de *a spune*/*a zice*] permite locutorului să se refere la un act de vorbire (şi în felul acesta să îl descrie) şi simultan să performeze respectivul act (prin chiar faptul că îl descrie).” (Marnette 2005: 67)

Am adus în discuţie această opinie, deoarece ea introduce şi susţine o idee interesantă, şi anume faptul că enunţurile performative şi cele descriptive nu formează termenii unei opoziţii polare, ci sunt membrii unui continuum.

Descriptiv vs. performativ şi narativ vs. argumentativ

Este momentul acum să conectăm distincţia dintre enunţuri descriptive şi enunţuri performative (şi ipoteza existenţei unui continuum de utilizări din care acestea fac parte) cu distincţia dintre contexte narative şi contexte argumentative.

Teoria clasică îşi selectează exemplele pentru DD şi DI cu precădere din ficţiunea narativă. Acest lucru nu este lipsit de importanţă, pentru că are repercusiuni asupra modului în care sunt definite tradiţional modalităţile de raportare, relaţia dintre acestea, precum şi discursul raportat în general. Astfel, am văzut că definiţia pe care teoria clasică o dă DD implică o diferenţiere netă între producerea şi reproducerea vorbirii. Această distincţie este operabilă însă doar pentru enunţurile nonficţionale, deoarece în planul ficţiunii narative avem a face exclusiv cu modalităţi de reprezentare (un dialog ficţional nu se „produce” decât ficţional şi nu reproduce nimic). Teoria clasică are deci neajunsul de a cupla o distincţie utilă cu un corpus de exemple pentru care aceasta nu se aplică.

Rosier 1999, care studiază din punct de vedere istoric schimbarea de statut a celor două moduri tradiţionale de raportare, arată modul în care DD şi DI au ajuns, din structuri gramaticale, procedee stilistice. În teoria clasică, DD şi DI sunt prezentate ca modalităţi de reproducere a spuselor ce funcţionează după o logică dihotomică, în care fiecărui element definitoriu al unuia îi corespunde, cu semn schimbat, o caracteristică a celuilalt. Cu toate acestea, Rosier arată că această polarizare s-a petrecut după descoperirea DIL şi

tocmai datorită acestui fapt. În gramaticile şcolare franceze de sec. XIX, DD (numit *citation*) era tratat la capitolul destinat punctuaţiei, iar DI la studiul conjuncţiilor care introduc propoziţii subordonate (Rosier 1999: 32-33). Evenimentul care pune în relaţie (şi desparte radical) DD şi DI, formând din acestea un cuplu de rivali este DIL. Criza DIL, de la începutul sec. XX, care poate fi văzută ca „actul de naştere al stilisticii moderne şi al semioticii" (Cerquiglini 1984: 8), este în acelaşi timp un factor care funcţionează ca un catalizator pentru cuplul DD/DI. DIL apare în ochii lingviştilor ca formă proprie literaturii moderne, formă a cărei definiţie aduce în discuţie nu fraza (şi criteriul sintactic, operabil în distingerea dintre DD şi DI), ci textul (şi criteriul semantic şi contextual). Polemica vizează posibilitatea descrierii DIL în termeni gramaticali. Trecerea DIL din domeniul stilisticii în domeniul gramaticii (şi definirea lui ca amestec al celor două discursuri primare) provoacă o deplasare în sens invers a DD şi DI: acestea devin *stiluri*.

Discuţia de faţă generează astfel două întrebări la care încercăm să răspundem. În primul rând, în ce măsură este afectată utilizarea DR în secvenţele narative în comparaţie cu secvenţe de altă natură (de exemplu, argumentative)? În al doilea rând, care este relaţia dintre producerea vorbirii şi reproducerea acesteia în discursul de tip nonnarativ (de exemplu, în conversaţie)?

Perrin 1996 încearcă să ofere un răspuns pentru prima dintre aceste întrebări. Autorul analizează modul în care sunt utilizate, într-un schimb epistolar, verbele declarative şi verbele de atitudine propoziţională. Structurile pe care Laurent Perrin le are în vedere sunt identice din punct de vedere sintactic, pentru că ele actualizează formula verb *dicendi*/*putandi* + *că*/*dacă* + completivă. Această structură este comună însă atât pentru secvenţele în DI (*ţi-am spus că e adevărat*), cât şi pentru cele care nu raportează un enunţ, ci trimit la propria enunţare (*îţi spun că e adevărat*), iar Perrin este interesat de modul în care funcţionează secvenţele introductive *ţi-am spus că, îţi spun că* etc., pe care el le numeşte clauze (fr. *clause*; vom păstra acest termen în prezentarea de faţă, pentru comoditate). Perrin face distincţia dintre clauze metadiscursive (cele care introduc DI) şi clauze reflexive (cele autoreferenţiale).

Clauzele *metadiscursive* descriu discursul din completivă ca pe un obiect care este atribuit unui anumit individ; discursul-obiect este independent de locutorul raportor. Clauzele *reflexive* califică actul

ilocuţionar realizat de locutor (sau cel puţin atitudinea, starea psihologică exprimată de acesta în completivă), prin urmare discursul este inseparabil de enunţarea efectuată de locutor. Clauzele reflexive nu descriu un conţinut propoziţional, aici enunţul îşi caracterizează reflexiv propria enunţare şi nu asertează un anumit conţinut propoziţional.

Până aici, autorul nu face decât să prezinte, sub o altă formă, diferenţa clasică dintre performative (clauze reflexive) şi discurs raportat (clauze metadiscursive). Perrin demonstrează însă că o distincţie netă între cele două tipuri de clauze nu se poate susţine. El consideră că există, de fapt, patru tipuri de clauze, pe care le organizează într-un continuum:

1. clauze *performative*: numesc actul ilocuţionar particular realizat de locutor şi nu pot fi separate de enunţarea pe care o califică. Enunţul tip pentru această categorie este *Îţi spun că X*, într-un context în care verbul din clauză nu este iterativ (*Spun mereu că X*) sau durativ (*Spun de mult timp că X*);

2. clauze *de atitudine*: nu numesc actul ilocuţionar şi enunţarea de care depind, ci numai starea psihologică susceptibilă de a fi atribuită locutorului. Ele sunt potenţial metadiscursive, deoarece pot trimite la alt locutor şi pot fi legate de un discurs citat. Sunt construite frecvent cu verbe de opinie: *cred*, *sper*, *îmi spun că*, *mă gândesc că* sau cu un verb *dicendi* utilizat împreună cu un modal sau cu condiţionalul: *aş putea zice că*, *ţi-aş spune că*;

3. clauze *de autoritate*: locutorul îşi asumă indirect responsabilitatea pentru punctul de vedere din completivă şi îl asimilează mai mult sau mai puţin cu propriul punct de vedere. Importantă aici nu este reproducerea unui numit schimb verbal dintr-o secvenţă narativă, ci întărirea propriului discurs prin utilizarea discursului celuilalt. Schimbul verbal utilizat poate fi unul trecut, viitor sau realizat într-un prezent generic sau iterativ. Locutorul pare să afirme că un terţ a spus P, în timp ce comunică el însuşi acel P. Acest lucru nu înseamnă însă că locutorul consideră P ca de la sine înţeles, ci doar că el afirmă P pentru a-şi continua raţionamentul. Clauzele de autoritate sunt construite frecvent cu *se pare că*, *se zice că*, *el/ea ar fi*

zis că, *am zis că*, *spun mereu că*;

4. clauze *descriptive* (narative): locutorul nu îşi asumă responsabilitatea pentru punctul de vedere exprimat în completivă. Aceasta reproduce un discurs obiect care trebuie să fie determinat contextual (mai ales temporal) într-o serie de evenimente succesive. Cele mai multe dintre frazele pe care teoria clasică le oferă pentru a ilustra discursul raportat sunt enunţuri narative.

clauze fundamental reflexive		clauze metadiscursive	fu
pur reflexive	potenţial metadiscursive	potenţial reflexive	metad
clauze performative	clauze de atitudine	clauze de autoritate	descri

Tabelul de mai sus (Perrin 1996: 145) revelă existenţa unor zone de trecere de la performativ la descriptiv, trecere care este semnalată în două compartimente şi care dă seama despre modul în care se petrec lucrurile în secvenţele argumentative.

Clauzele reflexive se opun gradat celor metadiscursive, deoarece există două tipuri de clauze cu funcţie reflexivă:

a. performative (implică în mod convenţional realizarea actului ilocuţionar pe care îl desemnează ca obiect);

b. de atitudine (în acestea apar verbe de atitudine sau de opinie – *sper că*, *cred că*, *inutil să mai spun că*, *mă întreb dacă* – care nu implică faptul că locutorul realizează efectiv afirmaţia, întrebarea etc. pe care o adresează interlocutorului său (*inutil să mai spun că P şi nu o să vorbesc despre asta*).

În timp ce, în cazul unei clauze cu funcţie performativă, negarea performativului face ca enunţul să devină contradictoriu (**Afirm că P, dar nu vă spun asta*), în cazul unor clauze cu verbe de atitudine enunţul

rămâne gramatical, deoarece negarea verbului de atitudine nu face decât să realizeze o preteriţie, figură de gândire perfect acceptabilă:

(249) da. da' nu vă spun că mai nou↓ î s-a dus la: ă: plopu unde au: prietenii noştri acolo nişte livadă↓ vreau să vă spun că am un sac de mere pe balcon dar nu de-astea dă: d-astea obişnuite↓ nu de iarnă↓ şi cînd se apucă îşi face cîte trei litri de suc de mere care::# # stau în frigider şi# bea. nu spun↓ cîtă apă↓ apă↓ şi cît ceai↓ şi cît # # (*IVLRA* 2002: 83)

Prin urmare, clauzele de atitudine propoziţională au funcţia de a relativiza asumarea responsabilităţii de către locutor şi sunt susceptibile (dacă şi contextul permite acest lucru) să fie interpretate drept clauze metadiscursive (care trimit la un discurs citat).

În mod asemănător, clauzele metadiscursive nu se opun decât gradat celor reflexive. Iată două exemple în care apar clauze metadiscursive:

(250) că aşa am ajuns eu cu anamaria pe la nouă jumate↓ şi <R vorbisem să ne aştepte cineva> şi mi-a scris că nu au oameni şi# ne-am dus am orbecăit noi şi-am ajuns în altă parte↓ (*ibid.*: 39)

(251) ştiu mă↓ şi să ştii că sînt nişte chestii care se bat cap în cap <J mi-a zis cineva care se pricepe> că zice că dă o indicaţie pentru nu ştiu ce într-un loc şi pe urmă o cam anulează în alt loc. (*ibid.*: 69)

Perrin observă că în exemple precum cele două de mai sus, funcţiile clauzelor metadiscursive nu sunt identice. Astfel, în timp ce în (250) clauza metadiscursivă nu poate fi suprimată fără a altera coerenţa enunţului (deoarece ea are rolul de a identifica sursa informaţiilor furnizate în completivă – „nu au oameni", segment pe care locutorul raportor îl pune pe seama altcuiva şi pe care nu şi-l asumă), în (251) clauza metadiscursivă poate fi suprimată fără efecte asupra coerenţei enunţului. De fapt, în (251), locutorul se foloseşte de un „argument de autoritate" (clauza subliniată) pentru a continua o aserţiune pe care o susţinuse anterior („sunt nişte chestii care se bat cap în cap") printr-o remarcă („dă o indicaţie pentru nu ştiu ce într-un loc şi pe urmă o cam anulează în alt loc") pe care o pune pe seama

altcuiva, dar pentru care îşi asumă indirect responsabilitatea. Cu alte cuvinte, clauza metadiscursivă din (251) are şi o funcţie reflexivă.

În consecinţă, numai enunţurile metadiscursive descriptive prezintă informaţii pentru care locutorul nu îşi asumă responsabilitatea, iar acestea apar doar în secvenţele narative. La celălalt capăt al continuumului, numai enunţurile reflexive performative sunt complet asumate de locutor. Între aceste cazuri polare, pot exista situaţii în care valoarea unei clauze să fie simultan metadiscursivă şi reflexivă.

Discursul raportat are aşadar o importanţă crucială pentru distincţia dintre secvenţele narative şi cele argumentative. După cum remarcă Sophie Marnette 2005, în teoria clasică,

DR a fost studiat mai ales în contextul ficţiunii literare şi prin urmare în secvenţe narative, bază pe care sunt explicate modalităţile de raportare tradiţionale (DD, DI, DIL, DDL). De asemenea, din explicarea DR pornind de la secvenţe narative derivă şi perspectiva implicită că formele DR presupun în primul rând o (pseudo)reproducere a spuselor (sau a gândurilor, pentru DIL) persoanei a treia. Studiul DR este însă esenţial şi pentru strategiile argumentative, fapt care apare ca evident imediat ce înţelegem că formele DR cuprind situaţii precum actualizarea, inventarea şi asertarea (alături de (pseudo)reproducere) […] şi imediat ce acceptăm că DR poate fi pus în legătură cu modalizarea şi performativitatea, prin includerea unor enunţuri construite cu persoana întâi indicativ prezent, precum *eu zic că* şi *eu cred că*. (Marnette 2005: 78-79)

Cea de-a doua întrebare privea relaţia dintre producerea vorbirii şi reproducerea acesteia în discursul narativ şi în discursuri de tip nonnarativ. Un articol edificator pentru această problemă îl constituie cel semnat de Vincent & Dubois 1996. Autoarele dedică acest studiu utilizării DD şi DI, analizând 4900 de enunţuri „raportate", extrase dintr-un corpus mai amplu, de conversaţii în franceza canadiană.

Cele două cercetătoare folosesc drept criterii de discriminare în interiorul corpusului nu modalitatea raportării (DD sau DI), ci indicaţii contextuale (furnizate de către locutor), precum timpul verbelor *dicendi* (criteriu formal, gramatical), indicarea locutorului citat şi a

interlocutorului acestuia şi indicarea contextului particular al enunţării (criterii pragmatice). Aplicând aceste criterii enunţurilor prefaţate de *verba dicendi*, autoarele le organizează în cinci categorii de „acte", realizate formal prin intermediul DR:

reproducere: conţine mai multe indicaţii care sugerează în mod clar existenţa unui eveniment-sursă anterior momentului raportării: timp trecut al verbului declarativ, interlocutori indicaţi, situaţie de comunicare definită şi plauzibilă. În corpusul analizat, 40% dintre enunţuri ilustrează această categorie; restul de 60% dintre ocurenţe nu au fost performate anterior, ci fac parte din categoria enunţurilor care ar fi putut fi rostite sau care sunt rostite chiar în momentul „raportării" lor.

(252) şi m-a pus↑ fără voia mea↓ comandant la plutonu de pionieri. şi-i zic lu costică↓ care era dă trei_ani pă front↓ „mă costică↓ hai să vedem cîmpu dă mine dă pă litoral". şi ne ducem acolo. şi ne văd ruşii. şi-ncep să tragă. (*IVLRA* 2002: 48)

pseudo-reproducere: utilizată într-un mod care sugerează că enunţul originar a fost performat; în acelaşi timp, însă, nu există suficiente indicaţii pentru a plasa în mod clar cuvintele în contextul precis în care au fost enunţate; există prea puţine elemente contextuale care să permită reconstruirea scenei de enunţare originare (de ex., locutorul şi/sau interlocutorul raportaţi sunt nedeterminaţi):

(253) A: am dat mai mult pe spirulină o_sută_treişpe mii↓ care are aia nu-i ajunge decît două săptămîni↓ ă i-a dat şi lecitină↓ n-am înţeles de ce i-a dat una la două zile↓ i-a dat una la două zile↓

B: bine că zice că dacă eşti hipotiroidian îţi afectează: memoria↓ şi aşa este↑ (*ibid.*: 84)

actualizare: nu este reproducerea unui eveniment de comunicare unic şi real, ci mai degrabă un prototip pentru mai multe evenimente asemănătoare. Vorbitorul apelează la propria experienţă pentru a reproduce cuvinte care se aplică la discursul prezent. Totul indică faptul că enunţul poate fi produs ori de câte ori este prezent

contextul descris. Natura iterativă a acestor enunţuri le conferă un caracter generalizator; ele nu satisfac definiţia enunţurilor narative:

(254) eu am spus-o şi o repet↓ dacă patriarhu teoctist↑ ă ce a apărut acuma în ultima vreme [...] cu o chestie că a păcătuit cu: ↓ [...] drept pentru care pă mine nu mă interesează ce-a făcut patriarhu cu trupu său↓ cu fratele porc. în schimb am spus↑# preferam să păcătuiască↑ aşa↓ şi să-l judece: (*ibid.*: 235-236)

inventare: a inventa nişte spuse înseamnă a pune în gura cuiva cuvinte care nu au fost rostite în mod explicit (acest cineva poate fi un terţ sau chiar vorbitorul, care arată ce va spune dacă va fi pus într-o anumită situaţie):

(255) <R deci au stat cu mine acolo şi şi-au dat seama că eu sînt pur şi simplu aruncată în gura lupului↓> căci CE-a zis <IM că străina asta↓ CE-i face. nu-i face nimic mie-mi dă asigurarea maşina înapoi> <R dar eu sînt convinsă ori că au fost mînă în mînă↓ nu cred că nici aia nu ar fi pus chiar dacă era amantă↓ nu cred că i-ar fi făcut chestia asta> eu cred că au făcut-o EI de comun acord↓ să zicem <IM da↓ cine a intrat în casă. ea care făcea curat. e străină trebui să ne dea nouă> şi cu mine CE făcea. deci îşi scoteau oricum maşina_napoi. (*ibid.*: 57)

asertare: discursul citat corespunde întotdeauna unui enunţ din prezent; locutorul citat este întotdeauna vorbitorul sau un locutor colectiv din care face parte vorbitorul. Nu există un eveniment trecut, nici indicaţii ale reproducerii şi nici un alt context de comunicare în afara celui în curs. Dacă sunt înlăturate verbul declarativ şi orice altă indicaţie a DR, enunţul este integrat perfect în conversaţia în curs, cel mai adesea ca argument. Vorbitorul îşi asumă responsabilitatea pentru ceea ce spune, dar dând formă de DR respectivei secvenţe şi subliniind-o în acest fel:

(256) mie-mi pare rău că nu-ţi place↓ îţi spun eu că dacă te uiţi puţin mai încolo în emisiune s-ar putea să-ţi schimbi părerea. (*ibid.*: 245)

Cele cinci tipuri de utilizare a formelor DD/DI se pot organiza într-un continuum, în următorul mod:

reproducere pseudo-reproducere actualizare
inventare asertare
+ citare

- citare

Primele două categorii de utilizare a formelor DR sunt legate de discursul narativ, în timp ce ultimele trei sunt asociate discursului argumentativ. Cu alte cuvinte, acestea din urmă se vor regăsi într-o proporţie mai mică sau nu vor apărea deloc într-un corpus cu texte predominant narative şi lipsit de secvenţe argumentative. DR ca *reproducere* a vorbirii (redarea unei secvenţe produse anterior de un anumit vorbitor) reprezintă doar o parte din câmpul de acţiune a acestei strategii de discurs. În limba vorbită, în situaţii de comunicare conversaţionale, formele DR nu servesc doar (şi nu în primul rând) ca mijloc de reproducere a vorbirii, ci şi ca mijloc de *producere* a acesteia.

Citarea locutorie şi citarea integrală a discursului

Presupunând, însă, că DD reproduce un enunţ originar, rămâne întrebarea dacă el este sau nu fidel acestuia şi, dacă da, în ce sens se manifestă această fidelitate. Teoria clasică defineşte formele DR aplicând un criteriu cu dublu sens (sintactico-semantic) şi înţelege această fidelitate gramatical: DD reproduce întocmai spusele de raportat, în sensul că nu putem vorbi despre niciun fel de transformare gramaticală care, aplicată unui Do, să ne furnizeze DD. Fiind în posesia DD, putem fi siguri că nimic din ceea ce era important în Do nu s-a pierdut, atât în privinţa formei, cât şi a conţinutului; spre deosebire de DI, obţinut prin prelucrarea DD.

Discutând despre modul în care funcţionează un dialog, Bahtin afirmă că acesta „este compus dintr-un enunţ, o replică la acesta şi relaţia dintre cele două. Dintre cele trei elemente, relaţia este cea mai importantă, deoarece, în absenţa acesteia, celelalte două elemente nu ar avea sens." (Holquist 2002: 36) Dar şi relaţia dintre enunţul originar şi DD este una dialogală. În (3), de exemplu,

(257) Iubitor de muncă şi găsind o gazetă ca *Convorbirile* unde să-şi publice lucrările, Sturdza a voit să fie membru obicinuit. Maiorescu i-a servit de aducător.

(257a) – Adică de intermediar, replica dl. Pogor.

Dl. Pogor nu a zis cuvântul tocmai de *intermediar*, a zis un altul, de… *mijlocitor*. (*Amintiri de la Junimea din Iaşi*, Panu 2013: 509; subl. aut.)

naratorul redă în DD un enunţ („Adică de intermediar"), pe care îl pune pe seama lui Pogor. Termenul *intermediar* este, dacă îl punem în relaţie cu *aducător* (folosit imediat anterior replicii în DD), o precizare lipsită de sens, căci el nu aduce nimic în plus faţă de acesta. Reproducerea replicii lui Pogor şi îndreptarea adusă de aceasta ar rămâne nemotivate dacă naratorul nu s-ar corecta ulterior, dezvăluind termenul propriu folosit de locutorul citat – *mijlocitor*. Este o precizare pe care cititorul o înţelege doar dacă o pune în legătură cu informaţii anterioare: Vasile Pogor scrisese o satiră în care compara „Junimea" cu un bordel, iar aici *mijlocitor* are sensul de „proxenet". Astfel amendată, replica redată de Panu în DD redevine „fidelă". Ar trebui să facem însă diferenţa, crede Laurent Perrin, între reproducerea unei forme lingvistice (fr. *citation locutoire*) şi reproducerea unui act de vorbire (fr. *citation de discours à part entière*, adică discurs raportat). Aceste două tipuri de acţiuni se disting până acolo încât există verbe declarative diferite pentru redarea fiecăruia dintre ele: *a zice* („a pronunţa"), pentru primul, dar *a afirma, a declara, a spune*, pentru al doilea. „Literalitatea", subliniază Perrin, „este caracteristică pentru citarea locutorie, nu şi pentru citarea discursului integral" (Perrin 2003: 70). În citarea discursului integral, literalitatea este facultativă, acesta fiind, prin natura lui, reprezentativ şi ilustrativ. În (257), de pildă, menţionarea termenului *mijlocitor* este o citare locutorie, în timp ce replica „Adică de intermediar" este o citare a discursului integral, deci o mostră de discurs raportat, neliterală şi infidelă.

Poate fi reprodus fidel un act de enunţare?

Să reconstituim însă, profitând de comentariile autorului, enunţul raportat în DD:

(257b) – Adică de mijlocitor, replica dl. Pogor.

Este acesta fidel? Authier-Revuz este de părere că fidelitatea DD nu poate fi susţinută atâta timp cât „ceea ce raportează DR nu este o frază sau un enunţ, ci un *act de enunţare*" (Authier-Revuz 1993: 10, subl. aut.).

În definiţia unui act de enunţare intră un cuplu de coenunţiatori, o situaţie de enunţare (caracterizată prin timp, loc, date referenţiale particulare) şi un eveniment care este enunţul rezultat în urma enunţării. Raportând (257b), locutorul face trimitere nu numai la enunţul originar, ci şi la situaţia de enunţare în care acesta a fost produs şi din care el poate alege să reproducă anumite elemente, un singur element sau nimic. (257b), de exemplu, constituie o sinteză a mai multor enunţuri, produse în mai multe situaţii de enunţare, din care acesta a fost abstras, după cum indică imperfectul verbului declarativ care însoţeşte enunţul („*replica* dl Pogor").

Raportând (257b), locutorul nu reproduce însă doar forma unui enunţ (sau a unor enunţuri, în acest caz), considerat(e) ca originar(e), el nu face doar un act de alegere (precizează locul? timpul şi locul? alte circumstanţe ale enunţării?), ci transmite, prin intermediul actului său de raportare, sensul ataşat enunţului originar, transmis de Pogor lui Sturdza. Sensul transmis de Pogor lui Sturdza („Lasă orice speranţă, aici nu intri într-o societate literară, ci într-un adevărat bordel") capătă contur prin intermediul descrierii pe care raportorul o face în actul de raportare. Această descriere (în care intră atât discursul citat, cât şi discursul citant, constituit în acest caz de alegerea verbului *a replica* şi a numelui locutorului originar) este sensul pe care Panu îl transmite cititorilor săi. Trebuie să observăm că raportând (257a), Panu eşuează în încercarea de a da un sens mesajului lui Pogor, iar (257b) este o nouă tentativă de a realiza acest lucru, tentativă care reuşeşte doar dacă recuperăm dintr-un context mai larg datele de care raportorul face abstracţie aici. Prin urmare, (257a) şi (257b) sunt la fel de infidele faţă de actul originar de enunţare. Citarea cu exactitate a enunţului la care trimit (257a) şi (257b) nu îl împiedică pe Panu să îl şi comenteze (prin discursul citant ataşat sau prin comentarii făcute în alte părţi ale memoriilor), iar tocmai aceste comentarii constituie cadrul de interpretare pentru sensul enunţului originar.

Fidelitatea DD este însă o convenţie şi pentru că secvenţele în DD nu trimit de fiecare dată la discursuri originare reale sau cel puţin recuperabile; raportorul poate evidenţia, de fapt, prin diferite mijloace, caracterul rememorat (ca în exemplul de mai sus) sau inventat (ca în cele ce urmează) al fragmentelor în DD:

(258) Drumul celor doi tovarăşi mai întârzie o vreme lângă o adunare liniştită de gângănii mărunte şi roşii, punctate cu negru.
– Patrocle, acestea-s vacile Domnului, zise fetiţa.
– Ştiu, dar haide să mergem, că acuşi asfinţeşte soarele, răspunse caţelul. (*Dumbrava minunată*, Sadoveanu 1960: 18)

(259) – Idealul meu a fost de a construi o catedrală („Catedrala Neamului", strigară toţi în gând şi lui Hagienuş aproape că îi veni să chiţcăie de veselie). (*Bietul Ioanide*, Călinescu 2001, II: 68)

(260) În staţia de autobuz toţi se uitau la dumnealui şi îşi spuneau în gând: „Ia te uită la prăpăditul ăsta, e profesor de ştiinţele naturii şi a lăsat însărcinată o biată elevă." (*Simion liftnicul*, Cimpoeşu 2011: 65)

Astfel, în exemplele de mai sus, secvenţele în DD ce redau „replica" lui Patrocle, „strigătul" amicilor lui Pomponescu sau „gândurile" călătorilor din staţia de autobuz sunt secvenţe pe care doar naratorul le face audibile; ele nu reproduc secvenţe performate în mod real, ci sunt imaginea verbală a unor reacţii nonverbale, împrumutate interlocutorului, scontate sau imaginate. Motivul pentru care secvenţele în discuţie sunt reprezentate în DD şi nu printr-o altă formă a DR nu are legătură cu „discursurile" efectiv realizate şi nici cu capacitatea DD de a reproduce fidel secvenţa sonoră din (258) (emisă de un căţel), strigătul mut al convivilor din (259) sau gândurile (presupuse) ale călătorilor din staţie, în (260), ci priveşte direct efectul de lectură vizat de autor – empatia cu eroina din primul text, care trăieşte într-o lume pe jumătate reală şi pe jumătate fantastică, într-un univers creat din imaginaţie şi populat cu personaje din poveştile citite de bunica, sarcasmul prilejuit de atitudinea servilă a mesenilor din al doilea text, ironia şi umorul, în cel de-al treilea, în care personajul, acuzat pe nedrept, are sentimentul că întreaga lume s-a întors

împotriva lui. În toate cele trei cazuri, efectele de sens rezultă şi din pretenţia unui personaj (la care naratorul subscrie sau nu) că are acces informaţional la (şi că poate găsi o formulă pentru) „spusele" sau gândurile partenerului de dialog.

O discuţie privind calităţile DD – capacitatea de a exprima empatie sau ironie, de a sugera o redare detaliată sau generalizatoare a discursului originar, de a fi personalizat sau, dimpotrivă, omogen, stilizat ori, ca în cele trei exemple de mai sus, de a reproduce cu fidelitate discursul obiect sau de a-l parafraza, reformula, reimagina, reinventa – trebuie să ţină seama de faptul că aceste calităţi nu trebuie discriminate în două grupe antagonice, în atribute definitorii ale DD, pe de o parte, şi trăsături pe care acesta nu le poate avea, pentru că ele aparţin altor forme de redare (DI, de exemplu), pe de alta. Modul în care DD îşi asumă una sau alta dintre aceste trăsături reprezentaţionale ţine de adecvarea acestuia la scopurile vizate de raportor, sau, cu alte cuvinte, „depinde nu atât de relaţia dintre inserţie şi discursul originar, cât de strategia care formează cadrul." (Sternberg 1982: 153)

Deborah Tannen face o observaţie similară pentru modul în care funcţionează raportarea în DD în conversaţii. Continuând argumentele oferite de Bahtin 1996 şi de Sternberg 1982, Tannen insistă pe faptul că orice discurs citat implică în mod necesar o schimbare de sens a discursului „originar", deoarece este în mod inevitabil transformat de contextul discursului citant: „actul raportării unui dialog în interiorul unei conversaţii este la fel de creativ ca şi crearea dialogurilor în ficţiunea narativă sau în piesele dramatice." (Tannen 1989:101)

La graniţele DR: reluarea diafonică

În privinţa definirii DR ca reproducere a vorbirii, trebuie să subliniem faptul că nu orice repetare, reluare, reproducere a unor spuse intră în zona de interes a DR; ne gândim, de pildă, la cazurile de diafonie, ce pot fi întâlnite în mod frecvent într-o conversaţie. O situaţie diafonică este o structură în care vorbitorul „începe prin a selecta şi a reinterpreta în propriul discurs cuvinte din discursul destinatarului, cu scopul de a ajunge la ceea ce intenţionează să spună"

(Perrin 1995: 238). Caracteristic pentru această situaţie nu este faptul că secvenţele selectate aparţin interlocutorului şi nu unui terţ, ci, înainte de toate, faptul că acestea apar într-o interacţiune argumentativă, într-un context imediat:

(261) **A**: cineva acoloşa# doreşte să: poarte un scurt dialog# <J cu mine>. bună seara.

B: bună seara.

A: da↓

B: mă numesc cătălina↓

A: da↓

(261a) **B**: şi aş dori să intru în direct cu gabriel↓ dacă se poate [dacă sînteţi de acord

A: [<Î cu gabriel>

B: da.

A: păi CE să zic şi eu↓, să mă gîndesc puţin. să FIU de acord↓ să NU fiu de acord↓ hai treacă de la mine. sînt generoasă în această seară. gabriel↓ cel de un metru obzecişidoi şi douăzecişicinci de ani. zic bine?

B: da. <R da da da>.

A: bun. pînă rezolvăm noi cu ă gabi↑# [spune-ne despre tine.

B: [să mă prezint. da. am douăzecişipatru de ani↑ un metru şaptezeci↑ şaizeci de chilograme↑ sînt şatenă cu părul lung↑ şi ochi albaştri.

A: mhm. cu CE te ocupi.

(261b) **B**: sînt secretară la o firmă.

A: secretară la o FIRmă::↓ fusTIţă:: ## fustiţă din aceea scurtă↓# nu?

B: ce anume?

A: aŞA se poartă. secretarele aŞA umblă. au uniformă. fuste [scurte şi ă bluze foarte

B: [ă nu neapărat.

+A: decoltate.

B: nu# nu.

A: aşa am văzut eu că recunoşti secretarele.

B: NU↓ nu-i o regulă.

A: ştii să faci cafeaua BUnă.

B: ă DA.

A: este primul LUcru pe care: trebui să-l cunoască o secretară.

B: da.

(261c) **A**: bun. cum îţi place↑ să fii secretară:.

B: cum îmi place mie [să fie o secretară?

A: [dacă-ţi place să fii secretară. [mie

B: [da.

+A: mi se pare ÎNgrozitor. îngroZITOR să te supui aşa↓ <J cu obedienţă>↓ ordinelor ŞEfului.

B: [eu m-am obişnuit. m-am obişnuit şi chiar îmi PLAce ce fac. [nu. în atrib-

A: [bine. îl avem pe gabi.

+B: în atribuţiile mele nu intră numai făcutul cafelei şi io mai ştiu ce.

A: ORce ar intra în atribuţiile tale↑ uite NU vreau să: adîncim această temă↓ dar ORce ar intra în atribuţiile tale↑ eu NU sînt de acord. din start eu nu sînt de acord cu ce spune şeful. este clar. bun cătălina↓ uite îl avem pe gabi. (*IVLRA* 2002: 219-221)

În secvenţa de mai sus, de pildă, atunci când reia o parte a replicii interlocutorului său (aşa cum se întâmplă în fragmentele subliniate), vorbitorul nu raportează un discurs ca parte a unei naraţiuni (acţiuni trecute, independente de situaţia de comunicare prezentă), ci repetă un segment pe care interlocutorul tocmai l-a produs în conversaţia în curs, fie pentru a avea o reacţie pozitivă (261a) sau negativă (261b) faţă de ceea ce s-a spus, fie pentru a lărgi câmpul conversaţiei şi pentru a adăuga propriile comentarii (261c). Pentru mai multe detalii privind diafonia, vezi şi dialogism.

Reformulări şi praguri de distorsiune

Catherine Fuchs încearcă să ofere un răspuns pentru următoarea întrebare: dacă DD nu este fidel unui Do şi dacă această infidelitate nu este imputabilă sistemului gramatical, în seama cui ar trebui pusă ea? Autoarea crede că discursul raportat nu este rezultatul unei simple redări a unui Do, al trecerii de la cuvintele acestuia la cele ale DR; de fapt, avem aici o activitate de reformulare, iar echivalarea se face pe măsură ce se elaborează *o construcţie cu o anumită semnificaţie*, pornind de la Do. Are loc astfel un dublu proces: de interpretare a Do şi de producere a DR; după caz, reformularea poate fi

centrată pe activitatea de interpretare sau pe cea de producere, de unde distincţia dintre reformularea *explicativă* (care produce DI şi forme ale acestuia) şi cea *imitativă* (care produce DD şi forme ale acestuia). Reformularea presupune doi intermediari între Do şi DR: un conţinut al Do, C, care funcţionează ca interpretare a Do şi ca punct de plecare pentru C', un conţinut modificat mai mult sau mai puţin în raport cu C şi de la care se pleacă pentru a se construi DR (respingându-se, astfel, ipoteza unei identităţi de conţinut între Do şi DR):

Do → C → C' → DR

„Procesul intermediar de transformare a conţinutului este *specific* activităţii de *reformulare* intralingvală sau interlingvală […]" (Fuchs 1994: 27)

Se poate vorbi, aşadar, despre caracterul dinamic al activităţii de reformulare, care are la bază principiul deformabilităţii sensului. Capacitatea de a stabili limitele unei deformabilităţi acceptabile este cea care autorizează raportorul, într-o situaţie dată, să considere că sensul DR nu se îndepărtează radical de sensul Do, că nu depăşeşte o limită calitativă, pe care Fuchs o numeşte „prag de distorsiune".

În activitatea de reformulare funcţionează deci din plin principiul dialogic bahtinian: raportorul echivalează sensul Do cu un sens pe care el îl consideră apt de a fi transmis receptorului raportor; această activitate dă seamă de caracterul *unic, irepetabil, dinamic* al discursului raportat; el este altul, în funcţie de receptor, chiar dacă locutorul şi Do pe care acesta îl raportează rămân aceiaşi. Să considerăm următoarea situaţie:

(262) „În scena aceea de pomină [dintr-un film comunist] […] un tânăr pictor comunist este arestat de Siguranţă şi dus într-un cabinet de anchetă. Acolo […] i se ia un interogatoriu. Răspunsurile pe care le dă sunt consemnate de un dactilograf, iar dactilograful scrie la o maşină situată în imediata apropiere a învinuitului. Scena aceasta – evocată de regizorul unui film cenzurat, se-nţelege, cu toată grija – spune totul şi e mai edificatoare decât sute de volume şi mii de articole pentru că recunoaşte că, în timpul teroarei exercitate de Siguranţă, învinuitul nu purta ochelari negri, era anchetat

în prezența unui terț, iar răspunsurile sale erau consemnate prin dactilografiere *așa cum îi ieșeau din gură*.

Securitatea, o dată cu noul, a revenit la sistemul inchizitorial; răspunsurile n-au mai fost înregistrate prin dactilografiere, ci prin redactare de către anchetatori, întocmai cum s-a procedat și în cazul Ioanei d'Arc. Răspunsurile ei erau rostite în franceză, dar apoi reformulate în latină și stilizate de grefierii tribunalului inchizitorial, care schimbau cu totul sensul vorbelor spuse de Ioana. Procedeul anchetei inchizitoriale s-a repetat.

– Ai fost în casa lui Gheorghe Florian?

– Da.

Și anchetatorul notează:

«Da, recunosc că am fost în casa conspirativă din strada… numărul… unde am avut legături infracționale cu legionarul Gheorghe Florian.»

Când i se dă procesul-verbal spre semnare, anchetatul exclamă:

– Dar bine, eu n-am spus că era o casă conspirativă și nici că Gheorghe Florian a fost legionar și nici că am avut legături infracționale cu el.

Protest, firește, inutil. Și pe care anchetatorul, de aceeași bună-credință ca și grefierii Inchiziției, îl socotește absurd. Anchetatorul redactează, el, răspunsul în *moderna lui latinească*: cu alte cuvinte îl transcrie în *limba aulică* a instituției unde slujește. Orice așezământ are limbajul lui oficial și de realitate nu ia cunoștință decât pe căile folosite de organele informaționale de care dispune. Oare nu au convenit organele anchetatoare periferice că în str… nr… se află o casă conspirativă? Oare nu au hotărât aceleași aparate de Stat că Gheorghe Florian e un legionar notoriu? Oare poți avea cu un astfel de ins și într-o asemenea casă alte legături decât infracționale? […] Ca atare, se consemnează adevărul și nimic altceva, doar atât că e adevărul perceput și înregistrat de anchetator și transcris *în stilul lui*, în mod cuviincios. Deoarece anchetatorul nu se poate adresa ierarhiei altfel decât în acest limbaj protocolar, aulic, se exprimă numai adevărurile admise de instituție, casa unde se vedeau învinuiții se traduce prin *casa conspirativă unde se întruneau uneltitorii*, ceaiul la care fuseserăm invitați se preface în *ședința dușmănoasă organizată prin convocări telefonice* (negi că te-a înștiințat telefonic?), vocile ce-mi vorbeau ajung *demonii mă îmboldeau* (însuși părintele inchizitor și teologii au stabilit

că demoni erau de fapt cei pe care-i auzeai). Stilistică şi ecleraj. De îndată ce nu mai există o maşină de scris care să ţăcăne frumuşel şi să reproducă vorbele anchetatorului, şiretlicul funcţionează. Fără torturi, fără bătăi… Realizatorii filmului nu au putut escamota adevărul istoric. Dar puţini spectatori, probabil, au înţeles cât de semnificativă era maşina aceea de scris, atotgrăitoare; ea reprezenta o lume întreagă, un univers mort: galaxia obiectivităţii." (*Jurnalul fericirii*, Steinhardt 2008: 174-176; subl. aut.).

Ne aflăm aici în faţa unui caz de DD: *Da, recunosc că am fost în casa conspirativă din strada… numărul… unde am avut legături infracţionale cu legionarul Gheorghe Florian.* Anchetatorul reformulează spusele anchetatului şi găseşte echivalenţe *transmisibile* („anchetatorul nu se poate adresa ierarhiei altfel decât în limbaj protocolar"), *acceptabile* în limitele unui prag de distorsiune („se consemnează adevărul şi nimic altceva") şi *obiective*, pentru că raportorul nu are intervenţii personale („anchetatorul, de […] bună-credinţă"). Exemplul nostru poate fi citit atât *de dicto* („cu privire la ceea ce este spus"), situaţie în care vom vorbi despre *infidelitatea* DD, cât şi *de re* („cu privire la proprietăţi ale lucrurilor"), situaţie în care putem vorbi despre *fidelitatea* DD). Diferenţa provine din faptul că raportatul este interesat de identitatea *cuvintelor*, pe când raportorul este interesat de identitatea *faptelor*. Învinuitul ar prefera un sistem în care redarea spuselor sale să fie făcută *mecanic* (prin dactilografiere), şi nu prin *reformulare*, aşa cum se întâmplă în fapt. Argumentul său implicit este acela că nicio reformulare nu este inocentă, din moment ce secvenţa reformulată este o replică dialogală (anchetatorul se adresează unei ierarhii) şi din moment ce sensul acesteia se schimbă în funcţie de poziţia pe care o adoptă raportorul.

Are DD întotdeauna o interpretare de dicto*?*

Barbara Partee pune în relaţie opoziţia opac/transparent, care priveşte modul în care înlocuirea unui termen dintr-o anumită construcţie lingvistică schimbă valoarea de adevăr a acesteia, cu opoziţia *de dicto*/*de re*, utilizată în logica medievală.

O construcţie opacă referenţial este una în care înlocuirea unui termen cu altul care referă la acelaşi obiect modifică valoarea de

adevăr a propoziţiei care conţine respectivul termen. De exemplu, enunţul a. este opac referenţial, deoarece înlocuirea sintagmei „capitala României” prin „Bucureşti” produce enunţul b., care este unul fără sens.

a. Bucureşti este capitala României din 1862.
b. *Bucureşti este Bucureşti din 1862.

O construcţie transparentă referenţial este una în care înlocuirea unui termen cu altul care referă la acelaşi obiect nu modifică valoarea de adevăr a propoziţiei care conţine respectivul termen. De exemplu, înlocuind în c. sintagma „capitala României” prin „Bucureşti”, obţinem enunţul d., care este unul ce are un sens identic cu al lui c.

c. Parlamentul României îşi desfăşoară activitatea în capitala României.
d. Parlamentul României îşi desfăşoară activitatea în Bucureşti.

Opoziţia *de dicto*/*de re* priveşte în schimb capacitatea unei citări de a trimite fie la spusele raportatului, fie la obiectul la care făceau referire respectivele spuse. O citare *de re* permite unui locutor citant ca, atunci când raportează, să facă uz de cunoştinţele sale despre lume, şi nu de cuvintele locutorului citat. Enunţul e., de exemplu:

e. Oedip a spus că mama sa este frumoasă.

are două interpretări posibile:

i. Oedip a spus: „Mama mea este frumoasă” (interpretarea *de dicto*);
ii. Oedip a spus că o anumită persoană, identificată de raportor ca fiind mama lui Oedip, este frumoasă (interpretarea *de re*).

Pentru Partee, DD apare ca „un exemplu paradigmatic de construcţie care este *întotdeauna* opacă; expresia citată are întotdeauna o interpretare *de dicto*”, cazurile *de dicto* fiind unele în care, „prin definiţie, ceea ce contează este atât forma, cât şi conţinutul

(dacă nu cumva forma prevalează asupra conţinutului)" (Partee 1973: 415, subl. aut.). DD este înţeles, prin urmare, ca fiind opac şi *de dicto*, ceea ce face ca DI (transparent) să fie conceput, prin opoziţie, ca tinzând spre interpretări *de re*.

În redările *de re*, raportorul are mai multe cunoştinţe decât informaţiile care se pot infera din cele spuse (adică din enunţul pe care îl raportează). Ne putem imagina cazuri în care enunţul de raportat nu poate fi redat sub forma sa originară, iar raportorul alege o secvenţă care păstrează valoarea de adevăr (adică este transparentă), dar care este în acelaşi timp DD, ca în (5).

(263) După multe alte grozăvii de aceeaşi speţă, Gandon întreabă pe Debeer:

„Vois-tu là tout prés de la coulisse des navires?"

„Non pas."

„Mais il doit y en avoir."

„Comment?"

„Puisqu-il y a là un port, un grand port de Roumanie."

Şi Gandon aduce un porc pe scenă... Atunci începe un scandal înfiorător... […] Zgomotul începe să se potolească puţin; când deodată un telegrafist înalt şi chipos, cu nişte barbete colosale, se repede turbat până lângă scenă şi făcând nişte gesturi măreţe strigă pe d-asupra întregului zgomot:

– Cer cuvântul! Nu se poate! Eu vreau imediat satisfacţie personală pentru *cochon de la Roumanie*! (*Din carnetul unui vechi sufleur*, Caragiale 2011: 740-741, subl. aut.)

Aici, *cochon de la Roumanie* reprezintă redarea directă a segmentului *port de Roumanie*, şi este o mostră de DD care este transparentă şi *de re*. Raportorul are la dispoziţie următoarele informaţii: a) jocul de cuvinte performat de actori (în franceză *port* şi *porc* sunt omofone) şi b) faptul că animalul adus pe scenă, pentru a se face manifest calamburul, este un porc. Raportorul pune deci în relaţie toate aceste cunoştinţe (în care informaţiile despre *spuse* se amestecă cu informaţiile despre *lume*) şi raportează pe *port* prin *cochon*.

Pentru astfel de cazuri (şi nu numai) pare deci motivată observaţia pe care Sternberg o formulează în acest sens:

„Ca modele abstracte, aceste forme [DD şi DI] nu aparţin niciunuia dintre polii reprezentării, ci sunt în mod egal deschise spre amândoi, ca şi spre toate punctele intermediare. Ca manifestări concrete, DD şi DI nu sunt nici transparente, nici opace, ci ambele la fel, să spunem aşa, transpace: ambigue în legătura lor cu lumea (obiectul, originalul) până când sunt puse în corespondenţă cu aceasta datorită evidenţei, a unei convenţii sau (cazul cel mai dificil, dar şi cel mai comun) pe baza probabilităţii *ad hoc*." (Sternberg 1991: 80)

Autonimia DD

În teoria autonimiei, o secvenţă în DD are statutul de autonim, fapt care îi permite acesteia să funcţioneze ca element nominal în toate poziţiile sintactice ale numelui, ca în exemplul:

(264) ŞCOLĂRIŢA: Dar… *cine te opreşte*, cum se zice?
PROFESORUL: *Qui vous en empêche?*
ŞCOLĂRIŢA: Hai să spunem de la început. […]
Dă-mi voie, scumpa mea, să nu urmez pân' la sfârşitul lecţiei: ţi-oi spune numai că din *je vous aime* în *je vous adore*, toţi galbânii luaţi din sânul ispravnicului trecea în mânile verişorului, drept plată sârguinţei sale. Prin asemine chipuri şi eu, draga mea, am călătorit din pungă în pungă şi am ajuns în sfârşit a fi proprietatea tânărului profesor de: *je voudrais vous embrasser*. (*Istoria unui galbân*, Alecsandri 2008: 62)

unde secvenţele redate în DD au rolul sintactic de subiect (*cine te opreşte*), complement (din *je vous aime* în *je vous ador*) sau atribut (*je voudrais vous embrasser*). Activitatea metalingvistică a DD este indicată de ruptura sintactică şi enunţiativă a acestuia faţă de contextul în care apare, ruptură care este una demonstrată.

Un autonim nu implică faptul că redarea lui este textuală şi fidelă enunţului originar, ci doar că, în contextul în care apare, el este menţionat şi nu întrebuinţat. Chiar dacă citează textual enunţul, DD nu poate fi considerat totuşi obiectiv, deoarece reproducerea unui enunţ nu înseamnă niciodată restituirea integrală a actului enunţării; în plus, putem avea redate în DD enunţuri ale căror acte de enunţare sunt imaginare, viitoare, ipotetice sau negate.

„În DD, enunţiatorul raportează un alt act de enunţare *e*; el *utilizează* propriile sale cuvinte în descrierea pe care o face enunţării acestuia (cine vorbeşte, cui, când, …?), adică în ceea numim segmentul de introducere, dar *menţionează* cuvintele mesajului pe care îl raportează; modul semiotic al DD este prin urmare *eterogen*: standard în segmentul introductiv, el este autonim în partea «citată», adică arătată." (Authier-Revuz 1992: 40, subl. aut.)

În cadrul teoriei autonimiei DD se face aşadar distincţia dintre *întrebuinţare*, care este utilizarea normală a limbajului (în sensul că limbajul referă la altceva decât la sine însuşi) şi *menţionare*, asimilabilă metalimbajului: în cazul citărilor, limbajul este reflexiv, autonim.

Menţionarea este marcată oral prin pauză şi/sau intonaţie, iar în scris prin mărci ale citării, dintre care cele mai obişnuite sunt ghilimelele. Segmentul marcat cu semnele citării este considerat un nume propriu; prin urmare, o citare nu este o descriere, ci o hieroglifă, în care sensul întregului nu depinde de sensul constituenţilor săi. Este evident că de multe ori este dificil să facem o distincţie clară între menţionare şi întrebuinţare, pentru că segmentul menţionat este în acelaşi timp şi întrebuinţat (este cazul segmentelor încorporate, precum: *Am înţeles că Ana „nu se poate deplasa"*, unde fragmentul dintre ghilimele este o structură gramaticală şi deci nu poate fi interpretat ca nume). În astfel de cazuri vorbim despre *conotaţie autonimică*. Conotaţia autonimică cumulează deci două semiotici: cea a întrebuinţării şi cea a menţiunii. Acest dublu proces este ierarhizat, semiotica întrebuinţării fiind cea dominantă, în timp ce metalimbajul este închis în conotator.

Depinde semantic DD de verbul declarativ care îl introduce?

Dar, după cum remarcă Davidson, dacă citările sunt nume proprii fără structură internă şi deci fără sens intern, aceasta înseamnă că nu poate fi creată o teorie a adevărului care să le acopere:

„Un defect central al teoriei citării ca nume propriu este faptul că, deşi consideră citările drept expresii bine formate ale limbajului, nu reuşeşte să explice într-o manieră articulată modul în care fiecare

expresie, dintr-o mulţime infinită de expresii de acest fel, poate capta o referinţă pe care să o datoreze propriei sale structuri." (Davidson 2001: 85)

Să considerăm exemplele:

(265) Mă reped la vizeta deschisă. O ţigară. Vreau o ţigară. (*Evadarea tăcută*, Constante 2013: 165)

(265a) Mă reped la vizeta deschisă şi strig: „O ţigară. Vreau o ţigară."

Am putea spune că în (265a), DD este „legat" de discursul descriptiv al locutorului (el este asimilabil unui complement direct, guvernat de verbul declarativ), pe când în (265), DD este „liber", deoarece nu apare un verb declarativ de care să depindă semantic şi sintactic, relaţia cu discursul descriptiv fiind exclusiv una pragmatică, iar DD funcţionând doar ca obiect de referinţă al descrierii. O astfel de analiză întâmpină însă anumite dificultăţi, legate de eterogenitatea enunţiativă şi semiotică a ansamblului format din contextul descriptiv şi secvenţa citată.

Pentru a rezolva această problemă, Ann Banfield susţine ipoteza conform căreia complementul unui verb declarativ nu este în mod direct secvenţa citată (pusă, în mod convenţional, între ghilimele), ci un pronume demonstrativ eliptic, care este element constitutiv al structurii de adâncime a frazei (adică ansamblul amintit mai sus). În acest fel, ceea ce apare ca asocierea dintre un verb declarativ şi o citare este în realitate o sintagmă al cărei complement (*el a spus **asta***) a fost şters în structura de suprafaţă, urmată de o citare (care este distinctă din punct de vedere sintactic). În acest fel, secvenţa citată nu se subordonează direct verbului declarativ şi nu este integrată sintactic în cadrul descriptiv, ci reproduce (demonstrativ) obiectul de referinţă al unui termen indexical eliptic, singurul care este guvernat de verb. Acest lucru înseamnă că (265) şi (265a) au o structură de adâncime identică sau, altfel spus, că toate citările directe sunt asimilate unor citări „libere".

Donald Davidson propune altă rezolvare pentru această problemă. El este unul dintre criticii teoriei citării ca descriere definită,

căreia îi reproşează incapacitatea de a oferi o explicaţie modului în care o citare capătă un sens parcurgând drumul de la propria structură la referinţă. Dacă un segment în DD este considerat un nume propriu, acesta nu are o structură sintactică şi deci nici o structură semantică. Davidson crede că o teorie coerentă a citării ar trebui să îndeplinească două condiţii:

„una dintre ele presupune ca teoria să ofere un rol semantic articulat pentru dispozitivele citării (mărcile citării sau echivalentele lor verbale), [...] cealaltă condiţie spune că teoria trebuie să explice sensul în care o citare ilustrează obiectul la care se referă." (Davidson 2001: 89)

El consideră că elementul guvernat de verbul declarativ care introduce o citare directă îl constituie mărcile citării (ghilimelele), cu care citarea este în mod obişnuit asociată în scris. Aceste mărci joacă rolul termenului eliptic asociat frazei descriptive care încorporează o citare directă „legată" (exemplul (265a)).

„În teoria mea, pe care o putem numi *teoria demonstrativă* a citării, inscripţia din interior nu referă la nimic şi nici nu aparţine unei expresii care ar face acest lucru. Singurele care referă aici sunt mărcile citării, iar acestea fac referinţă la o formă, arătând spre conţinutul acesteia. În teoria demonstrativă, nici întreaga citare (mărcile citării şi conţinutul lor) şi nici conţinutul acesteia nu formează un termen singular, decât accidental. Termenul singular sunt mărcile citării, care pot fi citite ca «ocurenţa particulară a expresiei care apare aici». Sau, pentru a clarifica modul în care ilustrarea poate fi utilizată aici într-un mod propriu: «expresia cu forma ilustrată aici»." (*ibid.*: 90)

Prin urmare, numai ghilimelele aparţin frazei descriptive, iar secvenţa citată (*inscripţia*) este încorporată (ca un fel de apoziţie) în calitate de unitate discursivă distinctă. Obiectul la care fac referinţă ghilimelele este enunţul originar, iar secvenţa citată este o ocurenţă a acestuia. Enunţul originar (discursul obiect) este reprodus (demonstrativ) în secvenţa citată (inscripţia), iar dispozitivul prin care se realizează această demonstraţie îl reprezintă mărcile citării (ghilimelele, caracterele cursive etc.). Referinţa demonstrativă

(realizată de semnele citării) este o parte a enunţului, dar lucrul spre care aceasta trimite, adică *inscripţia*, nu este. (Acelaşi lucru, argumentează Davidson, se întâmplă dacă spun „Astăzi am prins acest peşte.", unde nici mâna care arată, nici peştele nu fac parte din limbă.)

Aşadar, citarea este un dispozitiv de indicare a enunţurilor (sau a *inscripţiilor*), deci este un tip de *indice*. Clark şi Gerrig, de a căror teorie suntem interesaţi mai jos, arată însă că indicarea este diferită de demonstrare, în măsura în care prima localizează obiectele, în timp ce a doua le ilustrează. Diferenţa esenţială dintre cele două teorii constă în statutul segmentului care apare între semnele citării. Pentru Davidson, acest lucru este o inscripţie, care „ilustrează" enunţul la care trimite (fără a spune însă şi cum se întâmplă acest lucru); pentru Clark şi Gerrig, acest segment are caracteristicile unui semn *iconic* şi o modalitate specifică de funcţionare.

În acelaşi timp, există o diferenţă clară între teoria tradiţională şi structuralistă, pe de o parte, şi teoria lui Davidson, pe de alta, din punctul de vedere al felului în care acestea înţeleg rolul semnelor citării. În viziunea tradiţională, al cărei punct de pornire este *Gramatica de la Port-Royal* (1660) şi *Gramatica generală* (1767) a lui Nicolas Beauzée, ghilimelele sunt semne grafice utilizate pentru supramarcarea DD (marcat deja prin linie de dialog, literă majusculă şi două puncte) şi pentru evidenţierea acestuia ca modalitate de raportare diferită (enunţiativ şi gramatical) de DI. DD apare astfel ca independent sintactic faţă de cuvântul declarativ care îl introduce, dependent semantic de acesta şi evidenţiat grafic prin mărci specifice. Pentru Davidson, în schimb, ghilimelele constituie un dispozitiv care poartă referinţa demonstrativă şi care închid între ele inscripţia, fapt care rupe legătura de sens între aceasta din urmă şi verbul declarativ care semnalează citarea. Acelaşi lucru (inexistenţa legăturii semantice dintre citare şi verb) se poate susţine, din punctul de vedere al lui Davidson, şi în privinţa DI, opinie pe care Emil Ionescu o comentează în felul următor:

„*The Earth moves. Galileo said that.* […] Aceasta arată că sintaxa de suprafaţă leagă expresii care, din punct de vedere semantic, sunt independente: nu se poate stabili nicio legătură – în afara referinţei contextuale a lui *that* – între demonstrativ şi propoziţia precedentă: semantic, aşadar, propoziţia e independentă de contextul indirect şi e

forţată să fie prezentă numai prin conexiunea sintactică." (Ionescu 1997: 64)

DD ca demonstraţie

Există două teorii ale citării care sunt de acord asupra naturii demonstrative a acesteia şi care nu susţin ipoteza unei reprezentări *verbatim* a enunţului raportat. Ce le diferenţiază este faptul că prima dintre ele, care aparţine lui Sperber şi Wilson, este o abordare a citării din perspectiva pragmaticii cognitive, pe când cea de-a doua, susţinută de Clark şi Gerrig, este o abordare a citării din punct de vedere senzorial şi experenţial.

Sperber & Wilson fac diferenţa dintre *interpretare* şi *descriere* şi asimilează DD cu informaţiile nondescriptive, fundamentate pe o relaţie de asemănare cu referentul, susţinând că, „în condiţii corespunzătoare, orice fenomen natural sau artificial din lume poate fi utilizat ca reprezentare a altor fenomene cu care se aseamănă în anumite privinţe." (Sperber şi Wilson 1995: 227).

Să presupunem, preluând un exemplu de la autorii citaţi, că Petre şi Maria sunt clienţii unei pensiuni franţuzeşti. După ce îşi încheie sejurul în Franţa şi părăsesc pensiunea, Petre constată că şi-a rătăcit portofelul. Maria îl roagă telefonic pe proprietar, Jean, să caute portofelul în interiorul pensiunii; acesta se execută, dar neagă faptul că l-ar fi găsit. Între Petre şi Maria (care se îndoieşte de onestitatea lui Jean) are loc următorul dialog:

Petre: Şi ce a spus proprietarul pensiunii?
Maria: *Je l'ai cherché partout!* (L-am căutat peste tot.)

Sperber şi Wilson observă că aici Maria nu comunică forma propoziţională a enunţului său, ci îl utilizează deoarece este similar cu enunţul performat de Jean. Enunţul Mariei seamănă cu enunţul proprietarului pentru că este o ocurenţă particulară a aceluiaşi enunţ tip, cu alte cuvinte este o citare directă.

„O citare directă are o structură lingvistică, inclusiv o structură semantică, dar atunci când este utilizată pentru a o face manifestă, ea eşuează în ceea ce priveşte proprietatea comunicării verbale. Citările

directe sunt cele mai evidente exemple de enunţuri utilizate pentru a reprezenta *nu ceea ce ele descriu, ci lucrurile cu care ele seamănă*." (*ibid.*: 227-228, sub. n.)

Dar cât de apropiate trebuie să fie formele propoziţionale ale celor două reprezentări pentru ca una să funcţioneze ca interpretare a celeilalte? Sperber şi Wilson cred că, deşi poate exista un grad minim de asemănare sub care nu este posibilă o utilizare interpretativă, nu trebuie să existe un grad maxim dincolo de care asemănarea să fie înlocuită cu identitatea, iar interpretarea cu reproducerea. „Identitatea este un caz limită al asemănării; reproducerea este un caz limită al interpretării." (*ibid.*: 229)

Clark şi Gerrig ne oferă o descriere amănunţită a modului în care funcţionează discursul direct din perspectiva unei teorii a citării ca demonstraţie. Autorii consideră că, din perspectivă semiotică, segmentele în DD reprezintă o formă specială de limbaj, deoarece au toate caracteristicile *iconilor*. Conform discriminărilor operate de Pierce, există trei categorii de semne – simboluri, indici şi iconi. În timp ce simbolurile sunt semne care trimit în mod convenţional la obiectul pe care îl semnifică, indicii realizează această trimitere în mod direct (aşa cum este cazul deicticelor – *aici, acum, acesta* etc. – care sunt simboluri utilizate indicial), iar iconii, în virtutea unei asemănări pe care o au cu referentul (onomatopeele, de exemplu, sunt semne iconice).

Descrierea şi demonstraţia ţin de două modalităţi de comunicare fundamental diferite. Descrierile au la bază convenţiile descriptive ale limbajului şi arbitrariul semnului lingvistic. Actele demonstrative, în schimb, nu ţin în mod esenţial de limbaj, de un ansamblu de convenţii descriptive şi prin urmare nu sunt în mod necesar de natură verbală. Un act demonstrativ imită, copiază, simulează obiectul la care face referire. El are la bază o asemănare activă, selectivă între semn şi ceea ce acesta reprezintă.

Clark şi Gerrig îşi dezvoltă teoria pornind de la afirmaţia că DD este un tip de *act demonstrativ* (adică „ilustrativ, exemplificator"), având toate caracteristicile acestui tip de acte. Ei cred că actele demonstrative au următoarele proprietăţi:

1. Un act demonstrativ este *nonserios*. Termenul este preluat din sociologie şi a fost utilizat de Erving Goffman, care considera că

acţiunile umane sunt de două tipuri, *serioase* şi *nonserioase*. Dacă în primul tip actantul prezintă actul pe care îl realizează ca fiind serios, real, autentic, în celălalt el nu are intenţia să fie luat în serios de către destinatar. Performarea unei naraţiuni orale, a unei anecdote, tachineria, ironia, afirmaţiile exagerate sau litotele sunt, de asemenea, acte nonserioase, dar numai secvenţele în DD sunt în acelaşi timp şi acte demonstrative. A reda o replică în DD înseamnă a demonstra ce a făcut o persoană atunci când a spus respectiva replică.

Să considerăm următorul exemplu:

(266) Din cauza spiritului său aşezat, dl. Nicu Ganea era numit Drăgănescu. Drăgănescu era un bacal român din Iaşi. De aceea când intra dl. Nicu Ganea la „Junimea", dl. Pogor uitându-se la dânsul striga:

(266a) – Icre moi sunt?

(266b) – Este, răspundeam noi. (*Amintiri de la Junimea din Iaşi*, Panu 2013: 124).

În (266), are loc un scurt dialog între Vasile Pogor şi un grup din care face parte şi naratorul. În acest schimb de replici, Pogor joacă rolul unui client care intră în băcănie şi se interesează de existenţa unui produs; ceilalţi joacă rolul băcanului, care răspunde afirmativ la întrebare. Acest scurt dialog echivalează cu o formulă de salut prin care cei care veniseră să participe la o şedinţă a „Junimii" arată că iau act de intrarea în încăpere a lui Nicu Ganea. Motivul pentru care acesta din urmă era asociat cu un anumit băcan (al cărui nume îl purta doar în interiorul „Junimii") îl aflăm din partea de naraţiune care precedă dialogul. Replicile acestui schimb verbal sunt însoţite de gesturi, mimică şi particularităţi ale vocii caracteristice: Pogor se uită la Nicu Ganea (probabil cu o mină interogativă) şi strigă, cei care îi dau răspunsul intră în joc şi exprimă mândria unui proprietar de băcănie bine aprovizionată.

2. Segmentele (266a) şi (266b) sunt nonserioase, dar ele apar într-o succesiune de replici care contează ca acte performate serios (replicile conversaţiei anterioare intrării lui Nicu Ganea în încăpere şi cele ale conversaţiei care îi urmează), aşa cum gesturile, mimica, tonul şi timbrul vocilor celor implicaţi în schimbul verbal din (266), nonserioase, apar într-o succesiune de acte serioase, care constituie contextul acestora. Un act demonstrativ are întotdeauna nevoie de

elemente (mărci de început şi de final, de exemplu), care să îl diferenţieze de contextul serios în care apare. De exemplu, enunţurile în DD au *elemente specifice de marcare* (pentru performarea orală: o intonaţie diferită de cea a contextului, un ritm diferit al vorbirii, îngroşarea sau subţierea vocii etc.; pentru scris: utilizarea ghilimelelor, a cursivelor, a liniei de dialog etc.). De asemenea, (266a) şi (266b) se disting de context şi pentru că au, în interiorul schimbului verbal, o valoare diferită de cea a unei întrebări reale şi a unui răspuns real (adică serioase).

3. Enunţul (266a) citează replica unui client al băcăniei, iar (266b) citează replica băcanului, dar scopul lor poate fi, de pildă, acela de a sintetiza şi identifica rapid un tip de discurs, care poate fi atribuit unui terţ sau lui Nicu Ganea (asociat cu Drăgănescu). La rândul lui, C. Negruzzi poate cita modul în care grupul l-a „citat" pe Ganea, iar Panu modul în care Negruzzi a citat grupul („noi"). Cu alte cuvinte, un act demonstrativ poate fi *recursiv*.

4. Intenţia lui Pogor şi a celor care îi dau replica în acest dialog este aceea de a semnala apariţia lui Ganea prin punerea în scenă a două personaje uşor de recunoscut printr-un anumit tip de discurs. Pentru a arăta faptul că ia act de sosirea lui „Drăgănescu" la „Junimea", Pogor poate să observe cu glas tare că acesta pare îngrijorat, probabil pentru că i s-a terminat provizia de icre moi etc., comentarii pe care ceilalţi le pot îmbogăţi prin observaţii asemănătoare, caz în care aceştia ar performa un discurs *descriptiv*, sau se poate servi de replicile din (266) ori de altele asemănătoare, caz în care performează un discurs *demonstrativ*. Un discurs *demonstrativ* poate fi o parte componentă a unui discurs *descriptiv* sau îl poate concura, apărând în paralel cu acesta. Cele două tipuri de discurs diferă însă fundamental unul de celălalt, aşa cum ambele diferă de un discurs *indicial*.

5. Diferenţa principală constă în faptul că un act demonstrativ îşi *ilustrează* referentul, nu îl descrie. Enunţurile (266a) şi (266b) nu ţin locul persoanelor la care fac trimitere, nu le denotă şi nu le simbolizează, ci le exemplifică. Ele diferă de cele două aserţiuni de la începutul fragmentului – „Din cauza spiritului său aşezat, dl. Nicu Ganea era numit Drăgănescu. Drăgănescu era un bacal român din Iaşi." – care formează o descriere.

6. Există însă şi alte puncte în care cele două tipuri de discursuri se separă. Unul dintre criteriile utilizate pentru a diferenţia

demonstraţiile de descrieri este cel sintactic; astfel, demonstraţiile sunt sisteme de simboluri nearticulate, asemănătoare cu reprezentările picturale sau sculpturale, în timp ce descrierile utilizează sisteme de simboluri articulate, cum ar fi cuvintele şi propoziţiile distincte ale unei limbi. Alt criteriu de discriminare îl constituie modul în care sunt decodificate mesajele demonstrative faţă de cele descriptive; astfel, numai pe primele receptorul le interpretează (cel puţin parţial) prin *experienţă perceptuală directă*, pe când celelalte necesită procese ce utilizează sisteme de argumentare şi deducţii (de exemplu, presupoziţii şi implicaturi). Astfel, partea descriptivă din (266) indică motivul pentru care Ganea era numit Drăgănescu şi îl identifică pe acesta în persoana unui băcan din Iaşi; ambele justifică apariţia replicilor (266a) şi (266b). Modul în care este alcătuită explicaţia diferă esenţial de modul în care funcţionează replicile.

La fel ca discursul descriptiv, însă, un discurs demonstrativ poate avea ca referinţă evenimente, stări, procese sau obiecte. Replicile din (266) pot să refere, de pildă, la un mod de gândire, la un tip de discurs sau la un tip de persoană.

7. În mod obişnuit, actele demonstrative îşi ilustrează referenţii utilizând un *punct de observare* (engl. *vantage point*) marcat de apariţia deicticelor *eu, aici, acum* din perspectiva cărora sunt alese expresiile lingvistice. În demonstrarea acţiunilor unei persoane, demonstratorul joacă rolul acesteia, iar destinatarii iau act de respectivele acţiuni ca şi cum ele ar fi îndeplinite de acea persoană.

8. Actele demonstrative *sunt selective* în privinţa modului în care îşi ilustrează referenţii. Acest lucru are legătură cu cele patru tipuri de elemente constitutive ale unui act demonstrativ:

- elemente ilustrative: numai anumite elemente ale demonstraţiei au intenţia de a ilustra caracteristici ale referentului – acelea care disting referentul vizat de alţi referenţi. Replicile din (266) sunt utilizate ca enunţuri-tip pentru anumite moduri de gândire, anumite discursuri, anumite tipuri umane; de exemplu, ilustrativ este dezacordul gramatical din (266b): „Este (icre moi)”;

- elemente de sprijin: alte elemente ale unui act demonstrativ nu au în sine rol ilustrativ, dar sunt necesare ca suport în performarea elementelor ilustrative. De exemplu, (266a) este performat cu voce ridicată (Pogor strigă), iar răspunsul, (266b), este emis probabil în

acelaşi mod;

- elemente de comentare: anumite elemente ale actului au rolul de comentare a ceea ce este demonstrat. De exemplu, enunţarea lui (266a) poate fi subliniată de ridicarea sprâncenelor şi a bărbiei, semne care însoţesc de obicei o interogaţie, iar a lui (266b), de înclinarea capului ca semn afirmativ;

- elemente incidentale: sunt elemente întâmplătoare, neesenţiale pentru scopul actului demonstrativ (de exemplu, faptul că răspunsul din (266b) este dat de un grup, şi nu de către o singură persoană).

9. Nu este suficient însă ca demonstratorul să ştie care dintre aspectele actului său ţin de componenta ilustrativă, de sprijin sau de comentariu a acestuia; este necesar, de asemenea, ca şi destinatarul actului să poată face aceste diferenţieri. Modul în care demonstratorul codifică, iar destinatarul său decodifică un act demonstrativ este guvernat de următoarele principii:

a. principiul decuplării. Intenţia demonstratorului este ca destinatarul său să recunoască diferitele elemente ale actului său demonstrativ ca fiind ilustrative, de sprijin sau de comentare. Demonstratorul are de rezolvat o problemă practică: cum să decupleze diferitele elemente unele de celelalte; această decuplare este o cerinţă necesară în performarea oricărui act demonstrativ. Elementele ilustrative ale unui act demonstrativ au un statut privilegiat, ele formează aspectul caracteristic al demonstrării;

b. principiul preferinţei. Intenţia demonstratorului este ca anumite elemente ilustrative să formeze aspectul caracteristic al demonstrării;

c. principiul selectivităţii. Intenţia demonstratorului este ca demonstrarea sa să înfăţişeze numai anumite elemente ale referenţilor.

Ultimele două principii sunt feţele aceleiaşi monede.

Conform principiului *decuplării*, intenţia lui Pogor este ca Nicu Ganea sau un terţ (destinatarul demonstraţiei) să sesizeze diferenţa de calitate dintre elementele ilustrative, de sprijin şi de comentare. Conform principiului *preferinţei*, intenţia celor care îi dau replica lui Pogor este ca destinatarul să înţeleagă faptul că în (266b) partea principală a demonstraţiei o formează doar răspunsul afirmativ şi dezacordul gramatical. Iar conform principiului *selectivităţii*, intenţia

acelora este de a ilustra numai două aspecte din posibila performanţă a lui „Drăgănescu” – răspunsul afirmativ şi dezacordul gramatical.

Doar o anumită parte a actelor demonstrative din (266) este ilustrativă, iar acestea ilustrează numai anumite aspecte ale clientului şi băcanului. Pogor şi colegii lui nu îşi propun să reproducă *verbatim* enunţurile sursă. Punctul principal al demonstraţiei este ca destinatarul să recunoască aceste aspecte.

Un enunţ în DD poate fi perceput din două puncte de vedere. Din perspectivă externă, el este un segment nominal încorporat într-un discurs descriptiv (adică într-o performare lingvistică serioasă), prin care demonstratorul face referire la un anumit eveniment. Din perspectivă internă, replicile în DD din (266) raportează enunţuri diferite, utilizate de către un personaj pentru a pune o întrebare şi de celălalt pentru a oferi un răspuns, iar acţiunea de redare în DD este, în sine, nonserioasă.

O particularitate esenţială a unei citări încorporate este faptul că structura sa externă este în mod obişnuit independentă de structura sa internă. Faptul că Pogor imită un anumit enunţ nu interferează cu faptul că el utilizează demonstraţia ca segment nominal. Aceeaşi structură internă poate fi încorporată în mai multe structuri externe şi invers. Lucrurile care pot fi demonstrate pot fi generice (engl. *types*) sau particulare (engl. *tokens*); este şi cazul citărilor. Multe segmente citate în DD au referenţi particulari; de multe ori, însă, citările trimit la tipuri. Dar care este, mai exact, relaţia dintre reprezentarea enunţurilor particulare şi cea a enunţurilor generice? Putem vorbi despre două tipuri de reprezentări sau despre una singură?

DD, între mimetism şi tipizare

Pornind de la distincţia dintre enunţurile *token* (ocurenţele individuale ale unui anumit enunţ) şi enunţurile *type* (clasa alcătuită din respectivele ocurenţe, caracterizate prin trăsături comune), Monika Fludernik crede că în operele literare putem vorbi despre DD şi DIL în termeni de reprezentare, concept din care ar trebui eliminate nuanţele de mimetic şi de reproducere, păstrând doar sensul de evocare a unui obiect lingvistic. Autoarea citată profită de discuţia în jurul celor mai adecvaţi termeni în care pot fi indicate şi descrise DD şi DIL, pentru a încerca să scoată în evidenţă relaţiile care există între

mimesis (creare prin imitare) şi *typification* (creare prin tipizare). În timp ce crearea mimetică are un caracter iconic şi mizează pe diferenţa dintre lucrurile asemănătoare (sau pe asemănarea dintre lucrurile diferite), aşadar pe relaţia dintre semnificanţi, crearea prin tipizare priveşte adecvarea la un tip şi implică o relaţie între semnificant şi semnificat.

„Cu toate acestea, în măsura în care procesul semnificării este susţinut metonimic de asemănarea externă incidentală, imitaţia deserveşte un important efect de intensificare, pentru a facilita evocarea semnificatului reprezentaţional. Asemănarea tipică şi asemănarea mimetică sunt prin urmare aspecte complementare – sau ar trebui să spun suplimentare? – ale reprezentării discursului, care nu pot fi identificate intrinsec şi nici conectate în mod necesar, tot aşa cum nimeni nu le poate opune într-o dihotomie şi nici nu le poate localiza la extremităţile unei scale. Ele sunt situate, într-adevăr, la niveluri diferite, şi totuşi pot fi îmbinate sau separate în practica textuală. Cel mai remarcabil este faptul că un efect reprezentaţional poate fi obţinut atât printr-o expresie complet nouă, care are în comun cu enunţul originar doar semnificatul său, cât şi printr-o recreare aproape *verbatim* a originalului, care mizează pe maximum de *«autenticitate»*". (Fludernik 2005: 17, subl. aut.)

Mimetismul unei anumite reprezentări constituie deci un efect, o iluzie de autenticitate, iar fondul lui, adică elementele pe care le împărtăşeşte cu „originalul", poate fi redus la minimum. Reprezentarea mimetică este o creaţie în care important este efectul mimetic, realizat cu mijloacele unui material mimetic tipizat. Acest material constă, în cazul DD, din trăsăturile expresive pe care le întâlnim în *tokens*, trăsături care au fost abstrase şi tipizate, devenind în acest fel mărci de recunoaştere a DD. Toate aceste aspecte lexicale şi gramaticale sunt tipice pentru DD, tipicitatea lor fiind consecinţa frecvenţei cu care ele apar în DD şi a capacităţii lor de a se adapta la diferite contexte; aceasta înseamnă că naratorul dispune de ele pentru a le utiliza ca semnale ale reprezentării mimetice atât în DD, cât şi în DIL.

„Prin urmare, nu numai că tipicitatea poate să se acomodeze

substanţei mimetice, dar mimetismul însuşi nu poate fi despărţit de tipicitate. Orice reproducere este în mod inerent tipizată, iar mimetismul acesteia trebuie să fie creat prin mijloacele unui efect ficţional." (*ibid*.: 17)

Tipizarea presupune ştergerea elementelor accidentale, individuale, ale ocurenţelor în DD şi transformarea acestora în enunţuri tip: ceea ce un individ spune într-o anumită situaţie devine ceea ce oricine poate spune în situaţia respectivă. Tipizarea tinde către o formă standard şi putem vorbi, în acest sens, despre o tipizare anti-mimetică, tot aşa cum ocurenţa unor trăsături expresive, care produc efectul mimetic al unei voci individuale (dar din care au fost eliminate accidentele proprii ocurenţelor particulare) ne permit să vorbim despre un mimetism tipizat. Autoarea ajunge astfel la concluzia că

„ […] discursul raportat constituie o ficţiune pe care limbajul o fabrică în conformitate cu cerinţele strategice ale discursului, indiferent dacă aceste cerinţe sunt concizia, causticitatea, vigoarea, verisimilitudinea, exagerarea, supracaracterizarea ironică sau, pur şi simplu, reprezentarea fidelă." (*ibid*.: 20)

Faptul că în următoarele două exemple sunt reprezentate tipuri este subliniat de imperfectul verbului declarativ din (267) şi de termenul „propagandă" din (268), faţă de care citatul este o ilustrare tipizată:

(267) „Rolul conducătorului în asemenea ocazie semăna cu acela al preotului pe lângă condamnatul la ghilotină, cu câteva minute înainte de execuţie. În adevăr, încurajatorul, înainte de a părăsi pe conferenţiar, scoţând ceasornicul, zicea:
– Ei, acum te las, peste trei minute te aşteptăm, n-ai să ai emoţii, nu-i aşa?" (*Amintiri de la Junimea din Iaşi*, Panu 2013: 38)

(268) O propagandă teribilă începu: „De acum muntenii au să ne înghită, avem să ajungem robi muntenilor, ne trebuie un domn al nostru." (*ibid.*: 42-43)

Modul în care naratorul alege să utilizeze sau nu mijloacele

recognoscibile ale DD apare ca subordonat efectului pe care doreşte să îl obţină; astfel, prezenţa trăsăturilor expresive din replica în DD din (267) serveşte încărcăturii ironice a acesteia, obţinută prin contrastul dintre tensiunea discursului naratorial care prefaţează DD şi replica directă, marcată de lejeritatea exprimării; în mod asemănător, replica din (268) are doar rolul de a ilustra printr-un DD propaganda despre care vorbeşte discursul naratorial, iar orice alte trăsături expresive (particularităţile dialectale, de exemplu, pentru că replica aparţine unor moldoveni) sunt considerate inutile şi eliminate.

DD cu că

DD este o specie a DR, fenomen care acoperă toate modalităţile prin care un discurs redă/reprezintă un discurs diferit. DD, DDL, DI, DIL, DN etc. sunt moduri de reproducere a unui discurs şi se raportează nu unele la celelalte, ci fiecare la discursul pe care (pretind că) îl reproduc. O viziune asupra formelor DR în care operant este exclusiv criteriul semantico-sintactic oferă însă o reţetă de creare a acestor modalităţi de redare/reprezentare a spuselor în care numai DD se revendică de la un (pretins) discurs originar, iar toate celelalte decurg din acesta: DI din DD, DD legat din DD propriu-zis, DI intonat direct şi DIL dintr-un amestec de DD şi DI. Acest mod de a vedea lucrurile arată voinţa gramaticii tradiţionale de a se plasa strict în cadrul limbii (înţeleasă în sens saussurian) şi de a oferi DR o explicaţie din interiorul sistemului lingvistic. Limitându-şi domeniul de aplicabilitate al teoriei la sistemul lingvistic (*langue*), gramatica tradiţională încearcă să elimine posibilitatea de a explica modalităţile DR prin *parole*. Pentru că acest lucru este iluzoriu, se admite o identitate între DD şi Do (de unde ambiguitatea primului), după care toate celelalte forme de raportare decurg firesc din DD.

Caracteristica stilurilor primare este posibilitatea descrierii acestora prin opoziţii binare. Astfel, DD este independent sintactic faţă de verbul declarativ, în timp ce DI este dependent sintactic de acesta, DD utilizează deictice, în timp ce DI utilizează anaforice, DD reproduce exact discursul la care face trimitere, în timp ce DI îl redă sintetic. Acelaşi sistem de opoziţii permite explicarea discursului direct legat (DDl), a discursului indirect intonat direct, a discursului indirect mimetic sau construit fără conjuncţie ori a discursului indirect liber ca

modalităţi de raportare obţinute printr-un amestec de particularităţi aparţinând stilurilor primare (şi prin raportare la care acestea din urmă ar fi derivate sau mixte).

Pentru Jacquier, de exemplu, DIL atestă „un fel de contaminare între discursul direct şi discursul indirect" (Jacquier 1944: 7), literară şi deliberată, pe când DDl ar fi expresia unei mişcări inverse, venite dinspre DI spre DD; un fenomen popular şi involuntar:

(269) mă-ntreba că „ce vrei să faĉ?" „am umzfrate-acolo/vreau să-i scriu"// (TDM I: 14)

(270) a dazla fraţ/la ăilanţ/mai are doi fraţ/şi trei surori/că „să dau lu florea"/că „să dau lu onică"/că „să dau veti"/că „să dau iliŋcăi"/că „să dau mitruţi"/ (TDM I: 210)

Dacă DDl arată, ca fapt sincronic, „intenţia de a lega în mod explicit de propria povestire spusele unui terţ raportate direct" (Jacquier 1944: 8), istoric, el „are sarcina de a marca, în cadrul fiecărei limbi, faza trecerii de la parataxă la hipotaxă." (*ibid.*: 13). DDl ar fi deci începutul procesului de trecere de la un stil imitativ (cel direct) la un stil prelucrat (cel indirect), iar apariţia conjuncţiei este primul semn al acestei schimbări, marca indubitabilă a diferenţei. Pe scurt, DDl este o formă mixtă în măsura în care este o formă de tranziţie.

După Spitzer, însă, DDl ar proveni din discursuri indirecte, cu elipsa verbului:

I. *Nu vin cu voi ! Merg singur.* (Do)
II. *Zice că nu (vine).* (DI)
III. *Zice că nu. „Merg singur."* (discurs mixt: DI + DD)
IV. *Zice că „nu, merg singur".* (DDl)

fiind, aşadar, un caz particular de discurs hibrid, în care putem decela diacronic o parte de DI care a fost atrasă în spaţiul DD; cu alte cuvinte, ceea ce este indirect în DDl nu se reduce la prezenţa conjuncţiei subordonatoare.

Analizând exemple din franceza medievală, dar şi din discursul jurnalist din media actuale (franceză şi spaniolă), Bruña-Cuevas ajunge la concluzia că în franceza medievală stilul direct precedat de *că* nu

poate fi interpretat ca exemplu de insuficientă diferenţiere între DD şi DI, fiind, de fapt, „o formă plină şi omogenă a discursului direct", în timp ce „limbile romanice moderne actuale prezintă acest fenomen, şi nu sub o formă anchilozată, ci sub una complet dezvoltată şi vie" (Bruña-Cuevas 1996: 36, 48). Autorul citat consideră că această formă este un tip aparte de raportare a spuselor în mod direct, care nu împarte nimic cu DI, şi că dependenţa sintactică nu este un criteriu suficient şi nici unul necesar pentru distingerea între DD şi DI, din moment ce DD poate apărea în propoziţii independente, în principală sau în subordonată, cu alte cuvinte sub o formă sintactică sau alta, fără ca vreuna să îi fie definitorie.

Bruña-Cuevas crede că „nici dependenţa sintactică faţă de un verb de prefaţare nu este caracteristica principală a redării indirecte, după cum nici independenţa sintactică nu este trăsătura principală a redării directe" (*ibid.*: 31), susţinându-şi afirmaţia cu faptul că există limbi în care atât DI, cât şi DD apar precedate de conjuncţie subordonatoare, fără ca aceasta să împiedice posibilitatea de a distinge între cele două moduri de raportare.

Utilizarea DDl în proza cultă arată faptul că acest procedeu de redare nu este numai un fenomen popular şi involuntar, apariţia lui putând fi motivată uneori de restricţiile de construcţie impuse de termenul regent – cum este cazul termenului declarativ *ameninţare* din (271) – şi de dorinţa naratorului de a oferi o mostră de citare directă.

(271) Răposatul Alexandru Papadopol-Calimah mi-a povestit că, punând în ordine hârtiile ramase de la Conache, a dat peste o scrisoare adresată de Alexandru Moruzi, în vremea celei a doua a lui domnii, lui Conache, în care îl certa rău pentru purtările lui faţă de răzăşi şi sfârşea scrisoarea cu ameninţarea că, dacă nu se va lăsa de asemene purtări, „rău te-am bătut cu buzduganul la 1793, dar mai rău te voi bate astăzi". (*Amintiri*, Rosetti 2013: 113)

DDl poate fi privit aşadar ca formă omogenă atât discursiv (DD şi DI pot actualiza, fiecare dintre ele, ipostaze cu conjuncţie şi ipostaze fără conjuncţie; de aici şi numele de SDq, stil direct cu *que*), cât şi enunţiativ: DDl nu atestă un amestec al termenilor indiciali; el conţine, aşa cum o poate face doar DD, seria *eu-aici-acum*, spre deosebire de DI

(*el-acolo-atunci*) şi DIL (*el-aici-acum*).

În plus, *că* aflat înaintea unei secvenţe în DD nu ar trebui interpretat în mod necesar drept conjuncţie subordonatoare prin care se manifestă DDl; uneori, în limba populară, *că* poate să fie un element de marcare a discordanţei. *Discordanciels* (Rosier 1999: 152-157) sunt elemente cu rol de marcare a eterogenităţii discursive. În (272) şi (273), verbul *a zice* lipseşte (iar absenţa lui este simptomatică, deoarece de obicei limba populară abuzează de acesta), iar *că* nu funcţionează ca relator, ci doar ca semn al trecerii de la discursul cadru la discursul raportat, marcând o eterogenitate atributivă şi una a punctelor de vedere. Pentru că raportorul citează şi, în acelaşi timp, comentează prin intonaţie şi prin *că* secvenţa citată, cazurile despre care vorbim ilustrează conotaţia autonimică:

(272) „nu/**că** lasă/**că** nu ie nimica/**că** dacă…naşti/copĥilu ie bun//**că** dacă să faĉe mare ie bun şî iel dă sărviit/ba d-umzpuor/zba d-o vacă/ba d-o capră”// (TDM I: 330)

(273) „asta ie pentru mine bre omule//dacă nu-mzconvine mie”//
că are dărac/**că**zare cutare/**c**-are…//
„da/fi-ţ-ar dăracu-al [!] ĉoarelor să-ţ fii-az” [!]//
aiiĉa…**că**zare una şapte pogoanezdă pământ//
„lasă mă/c-o cunosc ieu dă cînd am plecad”/ (TDM I: 363)

Procedeul este un mijloc de prezentare a unui discurs şi a unui punct de vedere diferite de ale raportorului; acesta poate să adopte respectivul punct de vedere, ca în (272), sau să se distanţeze de opiniile locutorului raportat, ca în (273). În acelaşi timp, exemplele citate reprezintă o modalitate de inducere a dialogului cu interlocutorul raportorului. Raportorul nu reproduce pur şi simplu nişte spuse, ci are faţă de acestea o atitudine pe care o sugerează interlocutorului său, căruia îi solicită implicit participarea (ca şi în cazul DIID, care are uneori acelaşi rol).

***

O altă serie de probleme o constituie posibilitatea echivalării DD

cu alte modalităţi de redare sau de reprezentare (*diegesis dia mimeseos* platoniciană, *oratio recta* latină şi cu *le discours rapporté* genettian).

Este DD echivalent cu diegesis dia mimeseos?

Platon distinge în *Republica* trei moduri în care poate avea loc naraţia (*diegesis*): *haple diegesis* (naraţia simplă, procedeu nonmimetic), *diegesis dia mimeseos* (naraţia prin imitaţie, procedeu mimetic) şi *diegesis di' amphoteron* (naraţia compusă, care combină cele două tipuri menţionate anterior). Homer, bunăoară, poate alege istorisirea simplă, vorbind „în numele lui propriu" şi necăutând „să ne facă să credem că vreun altul decât el însuşi ar vorbi" sau poate vorbi prin intermediul personajelor sale. Platon ne oferă aici un model de istorisire prin imitaţie, exemplificând cu acest pasaj din *Iliada*, în care vorbeşte preotul Chryses:

(274) „O, voi Atrizi, şi toţi ceilalţi Ahei cu frumoase pulpare,
Deie-vă zeii cei mari, în Olymp cu măiastre palaturi,
Ca să luaţi a lui Priam cetate şi acas' să vă-ntoarceţi!
Dară copila iubită mi-o daţi pentru-aceste odoare,
Teamă având de feciorul lui Zeus, Arcaşul Apollon!" (*Iliada*, Homer 2012: 6)

Platon arată că nu ar fi existat imitaţie dacă Homer ar fi spus despre preotul Chryses următoarele:

(275) Invocându-i pe zei ca aceştia să le dea aheilor pe mână Troia şi să-i mântuie, Chryses s-a rugat de regi să-i slobozească fiica, primind darurile şi fiind cu frică de zeul Apollon.

Poetul are, aşadar, la dispoziţie două modalităţi de reprezentare: una în care îşi lasă personajele să vorbească liber, ca în (274), ceea ce echivalează cu o transmitere *indirectă* a informaţiilor (pentru că se realizează prin intermediul personajului), iar cealaltă, în care alege să vorbească în numele lui propriu, ca în (275), fapt care

echivalează cu o transmitere *directă* a conţinutului.

Am putea adăuga faptul că în (275) diferite procedee de reprezentare a spuselor se amestecă cu naraţiunea. Prin urmare, dacă în acest moment înţelegem destul de clar ce este o reprezentare mimetică, pare mai complicat de spus ce este diegeza, pe care am putea, deocamdată, să o definim doar prin opoziţie cu reprezentarea mimetică şi să spunem că este orice altceva decât aceasta. Platon nu îşi propune deci să realizeze o clasificare exhaustivă a procedeelor narative, ci doar să sublinieze faptul că utilizarea procedeului mimetic creează un fel de personalitate multiplă, fiind prin urmare un mod periculos de imaginaţie narativă, atât pentru psihicul naratorului, cât şi pentru cel al ascultătorului.

Este DD echivalent cu oratio recta?

În *Despre invenţiune*, Cicero arată că naraţiunea (adică „expunerea unor fapte reale sau considerate ca atare") este de trei feluri:

-prima cuprinde *cauza şi temeiul* dezbaterii;

-a doua cuprinde *digresiunea*;

-a treia este neobişnuită în cauzele civile şi se scrie de plăcere.

Aceasta din urmă se poate ocupa *de fapte* sau *de persoane*; cea care se ocupă *de fapte* are trei specii:

a. *legenda* (care narează fapte ce nu sunt nici reale, nici verosimile);

b. *istoria* (fapte reale, dar vechi) şi

c. *ipoteza* (fapte imaginate, dar verosimile),

iar cea care se ocupă *de persoane* „este de aşa natură că în ea, o dată cu faptele însele, poţi cunoaşte şi felul de a vorbi şi caracterul persoanelor" (Cicero 1973: 79)

Discutând figurile retorice, Quintilian consideră că prosopopeea este „figura cea mai puternică pentru a face să strălucească amplificarea" (Quintilian 1974: 29); prin aceasta:

1. „redăm convorbirile noastre cu alţii şi ale altora între ei, de aşa manieră încât să fie plauzibile" sau

2. „dezvăluim gândurile adversarilor, prezentându-i ca şi cum ar discuta cu ei înşişi"; în sfârşit,

3. „este admis chiar să coborâm zeii pe pământ, să evocăm morţii; oraşele, chiar şi popoarele capătă glas în prosopopee" (*ibid.*: 29).

Deşi Quintilian nu o spune explicit, aceste trei posibilităţi de realizare a prosopopeei sunt corespondentele mimetice ale celor trei specii de naraţiune care are în vedere faptele, despre care vorbea Cicero: prima dintre ele, fiind reală şi verosimilă, este *istorie*, a doua, imaginară, dar verosimilă, ţine de domeniul *ipotezei*, iar a treia, nefiind nici reală, nici verosimilă, aparţine *legendei*.

Prosopopeea (sau personificarea) este o figură retorică prin care se realizează *oratio recta*, termenul prin care gramaticii latini numeau una dintre modalităţile de redare a spuselor, cealaltă – cu care *oratio recta* forma un cuplu în opoziţie – fiind *oratio obliqua*. Ne putem întreba, însă, dacă prosopopeea este singura formă de realizare pentru *oratio recta*, dacă îi acoperă în întregime posibilităţile, întrebare care presupune definirea termenului de *oratio recta*. Ca şi modalitatea cu care se află în opoziţie (*oratio obliqua*), aceasta este definită diferit, după natura criteriilor utilizate. Pentru aceasta, putem apela la două dintre cele mai cunoscute gramatici ale limbii latine scrise de autori români. Astfel, în *Gramatica limbii latine* semnată de Barbu şi Vasilescu, aceştia utilizează un criteriu gnoseologic (subiectiv *vs.* obiectiv) pentru a distinge între cele două moduri de reprezentare. Comentând pasajul

(276) *Gallia est omnis divisa in partes tres, quarum unam incolunt Belgae, aliam Aquitani, tertiam qui ipsorum lingua Celtae, nostra Galli appellantur* („Galia toată este împărţită în trei, dintre care pe una o locuiesc belgii, pe a doua aquitanii, iar pe a treia cei care îşi spun celţi şi pe care noi îi numim gali.")

autorii consideră că el este în *oratio recta*, pentru că informaţiile nu reprezintă punctul de vedere al unui anumit individ, ci sunt prezentate de Caesar „cu certitudine, ca o realitate *obiectivă*" (Barbu şi Vasilescu 1969: 293; subl. n.). Platon ar fi utilizat însă întregul pasaj citat pentru a ilustra o reprezentare diegetică – ca în (275) – şi nu una mimetică. Utilizând criteriul amintit, exemplele (274) şi (276) ar fi însă în *oratio recta*, fiind reprezentări obiective ale unor pachete de

informaţii, pe când (275) ar fi un amestec de obiectivitate şi de subiectivitate (subiectivitatea fiind marca distinctivă pentru *oratio obliqua*). Exemplele de mai sus ne arată nu doar limitele prosopopeei în interiorul formelor de *oratio recta* sau faptul că *oratio recta* şi reprezentările mimetice nu se suprapun perfect, ci şi că încercările de echivalare a acestor concepte sunt în mare măsură lipsite de relevanţă şi supuse eşecului. Pe de altă parte, în *Gramatica limbii latine* a lui Bujor şi Chiriac, criteriul este unul sintactic: nondependenţă *vs.* dependenţă de un verb: *oratio recta* este definită ca „reproducerea vorbelor cuiva în forma în care au fost pronunţate" (prin urmare, (276) ar fi în *oratio recta* doar dacă ar putea fi indicate, pentru acesta, un proces de enunţare şi un locutor), iar *oratio obliqua* ca „reproducerea vorbelor cuiva, făcându-le să depindă de un verb sau de o expresie *declarandi* ori *sentiendi*" (Bujor şi Chiriac: 295). Aplicând acest criteriu, (274) este în mod evident în *oratio recta* (întregul discurs al lui Chryses este prefaţat, în textul original, de o formă a verbului λίσσομαι „a ruga, a implora"), (275) este în *oratio obliqua*, în timp ce (276) nu poate fi încadrat în niciuna dintre cele două. Pentru a complica lucrurile, *oratio obliqua* despre care vorbim este varianta *stricto sensu*, existând şi una în sens larg, care acoperă toate cazurile în care, prin folosirea conjunctivului acolo unde este aşteptat indicativul, şi fără a face dependentă propoziţia de un *verbum dicendi*, se arată că punctul de vedere exprimat în propoziţie aparţine altcuiva decât autorului. De exemplu, în

(277) *Supplicatio decreta est, quod Italiam bello liberassem.* („Senatul a decretat o ceremonie, fiindcă am scăpat Italia de război.")

Barbu şi Vasilescu (din care am preluat exemplul) observă că „faptul este real, dar Cicero are interes să nu accentueze el realitatea faptei sale, ci să arate că senatul gândea aşa." (Barbu şi Vasilescu 1969: 293) Sau, folosind terminologia lui Nølke, pdv exprimat de enunţul subliniat este atribuit de locutorul textual, L, locutorului frastic, l, chiar dacă şi L este de acord cu acest pdv. Rămâne însă întrebarea în ce măsură putem utiliza subordonarea faţă de un verb (sau absenţa acesteia) drept criteriu de definire pentru *oratio recta*/*oratio obliqua*, în condiţiile în care un astfel de verb nu apare în frază. Pare, prin urmare, că este mai util să folosim o combinaţie a criteriilor propuse

de autorii despre care vorbim.

Criteriul sintactic, al dependenţei faţă de un verb care semnalează o enunţare şi produsul acesteia, pe care locutorul raportor urmează să îl redea, este însă unul modern. Autorii *Gramaticii de la Port-Royal* (1660), de exemplu, opun raportarea *directă* a spuselor cuiva celei *indirecte*, urmărind modul în care se actualizează în franceză aceste universalii:

„Utilizăm această manieră de a lega propoziţiile printr-un infinitiv, sau prin conjuncţiile *quod* şi *que*, în primul rând atunci când redăm discursul unui terţ […] şi în mod obişnuit nu voi realiza această redare în următorii termeni: *regele mi-a spus*, *vă voi da această însărcinare*, lăsând separate cele două propoziţii, una aparţinându-mi mie, iar cealaltă regelui, ci le voi lega prin intermediul unui *că*: *Regele mi-a spus că îmi va da o însărcinare*. Şi deoarece acum şi această din urmă propoziţie îmi aparţine, voi înlocui persoana întâi, *voi da*, prin persoana a treia, *va da*, iar pronumele *vă*, prin care regele care vorbeşte mă numeşte, prin pronumele *eu*, care trimite la mine, cel care vorbesc.” (*apud* Rosier 1999: 26).

Acelaşi criteriu este utilizat de Nicolas Beauzée în lucrarea sa *Grammaire générale* (1767), unde inventează regulile de marcare a discursului direct:

„Acest discurs joacă rolul de complement al propoziţiei care l-a anunţat şi ar fi o inconsecvenţă să le separăm printr-un punct simplu, semn care ar marca independenţa totală a acestuia; cu toate acestea, el se distinge clar de propoziţia care îl introduce, pentru că nu aparţine celui care îl raportează (sau nu aparţine decât din punct de vedere istoric); într-adevăr, el începe cu *o majusculă*. Prin urmare, este rezonabil să separăm discursul direct de propoziţia care îl anunţă printr-un semn de punctuaţie situat, ca putere, imediat după punct, adică prin *două puncte*. […] Pentru o distingere mai accentuată, vom pune şi *ghilimele* la începutul fiecărui rând al textului în discurs direct, unde utilizarea lor are un caracter diferit.” (*apud* Rosier 1999: 28-29; subl. n.).

Putem încerca în acest moment să realizăm o corespondenţă

între reprezentarea mimetică despre care vorbeşte Platon, *oratio recta* din limba latină şi discursul direct teoretizat de gramaticile franceze din sec. XVII şi XVIII. Conceptul de *mimesis* este utilizat de Platon în expunerea a trei teorii diferite, care interferează: o teorie a adevărului, o teorie a politicii şi o teorie a eticii. Sunt tot atâtea motive pentru care nu putem identifica DD modern cu o expunere imitativă. La acestea se mai adaugă unul: reprezentarea mimetică a unui discurs era pentru antici o puternică marcă a ficţionalităţii, iar caracterul indirect al unui discurs reprezentat (*indirect*, deoarece autorul îşi folosea personajul ca intermediar) putea fi augmentat prin recursivitate (poetul redă spusele lui X, care redă spusele lui Y, care redă spusele lui Z). DD, aşa cum este înţeles acesta de către moderni, se suprapune cu redarea mimetică a spuselor doar în măsura în care este, el însuşi, o modalitate de reprezentare artistică şi apare ca procedeu în opere dramatice sau narative; în alte utilizări (de exemplu, în redarea cotidiană a spuselor unui terţ, în stenografierea depoziţiilor martorilor la un proces, în transcrierea replicilor din dialogurile produse prin transcrierea unor înregistrări, rezultate, la rândul lor, în urma unor interviuri, anchete jurnalistice, etnografice, dialectale etc.), el este considerat o marcă a realităţii, a adevărului. *Oratio recta* era o modalitate de transmitere a informaţiilor (inclusiv a spuselor unui terţ) percepută ca *obiectivă* în măsura în care utiliza mărci particulare (nominativul şi indicativul), diferite de cele utilizate de *oratio obliqua* (acuzativul şi infinitivul, conjunctivul); în acelaşi timp, avea ca modalitate specifică de realizare prosopopeea, figură retorică de reprezentare a unor spuse reale, posibile sau imaginare, perfectă pentru naraţiunile *fictive*. În schimb, DD este o modalitate de redare a spuselor unui terţ, care utilizează mărci particulare (linia de dialog, majusculă, ghilimele) pentru a delimita un spaţiu destinat exprimării *subiectivităţii* acestuia şi pentru a sugera, totodată, *specificitatea, autenticitatea, realul*.

Este DD echivalent cu le discours rapporté *genettian?*

Pentru Gérard Genette,

„o naraţiune nu «reprezintă» o poveste (reală sau fictivă), ci o *povesteşte* – adică îi dă un sens, cu ajutorul limbajului – cu excepţia elementelor povestirii *care sunt deja verbale* (dialoguri, monologuri).

Şi nici acestea din urmă nu imită, nu pentru că nu ar putea, ci pentru că nu este necesar, din moment ce naraţiunea le poate reproduce sau, mai precis, le poate transcrie." (Genette 1988: 43, subl. aut.).

Genette produce următorul tabel sinoptic pentru distincţia dintre modurile narative (*ibid.*: 62):

Obiect/Mod	discursul naratorului	discursul personajului
Evenimente	naraţiune primară	naraţiune secundară
Cuvinte	disc. narativizat, discurs transpus DN DI, DIL	discurs transpus, discurs raportat DIL, DIDD

Prin discurs narativizat Genette înţelege o modalitate narativă în care spusele sau acţiunile personajelor sunt integrate în naraţie şi tratate ca orice alt eveniment, ceea ce înseamnă că intervenţia naratorului este maximă (sau distanţa dintre acesta şi faptele sau spusele narate este minimă): *Mi-a adus vestea căsătoriei lui cu Maria.* Discursul transpus acoperă cele două specii de stil indirect (legat şi liber): *Mi-a spus că urma să se căsătorească cu Maria.* şi *Era vesel. Urma să se căsătorească cu Maria.* În sfârşit, discursul raportat genettian este modalitatea narativă în care cuvintele personajului sunt reproduse literal: *„Eu şi Maria ne căsătorim peste o săptămână."*, caz în care intervenţia naratorului este nulă (sau distanţa dintre acesta şi spusele citate este maximă).

După cum se poate observa cu uşurinţă, în configuraţia genettiană a modalităţilor narative, discursul raportat se opune discursului narativizat, şi nu discursului indirect, criteriul fiind gradul în care naratorul intervine în procesarea spuselor (discursul raportat fiind modalitatea specifică genului dramatic sau modul prin care naraţiunea îşi „dramatizează" expunerea, monopolizat de personaj, iar discursul narativizat fiind modalitatea monopolizată de către narator, în care se aude doar vocea acestuia), în timp ce discursul transpus este o modalitate „dual㔝, deoarece în acesta cele două discursuri (al naratorului şi al personajului) se amestecă.

În al doilea rând, *le discours rapporté* este privilegiat în comparaţie cu celelalte modalităţi narative, deoarece este singurul care poate transcrie (termenul îi aparţine lui Genette) spusele personajului, toate celelalte având posibilitatea de a trimite atât la cuvintele, cât şi la faptele acestuia. Într-adevăr, la aflarea veştii că Ion se căsătoreşte cu Maria, George se poate *întrista*, *entuziasma* sau *opune printr-o scrisoare*, verbe care exprimă sentimente, reacţii verbale sau acţiuni însoţite de un anumit discurs, în aşa fel încât să nu putem face o distincţie clară între acestea: ce contează este modul în care naratorul alege să ni le transmită. Cu toate acestea, pentru tratamentul speciilor de discurs raportat din exprimarea curentă, acest tip de discriminare este nepotrivit; relaţia care defineşte fenomenul discursului raportat nu este cea dintre evenimente şi cuvinte (reflectarea realităţii în discurs), ci aceea dintre cuvinte şi cuvinte (reproducerea unui discurs printr-un alt discurs). Discursul raportat nu este interesat de descrierea unui eveniment oarecare, ci de redarea unor spuse (indiferent de procedeul utilizat pentru această redare). Fiind procedee de redare a unor spuse, *toate* speciile discursului raportat pot păstra elemente ale discursului pe care îl redau (sau pe care pretind că îl redau) şi pot face, prin urmare, să se audă nu numai vocea raportorului, ci şi cea a locutorului raportat. În (278), segmentul pus între ghilimele este *discours rapporté*, pentru că, după Genette, redă *tale quale* spusele personajului, în timp ce segmentul imediat următor („făcându-ne chiar şi tâmpiţi") este discurs narativizat:

(278) Bietul Ureche aruncând greşelele sale pe distracţia zeţarilor îşi permitea să scrie „că unui zeţar îi e permis să fie ignorant ca un redactor de la *Convorbiri*", făcându-ne chiar şi tâmpiţi. (*Amintiri de la Junimea din Iaşi*, Panu 2013: 462)

Totuşi, acest discurs narativizat păstrează intact un termen din discursul la care face trimitere (*tâmpit*), aşa cum în exemplul următor acelaşi discurs narativizat, care semnalează procesarea fără rest a spuselor personajului, conservă termenii *demagog* şi *vândut*, ce aparţin discursului originar:

(279) Adaug că în aceeaşi depeşă în care Gödel-Lannoy raporta câştigarea lui Ştefănică Catargiu de către Mihai Sturdza, el trata pe

Costache Negri de demagog şi pe Petre Mavrogheni de vândut Rusiei. (*Amintiri*, Rosetti 2013: 355)

Dacă exemple precum (278) şi (279) arată cum un discurs monopolizat de narator poate păstra elemente ale discursului personajului, în (280) şi (281) un discurs ce lasă aparent să se audă vocea personajului este în fapt un construct ce aparţine exclusiv naratorului:

(280) „«Culisele asigură rezultatul.»
– Eu zic că pentru a avea succes trebuie să avem grijă la toate amănuntele care asigură un rezultat pozitiv. Normal că jucătorii fac rezultatul pe teren, dar în spatele lor stau foarte multe detalii. Probabil ăsta e unul dintre factorii care au dus la ratarea calificării." (*Gazeta Sporturilor*)

(281) „Stewart: «Schumi, renunţă !»
Jackie Stewart avea aceeaşi vârstă ca şi Michael Schumacher, 34 de ani, când s-a retras din Formula 1. „E cea mai bună decizie pe care am luat-o vreodată", a declarat britanicul, care a adunat 27 de victorii în cariera sa. „Ar trebui ca şi Michael să facă acelaşi lucru până nu e prea târziu. E în bună formă, e sănătos şi nu s-a omorât încă.", a adăugat el." (*ibid.*, p.14)

Acest lucru este posibil deoarece segmentele „Culisele asigură rezultatul" şi „Schumi, renunţă!" nu sunt *transcrierea* unor spuse, ci *sinteza* unor secvenţe de discurs raportat care ne sunt oferite împreună cu rezumatul lor, pe care autorul articolului îl deduce din declaraţiile locutorilor citaţi şi îl foloseşte ca titlu.

Prin urmare, chiar dacă DD şi DN sunt, ca modele de reprezentare a spuselor, specii care se presupune că transmit literal, respectiv sintetic, spusele unui terţ, ele pot interfera, astfel încât ajung să îşi schimbe funcţia reciproc, DN păstrând intactă vocea locutorului raportat, ca în (278) şi (279), iar DD fiind o sinteză, realizată de raportor, a unui discurs alogen, ca în (280) şi (281), lucru pe care categoriile genettiene *discours rapporté* şi *discours narrativisé* nu îl pot face. Pare deci logic să afirmăm că, în timp ce modalităţile narative genettiene se organizează liniar, marcând ca extreme discursul

narativizat (vocea naratorului) şi discursul raportat (vocea personajului), speciile de DR apar ca sistem de opoziţii doar la nivelul modelelor, manifestările concrete ale acestora realizându-se ca un continuum, într-o organizare *circulară*, care uneşte extremele continuumului (DN şi DD) prin fenomene precum cele ilustrate în (279) şi (280).

***

Aplicaţie. Ion Ghica, *Scrisori către V. Alecsandri*

Ion Ghica întreţine cu V. Alecsandri o corespondenţă în care primul este cel mai activ, producând 24 de epistole (Alecsandri scrie doar două), precum şi o introducere, cu care îşi prefaţează scrisorile la apariţia acestora în volum.

Memorialistica sub formă de corespondenţă oferă autorului, faţă de memorialistica obişnuită, mai multe avantaje: el nu este obligat să respecte cronologia evenimentelor, poate relua, din perspective diferite, acelaşi eveniment în mai multe scrisori, poate să se abată de la temă şi să dea atenţie unor aspecte pe care le aduce în prim-plan memoria asociativă.

În *Băltăreţu*, Ghica face o afirmaţie cu caracter programatic, arătând că,

„dacă timpul distruge tot fără milă, cel puţin memoria vie să restaureze pe cât se poate! Norocită când izbuteşte a face să se vază cu ochii sufletului ceea ce nu mai esistă şi nu se mai vede cu ochii din cap şi când face să se auză cu gândul cuvintele care sunau la urechi!” (*Scrisori către V. Alecsandri*, Ghica 2014: 298),

aşadar dacă poate recrea lumea prin limbaj, redându-i culorile, şi oamenii care au însufleţit-o, redându-le vocea – un motiv puternic pentru folosirea dialogului şi a DD.

În studiul care deschide primul volum al operelor lui Ghica, semnat de Ion Roman, acesta subliniază în mai multe locuri caracterul demonstrativ al dialogului în paginile literare ale lui Ghica, atât în *Convorbiri economice*, unde dialogul „introduce pe cititor în lămurirea

unor chestiuni economice" (Roman 1967: 73) sau dă viaţă unei scene care „nu e creată decât cu scopul precis al unei demonstraţii" (*ibid.*: 77), cât şi în *Scrisori…*, unde sporeşte caracterul semnificativ şi sugestiv al unui model, fapt esenţial, deoarece „în literatura memorialistică, la fel ca în reportaj, selectarea [modelului] e o operaţie delicată şi importantă." (*ibid.*: 92).

În *Scrisori…*, un anumit eveniment poate apărea în mai multe rânduri şi poate fi tratat cu diverse mijloace narative, după cum o impun contextul şi intenţia (evocatoare, polemică, satirică etc.) a naratorului. În (281), de exemplu, naratorul foloseşte DI din raţiuni ce ţin de simetria antitezei; în (282), dezvoltarea temei presupune ilustrarea ei cu mostre de DD:

(281) Acum lumea s-a subţiat, fiecare vorbeşte şi scrie limba sa proprie şi ştie că suntem strănepoţi ai lui Traian. Dar mulţi cred că de la venirea acestui împărat în ţară până la sosirea lor în viaţă, nu s-a mai petrecut nimica pe pământul românesc; nu încep însă a socoti toţi tot de la aceeaşi epocă. Unii numără existenţa ţării de la Regulamentul organic, la care cred că au colaborat, fiindcă au fost chemaţi de l-au iscălit; alţii, morţi tăieţi, nu vor să convie ca să fi mai fost ceva pe lumea asta înainte de patruzeci şi opt; spun şi scriu într-una că s-au plimbat pe uliţile Bucureştilor cu steaguri şi cu masalale, strigând pe: „*Trăiască guvernul provizoriu*", şi că erau cei mai de dimineaţă pe câmpul Filaretului. Pentru alţii iar călendarul românilor începe de la îndoita alegere a colonelului Cuza, sau din noaptea de 11 februarie; îşi închipuiesc că ei au suit pe Alexandru Ioan I, că ei l-au dat jos şi că tot ei au adus pe Carol I. Cei mai înfocaţi astăzi nu recunosc de adevăraţi patrioţi decât pe acei cari au strigat: „*Moarte turcului!*" şi cred că, deşi n-au fost la bătălie, dar că fără vitejia lor cea civică Ţara Românească era pierdută, umilită, batjocorită, tăiată de turci şi că muscalii îi ştergeau o bucată de pământ şi mai mare. Pentru mulţi politica este intrigă şi minciună, nu cred în sinceritate şi în adevăr, despreţuiesc cunoştinţa lucrurilor petrecute şi cercetarea evenimentelor ce se pregătesc. Nu lasă nimica trecutului, cred că ei au făcut cerul şi pământul românesc, că ei sunt începutul şi sfârşitul, alfa şi omega. Dar apoi creatorii străini! unul se compara cu La Fayette, deşi nu făcuse pentru România nimica care să semene cu ceea ce făcuse generalul francez pentru America; altul, care vânduse participiuri pe patru

galbeni ora şi înregistrase zece ani de-a rândul colorile şi garniturile cocoanelor la baluri, aşezându-le în ziarul său după ordinul coloarei de la putere şi după importanţa subvenţiunii, crede că el a scos pe români la lumină; altul crede că ne-a inventat limba şi istoria românilor, dându-se de un fel de Columb, fiindcă critică şi batjocoreşte gloriile noastre naţionale. (*ibid*.: 71-73)

(282) […] nu se văd răsărind luceferi pe orizontul literelor, însă pozderie de advocaţi şi jurnalişti; o ceată care de mai mult de douăzeci de ani se tămâie unii pe alţii cu cuvintele:

— Hoţilor! Tâlharilor şi trădătorilor! nu voi, ci noi am făcut îndoita domnie, Unirea Principatelor, domnul străin, constituţiunea, armata, independenţa, finanţele, regatul etc.

Şi ceilalţi răspund cu aceleaşi vorbe frumoase:

— Ba nu voi, ci noi!

Ş-o duc hojma, fără a li se urî. Unii s-au exaltat într-atâta, încât cred sincer ceea ce zic şi ceea ce scriu. Sunt convinşi că fără ei n-ar fi existat România şi că, dacă ar lipsi ei, ţara s-ar cufunda.

Odată mă duc să văd pe unul dintr-aceşti exaltaţi. Era bolnav, îl prindea nişte friguri rele; îmi zice:

— Uite, mi-e rău de tot, o să mor; nu doar că mi-e frică de moarte, ştii câte gloanţe am în trup; moartea am văzut-o de multe ori în faţă şi sunt obicinuit cu dânsa, dar mă gândesc că de-oi muri se prăpădeşte ţara!

Într-o zi mă întorceam de la Cameră şi întâlnesc pe un venerabil bătrân străin, căruia tocmai în ziua aceea i se votase o pensie viageră de o mie de lei vechi pe lună, pentru sentimentele lui filo-române; credeam că-i fac plăcere dându-i o veste plăcută. Când, ce să mă pomenesc! că se întoarce furios la mine, zicându-mi:

— Ce? Atâta au făcut americanii pentru La Fayette? Şi cum se poate compara ceea ce a făcut La Fayette pentru America cu ceea ce am făcut eu pentru România?

Un turist ne spune în cartea sa că mare noroc a căzut pe România cu venirea d-lui X..., francez venit acum câţiva ani în urma împrăştierii Comunei din Paris, care, zice el, a înzestrat limba română cu gramatică şi cu dicţionar şi cu fel de fel de cărţi ştiinţifice şi literare. (*ibid.*: 185-186)

Cele două fragmente redau însă, sub forme diferite, acelaşi conţinut, concluzie la care ajungem dacă vom compara segmentele corespunzătoare, extrase din cele două fragmente:

(281a) Pentru alţii iar călendarul românilor începe de la îndoita alegere a colonelului Cuza, sau din noaptea de 11 februarie; îşi închipuiesc că ei au suit pe Alexandru Ioan I, că ei l-au dat jos şi că tot ei au adus pe Carol I.

(282a) — Hoţilor! Tâlharilor şi trădătorilor! nu voi, ci noi am făcut îndoita domnie, Unirea Principatelor, domnul străin, constituţiunea, armata, independenţa, finanţele, regatul etc.

sau

(281b) Unul se compara cu La Fayette, deşi nu făcuse pentru România nimica care să semene cu ceea ce făcuse generalul francez pentru America

(282b) — Ce? Atâta au făcut americanii pentru La Fayette? Şi cum se poate compara ceea ce a făcut La Fayette pentru America cu ceea ce am făcut eu pentru România?

De la astfel de replici, în care natura demonstrativă a DD se vădeşte în capacitatea de a ilustra secvenţe narative sau de DI, se poate ajunge cu uşurinţă la utilizări în care DD serveşte unei intenţii sintetice, ca în (25):

(283) „Noi şi numai noi ne iubim ţara!" (*ibid.*: 113)

polemice, ca în (283):

(284) „Tot ce s-a făcut mare şi patriotic s-a făcut de mine şi prin mine, (zicea mai deunăzi o individualitate dibace), tot ce s-a făcut fără de mine s-a făcut rău şi trebuie desfăcut!" (*ibid.*: 114)

sau sarcastice, ca în (285):

(285) „Caii şi boii nu se mai îmbolnăvesc, nu se mai fură din coşare, nici de pe câmp; epizootia intră în gaură de şarpe, lăcustele fug peste Dunăre sau zboară pe deasupra Carpaţilor; spicul grâului creşte lung de-o palmă şi des ca păzderea, proştilor şi beţivilor le creşte mintea, de poţi să-i faci şi miniştri dacă vrei, copiilor le cresc condeiele, ca să ne cânte nouă osanale şi celor cari nu vin în numele nostru să azvârle imprecaţiuni şi injurii." (*ibid.*: 113-114)

care sunt caracterizate printr-un grad înalt de tipizare. Replici succesive în DD pot avea aceeaşi structură, motivată de construcţia simetrică a textului:

(286) Reprezentanţii puterilor streine se împotriveau la ideea de a se trece acest serviciu la poşta română. „Unde vă sunt – îmi zicea unul din consuli – oamenii speciali, capabili şi esperimentaţi, cărora să le putem încredinţa corespondenţa noastră diplomatică şi interesele supuşilor noştri?" Am răspuns acelui diplomat că, precum am putut învăţa calculul diferenţial şi integral, aşa că manipulăm funcţiunile $\frac{dx}{dy}\frac{dx}{dy}$ şi $\int_{dy}^{dx}\square\int_{dy}^{dx}\square$ tot aşa de bine ca şi Delaunay şi Puiseux, nu mai puţin eram siguri a învăţa, dacă nu în câteva săptămâni, dar în câteva luni, a manipula primirea, espeduirea şi distribuirea scrisorilor şi pachetelor ca şi împiegaţii poştei ruseşti şi austriece. […]

„Voiţi să răscumpăraţi drumurile-de-fier, zicea un senator, dar unde vă sunt oamenii cari să ştie a le administra, unde o să găsiţi împiegaţi capabili să le puie în mişcare, unde vă sunt inginerii cari să le poată repara la trebuinţă?" Dinaintea unor asemenea argumente mulţi stau pe gânduri să voteze alb sau negru. Dar nevoia ne-a silit să luăm pe seama statului rezoul cel mai lung; şi putem zice că, chiar din ziua dintâi, serviciul s-a făcut în toată regula şi în toată securitatea, cu împiegaţi români; şi nimeni nu poate tăgădui că liniile au fost totdeauna în bună stare, fără a regreta administraţiunile anterioare ale lui Strussberg, Bleichröder sau Staats Bahn. (*ibid.*: 41, subl. n.)

O altă particularitate a DD priveşte posibilitatea redării acestuia în dialectul sau în limba în care (se presupune că) a fost performat enunţul originar. Alegerea raportării replicii în limba locutorului raportat sau în cea a raportorului nu este întâmplătoare, ci este dictată

adesea de motive interne textului. Astfel, DD are un caracter demonstrativ mai slab în (287), unde replica inițială este dată în engleză, ceea ce este lipsit de importanţă în context, fapt care face ca ea să fie redată în română:

(287) Conversaţiunea venind asupra felului de a se hrăni populaţiunile din Orient şi făcând eu descrierea laptelui nostru de oi, sus la munte vara între Sânte Mării, şi spunându-le că este gros ca mierea, încât cuţitul lasă dungă când îl treci pe taler, spunând cum este iarba de deasă şi de subţire în păşunile Carpaţilor şi povestind despre viaţa originală a păstorilor noştri, m-am pomenit deodată cu englezul că sare de pe scaun şi că mă ia în braţe, plângând şi zicându-mi:

— Eu te înţeleg! ai o patrie, iubeşte-o şi nu lăsa pe nimeni să facă dintr-însa ceea ce Anglia a făcut cu Scoţia!

Urquhard era scoţian. (*ibid.*: 137-138),

dar mai puternic în (288), unde redarea în limba franceză a replicii *Ah! je vous en fais mon compliment* serveşte ca semnal de recunoaştere şi realizează suspansul şi poanta, care aici sunt efecte ale repetiţiei şi ale acumulării şi care nu puteau fi obţinute decât prin DD:

(288) Călătorul, încântat că a găsit un om cu care să se poată înţelege, îi zice cu glasul cel subţire şi pătrunzător pe care toţi l-am auzit în tinereţea noastră la Sorbona, de pe catedră sau la esamenele de bacalaureat:

— *Vous parlez très bien le français; vous l'avez appris au collège, n'est-ce pas*?

— *Non, monsieur* – îi răspunde ofiţerul – *je l'ai appris tout seul*.

— *Ah! je vous en fais mon compliment*. Eu călătoresc – îi zice voiajorul – pentru cercetarea de antichităţi romane. Nu cumva cunoşti pe-aici pe aproape ceva inscripţiuni vechi? Aş vrea să ştiu cum se numea acest loc în vechime.

Ofiţerul îi răspunse că se află în drept cu anticul Anasamum, astăzi Nicopoli, aproape de Utus, şi că pe malul celalalt al Oltului putea să viziteze valul lui Traian.

Călătorul încântat îi zice:

— Te-ai ocupat cu istoria şi cu geografia antică, domnule, negreşit că le-ai studiat la colegiu?

— Nu, domnule, le-am studiat singur, răspunde ofiţerul.

— *Ah! je vous en fais mon compliment*.

— La o mică depărtare – adaugă ofiţerul – la Grosdipod, unde era antica Sigibida, s-au găsit tablele de aramă pe care este inscripţiunea […]

— Cum? ştii latineşte, domnule? Ai studiat negreşit această limbă la colegiu?

— Nu, domnule – îi răspunse ofiţerul – *je l'ai appris tout seul*.

— *Ah! je vous en fais compliment*.

Ofiţerul îi mai recomandă tot astfel o piatră cu inscripţiune grecească.

— *Vous savez le grec ancien, monsieur? Vous l'avez sans doute appris au collège?*

Şi ofiţerul îi răspunde:

— *Non, monsieur, je l'ai etudié tout seul*.

— *Ah! je vous en fais compliment*. (*ibid.*: 126-127)

Aşa cum demonstrează o replică, DD poate demonstra un singur termen, caz în care replica în DD este doar vehiculul pentru acesta. La începutul scrisorii *Egalitatea*, de pildă, dialogul din (289) prefaţează expunerea naratorului pe tema din titlu, conţine ideile principale care se vor regăsi în scrisoare, ilustrează tipuri umane şi evidenţiază erori de gândire:

(289) Mă aşezasem la o masă, când iată că vin de se pun în vecinătate doi tineri parfumaţi, cu părul pe frunte despărţit pe sprinceană, à la cocodès. Veneau discutând.

— Cum vrei să progreseze o ţară unde nu este egalitate? *Imagines-toi, mon ami,* că sunt de doi ani supleant de tribunal! *Cela tue le mérite.* Să trăiesc eu cu două sute cincizeci lei pe lună! […]

— Când zic că nu le place egalitatea, ştiu ce zic, replică celalalt; nu vor să înţeleagă, nene, că fără egalitate toate sunt numai mofturi, *des fantasmagories*. […] Şi eu s-aştept până o muri tată-meu, care, Doamne fereşte! poate să mai trăiască încă zece-douăzeci de ani d-aci încolo, *et même alors*, tot, tot cinci mii de franci venit. Ce mai treabă! Apoi dreptate e asta, egalitate e, libertate e? Te întreb!

— Sujetul pe care l-am tratat eu alaltăseară, la Puţul cu apă rece! Le-am zis: „Egalitate, libertate şi dreptate, iată ce ne trebuie". Ştii ce de

lume era? Gemea, nu mai încăpea. […]

— Trebuie numaidecât să începem revista noastră Tefelugul, *c'est indispensable, mon ami*, să iasă măcar de două ori pe lună, *écraser les aspérités sociales et égaliser le sol de la patrie*; să arătăm bietului popor că nu e decât o victimă, să-i spunem că fără egalitate absolută nu poate fi fericit […]

(*ibid.*: 157-158, subl. n.)

În sfârşit, enunţul în DD îşi poate dovedi natura demonstrativă atunci când o singură replică este atribuită mai multor participanţi la conversaţia pe care naratorul îşi propune să o ilustreze. Cu alte cuvinte, aşa cum sintetizează un întreg discurs, ca în (283), DD poate sintetiza un dialog, ca în (290):

(290) Se apropia de ziuă când ne-am adus aminte de camerile noastre de culcat, şi ne-am despărţit găsindu-ne amândoi la un gând, zicându-ne:

„De ce nu ne-am scrie unul altuia, sub formă de epistole intime, cele ce ne-am povestit într-astă seară; poate că unele din istorioarele noastre ar interesa pe unii dintr-acei cari n-au trăit p-acele vremi?". (*ibid.*: 43)

Bahtin crede că există o interrelaţie dinamică între discursul raportat şi contextul în care se face raportarea, aşadar între discursul de transmis şi discursul ce serveşte transmiterii. DD, de pildă, are două moduri în care se realizează relaţia dintre discursul raportat şi context:

„cazuri în care discursul autorului avansează în mesajul raportat şi îl pătrunde cu propriile sale intonaţii […] şi cazuri în care, dimpotrivă, elemente ale mesajului raportat se strecoară şi se răspândesc în întregul context auctorial, făcându-l fluid şi ambiguu." (Bakhtin 1996*a*: 133-134),

şi consideră că aceste afirmaţii pot descrie la fel de bine ce se întâmplă la nivelul cuvântului:

„Introduse în vorbirea noastră, cuvintele altuia adoptă inevitabil

elementul nou, concepţia şi aprecierea noastră, deci devin difone. Diferită poate fi doar corelaţia celor două voci. Însăşi redarea afirmaţiei străine sub formă de întrebare duce la ciocnirea a două interpretări în cadrul aceluiaşi cuvânt: căci nu ne limităm a pune o întrebare, ci transformăm afirmaţia celuilalt într-o problemă. Vorbirea noastră curentă e plină de cuvintele altora: cu unele ne contopim total vocea, uitând cui îi aparţin, cu altele, care se bucură de autoritate în ochii noştri, ne întărim spusele şi, în sfârşit, pe altele le populăm cu propriile noastre tendinţe, care le sunt străine ori ostile." (Bahtin 1970: 271).

Acest lucru înseamnă că, în DD, rolul raportorului nu „se limitează la introducerea cuvintelor redate printr-un verb *dicendi*, printr-o expresie sau printr-un alt cuvânt de declaraţie" (Mancaş 2005: 498). DD este o modalitate de redare a spuselor care ilustrează intervenţia raportorului în enunţurile redate şi arată faptul că segmentul citat este *şi* al său, după cum vedem în (286), unde apar două mostre de DD cu construcţii asemănătoare ale frazei (deşi discursurile pe care le reproduc aparţin unor persoane diferite), în (288), unde jumătate din replică este tradusă în română („Nu, domnule"), iar cealaltă jumătate este lăsată în limba discursului originar („*je l'ai appris tout seul*") sau în (289), unde fiecare replică este câmpul unei confruntări (între punctul de vedere al naratorului şi punctul de vedere al personajului) ce are loc în interiorul cuvântului *egalitate*.

Concluzii

Dacă DIL a generat cele mai înfocate controverse, prilejuite de caracterul său dual, de multitudinea aspectelor pe care le presupune, de mijloacele diferite pe care le utilizează într-o anumită limbă sau în alta, DD rămâne modalitatea de raportare în legătură cu care s-au făcut şi se fac cele mai tranşante afirmaţii.

El este prezentat ca având calităţi extreme: cu o fidelitate maximă faţă de discursul pe care îl raportează, exclude orice intruziune a raportorului, conservând intacte semnele raportatului, se păstrează egal cu sine însuşi indiferent de contextul în care apare, nu

poate fi întrebuinţat, ci doar menţionat, a rămas neschimbat de-a lungul timpului şi este acelaşi lucru cu *oratio recta* a retorilor latini sau cu *mimesis*-ul platonician.

Începând cu *Marxismul şi filozofia limbajului* (1929), percepţia asupra DD începe să se schimbe, odată cu percepţia asupra DR însuşi.

DD apare astăzi ca formă cu utilizări multiple, raportarea spuselor fiind doar una dintre acestea şi fiind specifică pentru contextele narative, în timp ce alte utilizări, precum actualizarea, inventarea şi asertarea (utilizări pe care le împarte cu DI) apar cu precădere în contexte argumentative.

Chiar şi atunci când are caracter reproductiv, DD nu poate fi întru totul fidel secvenţei pe care o redă, pentru că el nu raportează un enunţ, ci o enunţare, adică un proces complex al cărui rezultat este enunţul şi din care raportorul selectează doar ceea ce consideră că este relevant pentru propriul său discurs. DD aparţine, prin urmare, în primul rând raportorului, chiar dacă acesta nu îşi asumă responsabilitatea asupra secvenţei redate. Discursul pe care DD îl raportează constituie un alt eveniment decât discursul în care DD apare, şi numai ultimul dintre ele este de cele mai multe ori atestat, în timp ce primul poate fi reperat în trecut sub forma unor spuse, poate trimite la un proces mintal, poate fi un discurs potenţial, poate reda spusele mai multor locutori etc. Fidelitatea DD este prin urmare o convenţie a discursului în care acesta apare şi depinde nu atât de relaţia dintre DD şi discursul pe care (pretinde că) îl reproduce, cât de strategia care generează cadrul din care el face parte.

Fiind o formă care poate închide diferite conţinuturi (de la formule ce creează efectul de reproducere fidelă, la mijloace care sugerează sau subliniază – cu umor, ironie sau sarcasm – irealitatea discursului citat), DD ajunge să fie una dintre ficţiunile limbajului, foarte potrivită să utilizeze, pentru a-şi atinge obiectivele, un ansamblu de mijloace foarte eterogene. Elementele care îl formează nu se află însă doar în interiorul său, ci şi (mai ales) în contextul din care acesta face parte şi care conţine indicaţiile privind modul în care DD trebuie interpretat. Aceasta este tot una cu a spune că una şi aceeaşi secvenţă de DD poate căpăta valori şi efecte diferite în funcţie de contextul în care apare.

Dacă modul în care interpretăm o secvenţă în DD într-un anumit context este (şi) produsul acestuia, la fel de bine putem susţine şi

reciproca: DD presupune recontextualizarea discursului citat şi construirea, plecând de la acesta, a unui discurs coerent. Astfel, relaţia dintre DD şi context este una complexă şi dinamică şi pune sub semnul întrebării afirmaţia potrivit căreia DD nu poate fi întrebuinţat de locutorul raportor, ci doar menţionat.

DD modern este perceput ca fiind empatic, detaliat, fidel, realist, particularizat şi reproductiv; toate aceste valori sunt însă posibile realizări ale unei forme ce acceptă, prin utilizarea deliberată a unor mijloace consacrate şi convenţionalizate şi sub directa influenţă a contextului (narativ sau argumentativ, factual sau ficţional, serios sau ludic etc.) o diversitate de conţinuturi. Acelaşi lucru se poate afirma şi despre *oratio recta*, figură din instrumentarul retorilor latini, membru al cuplului *recta/obliqua*: o formă percepută ca obiectivă (în măsura în care nu închidea subiectivitatea unui individ anume, ci indica o tipologie), dar şi ca o puternică marcă a ficţionalităţii (în măsura în care mijlocul ei predilect de realizare era prosopopeea). DD modern şi *oratio recta* se suprapun prin urmare doar pe o zonă circumscrisă de termeni ce includ posibilul, imaginarul şi fictivul.

DISCURSUL DIRECT LIBER[1]

discurs direct anticipat, dependenţă vs. independenţă semantică, autonomie sintactică disimulată vs. autonomie sintactică marcată, supramarcare, mărci enunţiative, mărci tipografice, valori ale DDL

Analizând interferenţa dintre contextul raportării şi secvenţele raportate, M. M. Bahtin arată că există un raport dinamic între acestea şi se concentrează pe cazurile în care „elemente ale mesajului raportat se insinuează şi sunt dispersate în întregul context naratorial, făcându-l fluid şi ambiguu" (Bahtin 1996*b*: 133-134). El identifică în romanul rusesc de secol XIX cinci forme ale relaţiei dinamice amintite: discursul direct *anticipat* (tema discursului direct este anticipată de context şi colorată de intonaţia naratorului), discursul direct *particularizat* (trăsăturile prin care naratorul îşi defineşte personajul influenţează discursul raportat direct al acestuia), discursul direct *camuflat* (anticipat şi diseminat în contextul naratorial), discursul direct *retoric* (întrebări sau exclamaţii retorice a căror sursă poate fi la fel de bine naratorul sau personajul) şi discursul direct *substituit* (paralelism al intonaţiei vocii personajului şi al intonaţiei vocii naratorului). Pentru subtipurile de discurs direct amintite, caracteristică este relaţia pe care acestea o întreţin cu un DIL, faţă de care probează grade diferite de individualizare. Astfel, discursul direct anticipat (DDA) este pregătit de un DIL anterior, din care la un moment dat se şi desprinde: este cazul în care partea personajului se conturează distinct şi este marcată grafic ca atare. Bahtin nu ilustrează acest tip, pentru care trimite la capitolul V din partea a doua a romanului *Idiotul*, al lui Dostoievski. Am ales din respectivul capitol un exemplu aleatoriu:

[1] Secțiunea de față reproduce cuprinsul articolului „Rolul discursului direct liber în *Jurnalul fericirii*, de N. Steinhardt", apărut în *Text şi discurs. Omagiu Mihaelei Mancaş*, EUB, 2011, p.47-60.

(290) De altfel, ştia că n-avea rost să mai meargă astăzi acolo. Adresa o avea de mult şi putea găsi uşor locuinţa rudei lui Lebedev, dar era aproape sigur că nu o va găsi acasă. *„A plecat cu siguranţă la Pavlovsk; altfel, Kolea mi-ar fi lăsat o vorbă la «Balanţa», cum ne învoiserăm."* De aceea, nu pentru a o vedea pe dânsa se ducea acum acolo, fireşte. (*Idiotul*, Dostoievski 2007: 254-255)

În capitolul amintit, DIL pregăteşte şi pune în scenă secvenţe de monolog interior, şi nu există un singur exemplu de DD propriu-zis. Fără a intra într-o analiză a diferenţelor dintre DD şi monologul interior, putem remarca faptul că avem a face aici cu o reprezentare a gândirii personajului, ale cărei condiţii de apariţie sunt create de DIL, fapt care îi conferă două particularităţi evidente: în primul rând, partea de monolog interior este dependentă contextual de secvenţa în DIL care o precedă; în al doilea rând, utilizarea unei glose în care să apară un verb şi numele propriu al personajului sau pronumele personal care să îl indice (*îşi zise el*, *se gândi el* etc.) ar fi fost redundantă, tocmai datorită faptului că acestea sunt conţinute, explicit sau implicit, în DIL sau într-o secvenţă narativă anterioară acestuia. Pentru o mai bună înţelegere a fenomenului, să ne oprim în treacăt şi asupra unui exemplu românesc:

(291) Soarele a răsărit aurind pădurile sub un cer albastru. Iaşul ne dă bună dimineaţa prin veselia colegilor care vor lucra în formaţiile noastre. În vagon urcă băieţii şi fetele de la Universitatea Iaşului şi de la cea a Cernăuţiului. Pentru trei luni acest tineret generos îşi va pune sufletul şi cunoştinţele la temelia ţării de mâine. Medici, jurişti, ingineri, agronomi, tehnicieni, sociologi etc., fiecare în specialitatea sa va studia satul Năpădeni şi satele vecine, remediind relele observate şi propunând organelor administrative posibilităţile de ridicare ale celor ce trăiesc în mediul sătesc. Pe deasupra, o susţinută activitate de ridicare culturală a ţăranului: lămuriri la faţa locului, cărţi şi reviste, radio, şezători şi serbări. Dar mai întâi, acest tineret va pune mâna, lucrând efectiv la câmp, la dispensar, fântâni, îngrijirea copilului etc. şi, cu încetul, interesând şi pe intelectuali şi pe tineretul satului, se va ajunge ca întreg satul să accepte reformele noastre şi să se înscrie alături de noi în această muncă de ridicare a

ţăranului. Şi dacă ţăranul vede că nu i se cere nimic şi că, dimpotrivă, i se acordă totul, şi aceasta gratuit, ni se va alătura şi va pune umărul voinic, urnind din loc carul cu nevoi. Prefacerile se acceptă greu, dar dacă omul ajunge la convingerea că-i sunt folositoare şi dacă vede la tine inimă de frate şi activitate dezinteresată, apoi ţi se alătură şi l-ai câştigat pe viaţă.

Cu aceste recomandări ale profesorului nostru Gusti plecaserăm la drum. (*Hotarul cu cetăţi*, Bejan 1995: 10-11)

Până înainte de final, cititorul acestui text îl poate considera o naraţiune omogenă, al cărei narator homodiegetic se conturează mai bine în cea de-a doua parte a fragmentului. Ultimul rând însă schimbă perspectiva asupra textului, restrângând dramatic naraţiunea la primele trei scurte fraze. Începând cu secvenţa „Pentru trei luni acest tineret generos…" putem avea argumente să considerăm că începe redarea în DIL a „recomandărilor profesorului nostru Gusti", pentru ca apoi segmentul subliniat să fie un caz de DDA, pregătit şi pus în scenă de DIL care îl precedă. Recomandările despre care se vorbeşte în text acoperă informaţiile conţinute atât de DIL, cât şi de DDA, cele două formând, şi din acest punct de vedere, un cuplu inseparabil. Cu toate acestea, chiar dacă nu există o soluţie de continuitate, este evident faptul că secvenţa subliniată se desprinde de context *printr-o creştere a frecvenţei* deicticelor personale de persoana I şi a II-a, a folosirii la prezent şi viitor a unor verbe şi a modalizatorilor.

Pentru Laurence Rosier, inventarierea acestei forme de DD este o dovadă a faptului că Bahtin avusese intuiţia „unui al patrulea tip de discurs raportat" (Rosier 1999: 266), adică a DDL. Bahtin nu insistă pe descrierea DDA (pentru care nu procură nici măcar un exemplu), scopul său fiind acela de a clasifica *toate* cazurile de confluenţă a discursului naratorial cu discursul personajelor. Reţinem însă două elemente importante: în primul rând, faptul că acest tip de DD are autonomie sintactică; în al doilea rând, faptul că autonomia semantică a acestuia este relativă, deoarece cuplul DIL-DDA împarte nu numai aceleaşi referinţe la enunţare şi la emiţători, dar şi aceeaşi temă, acelaşi fond de cunoştinţe: se vorbeşte despre aceleaşi lucruri, dar pe două voci. Interesul manifest pentru această formă de discurs raportat este însă posterior epocii lui Bahtin.

Astfel, Gérard Strauch combină criteriul sintactic (dependenţa

vs. independenţa faţă de un verb tranzitiv însoţit sau nu de conector) şi criteriul transformărilor (al transpunerii mărcilor triadei enunţiative: persoană, timp, spaţiu) pentru a scoate în evidenţă „stilul direct liber, care este pentru discursul direct subordonat ceea ce este stilul indirect liber faţă de discursul indirect" (Strauch 1972*b*: 425), adică o formă de DD care nu este introdusă de un *verbum dicendi* tranzitiv şi nu este marcată prin ghilimele. Această definiţie sugerează ideea unui DD cu mai multe grade de libertate: astfel, formelor introduse de un *verbum dicendi* (adică DD propriu-zis: *They say life is short.*) li se opun forme cu verb declarativ în inciză (*Mi-este imposibil,* zise el, *să plec chiar acum*.) sau în poziţie finală (*Mi-este imposibil să plec chiar acum,* zise el.), în care am avea exemple *mai libere* de DD. După cum se observă, criteriul sintactic este determinant în clasificare, rolul ghilimelelor fiind accesoriu (lipsa acestora în *They say life is short.* nu face din segmentul raportat existent în acest enunţ o mostră de DDL, iar prezenţa acestora într-o replică de dialog precum *„Life is short."*, fără verb declarativ, nu îi schimbă acesteia statutul de DDL). De asemenea, chiar dacă locutorul citat este precizat în context (*Petre era furios. „Putea cel puţin să mă anunţe".*), esenţială pentru stabilirea calităţii de DDL rămâne nondependenţa de un verb declarativ). În sfârşit, criteriul transformărilor subliniază faptul că „spre deosebire de ruda sa indirectă, stilul direct liber îşi păstrează punctul de ancorare în centrul deictic al emiţătorului raportat" (Mosegaard Hansen 2000: 303), iar diferenţa dintre exemplele de mai sus şi unele cum ar fi: *Îi era imposibil, zicea el, să plece chiar acum./Îi era imposibil să plece chiar acum, zicea el.*, în care adverbul temporal este un cvasiindicator şi care sunt mostre evidente de DIL, este clară. În mod asemănător, în exemplul,

(292) După o droaie de schimburi de telegrame şi note, anchete, convorbiri şi paraconvorbiri, conflictul s-a aplanat, prizonierii fură puşi în libertate după împlinirea formalităţilor de rigoare şi predaţi autorităţilor româneşti, la punctul de vamă G... Aici, alte anchete, şi mai plicticoase. Povestea lor, spusă, la fel, de ofiţer şi de fiecare soldat cercetat în parte, fu oficial primită şi crezută. Ca să se dreagă înfruntarea şi ca să ne luăm şi noi satisfacţia, grănicerii fură înălţaţi la rangul de eroi, brutalizaţi de bulgarii duşmănoşi, cu care s-au purtat mai mult decât cavalereşte... etc., etc. Rămânea însă

neexplicată enigma sergentului-major Negrea şi a caporalului Ilie Ţintoi. Unde şi pentru ce dispăruseră? După ce se purtaseră cu atâta pricepere şi devotament. (*Viscolul*, Voiculescu 1966: 155-156)

folosirea mai mult ca perfectului (*dispăruseră, se purtaseră*) şi nu a perfectului compus (care ar fi mărit gradul de responsabilitate, ca sursă pragmatică, a emiţătorului citat) favorizează interpretarea secvenţelor subliniate ca mostre de DIL, şi nu de DDL.

Cu alte cuvinte, „dacă DD şi DDL au în comun netranspunerea triadei enunţiative, DIL şi DDL împart absenţa subordonării gramaticale. DDL este deci liber prin autonomie sintactică, prin raportare la supramarcarea DD şi liber datorită exprimării subiectivităţii personajelor (idiolecte sintactice şi lexicale)." (Rabatel 2001: 83)

Dacă Strauch priveşte fenomenul din punct de vedere *lingvistic* (intenţia autorului fiind aceea de a echilibra sistemul, plecând de la constatarea că trihotomia DD-DI-DDL este surprinzătoare pentru lingvistica modernă, care a evidenţiat importanţa opoziţiilor binare), Rosier 1999 tratează DDL (dedicându-i nu mai puţin de 30 de pagini dintr-o lucrare de 300) mai ales din punct de vedere *literar*. Aplicând criteriul sintactic, Strauch constata *libertatea* acestui tip de DD în comparaţie cu celelalte forme ale raportării; urmărind evoluţia utilizării *mărcilor enunţiative* (verbul declarativ introductiv şi elementele atribuirii) şi a *mărcilor tipografice* pe exemple extrase din literatura franceză, Rosier constată *eliberarea* DDL de sub dominarea mai multor canoane literare. DDL se emancipează pentru că renunţă la utilizarea unor mijloace tipografice impuse prin tradiţie pentru (supra)marcarea DD, renunţă la maniera repetitivă şi banală de semnalare şi atribuire a enunţării (glose cum ar fi *zise el*), lăsând în sarcina cititorului identificarea emiţătorului şi a enunţării (identificare ce se realizează acum contextual), renunţă, în sfârşit, la un model de naraţie clasic, căruia îi aparţine DIL, intrat de acum în istorie. Pentru Rosier, DDL este „în franceza contemporană, incarnarea lingvistică a *modernităţii*, aşa cum, la timpul său, fusese teoretizat astfel, într-un mod restrictiv, dar semnificativ, discursul indirect liber" (Rosier 1999: 279). Apreciind această formă din perspectiva fenomenului raportării, Rosier rămâne de acord, însă, că DDL este „o formă co/ntextuală de discurs raportat, semnalată ca spaţiu enunţiativ diferit pe o scală care

merge de la integrarea în naraţiune la ruptura enunţiativă." (Rosier 2008: 94).

Unul dintre efectele vizibile ale utilizării DDL în proza de ficţiune, este, după cum observă Leech & Short, faptul că personajele par să ne vorbească într-un mod mai direct, fără intervenţia naratorului. În exemplul:

(293) Nu mai pot rămâne culcată. Mă ridic. Merg roată. Mă doare capul. Un paznic, în goană, de la o vizetă la alta, mă zăreşte. Este interzis să umbli noaptea în celulă. Este interzis să-ţi părăseşti patul. Pumnii lui lovesc în uşă. Mă reped la vizeta deschisă. O ţigară. Vreau o ţigară. Aduceţi-mi o ţigară sau ţip. O voce de femeie urlând, auzită de toţi aceşti bărbaţi dezlănţuiţi, ar fi exacerbat psihoza. Am avut ţigara. M-am culcat din nou. Liniştea a revenit, totală, lugubră. Fumul, aspirat profund, lucra asupra mea ca un narcotic. Viziuni stranii şi, în cele din urmă, somnul. (*Evadarea tăcută*, Constante 1992: 102)

la ritmul alert al naraţiunii contribuie (pe lângă frazele scurte, lipsa aproape totală a subordonării şi verbele la prezent) şi secvenţele în DDL.

Folosirea mai multor intervenţii succesive în DDL relevă un alt efect, şi anume o posibilă dificultate, din partea cititorului, de atribuire a replicilor în cauză. Astfel, autorii citaţi dau exemplul unei povestiri de Hemingway (*Un loc curat şi bine luminat*) în care o conversaţie între două personaje, conţinând 28 de mişcări conversaţionale succesive, este redată fără nicio intervenţie din partea naratorului, scopul fiind tocmai „crearea unei confuzii create în mod progresiv" (Leech & Short 2007: 259).

Apariţia DDL presupune, aşadar, un efort de interpretare din partea cititorului, pentru a stabili identitatea emiţătorului unei anumite secvenţe. În alte cazuri, acest lucru este superfluu, deoarece DDL este realizarea unui discurs clişeu: DDL este o excelentă formă de manifestare a locului comun, deoarece are capacitatea de a pune în evidenţă „caracterul pseudo-individual al enunţării" (July 2010: 124). DDL poate cuprinde, în acest fel:

locuri comune:

(294) Importanţa excesivă dată sexualităţii provine de multe ori din setea de bârfă şi scandal şi se explică prin aceea că sexualitatea fiind absolut comună, e un mijloc de a reduce oamenii de seamă la nivelul tuturor. (Wilde? Verlaine? Socrate? Homosexuali. Sviatoslav Richter? Pederast. Byron? Chateaubriand? Incestuoşi. Stendhal? Impotent. Hugo? Tolstoi? Priapici). Bucuroasă şi uşurată chemare la numitorul comun. Obsesie a fiinţelor arţăgoase, neîndurătoare, obsedate, care cred că L-au apucat pe Dumnezeu de picior şi au în buzunar cheia raiului pentru că nu săvârşesc păcatul trupesc. (*Jurnalul fericirii*, Steinhardt 2008: 590)

enunţuri exemplare, prototipice:

(295) Avocaţii - şi asta îl apasă pe D. P., care posedă stofă de avocat - sunt închişi în dosar: nu pot pleda altfel decât în cuprinsul declaraţiilor din dosar considerate definitive şi universal valabile. Ca un om de ştiinţă căruia i s-ar interzice să pună în discuţie principiile, chiar dacă experienţa le contrazice. *Să citim în Aristotel pentru a şti dacă untdelemnul îngheaţă iarna sau nu.* Concluzia noii scolastici: avocatul nu mai e un apărător, un intercesor, e un figurant. (*ibid.*: 222)

(296) În camera 18, X. deducea: nu se poate niciodată evita condamnarea. Unele recunoaşteri pot fi însă evitate. Se cere numai niţică stăpânire de sine, niţel curaj. Şi mai ales o desăvârşită neîncredere. (Regulă: nelimitată încredere în oameni, ca persoane create de Dumnezeu şi absolută neîncredere în tatăl minciunii şi urmaşii lui.) *Celălalt a mărturisit totul. Ştim totul, dar vrem să auzim adevărul şi din gura ta. Dacă eşti sincer, alta-ţi va fi situaţia. Fii sincer.* X.: nu fiţi sinceri! (*ibid.*: 222)

puncte de vedere stereotipe:

(297) Spaţiul locativ, cadrele, slujbele din care abia primit sunt dat afară, autobuzele, cozile, boala, orele petrecute în sălile de aşteptare ale spitalelor m-au împotmolit într-un mal de oboseală tâmpă. (De ce nu încerci să amesteci muşeţel cu tei şi sunătoare? De ce ţii un regim atât de sever? De ce nu faci cerere de plecare? De ce nu încerci să te înscrii în partid şi tu? De ce n-ai plecat la vreme? De ce nu

te-ai dat cu ei? De ce nu te adresezi procuraturii?...)

Sosesc acasă târziu de tot, frânt, iritat. (*ibid.*: 565)

enunţuri definitorii pentru apartenenţa socială, nivelul de educaţie etc.:

(298) Un asemenea om îţi dă, puternic, nostalgia evului mediu şi te apucă, în prezenţa unuia ca el, o crâncenă vrăjmăşie faţă de vremurile de astăzi şi împotriva democraţiei din tramvai la orele de vârf. (*Ce te împingi? dacă nu-ţi place, ia-ţi maşină mică! nu ţi-ar fi ruşine să-ţi fie, nu că-i fi f'un leu!*) Uite că-i un leu, uite că există şi lei! (*ibid.*: 85)

replici de grup:

(299) Fereastra e bătută în scânduri, dar sus e un pătrat mic neacoperit. Pe acesta îl putem ţine închis sau deschis. În principiu este interzis a te apropia la mai mult de doi metri de fereastră, dar unii gardieni se fac că nu văd şi în camera aceasta suntem lăsaţi a manipula pătrăţelul după voie. Jumătate din cameră doreşte să-l ţină închis. (Vreţi să ne omorâţi? Trage dom'le, e un curent ucigător!) Cealaltă jumătate susţine să fie deschis. (Vreţi să ne omorâţi? Ne sufocăm dom'le, e o căldură de moarte.) (*ibid.*: 430)

Încercarea de clasificare a acestor fragmente ilustrează dificultatea de a face distincţii în acest adevărat „hăţiş al exegezei nimicurilor" (Steinhardt 2008: 116), adică un loc populat cu şabloane - uşor de recunoscut, uşor de reprodus şi utilizat şi perfect impersonale.

În sfârşit, omiterea glosei are ca efect fuziunea sintactică dintre naraţiune şi discurs, ca în exemplul:

(300) Spitalul e o clădire cenuşie cu geamurile îngheţate. Medici militari cu halate peste uniforme. Colonelul îşi aminteşte de nişte rude prin alianţă. Oricum, să vedem, domnişoară. Ce-ai făcut, urâto? Domnul tău să iasă din cabinet! Nu pare impresionat de slăbiciunea ei, aşază-te pe canapea. Sandu împinge uşa, alunecă în sala de aşteptare. Îi ţiuie urechile, auzul i se umple de sunete dizarmonice, un cărucior împins de o grăsană, nişte sticle lovite, cineva plimbă pe

geam o bucată de polistiren. Pia iese plânsă. Medicul scoate chelia lucioasă prin crăpătura uşii, o poftește pe asistentă să iasă câteva minute. Domnu' Sandu, o nenorocire! Septicemie e numele nenorocirii, nici nu-mi dau seama cum de trăiește, eu ţi-o internez, dacă scapă noaptea asta e bun scăpată. Îl ceartă, dar nu-l mai aude. (*Corpuri de iluminat*, Tănase 1990: 84)

După cum se observă în ultimul exemplu, utilizarea DDL poate însemna o înaintare mai rapidă a acţiunii, pentru că dispar elementele cu rol de conturare şi semnalare. Naratorul renunţă la privilegiul de a semnala enunţarea cu ajutorul unor verbe folosite în glosă, de a identifica prin aceste verbe diferitele forţe ilocuţionare ale enunţurilor produse, de a atribui respectivele enunţuri personajelor. Pe de altă parte, el trebuie să creeze în mod corect cadrul discursiv, pentru ca lectorul să refacă limitele discursului şi legătura dintre acesta şi (posibilii săi) locutori. Cu alte cuvinte, naratorul evită în mod deliberat utilizarea identificatorilor (nu foloseşte glosa, adică verbele declarative însoţite de pronume personale sau nume proprii; nu utilizează mărci tipografice), fapt care duce la apariţia unor forme „libere", care îşi manifestă eterogenitatea, ruptura semiotică faţă de context, la nivel temporal şi personal (timpul prezent al verbelor, formele verbale de persoana I şi a II-a, pronumele personale de persoana I şi a II-a), la nivelul modalizatorilor şi la nivelul formelor de limbă (dialecte, jargoane profesionale, argou), ceea ce presupune un efort de recuperare, la lectură, cu ajutorul contextului, a informaţiilor lipsă. Pentru a recupera aceste informaţii, cititorul trebuie să observe, de exemplu, faptul că persoana I şi a II-a din DDL se identifică cu persoana a III-a folosită anterior (sau ulterior) în contextul proxim („Medicul*i* scoate chelia lucioasă prin crăpătura uşii […] nici nu-mi*i* dau seama cum de trăiește, eu*i* ţi-o internez." ori „Nu pare impresionat de slăbiciunea ei*i*, aşază-te*i* pe canapea.") sau faptul că prezentul şi trecutul verbelor trebuie interpretate ca trimiţând la aceeaşi situaţie referenţială. Aşadar, „nici prezentul, nici persoana întâi nu sunt interpretate în funcţie de coordonate enunţiative din afara textului – nu este, deci, vorba despre un «discurs» propriu-zis –, ci în funcţie de context, ca şi în cazul discursului raportat sub forma discursului direct" (Simonin 1984: 34). În concluzie, pentru DDL sunt definitorii „absenţa autonomiei structurale, pentru că este inserat într-un context

narativ, şi independenţa sintactică (nu este introdus printr-un verb al zicerii sau al gândirii) nemarcată cu mijloace tipografice" (Reggiani 2010: 1203).

Reţinem, prin urmare, faptul că DDL este caracterizat simultan printr-o:

- *dependenţă semantică* de context (în care DDL este inserat progresiv şi cu care este co-referenţial şi coeziv prin jocul deicticelor şi al timpurilor verbale), trăsătură *compensată* de eterogenitatea DDL (manifestată la nivelul formelor de limbă);

- *ruptură sintactică* faţă de context, trăsătură *disimulată* prin ştergerea mărcilor grafice utilizate în mod obişnuit pentru delimitare.

***

Aplicaţie. Nicolae Steinhardt, *Jurnalul fericirii*

Caracteristic pentru *Jurnal* este, pe de o parte, faptul că secvenţele ce compun volumul nu sunt structurate după criteriul cronologic, iar pe de altă parte, faptul că textul acestuia este însoţit de la un anumit punct şi până la sfârşit de altul, ce închide vocile *celorlalţi*. În timp ce secvenţele în DDL din prima categorie, ilustrată mai sus (şi la care memorialistul face apel pentru a ilustra locul comun şi falsul) satisfac criteriile definitorii pentru această formă de discurs raportat, cele din categoria de care ne ocupăm acum ies în evidenţă printr-o pronunţată soluţie de continuitate în raport cu textul din care se desprind şi pe care îl secondează. În primul rând, să remarcăm faptul că, spre deosebire de cazuri cum ar fi:

(301) În procesul lui Nego n-au scos nimic de la mine, declaraţii anodine (*Ce, mă, îi dai certificate de democratism, ştii c-ai haz! Şi zici că au fost conversaţii banale?*) şi nu m-au putut folosi ca martor. (*Jurnalul fericirii*, Steinhardt 2008: 78)

(302) Din când în când fumez o ţigară (*dar firește că aveţi voie, cât doriţi, sunteţi doar nu învinuit, ci martor*) ori sug câte o vitamină. (*ibid.*: 107)

în care, deşi locutorul citat ar fi reperabil într-un context mai larg, replicile tind mai degrabă spre aglutinarea cu un tip (anchetatorul „dur" vs. anchetatorul „amabil"), decât cu un anumit individ, în exemplele din cea de-a doua categorie lucrurile se întâmplă sensibil altfel. Deşi posibilii locutori ai secvenţelor în DDL din cea de-a doua categorie, pe care ne concentrăm în continuare, sunt mai degrabă sugeraţi (tinerii social-democraţi, bolnavii de la infirmerie, studenţii frontierişti, sectanţii, lotul Antonescu, lotul frăţiilor de cruce, lotul mistico-legionar, grupul bridgiştilor etc.), individualizarea acestora prin chiar intervenţiile lor în DDL este evidentă. Pentru a fi mai clari, mostrelor de DDL citate mai sus, care conţin truisme, enunţuri exemplare, puncte de vedere stereotipe, enunţuri răstălmăcite sau vocea grupului li se opun cele în care personajele sunt individualizate prin perseverenţa cu care caută eliberarea de sub dominaţia gândirii în şabloane, prin încăpăţânarea cu care încearcă să afle *adevărul*. Secvenţele acestora ilustrează vocile unor oameni vii, şi nu ale unor automate programate să întrerupă curgerea textului, pentru diversitate. Nu întâmplător, unul dintre cele mai frecvente enunţuri este întrebarea *Cum se spune la...?*, emblematică pentru o întreagă atitudine anti-sistem, anti-dogmatizare, anti-propagandă:

(303) *cum se spune* cintezoi *pe franţuzeşte? […] cum se spune* alamă *pe nemţeşte? […]* Gulie *pe franţuzeşte se spune* rave*. Fereascâ Dumnezeu, se spune* poireau*. Îmi pare rău,* poireau *e* praz*. Fii serios, domnule, cum să fie* praz*. A,* mărar *e uşor, e* fenouil*. Ba nu, e* aneth*.* (*ibid.*: 162)

Aceste secvenţe în DDL, care pe parcursul textului sunt identificate cu eticheta Bughi Mambo Rag2 (BMR, de aici înainte) prezintă următoarele trăsături:

- *independenţă semantică* faţă de contextul proxim (textul din *Jurnal* care le precedă şi care le urmează), *potenţată* de varietatea

[2] Termenii care alcătuiesc secvența bughi mambo rag sunt *boogie* (stil de muzică rock foarte ritmat, repetitiv, popular în anii 60), *mambo* (stil muzical sincopat - și muzică pentru dansul latino-american cu același nume -, popular în anii 40, caracterizat prin pasaje ostinato) și *rag* (stil de jazz caracterizat printr-un ritm sincopat și un acompaniament constant, popular în anii 70).

deconcertantă a temelor discutate şi a formelor de limbă folosite;

- *autonomie sintactică* faţă de context, *marcată* prin utilizarea unor rânduri libere înainte şi după BMR, a formulei BUGHI MAMBO RAG care precedă şi identifică fragmentul respectiv şi a caracterelor italice pentru secvenţa BMR (şi pentru metalimbaj, în timp ce termenii limbajului obiect apar cu caractere drepte).

Secvenţa BMR este uneori redusă la un singur enunţ; în mod frecvent, însă, ea este alcătuită din mai multe elemente, iar acestea pot alcătui (sau nu) un text. Astfel, în

(304) *...Aş de unde, e un citat din Milton... îl aveam adversar pe Istrati Micescu şi ce să vezi... Da,* blaireau*, fir-ar să fie... Von Steuben, generalul baron prusian, era cât pe-aci să fie ales rege al Statelor Unite după câştigarea războiului de independenţă... A, da, e din Goethe:* War nicht das Auge sonnenhaft,/ Die Sonne könnt es nie erblicken... *Fără unt şi cacao n-are nici un chichirez, numai că untul... Malaezia! Kuala Lumpur. Luang Prabang e a Laosului... Nu, dragul meu, scuză-mă că te contrazic, Leghorn sunt albe, cele roşii sunt Rhode Island...* (*ibid.*: 191)

elementele componente, delimitate prin puncte de suspensie, nu satisfac regulile de coerenţă şi de coeziune ale formării unui text, ca şi cele din:

(305) *... De felul meu sunt brăilean, dar de născut sunt născut la Buzău, în 77. Venise barabafta turcească pe Dunăre să atace Brăila şi mama, sperioasă, s-a refugiat la Buzău, unde m-am născut... Bisectoarea este linia dreaptă care desparte unghiul în două părţi egale... Cuvânt românesc pentru* garrigue *nu există, e un fenomen specific regiunilor carstice din jurul bazinului mediteranean şi mai ales din sudul Franţei... M-am gândit noaptea toată şi mi-am adus aminte:* Simplizissimus *e de Grimmelshausen,* Der grüne Heinrich *e de Gottfried Keller, iar* Galgenlieder *îs de Christian Morgenstern... Dar dacă nu freci bine-bine cacaoa cu untul, n-ai făcut nimic... da, domnule, după chef mergea negustorul în trăsură singur, în urma lui în altă trăsură pălăria şi într-o a treia, convoi, venea bastonul... alte vremuri... tăierea împrejur noi o socotim ca o lege ceremonială şi deci a căzut, dar ţinerea Sâmbetei e în Decalog, e lege morală, deci a rămas... M-aţi omorât cu legile voastre*

*morale şi ceremoniale, adventiştilor... îi spune Demetrios lui Marcellus*3*...* (*ibid.*: 310-311)

Cu toate acestea, segmentul

Fără unt şi cacao n-are nici un chichirez, numai că untul...

din prima secvenţă BMR, este continuat prin

Dar dacă nu freci bine-bine cacaoa cu untul, n-ai făcut nimic...

în cea de-a doua: cititorul are libertatea de a urmări o anumită temă şi poate avea (sau nu) şansa de a reconstitui (o parte din) ansamblu, ca din piesele unui puzzle. La fel, întrebarea din:

(306) *...ajungând să susţin că şi gramatica lui Panini nu poate fi înţeleasă decât aplicându-i-se metodele cele mai moderne: structuralismul lingvistic şi logica formală... Titulescu, în ciuda purtărilor lui de monarh, era şi tare copilăros: se juca neîncetat cu trenuri electrice din care avea plină casa... continuăm să expunem azi sistemul general al plantelor după Linné, am ajuns la încrengătura... iar pe câinele lui Samuel Vernon uitasem a vă spune că-l chema Dingo... Ştiţi cumva numele vasului lui Ahab din* Moby Dick*?... cu P, începe cu un P... Logica aristotelică nu e de nici un folos, ne trebuie o logică analogică... şi făcută din lemn de balsa... zice cardinalul, înjurând de mama focului, în vreme ce muşchetarii o întinseseră de mult... ştiinţă care poartă numele de aerofotogrammetrie... drept în capul lui milady de Winter...* (*ibid.*: 314)

[3] Marcellus și Demetrius sunt două personaje din romanul lui Douglas Lloyd, *Cămașa lui Cristos*. Secvența *...îi spune Demetrios lui Marcellus...* este, în roman, una dintre glosele care identifică enunțarea, locutorul responsabil de enunț și interlocutorul acestuia, prin urmare este *discurs citant*; în secvențele BMR el este un fragment din povestirea romanului de către deținuți anonimi, povestire față de care *Jurnalul* este un metatext; din acest punct de vedere, segmentul în cauză este o mostră de *discurs citat*. În plus, memorialistul face din această secvență una emblematică pentru toate schimburile verbale care apar în BMR, unde un anonim (deținutul *Demetrios*) transmite ceva altui anonim (deținutul *Marcellus*); ea devine, astfel, un simbol nu numai pentru discursul liber, ci și pentru gândirea liberă.

îşi află răspunsul în fragmentul:

(307) *... Istorii ale Imperiului otoman?... Vasul căpitanului Ahab se numea* Pequod*, p, e, q, u, o, d, aşa... Cea mai bună e a suedezului turcit Mouradja d'Ohsson, mai e a lui Hammer în treizeci şi două de volume, apoi a lui Cantemir în latineşte... „La voi toţi perii capului sunt număraţi" e la Matei, după ce spune că două vrăbii se vând pe un ban... A lui Iorga e în nemţeşte, e publicată la Gotha... Mi ţi-o înşfacă de păr pe milady de Winter...* (*ibid.*: 643)

Cerinţa „*ia spune-mi perfectul simplu al verbelor* a coase, a coace *şi* a cosi", de la p. 238 este rezolvată peste patru pagini: „*atunci să-ţi spun eu, ca să ştii: de la* a coase *e* cusui*, de la* a coace *e* copsei*, iar de la* a cosi *e* cosii *cu doi de* i... Cusui? *nu-s convins... N-oi fi, dar aşa e, vezi că nu ştii româneşte*", întrebările „*care sunt râurile din Eden?*" şi „*care sunt numele celor trei cuconi din Babilon?*" de la p. 162 primesc răspuns la sfârşitul cărţii, la p. 656: „*Tigrul, Eufratul, Fison şi Gihon*", respectiv „*Şadrac, Meşac şi Abed-Nego*". O voce poate ajunge uneori să se descopere pe sine, să găsească alta, cu care să închege un dialog; alteori, însă, ea poate fi acoperită de alte voci, de zgomotul de fond, se poate adresa unui necunoscut de la care nu va primi niciodată un răspuns sau poate fi auzită de gardianul de serviciu, în urechile căruia un termen tabu poate declanşa o cu totul altă asociaţie decât cea avută în vedere de locutor:

(308) *...În tabloul lui Szathmary, bunicul meu, colonelul Blaremberg, e lângă domnitorul Carol, sunt amândoi călări în seara bătăliei de la Plevna... Osman Paşa umbla nebun după români, să nu se predea ruşilor... MĂ, TU FACI MUHAIA DE MINE, MĂ, BANDITULE, LAS' CĂ ŞTIU, IA SPUNE CE VORBEAŢI VOI ACOLO... Pe căţea o chema Molda... Da, Smetana îi zice Vltava... Aia e de Martiniu... Ca Sf. Martin din Tours... De la Poitiers e Pictavinul... Granchester, Granda Castra adică... Şi Lytton Strachey si John Maynard Keynes, amândoi, erau rivali... Numai drumurile au fost de ei, pe când grecii... Îl căuta cu disperare pe domnitor, care pe urmă i-a lăsat spada şi 1-a primit atât de frumos... La Bucureşti a privit defilarea de la o fereastră a hotelului Imperial, în faţa Palatului... în Grecia, da, la Corfu... A ucis-o Luchieni, un anarhist...* Monumentul Reformei*, la Geneva, nu-i deloc urât... Şi pe Sadi Carnot...*

Declarația de război pe care a înmânat-o tatăl meu lui Burian nu era scrisă de Emil Porumbaru... L-am cunoscut bine pe Beldie, Ideea Europeană *a fost o publicație interesantă... Era mare gastronom: masa nu o lua toată la același restaurant, ci fiecare fel acolo unde se gătea mai rafinat, lua bunăoară aperitivul la Rîșinovanu și Babeș, peștele la Iordache, friptura la* Unchiul *în Buzești, desertul la Capșa... MĂ, CE COMPLOTAȚI VOI ACOLO, MĂ, TU FACI MUHAIA DE MINE, MĂ BANDITULE...* (*ibid.*: 318-319)

Apariția secvențelor BMR în text nu este impusă de constrângeri ale creării discursului, ci de o tehnică a dezarticulării unor discursuri simultane sau succesive și a reorganizării mai mult sau mai puțin aleatoare a acestora, iar cititorul este liber să facă propriile sale asociații, să dea sens unor sugestii latente, potențiale. Astfel, „*spălarea vasului în care a stat arpacașul cleios este o lucrare din cele mai laborioase*" este urmată imediat, în paranteză, de „*Care au fost cele douăsprezece munci ale lui Hercule?*" (*ibid.*: 162), care preia tema din context și o execută într-un alt registru. Deși secvențele în DDL din BMR nu sunt coerente și coezive cu textul pe care îl secondează, există între ele și textul principal o similaritate de structură: ambele discursuri au un caracter subiectiv, fragmentar, asociativ, ambele împart uneori aceleași teme, subiecte, preocupări.

Uneori, BMR are capacitatea de a contrasta cu textul, iar rolul lui este acela de a constitui un intermezzo ludic în interiorul acestuia (se află, așadar, în *relație de paratextualitate* cu textul *Jurnalului*):

(309) Văratec, 1970

[Este povestit, pe scurt, romanul *Maestrul și Margareta*, de M. Bulgakov. Lectorul concluzionează:]

Alt comunism? Dacă s-ar fi realizat altundeva era altfel? Când l-om face noi, va fi altceva. Iluzii, prostii. Tot cu aceleași elemente constitutive veți lucra. Tot acolo veți ajunge. Tot la același rasism social, marxist nu mai puțin decât leninist (deși ăi fi, poate, om cumsecade, deși burghezia a jucat un rol progresist, n-avem ce-ți face: ești cum ești, și cum altfel nu poți fi, trebuie așadar să fii osândit). Ăsta e, nu altul. Răzbunător. Mic. Împuțit. Mahalagesc. Pizmaș. Credincios al treimii: ură, bănuială, invidie. Cu gură de țață și ură de slugă. Societatea bunei stări, unde bucătăria e Primusul de pe coridor. Știu ei,

demonii, cum să se întrupeze, nu întâmplător.

BUGHI MAMBO RAG

... În gară la Teiuș de cine dau? De Dragomireanu, mergea spre biroul șefului de gară. Conu Alecu rămăsese în vagonul ministerial. Voia să mănânce o omletă și-l ruga pe șeful gării să dea dispoziții la restaurant să i-o prepare și să i-o servească in vagon. Mă reped la conu Alecu. Era în drum spre Gherla, la Hossu, să-l roage să stea el de vorbă cu Maniu să vină în octombrie la încoronare la Alba-Iulia. Maniu refuza. Conu Alecu era binecunoscut în Ardeal încă dinainte de război, din vremea când venea sub numele de Ion Brad să aducă ajutoare pentru școlile românești. Își punea mare nădejde în Hossu, episcop tânăr și suflet mare. Am mâncat și eu din omletă... Aș, ți-ai găsit, n-a venit... N-a venit, și ziarele din Budapesta au putut scrie Erdely non coronat*... Dumnezeu să-l ierte, că a murit ca un erou și un martir...* (*ibid.*: 277-278)

În aceste cazuri, predominante în *Jurnal*, BMR este o contraparte a textului propriu-zis şi ne putem imagina o lectură care să urmărească numai secvenţele în BMR sau exclusiv textul memorialistic. După cum afirmă G. Genette, paratextul „oferă textului un cadru (variabil) şi uneori un comentariu, oficial sau nu, pe care chiar şi cei mai puriști dintre cititori, adică aceia înclinaţi spre erudiţie externă, nu le pot ignora atât de uşor pe cât ar dori sau pe cât ar pretinde că o pot face.” (Genette 1997: 3).

Alteori, BMR are capacitatea de a se referi, în alt registru, la acelaşi subiect cu textul dominant, cu care consună, putând avea funcţia de *citat* în interiorul acestuia. În această situaţie putem vorbi despre o *relaţie de intertextualitate* între cele două:

(310) BUGHI MAMBO RAG

... Nu era nevoie să fii mare strateg în 1939 ca să înțelegi că Franța avea să fie învinsă, doborâtă. Frederic al II-lea, cel care spunea că suveranul trebuie să fie primul servitor al poporului său, enunțase demult și alt adevăr: că războiul nu se câștigă cu armatele, ci prin rezistența morală a națiunii... Manuala *e un cerc mistic chinez, de la ea pornește... A venit Școala Politehnică din Viena, toată, cu profesori și studenți să vadă minunea de la Cernavodă, primul pod lung din lume în întregime din oțel și cu grinzi în consolă... La englezi a fost altfel, n-au*

avut armată, dar au avut rezistenţă morală... Eduard al VII-lea îi spunea lui Clemenceau: la dumneavoastră se schimbă mereu guvernul, n-aveţi stabilitate. Clemenceau de colo: dumneavoastră aveţi guvern, dar n-aveţi armată... Anul 1940 l-a infirmat pe Clemenceau, n-a fost o înfrângere, ci o descompunere... îi spune Marcellus lui Demetrios...[…]

Eroii aceştia modeşti, unii ridicoli (dar nu există eroi ridicoli: *accessorium sequitur principale*), îi compar cu ce mi-a fost dat să văd la Paris între 1936 şi 1939. Bunăstare. Abundenţă. Vacanţe plătite, cremele care înnegresc pielea, excursiile, automobilele, aperitivele. Aperitivele, grevele, vacanţele. Până la saţietate. Monotone. Dinainte ştiute. Şi să nu li se spună adevăruri neplăcute. Şi să fie lăsaţi în pace. Asta vor […] *Je m'en fous.* Nu-mi pasă, nu mă sinchisesc, mă doare-n cot. Ţara lui Pernod-Vodă. Asta le era deviza: *et un Pernod pour Arthur*. Îi durea în cot, ceva mai jos, de vecini, de părinţi, de ţara lor, de ieri şi de mâine, de Dumnezeu, de orice, erau sătui, plictisiţi, morţi. N-au fost învinşi, Dumnezeu mi-este martor, iar învingătorii lor n-au avut nici un merit: aşteptau - singurul lor sentiment treaz - să fie, în sfârşit, liberaţi de povara libertăţii. (*ibid.*: 327-330)

În sfârşit, deşi BMR este liber de context, el are uneori capacitatea de a-şi crea propriul context şi poate îndeplini faţă de acesta funcţia de comentariu. Amintirile, confesiunile, reflexiile din planul principal şi secvenţele în DDL din planul secund întreţin relaţii subtile, mai limpezi sau mai obscure, locale şi la distanţă, care nu se impun atenţiei cititorului decât la lecturi repetate şi care ţin mai degrabă de sugestie, decât de evidenţă. Uneori, între tema majoră, dezvoltată de solist, şi frazele de fundal, susţinute de vocile din pasajele BMR, auditorul poate surprinde legături logice şi de sens în virtutea cărora poate conferi celor din urmă statutul de variaţiuni ale celei dintâi. Astfel, la *3 august 1964* (data eliberării din închisoare a autorului), tema principală (recurentă în carte) insistă pe relaţia dintre aparenţă şi esenţă, ilustrând-o cu diferenţa dintre lumea reală, creată de Dumnezeu, şi lumea imaginară „pentru că există prin ochii, conceptele, convingerile şi patimile noastre numai" (*ibid.*: 178), contaminată de păcat, dintre *realitate* (locul care, pentru ţăranii din *Don Quijote*, este un han) şi *adevăr* (acelaşi loc, care pentru Don Quijote este un castel), dintre ceea ce pretinzi că eşti/ştii/poţi şi ceea

ce eşti/ştii/poţi de fapt. Acestei teme îi succede următoarea secvenţă BMR:

(311) *N-a vrut să mă asculte Maniu, şi cât l-am rugat, ei, dacă ar fi vrut să mă asculte, s-a luat după Penescu... Budinca de griş? Să-ţi spun eu cum se face budinca de griş, că văd că dumneata habar n-ai... Ei, dumneata care zici că ai trăit atâta la ţară, ia să te vedem: găina cotcodăceşte, raţa măcăie, gâsca gâgâie, dar curcanul ce face? Ai? Bolboroseşte, domnule, bolboroseşte... Natalia Negru, aşa o chema... Da de unde! Asta a fost femeia pentru care s-a omorât Şt. O. Iosif, pe a lui Odobescu o chema altfel, nu-mi aduc aminte acum, parcă un nume cu o rezonanţă germană... Uite, mai întâi că laptele trebuie neapărat bine fiert înainte, grişul se pune numai după aceea...* Cornes grecques, *domnule, aşa le spune la bame... Da, ai dreptate, Tămădăul a fost o acţiune întreprinsă atât de uşuratic încât nici nu-ţi vine... Vezi,* bursuc *să-ţi spun drept nu mai ştiu cum e,* dihorul *însă... E în Dante, domnule...* (*ibid.*: 179-180)

Deşi frazele componente par a fi tratate nediferenţiat, relieful acestui set de segmente în DDL se accidentează atunci când surprinzi faptul că unele acompaniază subiectul principal, pe care îl reiau într-un alt registru. Frazele „*să-ţi pun eu cum se face budinca de griş, că văd că dumneata habar n-ai*"; „*dumneata care zici că ai trăit atâta la ţară, ia să te vedem*" sau chiar „*Natalia Negru, aşa o chema... Da de unde! Asta a fost femeia pentru care s-a omorât Şt. O. Iosif, pe a lui Odobescu o chema altfel*" spun în alt mod şi pe alte paliere ceea ce se impune atenţiei în planul principal: de exemplu, diferenţa dintre imaginea pe care doreşti să o impui altora şi ceea ce constată ceilalţi despre tine. După aproape 500 de pagini de la această dată calendaristică, şi ilustrând şi acum aceeaşi temă, memorialistul propune ca subiect de reflexie destinul comun al unor personaje, din care reţine începutul (anul 1932) şi finalul (anul 1971).

(312)
1932

Sevastia şi Silvia scriu uneori mici articole în revistele de extremă stângă, Silvia a deţinut câtva timp o cronică cinematografică, dar nu ele sunt centrul preocupărilor literare din strada Traian, ci

câţiva tineri poeţi foarte avangardişti şi câţiva ziarişti specializaţi în reportaje. Verişoara fetelor Sorin, Sirena Rabinovici, e sufletul salonului acestuia literar şi politic, o fată cu părul cât o claie, negru şi creţ; fostă studentă în medicină (acum urmează filosofia), e bună şi tandră cu cei pe care-i susţine, care dau dovadă de activism (acesta-i cuvântul pe care-l foloseşte), dar şi capabilă să arunce priviri ucigătoare şi vorbe tăioase celorlalţi. […] Tema discuţiilor e viitorul, un viitor strălucit pe care sunt fericiţi că-l presimt şi pe care făgăduiesc să-l distribuie tuturor, fără excepţie, şi lumii întregi. […] Ce-o să rămână din scrisorile (îşi scriu mult), articolaşele şi discuţiile lor? Poate, prin biblioteci, la secţia periodice, câteva numere răzleţe ale unor reviste literare uitate, figurând doar în notele şi aparatul documentar al unor lucrări, unde numele lor adeseori ciudate, ostentative, zburdalnice vor da cititorilor de mai târziu simţăminte de nostalgie. (*ibid.*: 654-655)

1971

M-am înşelat profund. De pe urma oaspeţilor care frecventau casele de negustori şi liber-profesionişti evrei de prin cartiere semicentrale n-au rămas numai note în subsolul manualelor de istorie literară; au rămas amintiri mai palpabile. Cei mai mulţi, ascultând […] de îndemnurile Sirenelor Rabinovici, au activat după 23 August şi n-au rămas necunoscuţi: au izbutit, unii, să se afirme şi totodată, cred, să confirme câteva din teoriile adversarilor lor nu numai moderaţi, ci şi extremişti. […] Soţul Feliciei Brey - tată a doi copii numiţi Vladimir şi Lenina - nu mai poartă uniforma sa de maior. O mulţime de cadre de conducere nu pot îndura valurile succesive de retrogradări. Aşa încât tabloul din nou s-a schimbat. Nu mai sunt conştiincioşi. Acum cei mai mulţi s-au zburătăcit peste întreg pământul […] Au dificultăţi cu noile servicii de cadre - a! cât îi cred şi-i înţeleg - şi cu noul aparat de stat care, inexplicabil, îi priveşte cu nepăsare ori chiar cu lipsă de simpatie. Gazda noastră din astă seară nu mai e preşedinte la Tribunalul Suprem: după ce a fost simplă judecătoare la un tribunal raional, e acum pensionară. Principala lor distracţie acum e povestirea de anecdote (împotriva regimului) […] Iată că oaspeţii familiilor Sorin şi Rudich sunt acum jigniţi şi decepţionaţi. Mistica s-a transformat în politică şi politica în resentiment. (*ibid.*: 656-658)

Cei care, tineri fiind, susţinuseră entuziaşti comunismul în România au ajuns să îşi schimbe radical opiniile. Ce vedem, de fapt, este tabloul unui experiment ratat. Şi imediat urmează secvenţa în BMR:

(313) *... să ai grijă să torni sosul de ciocolată fierbinte peste grişul care trebuie să se fi răcit...* (*ibid.*: 658)

Într-adevăr, o clipă de neatenţie, o eroare de aplicare a reţetei, un rând sărit, un sos nu îndeajuns de fierbinte sau grişul insuficient de rece şi un întreg proiect de sistem social eşuează lamentabil.

Iar solistul continuă:

(314) Dar nu numai foştii oaspeţi ai familiilor Sorin, Rudich şi altele. Resentimentul e general. Anecdotele bântuiesc peste tot locul. Sunt toţi dezamăgiţi, de ei înşişi şi unul de altul, vestitorii lumii fericite. Sunt acriţi de serviciile de paşapoarte, de noile formulare, de reintrarea în rândurile maselor. Demisionaţi, pensionaţi, trecuţi în retragere, transferaţi, obosiţi, plictisiţi, sătui de invidie şi ambiţie, nu mai jinduiesc decât după frigidere de mare capacitate, apartamente în centru, maşini din import, conturi la Cec, şuncă proaspătă de Praga, muşchi de vacă fără oase şi excursii individuale. (*ibid.*: 659)

Urmând indicaţia dinamică a partiturii, dirijorul pune pentru o clipă în *sotto voce* orchestra pentru a permite interpretului din reţeta budincii de griş să îşi execute códa: iar această intervenţie devine unul dintre posibilele elemente cu rol de catalizator al întregii bucăţi.

În astfel de cazuri, putem vorbi despre o *relaţie metatextuală* între segmentul în DDL şi textul care îl găzduieşte. Pasajul în DDL, care are simultan sens atât la nivel microtextual (reţeta budincii de griş), cât şi la nivel macrotextual (comentariu ironic la textul în care apare şi care îi devine context) ajunge să aibă rolul de metaforă şi simbol pentru acesta din urmă. Aceste tipuri de relaţii dintre secvenţele în DDL şi textul dominant derivă din libertatea maximă pe care primele o au în raport cu ultimul, din structura generală a cărţii şi, în mod direct, din faptul că *Jurnalul fericirii* nu este un jurnal, adică din relaţia de *arhitextualitate* pe care acesta o întreţine cu un posibil arhitext (jurnalul ca specie literară) în care să fie încadrat şi pe care să îl

ilustreze.

Dacă *Jurnalul fericirii* este o profesiune de credinţă în care, pentru ieşirea dintr-un univers concentraţionar, se susţine cea de-a patra soluţie, a credinţei (pe lângă cele trei enumerate de autor în preambulul volumului), DDL este una dintre modalităţile narative utilizate pentru a face diferenţa dintre discursul înregimentat şi exprimarea libertăţii de opinie. În forma sa extremă, ilustrată cu secvenţe identificate prin formula Bughi Mambo Rag, DDL întreţine cu textul principal relaţii de intertextualitate (citat), paratextualitate (text paralel, cu rol de intermezzo) şi metatextualitate (comentariu), demonstrând o mare mobilitate şi o disponibilitate pentru joc, dar lăsând în acelaşi timp cititorului libertatea de a alege propria cale de lectură.

Concluzii

DDL este, alături de DIL, un discurs (şi un stil) liber, în sensul că, lipsit de mijloace proprii de semnalare, este, ca şi DIL, o formă dependentă de context. Cu toate acestea, între cele două modalităţi de raportare şi reprezentare există diferenţe importante.

DIL prilejuieşte ambiguităţi în naraţiuni la persoana a treia (secvenţa în cauză poate fi sau o mostră de DIL ce reprezintă spusele ori gândurile personajului, sau discurs narativ). DDL suferă de această posibilă confuzie, în care este implicat şi naratorul, doar în naraţiuni la persoana întâi; în cele la persoana a treia, confuzia poate apărea din dificultatea de a stabili locutorul dintre mai multe personaje care pot avea acest rol.

DIL are o plajă mai largă de translare de la discursul naratorial la forme pure de DIL (precum DIL locuţionar). Intensitatea vocii personajului este corelată cu apariţia şi frecvenţa unor elemente ale subiectivităţii (vocative, exclamaţii, propoziţii neterminate etc.). DDL conţine însă implicit aceste mărci, datorită relaţiilor pe care le întreţine cu DD. Efortul depus de cititor pentru identificarea celor două forme ale DR este prin urmare diferit. În timp ce pentru DIL lectorul urmăreşte elementele de contrast între naraţiune şi DIL (alternanţa timpurilor verbale, cvasiindicatorii, pronumele anaforice fără antecedent, mărcile subiectivităţii care nu aparţin naratorului), DDL solicită, în ultimă instanţă, urmărirea (şi, eventual, refacerea)

coeziunii textuale, pentru că solicită lectorului să stabilească o relaţie între anumite elemente care apar în DDL (forme ale pronumelor personale, de ex.) şi elemente corespunzătoare din contextul narativ (anafore sau catafore).

DIL foloseşte cvasiindicatori, pronume şi deictice spaţiale şi temporale care instituie un centru deictic în persoana a treia (*Se simțea bine abia acum, după ce plecaseră toți.*); coocurenţa unui cvasiindicator ca *acum* şi a imperfectului a ajuns una dintre indicii convenţionali de identificare a DIL. DDL nu are nevoie de cvasiindicatori, pentru că îşi păstrează punctul de ancorare în centrul deictic al emiţătorului raportat (*Mă simt bine abia acum, după ce au plecat toți.*); coocurenţa deicticului *acum* şi a prezentului semnalează faptul că ne aflăm în zona DD. Aceasta înseamnă şi că DDL se află la un capăt de drum, în timp de DIL are în continuare posibilităţi de actualizare, ca în cazul înlocuirii imperfectului cu prezentul (*Se simte bine abia acum, după ce au plecat toți*).

Dacă DIL pune probleme legate de conturarea unei voci diferite de cea a naratorului, DDL pune în primul rând probleme ce ţin de identificarea celui căruia îi aparţine respectiva voce. DDL are prin urmare o dependenţă semantică faţă de context mai accentuată decât cea a DIL (de pildă, numai în DIL pot apărea pronume anaforice fără antecedent, fapt care indică o relaxare a dependenţei semantice a DIL faţă de contextul imediat). Faptul că există cazuri exotice, în care DDL devine independent semantic faţă de contextul proxim (aşa cum se întâmplă în exemplele analizate din *Jurnalul* lui Steinhardt) nu face decât să întărească această afirmaţie.

În sfârşit, DIL şi DDL au strategii distincte în privinţa creării spaţiului enunţiativ particular în care apar: DIL este interesat de *însuşirea* unor modalităţi de semnalare a subiectivităţii pe care să le poată utiliza în combinaţii şi doze diferite; DDL mizează pe *ştergerea* treptată a mijloacelor de supramarcare consacrate pentru DD (paragraf nou, majusculă, linie de dialog, ghilimele, caractere cursive). Efectul imediat asupra relaţiei dintre DIL/DDL şi context poate fi acelaşi (permeabilizarea contextului narativ, încurcarea pistelor de lectură, înmulţirea posibilităţilor interpretative), dar mijloacele diferă.

CONCLUZII LA PARTEA ÎNTÂI

O privire panoramică asupra DR scoate în evidenţă deosebirile de percepere şi de reprezentare a acestui fenomen.

Teoria clasică desface câmpul DR în două pagini diferite, dar legate între ele, aceea a formelor definibile gramatical, DD şi DI, şi aceea a DIL, reductibil gramatical la trăsături aparţinând primelor două, dar ireductibil stilistic, datorită combinaţiilor particulare mereu inedite ale acestora şi dependenţei de context. DD şi DI sunt atrase, prin legătura lor cu DIL, printre formele gata de utilizat în ficţiunea narativă şi devin stiluri; îmbinarea acestora (amestecul de stiluri) este

prezentată ca mostră de tehnică narativă şi sugerează diferenţe de abordare narativă de la un autor la altul sau evoluţii în interiorul operei aceluiaşi scriitor. DR apare însă ca un ţinut al formelor monolitice, în care sfărâmături ale blocurilor masive, precum DD legat şi DIID, sunt explicate prin contaminare şi concesionate studiului dialectologic.

Teoriile enunţării consideră DR un spaţiu al continuumurilor de mai multe feluri.

Există, în primul rând, un continuum al modalităţilor narative, organizate după criteriul distanţei naratorului faţă de fiecare dintre formele raportării (distanţa minimă fiind reprezentată de DN, iar distanţa maximă, de DDL), distanţă care se traduce, de fapt, printr-o glisare pe scala ce leagă polul diegetic de polul mimetic. Este un tip de reprezentare pe care îl întâlnim la Genette sau la Leech & Short. Ultimii despart în două aceste modalităţi, organizându-le pe o axă pe cele ce reprezintă spusele şi pe alta pe cele ce reprezintă gândurile:

			norma	
DN		DI	DIL	DD
DDL				
NRTA	IT		FIT	DT
FDT				
norma				

(Leech & Short 2007: 260; 276, unde NRTA = *narrative report of thought act*, IT = *indirect thought*, FIT = *free indirect thought*, DT = *direct thought*, FDT = *free direct thought*)

Relaţiile dintre forme, în interiorul fiecăruia dintre cele două continuumuri, sunt diferite, consideră Leech & Short, pentru că modalitatea de reprezentare ce constituie, în fiecare dintre continuumuri, norma, este diferită. Astfel, în timp ce DD (văzut ca modalitate ce redă *verbatim* un discurs) constituie norma printre formele de reprezentare a spuselor, în continuumul paralel, norma este varietatea indirectă de reprezentare a gândurilor, din motive de

verisimilitudine, pentru că o redare *verbatim* a gândurilor, prin verbalizarea acestora, este în sine o deplasare, ce turează mai mult motorul convenţiei literare. Pentru Genette, însă, „naraţiunea reduce întotdeauna gândurile la discursuri sau la evenimente" (Genette 1988: 63), aşadar nu poate fi vorba despre al treilea termen. Discursul însuşi nu este, la rândul său, decât un tip de eveniment, iar aceste două categorii de evenimente pot forma substanţa unei naraţiuni ce îl aduce în prim-plan fie pe narator, fie personajele acestuia:

obiect mod	discursul naratorului	discursul personajului
evenimente	naraţiune primară	naraţiune secundară
cuvinte	discurs narativizat şi discurs transpus	discurs raportat şi discurs transpus

(*ibid*.: 62)

Organizarea propusă de Genette are forma unui continuum, pentru că acesta aşază discursul transpus (forme ale DI şi ale DIL) în ambele casete, în timp ce DN ţine de polul naratorului, iar discursul raportat (DD şi DDL, la Genette), de cel al personajului.

În termeni lingvistici, Laurence Rosier organizează acest continuum după criteriul actualizării triadei enunţiative (timp, persoană, deictice), sensul acestei actualizări fiind întotdeauna dinspre DI spre DD. Astfel, Rosier explică mişcarea de la formă la alta, pe axa acestui continuum, printr-o trecere de la timpurile verbale ale naraţiunii la timpurile verbale ale discursului, prin părăsirea persoanei delocutive în favoarea celei locutive şi prin tratamentul aferent impus deicticelor:

DI
DIL
DD/DDL
persoana delocutivă
persoana locutivă

timpuri narative

timpuri ale discursului
anafore
cvasiindicatori
deictice

În acelaşi timp, Alain Rabatel vorbeşte despre continuumuri cognitive şi lingvistice între vorbire, gândire şi percepţie, lărgind cadrul discuţiei pentru a introduce noţiunea de punct de vedere. Făcând diferenţa dintre subiectul sintactic şi subiectul semantic, Rabatel crede că poate decela, în enunţurile lipsite de mărci care să indice subiectivitatea enunţiativă, elemente care semnalează o subiectivitate latentă, ce poate fi atribuită unei alte entităţi decât locutorul-narator. Ce ni se propune, în acest fel, este tot o scală, şi anume una a mijloacelor lingvistice capabile să susţină un astfel de continuum, mijloace care presupun ştergerea mărcilor enunţiative, la un capăt al scalei, şi prezenţa acestora, la celălalt:

RN RDL RIL
RI
RD
ştergerea mărcilor enunţiative
mărci enunţiative
+dependenţă de context
-dependenţă de context

(unde RN=reprezentări narativizate, RDL=reprezentări directe libere etc.)

În acest fel, Rabatel înglobează în continuum forme care depăşesc graniţele DR (reprezentarea directă, indirectă, indirectă liberă, directă liberă sau narativizată a percepţiei sau a gândurilor care nu au ajuns la nivelul reflexiv), pentru a indica faptul că există un ingredient pe care acestea îl au în comun cu formele standard ale DR şi care este punctul de vedere.

Acest mod de a vedea lucrurile aduce imediat în discuţie felul în

care Monika Fludernik explică formele DI, DIL şi DD, şi anume ca pe un continuum în care diferitelor varietăţi ale acestor forme le corespunde utilizarea anumitor mijloace lingvistice convenţionalizate. Ideea este aplicată şi de Ann Banfield, care vorbeşte despre indici cu rol de reprezentare a *subiectivităţii*. Astfel, pentru Banfield, DIL este forma tipică, folosită de ficţiunea narativă, prin care se poate exprima subiectivitatea la persoana a treia. Abordarea Monikăi Fludernik scoate însă în evidenţă faptul că subiectivitatea este efectul generat de utilizarea dozată a unor formule lingvistice, acţiune pe care o putem aplica fiecărei forme DR. Dacă alegem să aplicăm acest criteriu pentru spectrul formelor DIL, putem vorbi, în consecinţă, despre varietăţi al căror grad de subiectivitate este mai ridicat, mai redus sau este zero, calitatea de DIL a respectivei secvenţe rezultând nu din doza de subiectivitate pe care o conţine, ci din relaţiile pe care ea le întreţine cu contextul. Prin urmare, ce interesează, de fapt, pe lingvist, este urmărirea modului în care textul face uz nu de indici ai subiectivităţii, ci de mijloace ale *alterităţii*. Modalităţile DR devin astfel entităţi deschise: formele standard ale acestora şi-au apropriat mijloace de semnalare a alterităţii pe care le-au convenţionalizat în timp, dar zonele în care varietăţile lor se învecinează sunt difuze, pentru că sunt deschise în continuare experimentelor şi adoptării de mijloace inedite de semnalare a alterităţii, fapt care solicită din plin intervenţia interpretativă a cititorului. Iată de ce criteriile formale nu sunt în mod necesar suficiente pentru a descrie efectele de sens ale DIL; acesta poate fi descris în multe feluri, dar vor exista întotdeauna varietăţi ale formelor intermediare care vor face clasificarea anterioară mai puţin utilă.

Discuţia se poate deplasa, în felul acesta, spre continuumul de varietăţi din interiorul fiecărei forme de DR. Monique de Mattia-Viviès, Wolf Schmid sau Monika Fludernik propun diferite criterii pentru evidenţierea unui continuum în interiorul varietăţilor DIL. Este interesant de observat faptul că, în timp ce primii doi au un demers similar, descriind DIL ca produs al interferenţei textuale dintre discursul naratorial şi discursul personajului, ultima din enumerarea de mai sus descrie DIL drept efect al unei alterităţi realizate cu mijloace lingvistice convenţionalizate: DIL, ca limbaj al ficţiunii, nu este altceva decât una dintre realizările capacităţii de ficţionalizare a limbajului.

Laurence Rosier discută, pe de altă parte, despre un continuum al formelor DN. Varietăţile despre care vorbeşte Rosier cuprind o formă absolută a DN, care trimite la un act verbal pe care îl identifică (DN1), un DN tematic (DN2), un DN în care apare o secvenţă de DD (DN3), secvenţă care poate invada spaţiul DN, astfel încât acesta să fie obligat să intre în relaţie cu aceasta (DN4), ocupând fie rolul de prefaţator al ei (DN declanşator de discurs), fie pe cel de punct de reper postpus (DN finalizator de discurs). În ultimele două cazuri, DN are practic aceeaşi valoare ca şi varietatea sa absolută, cu singura deosebire că el este însoţit acum de discursul pe care îl sintetizează, îl identifică şi la care trimite. Formele inventariate de Rosier pentru DN indică o relaţie gradabilă a acestuia cu DD, până în momentul în care chiar DD ajunge să condenseze un set de informaţii, aşadar că capete o valoare a DN, păstrând în acelaşi timp atributele DD, precum iluzia de redare nealterată a discursului obiect:

DN1	DN2	DN3
DN4		DD
reprezentativ		
absolut	tematic	cu inserţie
cu DD		
+condensare		
		+efect de redare *verbatim*

Astfel de cazuri pun problema formelor de trecere, fenomene de frontieră, aflate între modalităţile standard de raportare, adică forme ale DR care îndeplinesc funcţii proprii altor forme de DR. Vorbim aici despre DD reprezentativ, naraţiunea colorată cu limbajul personajului, DI al personajului (engl. *figural indirect discourse*), DI autonom (engl. *autonomous indirect discourse*), DIL fără elemente subiective. De asemenea, tot aici interesează zonele în care sunt frecvente ambiguităţi între diferite modalităţi de reprezentare, de pildă între naraţiune, DN şi DIL. Astfel de situaţii sunt relativ frecvente în proza ficţională şi sunt favorizate de faptul că DN are aceeaşi capacitate de a trimite la gânduri şi la atitudine ca şi discursul narativ sau DIL. Ambiguităţile nu se limitează la ficţiunea narativă, ci pot fi întâlnite şi în limba vorbită, după cum demonstrează Sophie Marnette, care

semnalează o frecvenţă ridicată a utilizării DN pentru a reprezenta atitudini. În privinţa alegerii modalităţii de reprezentare a proceselor mintale, DN intră astfel în concurenţă cu DD, DIL sau DD, dar datele indică nu o polarizare a funcţiilor acestor forme ale DR, ci un ansamblu de valori ce formează un continuum:

Verbalizare maximă Verbalizare parţială
Verbalizare minimă
DD (DIL) DI
DN
gânduri (atitudini) gânduri/atitudini
(gânduri) atitudini

-

+

Realizarea acestor funcţii se face prin utilizarea unor verbe *dicendi*, *sentiendi*, *cogitandi*, *putandi*, dar Marnette atrage atenţia asupra faptului că aceste grupe de verbe nu sunt clase închise, după cum ar sugera numele lor şi criteriul semantic aplicat pentru a le discrimina. De fapt, polisemia multora dintre ele are repercusiuni asupra utilizării lor, iar exemplele din diferite corpusuri arată o suprapunere parţială a acestora, suprapunere care se păstrează indiferent dacă vorbim despre semantismul acestor verbe, caracteristicile lor sintactice sau valorile funcţiei de reprezentare a spuselor, gândurilor („vorbire" internă sau proces mintal nonreflexiv) ori a atitudinii:

vorbire externă vorbire
internă/gânduri atitudine

verba dicendi

verba cogitandi

verba putandi

Existenţa unor continuumuri poate fi relevată, de asemenea, în modul de funcţionare a verbelor *dicendi*. Opinia tradiţională opunea, de exemplu, utilizările metadiscursive ale acestora (cazuri de discurs raportat) uzului lor performativ. Explorând un corpus de texte aparţinând genului epistolar, Laurent Perrin demonstrează, însă, faptul că între aceste două extreme există grade, deoarece clauzele reflexive ce conţin verbe *dicendi* pot avea valori potenţial metadiscursive, iar clauzele metadiscursive pot avea şi valori reflexive:

fundamental reflexiv (Ref)
fundamental metadiscursiv (Md)
pur Ref potenţial Md
potenţial Ref pur Md

Studiile lui Perrin arată importanţa pe care discursul raportat o are pentru distingerea secvenţelor narative de cele argumentative. Studiul DR este esenţial şi pentru strategiile argumentative, fapt care apare ca evident imediat ce înţelegem că formele DR cuprind, alături de funcţia de reproducere, situaţii precum actualizarea, inventarea şi asertarea, aşa cum demonstrează Diane Vincent şi Sylvie Dubois pe un corpus de franceză canadiană vorbită. Cele două autoare susţin că DD şi DI au funcţia de reproducere mai ales în contexte narative, dar ajung să aibă valoare de actualizare, inventare şi asertare în contexte argumentative:

narativ

argumentativ
reproducere pseudo-reproducere actualizare
inventare asertare +citare

-citare

Teoriile enunţării pun în evidenţă, în acest fel, existenţa unor continuumuri în interiorul domeniului DR, în interiorul diferitelor forme ale acestuia, în zonele care le despart, în interiorul mijloacelor de introducere şi semnalare a DR, precum şi rolul DR de punte între zone percepute până acum ca separate.

PARTEA A DOUA
CONCEPTE PARTICULARE

ETEROGENITATE

eterogenitate constitutivă vs. eterogenitate demonstrată; eterogenitate enunţiativă, atributivă, tipografică

Aşa cum arată Authier-Revuz într-un articol din 1984 în care sintetizează tradiţia bahtiniană a dialogismului şi tradiţia freudiană şi lacaniană a subiectului divizat, subiectul vorbitor nu este sursa autonomă a unui sens pe care îl comunică prin intermediul limbajului, deoarece discursul pe care îl produce este determinat în exteriorul voinţei lui. Acest exterior se află însă în interiorul subiectului vorbitor, pentru că se află în discurs, care este marcat de un dialogism intern. Prin urmare, atât subiectul vorbitor, cât şi discursul său au ca trăsătură definitorie o eterogenitate constitutivă: inevitabil, cuvintele pe care le utilizez în propriul meu discurs sunt cuvintele celorlalţi. Limbajul este aşadar în mod *constitutiv* eterogen, iar acest lucru este probat de faptul că orice discurs este un produs al întrepătrunderii altor discursuri, orice discurs este un interdiscurs.

Din acest punct de vedere, putem fi de acord cu observaţia făcută de Laurence Rosier, potrivit căreia, dat fiind că „vorbim folosind în permanenţă cuvintele celorlalţi, discursul raportat ar putea fi caracterizat nu ca un ansamblu limitat de fapte lingvistice, ci ca practica lingvistică în ansamblul ei." (Rosier 1999:100). Discursul raportat în sens restrâns constituie însă ansamblul modalităţilor prin care subiectul vorbitor devine conştient de această eterogenitate constitutivă a discursului său şi o face manifestă prin diferite mijloace de evidenţiere – caz în care eterogenitatea constitutivă devine una *demonstrată*.

Eterogenitatea demonstrată este manifestarea, într-un anumit discurs, a celei constitutive; unicitatea aparentă a firului discursiv fiind alterată atunci când formele eterogenităţii îl înscriu în discurs pe *celălalt*. Să ne oprim asupra unui exemplu:

(315) Cele mai multe dintre noile creme sunt aşadar numite *lichide*, *fluide*, *ultra-penetrante* etc.; ideea de grăsime, multă vreme consubstanţială ideii de frumuseţe, se voalează sau se complică, se corectează cu lichiditate, şi uneori chiar dispare, înlocuită cu fluida *loţiune*, cu spiritualul *tonic*, glorios *astringent*, dacă este vorba să combată aspectul *ceros* al pielii, pudic *special*, dacă, dimpotrivă, este

vorba *să hrănească* din belşug acele profunzimi lacome ale căror fenomene digestive ne sunt prezentate fără cruţare. (*Mitologii*, Barthes 2015: 102)

Aici, autorul produce un discurs în care apar mai mulţi termeni pe care nu se mulţumeşte să îi utilizeze, dar îi şi indică (sublinierea cu italice îi aparţine), ceea ce face ca întregul text să aibă o eterogenitate arătată – autorul vorbeşte despre cremele de îngrijire a tenului recurgând la lexicul unor discursuri (medicale, comerciale, publicitare, jurnalistice etc.) care anterior au abordat (specializat, interesat, serios, ironic etc.) aceeaşi temă. Autorul textului de mai sus recunoaşte în mod explicit că termenii pe care îi foloseşte nu îi aparţin şi o face cu ajutorul unui mijloc grafic, căruia i se adaugă la lectura cu voce tare a fragmentului o intonaţie specifică. Pentru a demonstra eterogenitatea unui text, autorul acestuia poate recurge deci la diferite mărci ale distonanţei enunţiative, cum ar fi ghilimelele, italicele sau diferite alte forme de subliniere grafică. Totuşi, acestea rămân doar mijloace de subliniere a eterogenităţii enunţiative; următorul nivel al marcării alterităţii presupune indicarea sursei, fapt care duce la o eterogenitate atributivă a textului:

(316) Mişcarea 1968 a fost într-adevăr unul dintre evenimentele istorice mondiale ale epocii noastre, *la brèche*, clivajul care a fixat un curs al evenimentelor ce par încă a trebui să-şi deruleze cursul. [Notă finală: Edgar Morin, Claude Lefort, Cornelius Castoriadis, *La brèche: Premières réflexions sur les évènements*, Fayard, Paris, 1968)] Charles Maier a rezumat excelent această transformare: „1968 a închis o epocă la fel de sigur precum a deschis o alta." [Notă finală: Charles Maier, „Conclusions: 1968 – Did It Matter?", în Tismăneanu (ed.), *Promises of 1968*, p.423] Pentru a-l parafraza pe Paul Berman, panoramele imaginare desfăşurate în întreaga lume de tineretul rebel al Occidentului au cedat treptat locul noilor realităţi ale societăţilor democratice reformate. [Notă finală: Vezi introducerea lui Paul Berman în *A Tale of Two Utopias: The Political Journey of the Generation of 1968*, W.W. Norton, New York, 1996] (*Diavolul în istorie*, Tismăneanu 2013: 168, 310)

În fragmentul de mai sus, cele trei fraze care îl compun

constituie tot atâtea trimiteri la discursuri secundare, pe care autorul textului de faţă îşi bazează propriul discurs. El utilizează un termen consacrat de altcineva (*la brèche*), aminteşte de o formulare memorabilă, ce rezumă o dezbatere, sau parafrazează un enunţ emis de un terţ. Fiecare dintre aceste mişcări trimit în acelaşi timp la autorii respectivi şi la lucrările în care acestea apar, precizările făcându-se în note de final, pe care le-am adus în text. Chiar dacă discursul prezent întreţine forme diferite ale transparenţei în raport cu discursurile celorlalţi (*la brèche* se regăseşte în titlul lucrării la care se face trimitere, verbul *a rezumat* şi citarea enunţului-rezumat trimite la *conclusions* din titlul lucrării şi la conţinutul acesteia, parafraza lui Tismăneanu face aluzie la o formulare pe care nu o putem reconstrui decât dacă accesăm textul indicat în notă), trimiterea la surse este foarte precisă şi satisface toate exigenţele unui aparat critic, care este în sine o modalitate de subliniere a alterităţii.

Vorbim, prin urmare, despre diferite grade de marcare a eterogenităţii unui discurs, unul mai scăzut în (315), altul mai ridicat, în (316). DR constituie deci numai una dintre strategiile prin care eterogenitatea unui discurs poate fi demonstrată. Utilizarea DR face vizibile graniţele dintre discursul celuilalt şi discursul meu. DD, de exemplu, este o formă extremă de demonstrare a eterogenităţii, pentru că evidenţiază tranşant discursul celuilalt ca fiind diferit de discursul meu. În acelaşi timp, însă, această eterogenitate explicită neagă faptul că propriul meu discurs este în mod *inerent* eterogen, deoarece inconştientul meu este divizat, fragmentat. Reprezentarea explicită a discursului celuilalt în propriul meu discurs, cu graniţe precise între cele două discursuri, prezintă discursul meu ca pe o entitate unificată, ceea ce este o iluzie.

Alteori, pentru a percepe caracterul eterogen al textului, avem nevoie şi de accesul la discursul la care acesta face trimitere. De pildă, eterogenitatea fragmentului (317) nu devine evidentă decât după ce aflăm că acesta este o replică din polemica pe tema necesităţii neologismelor, care îi are aici ca protagonişti pe A.D. Xenopol şi Garabet Ibrăileanu. Primul dintre texte, aparţinând lui Ibrăileanu:

(317) A.D. Xenopol – dacă ni se îngăduie acest neologism – se ridică în revista sa împotriva limbii în care e scrisă *Viaţa Românească*... Nu-l putem asculta, căci nu putem împărtăşi băgările sale în seamă

limbistice, care se găsesc în colţ şi la Aron Pumnul; chiar d-sa în privazul revistei sale, de pildă, în întipăririle fulgerătoare de la Ceahlău, nu se ţine de ele. În lupta pentru trai *al* vorbelor izbutesc unele, chiar fără voia noastră, ca şi în lupta spiţelor dobitoace, de care vorbeşte Darwin la începutul spiţelor. Limba are asemănare cu un fapt de la sine pornit, şi luarea-aminte *al* noastră de la sine plecată este mulţumită, când întâlnim cuvinte iscodite, pentru că aceste cuvinte n-au avut norocul să se potrivească la mijloc. Limbistica este şi ea o ştiinţă întocmai, şi n-o poţi pricepe fără cuprindere. (*Amintiri de la Viaţa românească*, Sevastos: 266)

constituie replica acestuia la un articol al lui Xenopol, la care memorialistul (Mihail Sevastos) face referire în (318):

(318) A.D. Xenopol se ridică odată în *Arhiva* împotriva neologismelor din *Viaţa românească*, propunând să nu se scrie germen, ci „colţ", nu spontan, ci „de la sine pornit, plecat", nu atenţie, ci „luare-aminte", nu consideraţie, ci „băgări de seamă", nu comprehensiv, ci „cuprinzător", nu a inventa, ci „a iscodi", nu origine, ci „început, obârşie", nu cadru, ci „privaz", nu adaptat, ci „potrivit la", nu fugitiv, ci „fulgerător", nu exact, ci „întocmai", nu impresie, ci „întipărire" etc. În focul polemicii, Xenopol face şi o greşeală de gramatică („un merit netăgăduit *a* harnicului şi mult priceputului cercetător *a* trecutului"). (*ibid.*: 266)

Cheia punctului de vedere din care trebuie citit articolul lui Ibrăileanu este dată chiar la începutul acestui fragment: „A.D. Xenopol […] se ridică în revista sa împotriva limbii în care e scrisă *Viaţa Românească*"; în corpul articolului, Ibrăileanu nu utilizează însă mărci de subliniere a eterogenităţii, tocmai pentru a respecta convenţiile polemicii, gen în care:

„cuvântul autorului este orientat, deopotrivă cu orice alt cuvânt, către obiectul său, dar fiece afirmaţie cu privire la obiect este totdeauna construită în aşa fel încât, pe lângă redarea sensului său obiectual, să lovească polemic în cuvântul străin pe aceeaşi temă, în afirmaţia făcută cu privire la acelaşi obiect de către celălalt. Orientat către obiectul său, cuvântul se loveşte chiar în obiect de cuvântul

altuia. Cuvântul străin nu este reprodus, ci doar subînţeles, dar întreaga structură a vorbirii ar fi complet diferită dacă n-ar exista această reacţie la cuvântul subînţeles al celuilalt." (Bahtin 1970: 271-272, subl. n.)

Singurele care ar fi putut produce confuzie pentru cititori sunt articolele genitivale, care la Ibrăileanu apar cu italice pentru a indica faptul că sunt ocurenţe deliberat greşite (în fond, tot un dialog polemic, dar vizând o altă temă). Potrivit convenţiei polemice, Ibrăileanu nu este constrâns să reproducă în propriul discurs termenii utilizaţi în discursul preopinentului său; el poate utiliza *orice* termeni, care vor apărea ca străini cât timp respectă regula de formare a textului (care ar putea fi formulată astfel: „acest cuvânt înlocuieşte un neologism pe care îl evităm"). Autorul textului polemic vorbeşte despre obiectul său (necesitatea utilizării neologismelor) prin *posibilele* cuvinte ale celuilalt şi dar evită cu ostentaţie neologismele doar în măsura în care o poate face (pentru termenul *Xenopol*, de pildă, este dezolat că nu găseşte un sinonim neaoş).

Discursul lui Ibrăileanu este o reacţie la discursul lui Xenopol, care ia atitudine, la rândul său, faţă de o practică lingvistică a revistei conduse de primul; fiecare dintre aceste discursuri trimite la altul (sau la altele) pe aceeaşi temă şi, explicit sau nu, la autorii acestora; textele în cauză sunt, aşadar, eterogene nu numai din punctul de vedere al termenilor utilizaţi, ci şi din cel al locutorilor cărora le sunt atribuiţi aceşti termeni. Putem vorbi deci nu numai despre o eterogenitate lexicală, ci şi de una atributivă. Eterogenitatea atributivă are propriile mijloace de manifestare, cel mai obişnuit dintre acestea fiind indicarea printr-un nume propriu a celui pe seama căruia sunt puşi anumiţi termeni, o anumită secvenţă, un anumit mod de pronunţare etc. Atunci când este vorba nu despre un anumit individ, ci despre un grup, acesta poate fi semnalat printr-un nume comun (*tinerii*, *secretarele*, *domnii de modă veche* etc.), printr-un mod recognoscibil de a vorbi sau prin sintagme cu sens general precum *cum se spune astăzi*.

Alteori, cititorul trebuie să facă deducţii contextuale pentru a stabili eterogenitatea unui fragment şi pentru a afla, în măsura în care textul îi permite acest lucru, cui îi sunt atribuite anumite spuse. Să examinăm următorul exemplu:

(319) Era de înţeles că el ajunsese la apogeul ambiţiilor sale, sau pe aproape, şi că tija cu capătul de argint cu care stingea lumânările i se părea la fel de importantă ca şi bastonul de comandant pe care Condé l-a azvârlit sau nu l-a azvârlit în liniile duşmanului, în timpul bătăliei de la Friburg. (*După douăzeci de ani*, Dumas 2007: 78)

În acest fragment îl credităm pe narator pentru adevărul faptului istoric la care face referire segmentul *bastonul de comandant pe care Condé l-a azvârlit în liniile duşmanului, în bătălia de la Friburg*. Chiar în mijlocul acestui segment există însă un comutator care ne determină să îi schimbăm încadrarea primului – secvenţa *sau nu l-a azvârlit*, care modifică subit calitatea de fapt incontestabil a întregului pasaj, deoarece acum cele două secvenţe reprezintă raportarea unor spuse (*l-a azvârlit, după cum spun unii, sau nu l-a azvârlit, după cum spun alţii*) care sunt puncte de vedere susţinute de surse diferite. Trimiterea aluzivă la cele două surse era probabil transparentă pentru contemporanii autorului, dar nu ne mai este nouă (decât, eventual, după o documentare). Prin dezvoltarea celor două puncte de vedere se poate trece la confruntarea acestora, adică la expunerea unei opinii diferite asupra aceloraşi fapte din *istorie*, care se pun reciproc în lumină, ca în acest exemplu:

(320) Luna abia răsărea, iar o rază de lumină cădea în Cotlonul lui Amir Nath, şi se izbi de grilajul care fu dat la o parte în timp ce el bătea în pervaz. Din întunericul negru, Bisesa îşi întinse braţele în lumina lunii. Ambele mâini fuseseră tăiate de la încheieturi, iar cioturile erau aproape vindecate. Apoi, când Bisesa îşi plecă capul între braţe şi suspină, cineva din cameră grohăi ca un animal sălbatic, [şi ceva ascuţit - cuţit, sabie sau suliţă - îl împunse pe Trejago în burca lui. Lovitura nu îl nimeri din plin, dar îi făcu o tăietură în vintre, şi din cauza acestei răni Trejago a şchiopătat uşor pentru restul zilelor lui]. Grilajul fu pus la locul lui. Nu era nici o mişcare în casă, - nimic decât raza lunii pe peretele înalt, şi întunericul Cotlonului lui Amir Nath în fundal. Următorul lucru pe care şi-1 aminteşte Trejago, după ce urlase şi strigase ca un nebun între acei pereţi neîndurători, este că se afla lângă râu când se crăpa de ziuă, când şi-a aruncat burca şi a mers acasă cu capul gol. Cum de se întâmplase această tragedie - dacă Bisesa, într-un moment de disperare fără motiv, spusese totul, sau dacă intriga

fusese descoperită şi fusese torturată ca să spună; dacă Durga Charan îi ştia numele sau ce se întâmplase cu Bisesa - Trejago nu ştie nici până în ziua de astăzi. Se întâmplase ceva oribil, şi gândul la ce anume ar fi putut fi îl bântuie pe Trejago din când în când, noaptea, şi îl însoţeşte până dimineaţa. Dar partea amuzantă este că nu ştie care este faţada casei lui Durga Charan. Se poate să fie într-o curte comună cu una sau mai multe case sau poate fi în spatele oricărei porţi din cartierul săracilor Jitha Megji. Trejago nu ştie. Nu a reuşit să o capete pe Bisesa - săraca Bisesa - înapoi. O pierduse în Oraşul unde casa fiecărui bărbat este păzită şi imposibil de cunoscut precum un mormânt; iar grilajul dinspre Cotlonul lui Amir Nath fusese zidit. Dar Trejago îşi face regulat vizitele şi este recunoscut drept un bărbat foarte decent. Nu este nimic deosebit la el, cu excepţia unei uşoare rigidităţi a piciorului drept, din cauză că şi-1 luxase în timp ce călărea. (*Dincolo de limite*, Kipling 2008: 143-144)

Cum nu pot exista simultan două relatări diferite şi contradictorii ale unui fapt şi provenind de la aceeaşi sursă, secvenţa *din cauză că şi-l luxase în timp ce călărea* nu poate fi decât reprezentarea unor spuse. La această concluzie ajungem în urma unei deducţii care are legătură cu succesiunea evenimentelor narate şi cu faptul că naratorul este unul creditabil. Rigiditatea piciorului drept al personajului este pusă mai întâi pe seama unei răni provocate de altcineva, apoi pe seama faptului că îşi luxase piciorul în timp ce călărea. Pentru adevărul primei explicaţii (adică pentru conformitatea acesteia cu *istoria* celor narate) îl creditǎm pe narator. Cea de-a doua explicaţie o contrazice însă pe prima; cum naratorul nu poate emite informaţii contradictorii, deducem că ultimul set nu îi aparţine. Sursa acestora nu poate fi decât personajul, dar faptele sau spusele personajului sunt mediate de narator; prin urmare, dacă nu ţin de relatarea faptelor (pentru că ar veni în contradicţie cu informaţiile oferite anterior), ele ţin de reprezentarea spuselor. Cu alte cuvinte, fragmentul în cauză este o mostră de discurs raportat pentru că transmite informaţii false. Caracterul fals al acestora apare sau dispare însă din confruntarea cu pasajul pus între paranteze drepte; dacă acesta ar fi lipsit, pentru secvenţa *din cauză că şi-l luxase în timp ce călărea* ar fi fost responsabil direct naratorul şi prin urmare ea ar fi fost adevărată. Secvenţa pusă între paranteze drepte în (320) comută

încadrarea pasajului final de la naraţiune la discurs raportat; ea asigură în acelaşi timp coerenţa naraţiunii, pentru că în absenţa ei, pasajul final şi-ar pierde relevanţa actuală, iar cititorul ar trebui să îi găsească alt sens, restabilind coerenţa întregului fragment.

Discuţia legată de atribuirea segmentului „din cauză că şi-l luxase în timp ce călărea" s-ar fi purtat însă în alţi termeni dacă acesta ar fi avut forma „din cauză că mi l-am luxat în timp ce călăream". În acest caz, am fi vorbit despre o eterogenitate *enunţiativă* a întregului fragment, pentru că ar fi avut loc trecerea de la un sistem enunţiativ centrat pe o persoană delocutivă (cea despre care se vorbeşte) la un sistem enunţiativ al cărui centru este persoana locutivă (cea care vorbeşte). În fragmentul

(320a) Nu este nimic deosebit la el, cu excepţia unei uşoare rigidităţi a piciorului drept, „din cauză că mi 1-am luxat în timp ce călăream".

vorbim despre o actualizare enunţiativă (realizată în profitul discursului citat), actualizare ce vizează întotdeauna triada enunţiativă formată din persoană, timpuri verbale şi deicticele de loc şi de timp. În (320a), de pildă, actualizarea priveşte atât persoana (se trece de la delocutiv la locutiv), dar şi timpul verbal (este utilizat perfectul compus în loc de mai mult ca perfect). În alte cazuri, textul ridică probleme de interpretare pentru că persoana delocutivă şi persoana locutivă sunt identice (altfel spus, persoana locutivă este simultan cea care vorbeşte şi cea despre care se vorbeşte). Iată un exemplu:

(321) Îmi reiau mersul. Opt paşi, apoi încerc de mai multe ori să fac întoarcerea pe care mi-a arătat-o. Doi paşi, nu trei. Când reuşesc, iese. Dar nu pentru multă vreme. I-a venit o idee nouă. Vrea să-mi închipui că urc un deal. Că duc în spate un sac. Că sunt pe munte. Trebuie deci să mă plec sub greutatea acelui sac imaginar. Să ridic foarte sus genunchii. Să plec capul. Să privesc în jos. (*Evadarea tăcută*, Constante 2013: 72)

Fragmentul de mai sus este eterogen atributiv, dar ultimele patru enunţuri din acesta („Trebuie deci să mă plec sub greutatea acelui sac imaginar. Să ridic foarte sus genunchii. Să plec capul. Să

privesc în jos.") sunt ambigue, pentru că ele pot aparţine atât celui despre care vorbeşte memorialista (gardianul, persoană delocutivă în „I-a venit o idee nouă."), cât şi memorialistei înseşi (persoană delocutivă din perspectiva gardianului, în „Vrea să-mi închipui că urc un deal", care este reprezentarea în DIL a unui posibil „Vreau să-ţi închipui că urci un deal"). Cele patru enunţuri din final, însă, pot fi sau continuarea, în DIL, a discursului celuilalt (gardianul), sau concluziile („trebuie *deci*…") pe care naratoarea le trage pentru sine însăşi.

Lucrurile se pot complica şi mai mult atunci când discutăm problema eterogenităţii enunţiative din perspectiva actualizării timpurilor verbale. Este un fapt cunoscut, de exemplu, că unul dintre indicii convenţionali pentru semnalarea DIL este şi trecerea de la un timp al naraţiunii la un timp, diferit, al DIL, convenţie cunoscută şi sub numele de alternanţa timpurilor verbale. Din punctul de vedere al istoriei DIL, cuplul standard folosit pentru această alternanţă este format din perfectul simplu, pentru contextul narativ, şi imperfect, pentru DIL. Acesta nu este însă şi singurul care a fost învestit cu rolul de evidenţiere a DIL, pentru că aceeaşi misiune o are şi cuplul imperfect – prezent. Alternanţa timpurilor verbale constituie un dispozitiv puternic de semnalare a DIL; totuşi, această modalitate de reprezentare poate apărea construită cu acelaşi timp folosit şi în contextul narativ. Care sunt mijloacele de semnalare a discordanţei enunţiative dintre contextul narativ şi DIL, în condiţiile în care ambele sunt construite cu acelaşi timp verbal (de pildă, ambele cu imperfectul sau ambele cu prezentul)?

În (322), imperfectul apare uniform atât în contextul narativ, cât şi DIL (mai mult ca perfectul este folosit ca timp de relaţie, pentru a desemna evenimente ce au avut loc înaintea celor „actuale", desemnate de imperfect, care este un „prezent al trecutului"):

(322) Băiatul doctorului Savu din Slobozia fusese condamnat la moarte pentru vorbe. Făcea propagandă comunistă. Avea 22 de ani, era student eminent la Litere şi Filosofie în Bucureşti, avea bani de buzunar câţi voia de acasă şi nu alerga după fete, îl căutau ele. Ce-i trebuia lui comunism? Asta nu înţelegea doamna Savu. Dar nici să-i omoare Antonescu singurul copil, ca să dea un exemplu pentru tineri! Doctorul plătise doi avocaţi să-i scoată băiatul din puşcărie, unde aştepta procesul, şi apoi să-i obţină o pedeapsă cu suspendare. Când s-

a dat sentinţa, nu-i venea să creadă, iar doamnei Cecilia i-a albit părul de pe o zi pe alta. Să-i acuzi pe avocaţi că n-au ştiut să-l apere? Ce puteau face clănţăii, dacă Paulică recunoştea şi ce nu făcuse şi le-o tăiase când ei invocaseră argumentul tinereţii inocente? La vorbitor, băiatul îi spusese doctorului că nu-l sperie moartea. Nu voia să retracteze nimic, nici măcar la apel. Totuşi, pentru tatăl său, nu era un agent al ruşilor şi nu instigase pe nimeni să nu mai lupte pe front. Recunoscuse aceste acuzaţii pentru a demonstra absurditatea procesului. (*Medgidia, oraşul de apoi*, Teodorescu 2009: 110)

Pentru marcarea eterogenităţii enunţiative din (322), unele secvenţe sunt în mod explicit atribuite, folosindu-se nume proprii sau comune care trimit fie la persoana delocutivă („Asta nu înţelegea doamna Savu"), fie la persoana interlocutivă („pentru tatăl său, nu era un agent al ruşilor"), există secvenţe care distonează prin contrast intonaţional (interogativă retorică în DIL: „Ce-i trebuia lui comunism?") sau prin eterogenitate lexicală (*avocaţi* vs. *clănţăi*). Cu toate acestea, alte secvenţe rămân ambigue, cum ar fi „nu-i venea să creadă", care poate fi la fel de bine naraţiune (remarca naratorului) sau DIL (*spunea* că nu-i vine să creadă), spre deosebire de „nu voia să retracteze nimic", care este un fragment în DIL dezambiguizat de ocurenţa anterioară a secvenţei „băiatul îi spusese doctorului". Utilizarea uniformă a imperfectului pare să favorizeze, aşadar, o ambiguitate care apare la folosirea unor verbe epistemice precum *ştia*, *credea*, *bănuia*, care pot indica în egală măsură un comentariu naratorial sau o modalitate de reprezentare a spuselor personajului privind activităţi mintale ale acestuia (el (spunea că) ştia, credea, bănuia etc.).

În schimb, folosirea uniformă a prezentului pare că avantajează alte tipuri de ambiguitate, aşa cum se întâmplă în exemplul de mai jos:

(323) El vorbeşte. Despre drepturile sale. Despre puterea sa. Despre forţa pe care o reprezintă. Despre răbdarea lui. Despre răbdarea nesfârşită a acestei forţe. Totul depinde, spune el, de mine. De bunăvoinţa mea. El îmi cunoaşte activitatea „criminală". Toate fărădelegile mele îi sunt cunoscute. Au în mâini toate dovezile. Mă pot judeca şi condamna. Dacă voi continua să neg, voi fi judecată cu ceilalţi acuzaţi şi condamnată. Condamnată la moarte. Dar dacă accept să-i

ajut, spunând tot „adevărul" despre ceilalţi acuzaţi, îmi vor da drumul din închisoare. El nu mă poate elibera imediat, dar îmi promite condiţii de viaţă excelente. Îmi vor îndeplini toate dorinţele. Îmi vor pune la dispoziţie o casă, haine, hrană, cărţi. Până la proces. Martor al acuzării. Voi fi martor al acuzării. După aceea, libertatea. Pot să aleg. Iertarea crimelor mele sau moartea. Mai îmi dă timp de gândire. Şi spaţiu… Carcera. Mi-e din nou frig. (*Evadarea tăcută*, Constante 2013: 50)

Aici, atribuirea spuselor are loc ca de obicei, prin indici externi (verbe declarative în contextul narativ, precum „el *vorbeşte*") sau interni (declarative în inciză, ca în „ Totul depinde, *spune el*, de mine"), sprijiniţi de indici interni precum persoana a treia a pronumelor şi a formelor verbale („*el* îmi *cunoaşte* activitatea", „*au* în mâini toate dovezile").

Principala ambiguitate este, în acest text, cea legată de ocurenţele lui *eu* (explicit sau implicit), care uneori poate fi interpretat în egală măsură ca persoană delocutivă – caz în care secvenţa în care apare este în DIL (sunt reprezentate spusele anchetatorului: „Martor al acuzării. Voi fi martor al acuzării. După aceea, libertatea. Pot să aleg.") sau ca persoană locutivă, caz în care secvenţa în care apare este în DDL (sunt reprezentate gândurile anchetatului: „Martor al acuzării. Voi fi martor al acuzării. După aceea, libertatea. Pot să aleg."). Spusele unuia şi gândurile celuilalt (prilejuite de primele) pot să îşi urmeze strâns, ceea ce potenţează caracterul ambiguu al textului, aşa cum se întâmplă în secvenţa „Mai îmi dă timp de gândire. Şi spaţiu… Carcera." – ultimul enunţ este un sarcasm al anchetatorului sau o ironie amară a memorialistului?

În directă legătură cu cele spuse deja, trebuie să observăm că noţiunea de eterogenitate (sau de mixtitudine) nu este înţeleasă la fel în diferitele abordări ale DR. După teoria clasică, DDl, DIID sau DIL sunt forme eterogene (mixte) ale DR, deoarece combină, în diferite moduri, caracteristicile (sintactice, intonaţionale, referenţiale) particulare pentru DD sau pentru DI. O secvenţă în DIL precum:

(323a) Toate fărădelegile mele îi sunt cunoscute.

extrasă din exemplul (323), nu exhibă, de pildă, după modul tradiţional de a privi lucrurile, eterogenitatea DIL, deoarece nu

cuprinde elemente evidente de DD, aşa cum s-ar întâmpla, de pildă, dacă fragmentul ar arăta astfel:

(323b) Toate fă-ră-de-le-gi-le mele îi sunt cunoscute.

unde segmentarea unui cuvânt prin cratime sugerează o rostire particulară aparţinând locutorului raportat, aşadar o caracteristică a DD „păstrată" în DIL. Cu toate acestea, (323a) este eterogen pentru Laurence Rosier, deoarece „cât timp ne aflăm în prezenţa unui DIL construit cu prezentul suntem, încă o dată, confruntaţi cu o formă pe care o numim mixtă, care amestecă persoana delocutivă şi prezentul actualizării." (Rosier 1999: 149). Aceasta înseamnă că exemplul nostru nu ar fi fost, după Rosier, mixt, dacă ar fi avut forma:

(323c) Toate fărădelegile mele îi erau cunoscute.

La fel, Rosier consideră eterogen un DN sau un DIL care pregătesc o secvenţă de DD. De pildă, un fragment puţin mai amplu din (323), precum:

(323d) Toate fărădelegile mele îi sunt cunoscute. Au în mâini toate dovezile.

ar fi eterogen dacă ar avea forma

(323e) Toate fărădelegile mele îi erau cunoscute: avem în mâini toate dovezile.

de comun acord cu teoria tradiţională, care ar considera (323e) un „amestec de stiluri", aşadar un fragment cu eterogenitate macrotextuală.

Revenind la fragmentul (323a), trebuie să observăm, de asemenea, că pentru Authier-Revuz, acesta nu îşi face manifestă eterogenitatea decât din momentul în care scoate în evidenţă termenul alogen, aşa cum se întâmplă în:

(323f) Toate „fărădelegile" mele îi sunt cunoscute.

unde ghilimelele sunt instrumentul unei operaţii locale de distanţare a raportorului de unul dintre termenii pe care îi menţionează şi simultan îi utilizează, termen care devine, în acest fel, o insulă textuală, sau în (323b), unde cratimele fac acelaşi lucru. Insulele textuale nu sunt însă fragmente de DD, ci mostre de modalizare autonimică. Pentru ca o anumită secvenţă să poată fi considerată în DD, aceasta trebuie să fie separată sintactic de discursul citant, ceea nu se petrece nici în (323b) şi nici în (323f). Cu alte cuvinte, motivul pentru care Authier-Revuz percepe exemplele (323b) şi (323f) ca eterogene nu sunt aceleaşi pentru care teoria tradiţională le consideră la fel.

În sfârşit, pentru Bahtin caracterul hibrid al tuturor fragmentelor discutate mai sus rezidă în faptul că acestea sau, mai precis, termenul „fărădelegile" este arena de luptă a două puncte de vedere, a două intonaţii, a două concepţii ideologice diferite. Pentru ca acest lucru să fie evident, nu este însă neapărat necesar ca respectivul termen să fie evidenţiat local (adică în interiorul enunţului) în vreun fel, deoarece contextul în care apare acest fragment ne arată o divergenţă ideologică clară între locutorul raportat şi locutorul raportor, ultimul utilizând mai multe modalităţi de evidenţiere a acestei divergenţei, din care numai unele sunt grafice.

Eterogenitatea unui discurs poate fi aşadar subliniată *tipografic*, aşa cum am văzut că se întâmplă în (315), unde cuvintele celorlalţi erau marcate prin italice, convenţie care indică şi un anumit tip de lectură, atunci când textul este citit cu voce tare. Cultura tipografică a dezvoltat o diversitate de procedee grafice menite să sublinieze alteritatea discursului. Cu toate acestea, distonanţa poate să fie vizibilă chiar dacă ea nu apare evidenţiată grafic şi există texte care excelează prin carenţa mijloacelor grafice de marcare a propriei eterogenităţi. Un caz de acest fel este chiar exemplul (323), de mai sus, unde secvenţe precum „el îmi cunoaşte activitatea «criminală»" sau „spunând tot «adevărul» despre ceilalţi acuzaţi" au o eterogenitate lexicală şi enunţiativă marcată tipografic. Lena Constante citează cuvintele celuilalt şi simultan le arată: arată că au fost utilizate întocmai şi arată că sunt impropriu folosite – pentru că nu a existat o activitate criminală şi pentru că adevărul căutat de anchetator este o ficţiune la crearea căreia i se solicită şi anchetatului să participe. Marcarea grafică a celor doi termeni îi permite însă autoarei să lase

nemarcate toate elementele care intră, prin relaţie de sinonimie, în sfera de atracţie a acestora: *fărădelegi* („Toate fărădelegile mele îi sunt cunoscute"), *dovezi* („Au în mâini toate dovezile"), *crime* („Iertarea crimelor mele sau moartea"). Deşi memorialista se distanţează în continuare de aceşti termeni, ei nu sunt evidenţiaţi decât prin asociere cu cei marcaţi deja, iar comentariul naratorial se desfăşoară fără suportul său tipografic.

Vedem, prin urmare, că eterogenitatea demonstrată are mijloace specifice de manifestare în discursul scris, unde existenţa mai multor instanţe textuale (autorul, naratorul/memorialistul, personajele/persoanele evocate), existenţa mai multor limbaje şi existenţa unor mijloace tehnice proprii textului scris realizează contrastele alterităţii într-un alt mod, cu alt scop şi prin alte mijloace decât în limba vorbită – mod, scop şi mijloace aparţinând unui fenomen specific textului scris, dar realizat la anvergură maximă doar în roman, şi numit heteroglosie.

HETEROGLOSIE

heteroglosie generalizată vs. heteroglosie particularizată; heteroglosie în discurs raportat; hibridizare şi iluminare dialogică; heteroglosie prin juxtapunere pe orizontală vs. heteroglosie prin colaj vertical; prevalenţa contextului asupra textului; heteroglosie zero

Bahtin foloseşte termenul heteroglosie în diferite contexte şi îi acordă sensuri diferite. În sens larg, Bahtin consideră că heteroglosia este condiţia esenţială care guvernează operaţia prin care un enunţ obţine o semnificaţie. El arată că într-un anumit moment şi într-un anumit loc vor exista condiţii particulare (sociale, istorice, psihologice etc.) care vor determina un cuvânt rostit în locul şi în momentul respectiv să aibă un sens diferit în comparaţie cu acelaşi cuvânt rostit în circumstanţe diferite. Din această perspectivă, toate enunţurile sunt heteroglosice, prin faptul că sunt funcţii ale unei matrice de forţe imposibil de recuperat şi prin urmare imposibil de rezolvat.

În sens restrâns, Bahtin are în vedere modul în care, într-un spaţiu discursiv privilegiat, are loc interacţiunea dintre diferitele unităţi stilistice şi compoziţionale care pot popula respectivul discurs (sau metadiscurs, în măsura în care acesta este o entitate care face posibilă interacţiunea unor discursuri subordonate). Bahtin crede că acest spaţiu discursiv privilegiat este *romanul* şi susţine că puterea acestuia constă în coexistenţa şi conflictul dintre diferitele tipuri de discurs: discursul personajelor, discursul naratorial şi chiar discursul autorului. El defineşte heteroglosia drept o funcţie a romanului care se actualizează prin „discursul unui terţ transpus într-o altă limbă, servind la exprimarea intenţiilor auctoriale, dar într-un mod refractat”. (Bakhtin 1981: 324)

Printre unităţile compoziţional stilistice care pot fi întâlnite în roman şi care asigură baza heteroglosiei, Bahtin enumeră:

- naraţiunea auctorială directă;
- stilizarea naraţiunii orale (*skaz*);
- stilizarea naraţiunii scrise semi-literare (scrisori, jurnale intime, însemnări particulare);
- discursuri nonartistice (moral, filozofic, ştiinţific, oratoric etc.);
- vorbirea individualizată stilistic a personajelor.

„Aceste unităţi stilistice eterogene, odată introduse în roman, sunt combinate pentru a forma un sistem artistic structurat şi sunt subordonate unei unităţi stilistice de nivel superior, cel al operei în ansamblu, o unitate care nu poate fi identificată cu niciuna dintre elementele particulare care îi sunt subordonate.” (*ibid*.: 262)

Limbajul romanului devine în acest fel un sistem de limbaje, iar heteroglosia îşi găseşte aici terenul propice de manifestare, romanul fiind un spaţiu agonal, al reprezentării unor puncte de vedere diferite asupra lumii prin intermediul limbajului, rezultatul fiind un discurs care este o *unitate* complexă, formată din enunţuri cu caracter *mixt*.

Modalităţile discursului raportat sunt manifestări ale funcţiei heteroglosice a romanului, pentru că acestea, fiind forme de reprezentare, actualizează o relaţie între două discursuri ierarhizate, discursul personajelor („discursul unui terţ") şi discursul naratorului (pentru că discursul personajelor este „transpus *într-o altă limbă*, servind la exprimarea intenţiilor auctoriale"), putând fi privite astfel dintr-o dublă perspectivă: a integrării discursului personajului în discursul naratorului (şi vorbim aici despre modalităţile de introducere a unui enunţ *în* alt enunţ) şi a ierarhizării discursului personajului faţă de discursul naratorului (caz în care vorbim despre modalităţile de poziţionare a unui enunţ *în raport cu* alt enunţ); discursul raportat fiind simultan un enunţ *în* enunţ şi un enunţ *despre* enunţ.

Relaţiile dintre unităţile compoziţional stilistice care asigură baza heteroglosiei nu privesc însă doar formele discursului raportat, adică interacţiunea dintre narator şi personajele sale, ci acoperă şi interacţiunea dintre personaje sau dintre narator şi autor. De fiecare dată când un punct de vedere apare exprimat în roman într-un limbaj care ne permite să atribuim respectivul punct de vedere uneia dintre entităţile narative ale romanului, putem vorbi despre una dintre formele de manifestare a heteroglosiei, în măsura în care acel limbaj este diferit de cele folosite de celelalte entităţi narative.

Una dintre formele de manifestare a heteroglosiei este punerea reciprocă în lumină a discursurilor personajelor. Să examinăm următorul exemplu:

(324) *D. Moceanu*, delicatese şi comestibile român, cu verva-i cunoscută, ţine pentru protecţionism un discurs *foarte sărat* şi *foarte gustat*: vorbele-i merg ca *untul* şi sunt *bine cântărite* şi *socoteala fără cusur*. (Aprobări în tot publicul.)

Directorul fabricii Lemaître, un om *cu multă greutate*, e de aceeaşi părere. D-sa crede că *fierul trebuie bătut până-i cald*, că nu

trebuie lăsat guvernul în pace: până nu va admite protecţionismul şi nu va *turna* legi *pe acest tipar*, trebuie *ciocănit* mereu. (Aplauze.)

Un guvernamental liber-schimbist – Luaţi seama: vrea să ne *potcovească*! (Râsete şi sâsâituri.)

D. Iordache Ionescu din Şelari, prezidentul „Spumei de drojdii", societatea comercianţilor români de băuturi – *Vin*, domnilor!... (*Chef* mare şi *tămbălău* în toată adunarea. Oratorul se aşază la loc *mahmur*. Zgomotul se potoleşte.)

D. preşedinte – Urmaţi, frate cooperator...

O voce – Degeaba! acuma *i s-a stricat gustul*!

Alta – Să-l dreagă!

D. Iordache – Nu mai! Dar cu principiile dv. o să vă *frigeţi* rău de tot!

D. Basilescu, tipograf, atacând chestia cu multă ardoare, *culege* aplauze de *deosebite caractere*, cari de ilaritate, cari de entuziasm; în fine face o frumoasă *impresiune*.

D. Franke, croitor, o ia cu francheţă *p-alt ton*. Se vede aci *stofă* de orator. Discursul se *potriveşte* perfect. Liber-schimbismul nu e de *talia* unei ţări agricole: cu acest sistem ni s-ar *croi* o soartă *prea grea*, care *ne-ar strânge rău în spete*; *pardessus le marché*, fără să prindem de *veste*, ne-ar *căptuşi* străinii din cele două emisfere. Oratorul o *încheie* fără să treacă cu un milimetru *măsura* în privinţa celor două emisfere... un *elegant* discurs! Se şoptea în congres că preşedintele *îl comandase* din vreme, e drept însă că bravul orator l-a dat *gata* după promisie *în 24 de ore*. (*Congresul cooperativ român*, Caragiale 2000: 117-118, subl. aut.)

În fragmentul de mai sus, tema discuţiilor este libertatea comerţului, iar participanţii la congres au păreri împărţite în legătură cu aceasta (unii susţinând politica contrară, protecţionismul). Discursul fiecăruia dintre vorbitori este presărat cu termeni sau expresii din jargonul meseriei pe care o practică: directorul fabricii Lemaître (al cărei domeniu de activitate era prelucrarea metalelor) observă că „fierul trebuie bătut până-i cald" şi că guvernul trebuie să „toarne" legi după „tiparul" normelor impuse de liberul schimb etc. Deşi dezbaterile din congres sunt foarte animate şi iau cuvântul multe personaje, care îşi presară intervenţiile cu elemente de jargon profesional, oratorii vorbesc toţi aceeaşi limbă, care este, de fapt, şi cea

a naratorului. Comentariile pe care le face acesta din urmă nu se deosebesc în niciun fel de discursurile ţinute de cei dintâi; astfel, d. Basilescu, tipograf, *culege* aplauze şi lasă o frumoasă *impresiune*, d. Franke, croitor, o ia *p-alt ton* şi are *stofă* de orator etc., iar textul, deşi heteroglosic, este monofonic. Textele heteroglosice nu sunt, prin urmare, în mod inevitabil şi polifonice, adică nu reflectă în mod necesar diferite ideologii; un text heteroglosic poate avea o perspectivă monologică.

Lucrurile se întâmplă diferit în cele două fragmente care urmează:

(325) A pornit-o cu stângu azi, măcar de-ar fi Ivona acasă!… La ora asta n-ar prea avea un' să fie, a ieşit la pensie şi Ivona, a ieşit şi bărba-su: patru mii, poate şi mai mult, cât or avea împreună. Patru mii tot să toace ei singuri, că le-a plecat băiatu! S-a făcut doi-trei ani de când a plecat Tudor, a plecat înainte să moară bunică-sa, madam Ioaniu. Camera lui o ţine Ivona şi-acu neatinsă, nu doarme nimeni în ea şi nici n-o închiriază. Ditamai căsoiu pustiu, şi camera băiatului o ţine Ivona ca p-un cavou, cu poze colorate trimise de el de pe unde-a umblat. Şi ce-i încălzeşte pe ei că băiatu lor colindă ţările toate, pe ei ce-i încălzeşte? L-a văzut Ivona acu un an, când i-a dat drumu de s-a dus la el, vara asta l-a văzut şi bărba-su, şi cu asta basta. Tudor n-are voie să vie, şi s-o ferească Dumnezeu pe Ivona s-aibă nevoie de ceva la bătrâneţe. Singură cuc în căsoiu pustiu, că bărba-su, toată ziua la Matracucă. Şi-acu, odată-l vezi că-şi ia haina din cui şi pleacă! S-o ferească Dumnezeu pe Ivona, că n-are cine să-i aducă un pahar cu apă. Aşa e copiii în ziua de azi: tu să le dai, să le tot dai, da când e să dea şi ei – niciodată. Atâta că nici Ivona nu-i aia să se omoare cu firea. Ivona a fost pentru ea toată viaţa.

– Aşa-s eu, madam Delcă, aşa-s eu, mai raţională, i-a zis odată. Şi ştii că mi-a prins bine în viaţă?

Ţi-a prins pă dracu! Să fi făcut omu meu ce face al tău, toată ziua la călărit muieri, aveam eu ac de cojocul lui, vedea el pe dracu!… Da bleaga de Ivona, ea cu serviciu, ea cu prietinile, cu ţigarea-n gură şi cu cafelile. Ea habar n-are ce face Niki. (*Dimineaţă pierdută*, Adameşteanu 2011: 34-35)

(326) – Venea bona şi mi-o aducea, ce să vezi la un copil mic?

Un pachet de dantele albe, şi înăuntru… Nu ştiam nici s-o înfăş, nici s-o desfăş, era o complicaţie întreagă, şi nici până la sfârşit tot n-am învăţat… Îţi spun drept, mi-era şi frică să mă ating de ea, să nu cumva să-i frâng ceva; avea un cap chel, şi lunguieţ, şi diform, şi plângea mai tot timpul, iar pe obraz uite-aşa avea pete-pete… Bietul Ştefan era atât de fericit, că totdeauna a văzut-o frumoasă… E interesantă Ivona, e plăcută, e inteligentă, dar frumoasă niciodată n-a fost… Ivona, de mică, avea o fire matură şi-un fel de a fi ca de om mare… Poate din cauza aceasta, când mă gândesc la ea, parcă niciodată n-a fost mică… Sigur, o iubeam, cum să n-o iubesc? Instinctul de mamă, cum… şi animalele îşi iubesc puii… Dar Ivona era un copil prea cuminte şi puţin ciudat… Şi, fără să bag de seamă, m-am trezit cu ea mare…

Asta-i… Că nu-i ardea ei să vază de fii-sa cum nu-mi arde mie să fiu vlădică. Mulţi gărgăuni avusese în capu ei, cum are toate femeile nemuncite. (*ibid.*: 54-55)

Fragmentele de mai sus ilustrează ideea lui Bahtin că heteroglosia este o structură agonală dialogică a comunicării verbale, a cărei esenţă constă în faptul că „în arena aproape fiecărui enunţ se desfăşoară o luptă şi o interacţiune intense între cuvântul unuia şi cuvântul celuilalt" (Bakhtin 1981: 354). Conflictul dintre personajele ale căror discursuri sunt reprezentate mai sus este unul dintre limbajele acestor personaje: Vica Delcă, o croitoreasă bătrână şi vulgară, gândeşte şi vorbeşte arţăgos, agresiv, acid; Ivona Scarlat şi mama acesteia, Sophie Ioaniu, au un discurs cultivat, manierat, temperat neologic, marcat de o anumită lentoare, caracteristică oamenilor care nu au fost educaţi să se grăbească, pentru că viaţa, cea de dinainte de război, era organizată după un tipic ce excludea orice pripă. Modul în care vorbesc personajele le reflectă aşadar educaţia, stilul de viaţă, caracterul, apartenenţa la o clasă socială. Discordanţa dintre aceste discursuri, dintre punctele de vedere pe care le exprimă, dintre lumile diferite cărora personajele le aparţin este pusă în evidenţă de alternarea discursurilor (în interiorul cărora apare, de asemenea, alternarea mai multor modalităţi de raportare: discurs direct, direct liber, DIL ce reprezintă spusele, DIL ce reprezintă gândurile, schimbarea destinatarilor cărora li se adresează un anumit personaj). Mai mult de atât, Vica Delcă reia elemente din discursurile celorlalte personaje şi le integrează în propriul discurs, fapt care face

ca Vica să se afle în permanenţă nu numai într-o relaţie dialogală cu celelalte personaje, ci şi într-o relaţie dialogică cu discursurile acestora, ca în „Şi ştii că *mi-a prins* bine în viaţă? *Ţi-a prins* pă dracu!”. Dacă în cazul alternării dialogale a replicilor Bahtin vorbeşte despre *hibridizare*, care este rezultatul caracterului heteroglot al respectivelor replici, reluarea, în propriul discurs, a unui segment aparţinând discursului celuilalt duce la o *iluminare internă, dialogică*. Se ajunge astfel la situaţia unui „enunţ care aparţine, prin maniera sintactică şi compoziţională, unui singur vorbitor, dar care conţine amestecate două enunţuri, două feluri de a vorbi, două stiluri, două limbaje” (*ibid*.: 304).

McHalle 2004 observă însă că heteroglosia se poate manifesta în două moduri: prin juxtapunerea discursurilor pe o axă *orizontală* sau printr-un colaj *vertical*, al cărui efect este stratificarea vocilor şi a punctelor de vedere. Fragmentele (325) şi (326) ilustrează o heteroglosie pe orizontală, pentru că replicile personajelor aflate în dialog sunt juxtapuse, chiar dacă acest dialog are loc pe mai multe planuri. Heteroglosia rezultată dintr-un colaj pe verticală a limbajelor apare atunci când două sau mai multe discursuri fuzionează. Această fuziune poate avea loc în mintea cititorului, aşa cum se întâmplă atunci când la lectura unui anumit fragment suntem puşi în situaţia de a citi succesiv şi notele de subsol sau de final, comentariile naratorului, ale autorului sau ale editorului etc. Aşa se întâmplă lucrurile, de pildă, în următorul exemplu din *Istoria ieroglifică*:

(327) Deci de departe şi totdeodată limba scoţindu-şi, o lungéşte şi pre care muscă a lovi s-ar tâmpla, îndată pre limbă-i încleită rămâne (= *năpăştile carile scornéşte asupra pătimaşilor*), de unde nicicum a să mai dizlipi sau a scăpa mai poate. În toată viaţa lui ceva a mânca nu s-au vădzut, ce hrana (= *agonisita dreaptă*) aerul şi văzduhul (= *camăta, dobânda banilor*) îi iaste. Căci Hameleonul pre carile a videa ni s-au tâmplat prin vrémea a unui an în cuşcă închis, fără mâncare şi fără băutură au trăit; a căruia moarte nu de altă, ce de nesufferiala gerului s-au tâmplat. Iară când prindea muştele, precum s-au dzis, nu pentru hrana, ce pentru gioaca le prindea, şi dacă le înghiţiia, îndatăşi pre gios le lepăda, nicicum musca betejind, căci musca, dacă cădea, cu picioarele mişca şi, multe dintr-însele dezmetecindu-să, iarăşi zbura. Alt glas sau cântec nu are, fără numai ca

un foale, de văzduh împlându-să, când să răsuflă, ca foalele când să răzsuflă, coşul îi răzsună. Cea din fire floare îi iaste albă cu negru picată, precum sint soldzii costrăşului. Iară amintrilea, ori în ce féli de floare va, într-acéia să poate schimba. Deci, când să mânie să face vérde, când să întristă să face negru, iară când să veselêşte, roşiu cu galbăn amestecat să face. Aşijderea şi fără pricină în tot féliul de feţe să schimbă (= *vicleşugurile îşi mută*), iară mai vârtos în floarea ce-i stă denainte, hiriş într-acéia să mută (= *cu care viclian se tumpină, cu acela părtaş să face*). (*Istoria ieroglifică*, Cantemir 2003: 592-593; 793)

În romanul lui Cantemir, descrierea cameleonului întrerupe naraţiunea dintr-un motiv de natură dialogică: naratorul presupune o carenţă de informaţii la polul cititorului şi solicită din partea acestuia o pauză în care să îi descrie acest animal. Descrierea nu funcţionează însă precum un hiperlink, care este evidenţiat în textul primar şi pe care cititorul îl accesează doar dacă are nevoie de informaţii suplimentare; ea nu este paralelă şi facultativă, ci simultană şi obligatorie, pentru că este integrată în textul cadru (naraţiunea propriu-zisă) cu ajutorul notelor de la final, (pe care le-am adus şi le-am reprodus în text între paranteze şi subliniate cu caractere cursive), ce realizează altfel de legături, sub forma unor corespondenţe între anumite trăsături fizice ale cameleonului şi anumite trăsături caracterologice ale persoanei reale (Scarlat Ruset) care se ascunde în spatele reptilei. În felul acesta, multe dintre propoziţii au sens la ambele niveluri, unul denotativ în discursul ştiinţific (pagină de herpetologie), altul conotativ, metaforic, în naraţiune: ipotetica *hrană a hameleonului*, de pildă, sunt muştele în discursul ştiinţific şi câştigurile cinstite dobândite de Ruset, în discursul narativ, pe când *aerul, văzduhul*, sunt adevărata hrană a hameleonului în primul şi câştigurile necinstite, realizate prin camătă, în celălalt. Decriptarea descrierii zoologice (aparţinând naratorului) cu ajutor notelor de final (aparţinând autorului) are un rol dublu, pentru că o ancorează pe prima în contextul narativ şi pentru că îi lasă cititorului opţiunea de a continua jocul, ducând mai departe realizarea corespondenţelor.

Dacă în fragmentul din Cantemir fuziunea celor două discursuri este într-un stadiu incipient şi este realizată prin inserarea în discursul ştiinţific a unor componente aparţinând unui paratext aflat la distanţă, operaţie ce cade însă în sarcina cititorului, în exemplul care urmează

fuziunea este deplină şi este realizată de narator:

(328) Dimineaţă însorită, rouă puţină, vânt uscat dinspre şosea. Baloane de păpădie, cupole florentine obositor repetate până la marginea dumbrăvii. Salt de calitate, egal, arcuit. Satisfacţii. Ciocnire în zbor de un corp tare, cheratinos. Ce se ascunde sub platoşa lui? E precis verde, are mandibule puternice, elitre nituite, articulaţii foarte elastice. În iarbă, sub tremurul asurzitor al unei foi păroase, antenele lui îmi cuprind inelul mezonotului şi-mi înfăşoară abdomenul. Clipele se scurg vertiginos: una, două, şapte, cinci, treisprezece, opt… Îi răspund cu antenele moi, caline, îl prind ca pe un arc şi-l cer, abandonându-mă. Mă îmbrăţişează. E minunat. Ne cuplăm scurt, metalic, apoi, aşa înlănţuiţi, ca să nu ne plictisim, în timp ce fărâmele de pământ plesnesc în juru-ne de căldură, ne rămân la dispoziţie suficiente clipe ca să observăm cum cerul se învolburează către nord-vest, cum rândunelele criminale zboară foarte jos, cum undeva în depărtare se aude bubuitul oribil al unei motociclete, cum pe sub picioarele mele şi ale lui, alcătuind o schelă, trec două furnici, încovoiate de saci grei. Ghiventul începe să cedeze, şaiba devine de prisos, treaba asta devine vag plictisitoare, mă desprind. El îşi găseşte momentul potrivit ca să dea drumul delicatului strung pe care-l poartă cu sine, eu mă grăbesc să prind un ţânţar mustind de sânge proaspăt şi care se opune zadarnic. Plec îndată în lume, lăsând în ţărână amprenta picioarelor mele frumoase, dulcea amintire a unei operaţiuni buimace, pe care o datoram acestei veri minunate, înainte de veştejirea ierburilor. La capătul zborului de şase metri, nu lipsit de peripeţii, mă întâmpină fotografii, cinematografia, reporterii, mi se iau interviuri, sunt solicitată să declar ce culoare mă tulbură şi cât cheltuiesc pe săptămână. La întrebarea ce gen de bărbat prefer, refuz să răspund, nu din discreţie, ci din sinceră ignoranţă. (*Bibliografia generală*, Simionescu 2007: 84)

În textul lui Simionescu fuzionează cel puţin două discursuri: unul dintre acestea foloseşte termeni dintr-o tratat de entomologie, celălalt este o pagină din jurnalul intim al unei vedete de cinema. Multe dintre segmentele acestui text sunt ambigue, pentru că pot fi citite, cu efecte diferite, în ambele discursuri: denotativ în discursul ştiinţific, conotativ în jurnal (*cheratinos*, *mandibule*, *elitre*, *mezonot*, *antene*) sau

denotativ în jurnal şi conotativ în discursul ştiinţific (*îmbrăţişează*). În plus, al treilea discurs, de tip tehnic, introduce termeni care pot fi citiţi metaforic în ambele discursuri principale (*nituit*, *arc*, *ghivent*, *şaibă*, *strung*). Elementele citate apar ca eterogene doar în urma unei analize care demontează un text omogen. Această omogenitate este însă efectul unei heteroglosii *pe verticală*, ce produce un discurs ambiguu, care poate fi citit la fel de bine ca o pagină din jurnalul unei lăcuste cu pretenţii de vedetă sau al unei vedete de cinema în al cărei jurnal apar secvenţe din filme horror. Cele două discursuri sunt detectabile doar la analiză, pentru că la lectură ele se alimentează şi se susţin reciproc, ca în cazul unei lăcuste cu sânge uman sau al unui personaj uman cu exoschelet.

Atât la Cantemir, cât şi la Simionescu, unul şi acelaşi cuvânt poate fi citit pe două paliere diferite, pentru că textul îl autorizează pe cititor să caute sensuri ascunse (la Cantemir) sau metaforice (la Simionescu), şi în ambele cazuri cea care permite acest lucru este heteroglosia vădită a metadiscursului cadru. Ne putem imagina însă şi situaţia în care discursurile eterogene au fuzionat până la identificare. Într-una dintre *Poveştile pentru copii mai mici de trei ani*, Eugen Ionescu îşi imaginează un personaj care îşi învaţă fiica, pe Josette, să vorbească într-o limbă străină – „străină" în măsura în care se bazează pe o convenţie prin care obiectele familiare îşi schimbă numele între ele: uşa este numită *perete*, podeaua – *plafon*, degetul – *ochi* şi aşa mai departe. Un discurs în această limbă ar putea suna astfel:

(329) – Privesc prin scaun mâncându-mi perna. Deschid peretele, merg cu urechile. Am zece ochi ca să merg, am două degete ca să privesc. Mă aşez cu capul pe podea. Îmi pun fundul pe plafon. Când am mâncat cutia muzicală, pun dulceaţă pe covoraşul de lângă pat şi am un desert bun. Ia fereastra, tată, desenează-mi imagini. (*Prezent trecut, trecut prezent*, Ionesco 1993: 168)

Respectând această convenţie, Josette ştie că trebuie să spună „Ia fereastra şi desenează-mi o imagine", pentru a înţelege „Ia creionul şi desenează-mi o imagine". Este o lecţie pe care fetiţa o asimilează repede, dar nu această limbă este cea asupra căreia tatăl ei vrea să îi atragă atenţia. Interesantă (prin stranietate) nu este o limbă în care, printr-o convenţie prestabilită, fereastra este numită *creion*, ci una în

care, fără niciun avertisment prealabil, imaginile sunt numite *imagini*, ferestrele *ferestre*, creioanele *creioane*, deşi unii dintre utilizatorii acelei limbi înţeleg prin *imagini*, *ferestre* şi *creioane* altceva decât înţeleg ceilalţi:

(330) Josette are o îndoială:
– Cum se numesc imaginile?
Tata răspunde:
– Imaginile? Cum se numesc imaginile? Nu trebuie spus „imagini", trebuie spus „imagini".
Soseşte Jacqueline. Josette aleargă spre ea şi îi spune:
– Ştii Jacqueline, imaginile nu sunt imagini, imaginile sunt imagini.
Jacqueline spune:
– Ah, iar prostiile tatălui tău. Ba da, micuţa mea, imaginile nu se numesc imagini, ele se numesc imagini.
Atunci tata îi spune Jacquelinei:
– Asta ţi-a spus şi Josette.
– Nu, spune Jacqueline, ea spune contrariul.
– Nu, îi spune tata Jacquelinei, dumneata spui contrariul.
– Nu, dumneata.
– Nu, dumneata.
– Amândoi spuneţi acelaşi lucru, spune Josette. (*ibid*.: 168)

Eugen Ionescu face următorul comentariu:

„Imaginaţi-vă că într-o bună dimineaţă observaţi că au luat puterea rinocerii. Ei au o morală de rinoceri, o filozofie de rinoceri, un univers rinoceresc. Noul primar al oraşului este un rinocer care foloseşte aceleaşi cuvinte ca şi dumneavoastră şi totuşi nu e aceeaşi limbă. Cuvintele au un alt sens pentru el. Cum să vă înţelegeţi?" (*ibid.*: 83)

Dacă limba inventată în (329) este una în care sensul cuvintelor poate fi schimbat prin convenţie ludică, limba din (330) este una înspăimântătoare, în care fiecare cuvânt din dicţionar are cel puţin un omonim. Energiile creatoare ale eterogenităţii au fost resorbite, iar la suprafaţă toate discursurile sunt perfect identice, deşi transmit sensuri

diferite. Lucrurile se întâmplă la fel ca în cazul rescrierii lui *Don Quijote* de către Pierre Menard, din povestirea lui J.L. Borges. Aici, o secvenţă din romanul lui Cervantes:

…adevărul, a cărui mamă este istoria, adversar al timpului, depozit de întâmplări, martor al trecutului, exemplu şi aviz a ceea ce este prezent, advertenţă a ceea ce reprezintă viitor. (*Pierre Menard, autorul lui* Don Quijote, Borges 1999: 287)

este, la Cervantes, un elogiu retoric al istoriei, în timp ce la Menard, care o rescrie identic, ea este un enunţ care îi atribuie istoriei calitatea de sursă a adevărului. Unul şi acelaşi fragment are sensuri foarte diferite, iar această discrepanţă este asigurată de contextul în care el apare: secolul al XVII-lea, pentru Cervantes, secolul XX, pentru Menard.

O *heteroglosie zero* reprezintă, aşadar, o ficţiune a limbajului care nu priveşte faptul omonimiei discursurilor (acestea fiind heteroglosice atâta timp cât sunt emise în contexte diferite), ci faptul *absenţei oricărui context*. Heteroglosie zero putea avea, este de părere Bahtin, doar discursul mitologicului Adam, care, dând nume animalelor, nu se adresa unui subiect capabil să îi răspundă, nu aştepta răspunsul nimănui, nu făcea referire la discursul anterior al unui terţ şi folosea, pentru prima dată, prima limbă a umanităţii.

VERBE DECLARATIVE

verbe de structurare, verbe declarative, pro-declarative, declarative secundare, pseudo-declarative; verbe de introducere vs. verbe parentetice

Eterogenitatea demonstrată (şi manifestarea ei plenară, heteroglosia) folosesc diferite mijloace pentru a se pune în valoare; unul dintre acestea, particular pentru eterogenitatea atributivă, îl constituie utilizarea verbelor declarative pentru a indica (şi a

identifica) actul enunţării la care discursul secundar face trimitere, ca şi pentru a preciza cine este responsabil de acesta.

Verbele declarative formează o subgrupă a verbelor de comunicare. Acestea se definesc printr-un anumit conţinut semantic (transmiterea unui mesaj, ceea ce implică un emiţător şi un receptor) şi prin reflectarea sintactică a acestuia, fiind verbe trivalente, pentru că actualizează structura subiect (emiţătorul) – obiect direct (mesajul) – obiect indirect (receptorul); din acest motiv, Weinrich le numeşte *verbe de structurare* (fr. *verbes de structuration*).

„Ca marcă a discursului raportat se utilizează în general un verb de comunicare. […] Chiar dacă o anumită opinie nu a fost decât gândită sau crezută, dar nu şi exprimată, aceasta devine obiect al comunicării îndată ce este citată: iată motivul pentru care, pentru a introduce o secvenţă de discurs raportat, alături de verbele de comunicare în sens restrâns, precum verbele zicerii (*verba dicendi*), verbele de opinie (*verba putandi*) şi verbele de percepţie (*verba sentiendi*), este folosit şi un mare număr de verbe de structurare.” (Weinrich 1989: 564)

Pentru Weinrich, verbele de comunicare cuprind verbele de declaraţie, verbele epistemice (*a crede*, *a şti*) şi verbele psihologice (*dicendi, putandi, sentiendi*), cărora le găseşte o matrice de sens şi un model sintactic comune; toate aceste verbe pot avea utilizări ca declarative. Weinrich arată explicit însă că un verb de comunicare serveşte *uneori* pentru a raporta: capacitatea de a raporta a verbelor de comunicare nu este aşadar nici definitorie pentru acestea şi nici monopolizată de ele. Verbele care introduc un discurs raportat au în comun funcţia semantică de *semnal de reproducere* a unui discurs.

Pentru clasificarea verbelor declarative au fost utilizate diferite criterii (semantic, sintactic, pragmatic, simple sau combinate între ele); prin aplicarea acestora se obţine diverse clase de verbe. Ceea ce interesează aici este o clasificare a verbelor declarative în funcţie de modalitatea de raportare pe care acestea o pot introduce şi de poziţia pe care o pot ocupa faţă de discursul citat. Un verb declarativ poate să introducă discursul citat, să îl întrerupă sau să îl încheie (pentru ultimele două situaţii, se foloseşte termenul de *inciză* sau de *verb parentetic*). Poziţia unui verb faţă de discursul citat pe care îl semnalează este importantă, pentru că nu orice verb declarativ poate

sta în oricare dintre poziţiile menţionate (una dintre limitări este impusă chiar de semantismul verbului) şi pentru că utilizarea acestui criteriu creează o configuraţie mai specifică a modalităţilor raportării.

Discursul direct

A. Există verbe care se construiesc doar cu DD (introductiv şi parentetic), precum *a face* („a zice"), *a intona*, *a imita*. Astfel de verbe nu pot apărea în DI sau DIL, pentru că ele implică redarea mimetică a enunţului originar.

(331) De inima căruţei atârnau păcorniţa cu feleştiocul şi posteuca, care se izbeau una de alta, când mergea căruţa, şi făceau: tronca, tranca! tronca, tranca! (*Moş Nichifor Coţcariul*, Creangă 2000: 247)

(332) şzţaţa mariţaza lu nea ilii măiţă spoitoriţa/făĉa: „e! bată-te iiuonică/ĉe fată frumoasă-ai loat!"// (TDM III: 812)

Un termen sau o construcţie care are, într-o anumită secvenţă, rolul unui declarativ, este un *pro-declarativ*. Un pro-declarativ recent şi care, atunci când este utilizat cu forme ale DR, nu introduce decât DD, este, de pildă, *gen* (sau *ceva de genul*), ca în exemplul:

(333) „m-am săturat de falsete gen «mândru că sunt român»" (citat de Zafiu 2012)

B. Imediat după acestea trebuie să menţionăm verbele care introduc DD, dar care pot apărea şi ca parentetice în DD şi DIL, precum *a exclama*, *a murmura* sau *a gândi cu voce tare*; la fel ca şi cele din categoria anterioară, ele nu pot fi utilizate cu DI. Ambele grupe conţin verbe ale zicerii, iar Ann Banfield face observaţia că DD nu poate apărea decât în contextul unor verbe declarative, dar nu şi cu verbe de conştiinţă (prin acestea Banfield înţelege verbele epistemice, *cogitandi* şi *sentiendi*), precum *a crede*, *a se gândi*, *a realiza* sau *a simţi*. Excepţie de la această observaţie face *a-şi zice* (cu varianta populară *a zice în sine*), care nu este un verb de conştiinţă autentic.

(334) Ba de multe ori zicea în sine: „Voiu privighea nurorile, le-oiu pune la lucru, le-oiu struni şi nu le-oiu lăsa nici pas a ieşi din casă, în lipsa feciorilor mei." (*Soacra cu trei nurori*, Creangă 2000: 5)

C. În limba populară, mai multe verbe apar doar cu DD; le-am putea numi *pseudo-declarative*, pentru că ele semnalează o secvenţă în DD care urmează, fără a fi însă verbe declarative propriu-zise şi nici măcar verbe de structurare. De fapt, cele mai multe din această grupă sunt verbe de mişcare (ele denotă mişcarea spre un punct sau focalizează pe un punct văzut ca rezultat al unui proces): *a se apropia, a se aşeza, a auzi, a da* „a întâlni întâmplător"*, a se duce, a ieşi, a întâlni, a intra, a merge (la), a opri, a se pomeni, a sări, a se scula, a sosi, a trece, a se uita, a vedea, a veni*.

(335) ieşî tata la puartă:
„ai cui sîntezzvoi ?"// (TDM I: 84)

(336) ş-a intrat acolzla muoş/„hăi ! bunăzsiara uŋќule"/nuzştiuzĉe/„ĉe faş?"// (TDD: 234)

(337) dăm d-umzbiet dă uŋќaş cu doo vaĉ/le ţînea pă lîŋgă liniia fierată/le păştea aşazacolea…//
„măi uŋќule" zîc „uite/am dormi şî noi undeva" (TDM I: 30)

(338) mă dusei/a doua zi/iar nu vine//mă-ntîlneszcu ia:
„mă dă ĉe n-ai venizmă ?"/
ĉe „nu m-a lăsaztata/a fozzbăuut"// (TDM II: 27)

Verbele care apar în aceste construcţii se deosebesc atât de declarativele primare cât şi de declarativele secundare (despre care vom discuta mai jos) şi nu pot fi substituite printr-un verb din aceste clase; compară:

(339) între timpu-osta/vedeŋzcâ să zdrunĉin-oleacâ coviltiru/
„ia vezi măi ĉine-i"//
sare cumnatu-miozjos/„nimeni"/ (TDM II: 594)

cu:

(340) auzîm la noi „buh !”
„ĉine-i acolo ?” sar io (GR: 327)

După cum se poate observa, verbele pseudo-declarative intră într-un tipar din care verbul declarativ propriu-zis a fost suprimat; în lipsa acestuia, verbul de mişcare ajunge să aibă rolul de a semnala un discurs citat. În legătură cu acest tipar am putea face mai multe observaţii. Verbul declarativ este una dintre mărcile prin care se exprimă subiectivitatea raportorului, pentru că raportorul califică actul performat de către emiţătorul originar, hotărând că acesta *a spus/a rugat/a întrebat* sau *a pretins/a minţit* etc.). Suprimarea verbului declarativ este însă de asemenea un mod de exprimare a subiectivităţii. Astfel, ocurenţa unui discurs citat cu un verb de mişcare şi cu verbul declarativ eliptic are efecte particulare şi evidenţiază un anumit *pattern* retoric; ea denotă caracterul intempestiv al enunţării (este scoasă în evidenţă succesiunea imediată a celor două acţiuni) sau surpriza pe care a avut-o raportorul (dacă acesta este receptorul originar). Ascultătorul este pus în situaţia de a lua act de efectul dramatic şi dinamic creat de uzul acestui model retoric şi este invitat să-şi facă propriile ipoteze în legătură cu obiectivele narative ale acestui uz. Apariţia unui verb de declaraţie în acest context nu poate duce decât la o diminuare a capacităţii tiparului cu verb pseudo-declarativ de a crea dramatism atât la nivel *intranarativ* cât şi la cel *extranarativ*, pe care sunt plasaţi povestitorul şi ascultătorul lui.

În alt doilea rând, trebuie să observăm că verbele pseudo-declarative nu sunt termeni de declaraţie, *dar au calitatea de semnal al discursului raportat*. Verbele declarative sunt atât termeni de declaraţie cât şi, *ipso facto,* semnale ale apariţiei unui discurs citat; compară pe *zice (el)*…, după care urmează în mod necesar un discurs citat (*zice că nu poate veni*), cu *vine (el)*…, care are valori diferite în a) şi în b):

a) *vine el la noi şi rezolvăm noi problema!*
b) *vine el la noi „hai să rezolvăm problema”*

Cu această valoare, de semnal al eterogenităţii enunţiative, verbele pseudo-declarative fac parte dintr-o grupă mai largă de

elemente, pe care Laurence Rosier le numeşte *discordanciels*, grupă ce reuneşte „toate elementele lingvistice care permit o decuplare enunţiativă şi [semnalează] deci trecerea de la un discurs citant la un discurs citat" (Rosier 1999: 152); această grupă poate conţine nu numai verbe, ci şi interjecţii, conectori sau modalizatori.

Un verb pseudo-declarativ nu constituie însă, singur, un astfel de semnal, ci este însoţit de încă două elemente: segmentul „vine el la noi" are *un contur intonațional diferit* în b) faţă de a); în plus, după acest segment, în b) urmează *o pauză* (semnul elipsei verbului de declaraţie), care precedă şi semnalează iminenţa unui discurs citat. De asemenea, un pseudo-declarativ nu este doar un *discordanciel* al eterogenităţii discursive (de la naraţiune se trece la o secvenţă de discurs raportat) sau al eterogenităţii enunţiative (de la persoana locutivă, a povestitorului, se trece la persoana delocutivă, a locutorului raportat), ci în mod frecvent şi unul al eterogenităţii atributive (cine vorbeşte ?), deoarece după un pseudo-declarativ, persoana locutorului care va emite discursul citat este impredictibilă: ca replica să aparţină aceleiaşi persoane cu cea indicată de verb este o situaţie foarte frecventă, dar nu obligatorie. Nefiind un termen de declaraţie, verbul pseudo-declarativ nu poate indica emiţătorul discursului care va urma, şi aceasta spre deosebire de declarative, care nu au niciodată acest neajuns (după *zice A* nu pot urma spusele lui B), dar sunt şi lipsite de surpriză:

(341) şi după ĉe-am mîŋcat/*m-am aşeza*zpă pat/uite-aşa/cum…stau acu//
„nene şi ţaţă/io mă duc acasă"// [le zic eu] (TDM I: 37)

(341a) şi după ĉe-am mîŋcat/*ne-am aşeza*zpă pat/uite-aşa/cum…stăm acu//
„nene şi ţaţă/io mă duc acasă"// [ne zice ea]

(341b) şi după ĉe-am mîŋcat/*m-am aşeza*zpă pat/uite-aşa/cum…stau acu//
„măi fată, noi credeam că tu te duci acasă"// [îmi zic ei]

Discursul indirect

D. Revenind la verbele care pot apărea în DD (sau DIL) şi ca parentetice, cum sunt cele din grupa B, despre care am vorbit, trebuie să le amintim aici şi pe cele care apar *doar* parentetic atunci când se construiesc cu DD sau DIL, precum *a pretinde*, *a cere*, *a susţine*, *a insista*, *a implora*, *a întrerupe*, *a-şi aminti*, *a recomanda*, *a dezvălui*, *a arăta*, *a menţiona*, *a observa*, *a înţelege*, *a obiecta*, *a insinua*, *a sugera*. Multe dintre acestea (precum *a pretinde*, *a susţine*, *a implora*, *a obiecta*), sunt verbe ilocuţionare, numite aşa deoarece identifică forţa ilocuţionară a actului de vorbire realizat de către locutorul citat. Acestea trebuie discutate aici pentru că introduc şi DI; cu toate acestea, ar trebui să observăm că, în această situaţie, avem un caz special de DI, diferit de cel în care DI este construit cu verbe declarative obişnuite, precum *a zice* sau *a spune*. Astfel, în timp ce în (342) DI introdus de *a zice* redă plat discursul doctorului, în (343) verbele ilocuţionare subliniate permit locutorului raportor un joc mai subtil al nuanţelor şi al punctelor de vedere, pe spaţii mai largi, mergând de la secvenţe ce sugerează redarea fidelă a discursului originar („scriu ca Dimov şi ca Ţepeneag") la altele care pot condensa părţi mai largi ale discursului originar (precum „m-a acuzat că m-am abătut de la realism") sau sunt ambigue („el, care fusese convins că orice autor rămâne pe viaţă prieten cu eroul cărţii sale"):

(342) Judecătorii au luat poroncă să nu întrebuinţăză munci; ei au trimis pe Ximeo la casa sa şi au poroncit ca pe amândoi soţii s-îi ducă iarâş la închisoari, şi *doftorul zâcé* [că de vremi ci la boala gubernatii nu au agiutat nicicum, nici celi mai tari şi mai lucrătoare doftorii, şi că la această boală întâmplându-să simptomile celi mai tari, el au trebuit numaidecât a avé prepus de otrăvire, şi că fapta Zumii ce cu scopos rău fărî de nici o îndoială au întărit socotinţa aceasta; în scurt, că el nu să îndoieşti că această roabă nelegiuită au dat gubernatii otravă pe încetul lucrătoari, făcând aceasta pentru că s-au văzut dipărtată de slujba ci o face lângă persoana grafinii, şi temându-să să nu biruiască tinereţile gubernatii, şi îngrijâre ce pentru ea, otrava ce dată întru o mică parte, au vrut să săvârşască fapta ei ce ră prin o parte mai mari de otravă]. (*Zăbăvile mele din Basarabia*, Negruzzi 2009: 377; subl. n.)

(343) A primit cu înţelepciune farsa, dar la telefon m-*a*

implorat să n-o mai repet. […] A venit la mine, m-a făcut cu ou şi cu oţet, m-a calificat drept cel mai nepriceput romancier de pe continent, m-*a acuzat* că m-am abătut de la realism, ba chiar că scriu ca Dimov şi Ţepeneag, apoi a trecut la reproşuri cu lacrimi. Omul era realmente foarte nenorocit: plângea, se lovea cu palmele peste cap, *se jura* că se îndoieşte de prietenia mea, el care fusese convins că orice autor rămâne pe viaţă prieten cu eroul cărţii sale. Mi-a făcut rău disperarea asta, aşa că, după ce i-*am promis* că la pagina 240 îi voi face o surpriză foarte plăcută, a plecat ceva mai îmbunat. (*Bibliografia generală*, Simionescu 2007: 243; subl. n.)

Un caz interesant îl prezintă verbele *cogitandi* şi *sentiendi*, care pot produce ambiguităţi atunci când se construiesc cu DI sau DIL, deoarece contextul (în care este necesar să apară şi verbe *dicendi*) permite interpretarea lor fie ca verba *cogitandi* (sau *sentiendi*), fie ca *verba dicendi*, prin contaminare interpretativă cu alte *verba dicendi* din context. Iată câteva exemple, extrase dintr-un roman în care fenomenul apare relativ frecvent:

(344) Deşi madam Pomponescu declara a voi să protesteze contra necuviinţei lui Gaittany, Pomponescu ordonă subretei să ducă toate proiectele în odaia de lucru şi să le aşeze lângă un perete, unul peste altul, cu feţele întoarse. Găsi că nimeni nu este obligat a primi o donaţie pe care n-o apreciază. (*Bietul Ioanide*, Călinescu 2001, II: 269)

(345) Nu vorbi nimic despre treburile publice, şi în general, din ziua intrării în minister, Pomponescu îşi dedică mintea şi conversaţia numai gratuităţilor. Cu privire la Arcul de triumf, Pomponescu dezvălui că făcuse şi el mai multe proiecte şi că renunţase a candida direct, întrucât era atunci ministru. Totuşi, se luase ca punct de plecare unul din proiectele sale. Acum vedea lucrurile altfel, concepea monumentul mai autohton, eliberat de obsesia Arcului l'Étoile de la Paris. (*ibid.*, II: 58)

(346) Dăduse instrucţii precise să se revadă inscripţia şi împrejmuirea, conjurând ca la zece ani să i se scoată oasele şi să i se reînhumeze. Madam Ioanide-mamă, care citea în fiece zi câteva rânduri din Apocalips, credea că ultimul os rămas se putea prezenta la

a doua înviere, de care nu beneficiază cei care şi-au pierdut trupurile. (*ibid.*, II: 138)

(347) După o conferinţă furtunoasă cu Aurora, Sufleţel se hotărî să scrie articolul. Erau în joc postul de la internat şi viaţa lui (aşa credea). (*ibid.*, I: 326)

(348) De asemeni, înainte de a trece pe tribună avea obicei de a face cerc în jurul său, a se arăta eroul momentului. Îi plăceau sălile gemând de lume, cu femei şi tineret. O asistenţă redusă şi de intelectuali puri, cu aere critice, îl stânjenea. Dorea să fie «subliniat» prin aplauze la anumite fraze pregătite dinainte. Un eşec îl demonta. De aceea, amicii săi, cunoscându-i repertoriul, dădeau exemplu, aplaudând unde trebuia, incitând astfel publicul. (*ibid.*, II: 20)

Astfel, în (344), verbul *a găsi* („a crede, a socoti") poate fi citit la fel de bine ca verb *cogitandi* (caz în care fragmentul în care apare ar fi unul narativ), cât şi ca verb *dicendi*, deci interpretabil ca „a fi verbal de părere că" (situaţie în care ne-am afla în prezenţa unei mostre de DIL), lecţiune sprijinită şi de ocurenţa în context a verbului declarativ *a ordona*. În mod asemănător, *a vedea* din (345) poate indica un proces mintal (constituit ca naraţiune) sau reprezentarea unei enunţări (exemplu de DIL, justificat de verbele declarative care îl precedă); ambiguitatea rămâne perfectă având în vedere că ea poate fi susţinută de un segment precum „îşi dedică *mintea şi conversaţia* numai gratuităţilor". Tot aşa, *credea* din (346) şi (347) ar putea consemna o convingere intimă sau verbalizarea acesteia (contextul autorizează ambele interpretări pentru amândouă, prin ocurenţa termenilor declarativi *dăduse instrucţii* sau *conferinţă*). În sfârşit, verbul *a dori* din (348) nu indică doar o exigenţă a personajului, ci şi, posibil, o dorinţă manifestată verbal faţă de susţinătorii săi (care se conformează, aplaudând când este necesar).

E. Următoarea grupă este formată din verbe care introduc doar DI, precum *a demonstra* şi *a stabili*. Este vorba despre verbe care nu reproduc spusele, ci redau doar concluzia la care s-a ajuns în urma unei operaţii sau, altfel spus „nu pot forma discurs cadru, neadmiţând, deci, un discurs inserat" (*Gramatica limbii române*, Academia Română

2015, vol II: 820):

(349) *Se demonstrează*, pe bază de probe, că toate modelele lui Renoir descindeau din şuşuleţii ultimelor decade al secolului al XIX-lea. (*Bibliografia generală*, Simionescu 2007: 47-48)

Iată de ce atunci când este utilizat cu sensul de „a spune", iar în discursul citat apar redate în DI secvenţe identificabile din discursul originar sau chiar insule textuale, ori atunci când apare cu DIL, ocurenţele lui *a demonstra* par stranii, aşa cum se întâmplă în următorul exemplu, unde nu se demonstrează, de fapt, nimic:

(350) Cebuc era mai scurt şi mai legat. La figură era alb, dar părul i-era şi mai negru decât al nostru, îşi lăsa mustaţa ceva mai scurtă decât buza de sus şi-i plăcea s-o înspice uşor în două cârlige drepte şi ascuţite. Gârneaţă îi *demonstra* adesea că „nu se mai poartă aşa" şi că trebuie s-o taie mai din scurt, dar Cebuc nici nu vrea să audă. (*Rusoaica*, Mihăescu: 23)

(351) Poate că alte amintiri viitoare vor însemna morminte şi mai monumentale în acest cimitir al vieţii din care ne întoarcem în fiecare seară, – îmi *demonstra* el prin cuvinte apropiate, pe care eu mi le însuşeam îndată, netezindu-le şi îmbrăcându-le, ca pentru aviditatea de pace şi mulţumire, pe care, la rându-mi o simţeam crescând în sufletul meu. (*ibid.*: 319-320)

Discursul indirect liber

F. DD şi DIL au în comun faptul că se construiesc cu un număr mare de verbe care apar parentetic. Pe de o parte, acestea sunt verbe declarative şi verbe de conştiinţă (*cogitandi* şi *sentiendi*) care se pot construi cu o completivă în DI. Pe de alta, această clasă cuprinde şi verbe de conştiinţă care însoţesc gânduri reprezentate în DIL şi care nu ar putea introduce niciodată redarea unui gând în DI, aşa cum sunt *a căina*, *a compătimi*, *a medita*.

G. În sfârşit, trebuie să menţionăm aici aşa-numitele declarative secundare, verbe care ajung să aibă rol declarativ tocmai prin

utilizarea lor după o secvenţă în DD sau DIL (unele verbe din această grupă se construiesc însă doar cu DIL). Operând cu un criteriu semantic, Ivan Fónagy clasifică declarativele secundare în verbe care denotă:

1) o producere de sunete nonverbală (*a chicoti, a geme, a ofta, a plânge, a râde* etc.);
2) fenomene sonore naturale sau mecanice (*a tuna, a fulgera* etc.);
3) mişcări faciale (*a zâmbi, a se încrunta, a scăpăra din ochi* etc.);
4) mişcări ale corpului (*a se întoarce, a se răsuci, a încuviinţa din cap, a face semn* etc.);
5) un comportament social (*a apăra, a interveni (pentru cineva), a disculpa* etc.);
6) strategii conversaţionale (*a întrerupe, a relua, a întări, a-i scăpa, a se opri* etc.);
7) atitudini emotive care nu implică un act de vorbire (*a se mira, a se înfuria, a se indigna, a şovăi, a se bucura*) (Fónagy 1986: 264-266)

Lista lui Fónagy cuprinde verbe fatice (numite de el verbe ale strategiilor conversaţionale), verbe care au una dintre trăsăturile semantice [+mimic], [+gestic], [+kinezic] (subgrupele 1-4), verbe psihologice; aşadar, verbe care trimit fie la modul de funcţionare a canalului (verbele fatice), fie la circumstanţe legate de emiţător (verbele din celelalte grupe). Una dintre sursele verbelor declarative secundare este grupa verbelor de mişcare orientată; ele scot în evidenţă detaliile mişcării unei replici de la emiţător la receptor, precum *a arunca, a avansa, a întoarce, a lansa, a lăsa să cadă, a repezi, trânti*.

Penultima dintre subgrupele inventariate de Fónagy cuprinde verbe ce denotă strategii conversaţionale şi este interesantă în măsura în care semantismul verbelor determină poziţia acestora în raport cu discursul citat. În exemplul următor:

(352) Exista între ei, de la cel mai mare la cel mai mic – sporovăia vânzătorul, care avea o vorbire cultă, de om cu şcoală –, un fel de răsfăţ, ca de la cumnat la cumnat, şi el avusese un cumnăţel, aşa că înţelegea situaţia. (*Galeria cu viţă sălbatică*, Ţoiu 2011: 37)

verbul *a sporovăi* nu raportează nişte spuse, ci semnalează doar faptul că ne aflăm în timpul unui discurs care nici nu a început şi nici nu se termină cu secvenţa reprezentată. Datorită acestui fapt, verbul în cauză poate apărea parentetic cu DD sau cu DIL, dar nu poate introduce DD, după cum nici nu se construieşte cu DI; fraze precum: **El sporovăia: „X"* sau **El sporovăia că X* sunt agramaticale.

Ultima dintre subgrupele lui Fónagy conţine verbe declarative perlocuţionare (verbe care denotă efectul pe care performarea unui anumit act verbal l-a avut asupra destinatarului), care apar relativ frecvent în DIL:

(353) Dar de ce să-şi coasă steaua pe haine? n-a înţeles coana Virginica.

Ca să ştie lumea că sunt jidani. (*Medgidia, oraşul de apoi*, Teodorescu 2009: 25)

(354) […] de ce nu chemase şeful gării jandarmii, cum îl rugase?

Pentru că şeful jandarmilor din Constanţa era şi el legionar […], a lămurit-o doamna Musica. (*ibid.*: 25)

(355) Se certase cu Virginica? Nu chiar! îl linişteşte cârciumarul şi nu prea. (*ibid.*: 136)

(356) Şi cât ar fi oferit domnul Theodorescu pentru acest apartament? Păi, se uimeşte Fănică, el era angrosist ca domnul Haikis […] ? (*ibid.*: 137)

Verbele declarative şi elementele care îndeplinesc funcţia acestora ne interesează prin urmare deoarece sunt mijloace de evidenţiere a eterogenităţii (enunţiative şi atributive) a discursului, sunt modalităţi prin care locutorul raportor îşi poate face manifestă poziţia faţă de discursul citat (şi faţă de locutorul raportat) şi deoarece pot servi, în cazul în care s-au specializat pentru o anumită formă a DR, la identificarea acesteia.

DIALOGISM

dialogal/dialogic, monologal/monologic, dialogism constitutiv, intralocutiv, interdiscursiv, interlocutiv, bucle reflexive, dialogism interlocutiv citativ şi interlocutiv responsiv

Revenind la discuţia despre eterogenitatea limbajului, trebuie să remarcăm faptul că sursa acesteia este dialogismul inerent comunicării, în timp ce DR formează doar un ansamblu de modalităţi prin care eterogenitatea poate fi demonstrată, manifestări ale dialogismului intern.

Discursul raportat este un dispozitiv ce relaţionează două discursuri, din care unul constituie obiectul sau sursa celuilalt. În primul caz, ne aflăm pe teritoriul DR propriu-zis; în cel de-al doilea, pe

teritoriul a ceea ce Authier-Revuz numeşte *modalizare în discurs secundar*. Aducerea unui discurs străin în discursul propriu produce simultan o reacţie de răspuns faţă de primul, sau, altfel spus, un dialog intern, în chiar interiorul secvenţei de DR. Termenul *dialog intern* defineşte un tip de relaţie diferită de *dialogul extern*, care indică schimburile verbale marcate de posibilitatea alternării rolului de locutor. În timp ce dialogul extern presupune existenţa unui interlocutor, *dialogul intern* apare odată cu prezenţa în enunţul curent (E) a altui enunţ, performat anterior, (e), ceea ce presupune existenţa, în unul şi acelaşi segment, a două puncte de vedere, pentru care responsabili sunt nu locutorii, ci enunţiatorii ataşaţi acestora (pentru distincţia subiect vorbitor/locutor/enunţiator, vezi fiinţe discursive). Puse în tabel, informaţiile de mai sus ar putea fi sintetizate în felul următor:

	un locutor	doi locutori
un enunţiator principal (structură de intervenţie)	Aa. MONOLOGAL MONOLOGIC	Ba. DIALOGAL MONOLOGIC
doi enunţiatori principali (structură de schimb)	Ab. MONOLOGAL DIALOGIC	Bb. DIALOGAL DIALOGIC

Zonele apărute în acest fel pot fi ilustrate cu secvenţele următoare:

Aa. (monologal şi monologic):

(357) 18 aprilie. […] Până la prânz, mulţime de salcâmi sădiţi în mărginirea grădinii; din loc în loc, răchită galbenă, soc, roşcovi şi salcie pletoasă – exemplare mari, care încă de anul ăsta se vor corona zdravăn. Chiroiu şi oamenii lui au adus chiar trei nuci, bine dezvoltaţi, în care cu boi; fiecare nuc are butia lui de pământ strânsă cu frânghie de tei în jurul rădăcinii. Aştept alte care de la Pandele, cu speciile ce-am ales data trecută: cornus, arţari, mesteceni, plopi tremurători. Vremea e însorită. (*Ultimele însemnări ale lui Mateiu Caragiale*, Iovan 2008: 97)

Ba. (dialogal şi monologic):

(358) *Întrebare*: Îl înţelegeţi pe interpret?
Răspuns: Da.
Întrebare: Numele dumneavoastră?
Răspuns: ***
Întrebare: Prenumele?
Răspuns: ***
Întrebare: Câţi ani aveţi?
Răspuns: Şaisprezece.
Întrebare: Aveţi un paşaport sau alt document care să vă confirme identitatea?
Răspuns: Nu. (*Părul Venerei*, Şişkin 2013: 9)

Ab. (monologal şi dialogic):

(359) Cruzimea aceasta *neumană* – sau mai bine zis umană – n-o înţeleg la câini şi mă scârbeşte *caracterul* lor, sau lipsa de caracter a prietenilor noştri fără grai. (*Amintiri de la Viaţa românească*, Sevastos 2015: 216)

Bb. (dialogal şi dialogic):

(360) (a)– Ştii, mătuşică, că dacă am venit astăzi să mănânc la d-ta, m-am decis totodată să-ţi cer, ca pe timpul de urgie turcească, o

plată pentru osteneala dinţilor.

– Bucuros, mărite nepoate! Numai să mă asiguraţi că în adevăr vi s-au ostenit dinţii.

– Ba şaga deoparte; am o rugăminte la d-ta.

– Un nepot care domneşte are dreptul să ordone.

– Cu toate acestea, el te roagă să faci un schimb: pentru una, el îţi oferă o sută.

– Mare generozitate, care nu ştiu dacă o merit; dar despre ce e vorba? Nu cumva eşti plătit de frumoasele verişoare ca să-mi repeţi scena ce mi-au făcut-o ele ieri?

– Ce perspicacitate răpede! Dar dacă ai ghicit-o, pot spera că nu mă vei refuza?

– Nu şuguiţi?... Serios?...

– Pentru un rob îţi dau o sută.

– Nu se poate.

– Două sute!

– Măria ta ai bucătari destul de buni.

– Ţi-l las tot dumitale, numai fă-l liber.

– Nu se poate.

– Dragă mătuşică, dă-mi voie să-ţi spun că în această opunere văz o răutate, la care aş putea răspunde ca un domn.

– Ce fel?

– Pot să fac pe bucătarul d-tale, în momentul acesta, şetrariu sau slugeriu şi atuncea el nu va mai fi rob.

(b) – Frumos şi comic, zău, ar fi! Cu toate acestea, nu cred că-ţi vei mânji domnia rădicând la boierie pe ţigani.

– Dar şi ţiganul e om, dragă mătuşică. Şi apoi, când un rob a supt din laptele civilizaţiunii…

(c) – Adu-ţi aminte, măria ta, că eşti domn şi trebuie să fii drept. Acel lapte al civilizaţiunii, de care vorbeşti, ştii că i l-am dat eu. Nu mă pune în poziţiune să mă căiesc de ce am făcut. (*Suvenire contimpurane*, Sion 2014: 61-62)

După cum se face distincţia dintre eterogenitate constitutivă şi eterogenitate demonstrată, se vorbeşte despre un dialogism constitutiv (formulă prin care se face trimitere la eterogenitatea intrinsecă discursului) şi despre un dialogism demonstrat, ale cărui forme de manifestare le constituie dialogismul *interdiscursiv* (care

vizează cazurile de prezenţă, în enunţul curent, a unor secvenţe anterioare, aşadar la situaţiile în care, „abordând un obiect, locutorul întâlneşte discursurile ţinute anterior de către ceilalţi asupra aceluiaşi obiect, discursuri cu care nu poate să nu interacţioneze" (Bres 2005: 52)), dialogismul *interlocutiv* (relaţie realizată foarte frecvent, deoarece „locutorul se adresează unui interlocutor, a cărui reacţie de înţelegere şi de răspuns o anticipează neîntrerupt" (*ibid.*: 53)) şi dialogismul *intralocutiv*, care priveşte situaţiile în care locutorul are o anumită atitudine faţă de propriile sale cuvinte.

Dialogismul este o funcţie esenţială a comunicării; chiar şi cazurile de utilizare monologală şi monologică a limbajului pot fi infuzate de un dialogism constitutiv, latent, care poate deveni oricând manifest. Astfel, în (357), eterogenitatea atributivă a secvenţei de aici (şi dialogul intern pe care această eterogenitate îl prilejuieşte) ar putea fi puse în evidenţă în felul următor:

(357a) Până la prânz, mulţime de salcâmi sădiţi în mărginirea grădinii; din loc în loc, răchită galbenă, soc, roşcovi şi salcie pletoasă – exemplare mari, care încă de anul ăsta se vor corona (dacă e să folosesc termenul lui X) zdravăn. Chiroiu şi oamenii lui au adus chiar trei nuci, bine dezvoltaţi (după cum a ţinut să sublinieze) în care cu boi; fiecare nuc are butia lui de pământ strânsă cu frânghie de tei în jurul rădăcinii. Aştept alte care de la Pandele, cu speciile ce-am ales data trecută: cornus, arţari (el spune *aţar*), mesteceni, plopi tremurători. Vremea e însorită.

fapt care ar transforma discursul monologal şi monologic de la (357) într-unul monologal, dar dialogic. Formele DR (în sens larg sau restrâns) se instalează aşadar în cele două casete din tabel marcate de caracterul dialogic (Ab şi Bb). Aici, ne putem afla sau în situaţia discursurilor de tip Ab – caz în care locutorul are o reacţie de comentariu faţă de propriile cuvinte (dialogism intralocutiv) sau faţă de cuvintele altcuiva (dialogism interdiscursiv), sau ne putem afla într-o situaţie de tip Bb, caz în care unul dintre locutori îşi poate relua propriile cuvinte (dialogism intralocutiv) sau poate relua sau anticipa cuvinte din replicile interlocutorului, ultima situaţie fiind un tip de dialogism interdiscursiv numit *diafonie*, ilustrat în (360).

În Bb, dialogul prilejuieşte mai multe reluări diafonice. O

situaţie diafonică este o structură în care vorbitorul „începe prin a selecta şi a reinterpreta în propriul discurs cuvinte din discursul destinatarului cu scopul de a ajunge la ceea ce intenţionează să spună" (Perrin 1995: 238); caracteristic pentru această situaţie nu este faptul că secvenţele selectate aparţin interlocutorului şi nu unui terţ, ci înainte de toate faptul că acestea apar într-o interacţiune argumentativă, într-un context imediat. Cu alte cuvinte, vorbitorul nu raportează un discurs ca parte a unei naraţiuni (acţiuni trecute, independente de situaţia de comunicare prezentă), ci repetă un discurs pe care interlocutorul tocmai l-a produs sau l-ar putea produce în conversaţia în curs, fie pentru a avea o reacţie pozitivă (360a) sau negativă (360b) faţă de ceea ce s-a spus, fie pentru a lărgi câmpul conversaţiei şi pentru a adăuga propriile comentarii (360c).

Dialogismul intralocutiv

Atât în Ab, cât şi în Bb, cazurile de dialogism *intralocutiv* sunt unele în care locutorul face o *buclă reflexivă*, luând act de modul în care a utilizat anumite cuvinte, asupra cărora revine şi cărora le ataşează o glosă, ca în exemplele:

(361) Pe timpul acela, mai toate *damele casnice* – sau gospodine bune, cum se zicea în Moldova – aveau în casele lor ateliere de lucrări de mână […] (*Suvenire contimpurane*, Sion 2014: 31)

(362) Bărnuţiu era profesor de filosofie, însă în acelaşi timp era profesor de *dreptul public*, sau mai bine, cum zicea el, de dereptul public. (*Amintiri de la Junimea din Iaşi*, Panu 2013: 45)

(363) Scena se repetă: câinele iar se scoală fără chef, iar se dă în lături şi iar se întoarce la *locuşorul*, era să zic la covrul lui, de mai înainte... (*Amintiri de la Viaţa românească*, Sevastos 2015: 292)

(364) Duminica, în faţa coşmegei vindea îngheţată – zahar marojnel, cum îi zicea într-o rusească stâlcită *cofetarul*, ba, nu cofetarul, ci bucătarul ţigan, de la boierul Miclescu din Dărmăneşti. (*Din tainele vieţei*, Urechia 2014: 5)

(365) Tata s-a întors în ţară pentru *a-şi aranja afacerile* (a le deranja poate) şi ceea ce e mai principal, pentru politică. (*Corespondenţă*, Caragiale 2001: 570)

Authier-Revuz 1995 clasifică diferitele comentarii ale emiţătorului asupra propriului discurs, pe care le numeşte cazuri de noncoincidenţă a spunerii, în mai multe categorii. În exemplele anterioare, ca şi în cele care urmează, am subliniat cu *italice* termenul care provoacă bucla, cu capităluţe comentariul asupra acestuia, iar cu o linie continuă eventualul termen de înlocuire propus de locutor.

a) noncoincidenţă în comunicare, atunci când modalizările autonimice indică apariţia unei distanţe între locutori, manifestată prin formule precum *dacă pot zice aşa*, *înţelegeţi ce vreau să spun*, *dacă vreţi*, *cum bine aţi zis* etc.; este motivată de prezenţa *altuia*, a interlocutorului, susceptibil a nu înţelege sau a nu admite un anumit lucru:

(366) Ionel Teodoreanu a creat în *Fata din Zlataust* – îmi spuse odată Costică Botez – tipul „*englezitei*". (Vezi, nu avem nici termenul adecvat.) La noi există tipul „franţuzitei". (*Amintiri de la Viaţa Românească*, Sevastos 2015: 322)

(367) […] *tovarăşul* Merişor, dacă pot să-i spun tovarăş, e un idealist confuz şi un cosmopolit. (*Galeria cu viţă sălbatică*, Ţoiu 2011: 111)

(368) Aşa *îmi explic* (vorbă să fie) cum după atâţia ani şi întâmplări, interesele politice au făcut o apropiere între cei doi conferenţiari: Petre Carp şi Dimitrie Sturdza. (*Amintiri de la Junimea din Iaşi*, Panu 2013: 41)

(369) Deja membrii ştiau că Alecsandri aduce cu sine, pentru citire, o lucrare nouă, o epopee istorică: *Dumbrava roşie*. Şi mai dinainte fiecare îşi *lingea* – ca să zic aşa – *buzele*, la ideea plăcerei ce are să guste. (*ibid.*: 87)

(370) dacă vreţi↓ domne↑ părea *un soi de piatră împletită cu*

mâna↓ aşa↓ păreau nişte funii de piatră făcute de nişte (*IVLRA* 2002: 236)

(371) De-asta am şi observat acest lucru↑ şi noi am /î: pledat pentru:: /î „*promovarea*" dânşilor în altă parte unde să se poată: exprima cum trebuie↓ din punct de vedere managerial↑ (*CORV*, Dascălu Jinga 2002: 263) (ghilimelele reprezintă semnul utilizat de autoarea transcrierii pentru a indica o intonaţie ce susţine comentariul metalingvistic al vorbitorului)

(372) Şi-a cumpărat /î o (AK) un tablou de: Luchian↑... <Jpe care l-a vândut mătuşă-mea↑J> lucru pă care mă rog↓ „*n-o să i-l iert*" i-o vorbă mare↑ da' de câte ori mi-aduc aminte m-apucă pandaliile↑ (*ibid.*: 117)

(373) vă rog să-mi permiteţi să mă opresc asupra /î ... *activităţii*↓în ghilimele↓ desfăşurate de noi↑ ca muncitori manuali↑ în închisorile comuniste (*ibid.*: 178)

b) noncoincidenţă a discursului cu el însuşi: emiţătorul redă un alt discurs în propriul său discurs: *cum zice X*, *pentru a folosi formula consacrată*, *aşa-numitul...*, *ceea ce se cheamă...* etc.; alteritatea se manifestă prin prezenţa unor segmente dintr-*o altă limbă, un alt discurs, un alt registru*:

(374) Însă fiindcă şi această unitate de idee devenise clasică, *bătrânii* (?) nu cedară în principiu. (*Amintiri de la Junimea din Iaşi*, Panu 2013: 40; comentariul este semnul întrebării dintre paranteze)

(375) De asemenea, ceilalţi *locatari* (le vom spune în continuare astfel, până când ne vom obişnui cu noul termen, mai adecvat, proprietari) au repetat, cu o anumită grijă faţă de detalii, gesturile lor obişnuite din fiecare dimineaţă. (*Simion liftnicul*, Cimpoeşu 2011: 87)

(376) doamnă↓ eu eu lucrez şi n:ici nu vreau să vă impresionez↓ ni:ci nu vreau să mă dau cum se spune# *rotund*. (*IVLRA* 2002: 31)

(377) mama mea era # profesoară: de cum zicea regimu comunist↑ *DEXteritățI*. preda MUzica. (*ibid.*: 235)

c) noncoincidenţă între cuvinte şi lucruri, atunci când se indică faptul că termenii folosiţi nu corespund exact realităţii la care se referă: *ceea ce ar trebui numit X*, *l-aş numi X*, *X sau mai degrabă Y*, *X, dacă ar fi să-i dăm un nume* etc.; alteritate manifestată prin prezenţa unui *alt cuvânt* decât cel care s-ar potrivi pentru o anumită stare de lucruri:

(378) În *filologie* – zic eu filologie, ea însă nu exista – latinismul domina şi, prin urmare, etimologismul. (*Amintiri de la Junimea din Iaşi*, Panu 2013: 47)

(379) La „*chemarea*" (a se citi ordinul) discreţilor sforari din umbră, teleghidaţii au umplut strada accelerând obţinerea rezultatului anterior stabilit. (http://trenduri.blogspot.ro/2015/11/romania-prostilor-bine-facuti.html)

(380) Dar, chiar astăzi, eu nu văd încă omul pregătit pentru o aşa mare sarcină. Unul singur ar fi fost. Şi este încă dl. Hasdeu, dar d-lui Hasdeu *i-a lipsit* ceva de care voi vorbi cu ocazia polemicei mele cu d-sa, apropo de *Istoria critică a românilor*, sau, poate mai drept, d-lui Hasdeu i-au prisosit calităţi de imaginaţie şi de dialectică, care nu sunt compatibile cu rigoarea raţionamentului sobru, necesar în orice cercetare şi, prin urmare, şi în istorie. (*Amintiri de la Junimea din Iaşi*, Panu 2013: 101)

(381) A desăvârşit artisticeşte operele altora şi a aburcat cu umărul pe scara valorilor scriitori şi scriitoare, care astfel s-au trezit suiţi cu câteva trepte mai sus decât aveau dreptul după talentul lor. Unii au rămas acolo, alţii – din clipa când au pierdut sprijinul – au recăzut *pe treapta de dinainte*... dacă nu chiar cu câteva trepte mai jos. (*Amintiri de la Viaţa românească*, Sevastos 2015: 32)

d) noncoincidenţă a cuvintelor cu ele însele, caz în care emiţătorul se află în situaţia de a preciza cum anume trebuie luat un

termen echivoc: *în toate sensurile cuvântului*, *literal*, *în primul sens* etc.; alteritatea provine din faptul că un anumit termen poate fi folosit într-un anumit sens sau într-altul:

(382) Dl. Iacob Negruzzi mai cu seamă îşi exercita verva, ridiculizând practica electorală, cu toate că în realitate era pasionat de politică, cum am spus, şi era cel mai înfocat *agent electoral conservator* (în sensul bun al cuvântului), şi acel care ştia să se insinueze mai mult printre alegători. (*Amintiri de la Junimea din Iaşi*, Panu 2013: 56)

Dialogismul interdiscursiv

În privinţa dialogismului *interdiscursiv*, trebuie să observăm că în Bb acest tip are o complexitate crescută faţă de cel de la Ab, deoarece locutorii din Bb îşi pot relua sau anticipa reciproc replicile, trimiţând aşadar fie la discursuri reale (şi anterioare), fie la unele posibile (dar nerealizate efectiv). În plus, o replică marcată de dialog intern poate fi în acelaşi timp un răspuns la replica interlocutorului (caz în care vorbim despre dialogism *interlocutiv*). Prin urmare, în Bb, dimensiunea interdiscursivă trimite la situaţiile de reluare şi anticipare a unor secvenţe în enunţul curent, în timp ce dimensiunea interlocutivă trimite la situaţiile în care o anumită secvenţă (reluată, anticipată sau niciuna dintre cele două) este utilizată ca răspuns. Prima pune accentul pe şi este interesată de relaţia dintre termenii enunţului, în măsura în care aceştia îşi demonstrează eterogenitatea şi sursele; cea de-a doua pune accentul pe şi este interesată de un termen alogen în măsura în care utilizarea acestuia în propriul discurs constituie un răspuns dat celuilalt.

Să considerăm următoarele fragmente de conversaţie:

(383) „Cătălin Macovei: Cum eşti, Bogdane?
Bogdan Chirieac: Am avut şi perioade mai bune...
CM: Aşa e, na... Cu balamucul de rigoare... Tu ce faci?
BC: Bani.
CM: E bine dacă faci şi nişte bani. Înseamnă că faci şi lucruri bune...
BC: Ai văzut tu vreodată să facă presa lucruri bune în ţara asta?
[...]

BC: Deci, opinia mea e că ăla e un ticălos sinistru, cu care nu mai

ai...
CM: Nici nu ar fi bine să-l contactez.
BC: Mai ales că orice-i spui, o să spună «dom'le, a încercat să mă amenințe».
CM: Şi dăm în altele.
BC: Dăm în alte chestii, da.
CM: Pe de altă parte, să vorbesc cu ăla care a luat banii.
BC: Nu, tu nu mai ai ce să faci în cazul ăsta. Opinia mea e că în niciun caz să nu-i contactezi pe cei doi. Deci singura ta chestie este că erai în domeniul privat şi în cazul unui proces vei depune ca martor.
CM: Exact.
BC: Pentru că în acest moment, orice vorbire cu aceştia...
CM: Nu poate decât să înrăutăţească situaţia." (http://www.curentul.ro/2009/index.php/2009122338342/Actualitate/Intoarcerea-santajistilor.html; subl. n.).

În schimburile conversaţionale de mai sus, *bani* şi *lucruri bune* sunt secvenţe ale căror surse sunt enunţuri imediat anterioare; încastrarea acestor secvenţe în „E bine dacă faci şi nişte bani." şi, respectiv, „Ai văzut tu vreodată să facă presa lucruri bune în ţara asta?" are ca efect iniţierea unor relaţii interdiscursive în interiorul primei faze a conversaţiei. Dar, după cum observă Bres şi Nowakowska, reluarea acestor secvenţe, analizabilă „în termeni de dialogism interdiscursiv în măsura în care B reia un segment ce aparţine unui enunţ performat de către A" este analizabilă „şi în termeni de dialogism interlocutiv, în măsura în care discursul reluat îi aparţine interlocutorului" (Bres, Nowakowska 2009: 5; subl. n.). Prin urmare, deşi dimensiunea interdiscursivă a enunţurilor care cuprind termenii subliniaţi este evidentă, ea nu este singura, deoarece respectivele enunţuri manifestă şi un dialogism interlocutiv. O observaţie asemănătoare se poate face în legătură cu anticiparea finalului enunţului „Pentru că în acest moment orice vorbire cu aceştia..." prin secvenţa „nu poate decât să înrăutăţească situaţia". Replica lui CM are ca efect iniţierea unei relaţii interlocutive evidente, prin răspunsul său locutorul încercând să ghicească modul în care BC îşi va termina enunţul. Conturul enunţiativ al secvenţei „nu poate decât să înrăutăţească situaţia" indică faptul că interlocutorul lui BC este de acord cu acest prezumat mod de încheiere a enunţului. Un contur

interogativ al acesteia ar fi indicat un posibil dezacord; în ambele situaţii, însă, secvenţa citată intră într-o relaţie care este atât interdiscursivă, în cadrul aceleiaşi *unităţi de conţinut* („Pentru că în acest moment, orice vorbire cu aceştia nu poate decât să înrăutăţească situaţia."), cât şi interlocutivă, pentru că această unitate de conţinut este constituită din *două mişcări conversaţionale diferite*, din care una constituie un răspuns pentru cealaltă. CM anticipează continuarea replicii lui BC, îl „citează" pe acesta din urmă, încadrând (în filigran, latent) secvenţa „citată" în propriul enunţ şi în acelaşi timp pune acest enunţ în relaţie dialogală cu replica lui BC – sau, mai simplu spus, „enunţul dialogic «raportează» alt enunţ şi în acelaşi timp «dialoghează» cu acesta" (Bres & Nowakowska 2005: 140). Pe de altă parte, secvenţa „dom'le, a încercat să mă ameninţe", pe care BC presupune că interlocutorul său o va primi, probabil, de la un terţ, nu are exact aceleaşi valenţe. Deşi în enunţul care încadrează această secvenţă are loc un dialog interdiscursiv şi interlocutiv (adică atât prezenţa unui citat, cât şi o reacţie de răspuns), enunţul respectiv nu formează elementul unei relaţii dialogale, deoarece terţul nu ia parte la conversaţie şi nu îşi poate formula propriul răspuns.

Pentru observaţii suplimentare privind relaţia complexă dintre dimensiunea interdiscursivă şi cea interlocutivă în cadrul unei situaţii de tip Bb, să considerăm, în continuare, un exemplu diferit. În (384), la conversaţie iau parte trei persoane.

(384) „– Pune-l să facă exerciţii la cataramă, sugeră căpitanul. Să meargă de vreo zece ori în pas cadenţat încolo şi-ncoace şi să salute.

– Asta da, de acord, zise aghiotantul, scuipând pe ţigară s-o stingă. E o idee bună, tovarăşe căpitan. Cionchin, ai auzit ce a spus căpitanul?

Cionchin stătea drepţi în faţa lui, răsufla obosit şi nu scotea un cuvânt.

– Uitaţi-vă ce aspect! Plin de praf şi cu faţa murdară: ăsta nu-i soldat, ci un fel de nu ştiu ce. De zece ori încolo şi-ncoa, alinierea, şi... (aghiotantul făcu o pauză) marş!

– Îmi place, zise căpitanul mustăcind. Aghiotante, dă-i ordin să ridice piciorul corect, la patruzeci de centimetri de sol, chiulangiul!" (*Nemaipomenitele isprăvi ale soldatului Cionchin*,Voinovici 2002: 16; subl. n.).

Una dintre aceste persoane, aghiotantul (B), funcţionează ca intermediar între căpitan (A) şi soldat (C) - B transmite lui C (şi în prezenţa acestuia), ordinul primit de la A (în condiţiile în care A ar putea intra oricând ar dori în dialog direct cu C). Ceea ce ne interesează aici, însă, este faptul că secvenţa „De zece ori încolo şi-ncoa, alinierea" demonstrează un dialogism interdiscursiv (reia o parte a enunţului emis de A anterior), intră în relaţie dialogală cu C (căruia B i se adresează direct) şi în acelaşi timp (şi tocmai utilizând această relaţie dialogală cu C) intră cu A într-o relaţie interlocutivă, în măsura în care secvenţa constituie o reacţie de răspuns la replica acestuia (demonstrând conformitatea cu originalul); în sfârşit, B primeşte de la A pentru această secvenţă un răspuns sub formă dialogală: „Îmi place". Conversaţia prezintă aşadar o situaţie inedită: B intră în relaţie interlocutivă cu A prin intermediul unei comenzi adresate dialogal lui C: „De zece ori încolo şi-ncoa, alinierea". Comunicarea dintre A şi C este ecranată de prezenţa lui B, deoarece, chiar dacă A este sursa originară a comenzii, enunţul „să ridice piciorul corect" nu devine un ordin decât din clipa în care este reformulat de B („ridică piciorul corect!"). Locutorul A s-ar putea dispensa oricând de intermediar, intrând în dialog direct cu C; nu acelaşi lucru putem spune însă despre acesta din urmă, care, atât timp cât ordinele sunt emise de B (chiar dacă prin reformularea sugestiilor lui A), nu poate face abstracţie în niciun fel de B, pentru a i se adresa în mod direct lui A. Ecranul este transparent şi permeabil, aşadar, doar în sens unic, dinspre A spre C. Locutorul A are o poziţie privilegiată, pentru că nu poate fi selectat ca interlocutor de către C; în acelaşi timp, locutorul B are o poziţie privilegiată, în sensul că el intră în dialog atât cu A, cât şi cu C, şi în acelaşi timp poate transmite informaţii lui A utilizând relaţia dialogală cu C. Să ne oprim acum asupra altui exemplu.

(385) (a) – Asta devine după facultăţi, răspunse Victor cu modestie. Sunt unii oameni care le place să aibă mintea turburată. Mie îmi place să fie limpede.

– Da, e un punct de vedere! conveni Moromete.

[…]

(b) – Auzi ce zice Victor ăsta al lui Bălosu, zise Moromete fără nici o trecere, şi glasul lui, pe lângă al lui Dumitru lui Nae, parcă

nici nu era, nu se auzea deloc. Fusei adineauri pe la ei şi băui o ţuică. Cică asta devine după facultăţi!

– Hehe! râse Dumitru lui Nae.

[…]

(c) Victor Bălosu trecu pe acolo şi dădu bună dimineaţa; dar, după ce se îndepărtă, Dumitru lui Nae se adresă lui Moromete în şoaptă:

– Cum e cu facultăţile alea, Moromete?

Numai că şoapta lui fu auzită de la o sută de metri şi Victor se opri pe loc şi se uită îndărăt.

– Bă, nea Dumitre! strigă el. Dacă eu te-aş înjura acum de muierea dumitale ai zice că-s om al dracului, nu-i aşa?

– Ce, bă, eşti nebun?! se miră Dumitru lui Nae, foarte vesel însă. Vezi-ţi, taică, de treabă.

[…]

(d) Dumitru lui Nae, deci, avea şi el ură pe cineva, şi anume pe Bălosu şi pe fi-său, Victor. Nu se ştie cum – Dumitru lui Nae nu vroia să spună – Tudor Bălosu pusese mâna pe jumătate de pogon de vie de la Dumitru lui Nae.

(e) Moromete răsfoia ziarul nepăsător, ca şi cum n-ar fi avut nici în clin, nici în mânecă.

(*Morometii*, Preda 2002: 893; 922; 932; subl. n.).

În confruntarea de sub (385c), mişcarea „Cum e cu facultăţile alea, Moromete?" prezintă un dialog interdiscursiv (prilejuit de prezenţa termenului *facultăţi*) la care iau parte *trei* enunţiatori: unul corespunzător locutorului curent (Dumitru lui Nae), unul corespunzător locutorului citat (Moromete), şi al treilea corespunzător locutorului originar (Victor Bălosu), citat şi acesta, dar prin intermediar. În acelaşi timp, locutorul acestei replici intră într-o relaţie interlocutivă cu *doi* participanţi (Moromete şi Victor Bălosu) şi se află, totodată, într-o relaţie dialogală cu *un singur* interlocutor, Moromete. Locutorul curent face trei operaţii simultane: actualizează un răspuns la o replică anterioară – având cu Moromete o relaţie interdiscursivă (pentru că îl citează), interlocutivă (pentru că îi răspunde la o replică dintr-o altă conversaţie, pe care enunţul curent o presupune) şi dialogală (pentru că i se adresează direct) – implică, prin trimitere la conversaţia de sub (385b), un dialogism interdiscursiv cu locutorul

citat originar din (385a) şi stabileşte, în virtutea acestei mişcări secundare, o relaţie interlocutivă, de răspuns, cu acela (reacţie de răspuns pentru care naratorul ne oferă explicaţia din (385d): „Dumitru lui Nae, deci, avea şi el ură pe cineva, şi anume pe Bălosu şi pe fi-său, Victor. Nu se ştie cum – Dumitru lui Nae nu vroia să spună – Tudor Bălosu pusese mâna pe jumătate de pogon de vie de la Dumitru lui Nae.").

Ce anume ne interesează în această configuraţie este modul specific de realizare a relaţiilor interlocutive dintre participanţi. Comentând exemplul (383), am văzut că dimensiunea interlocutivă se referă atât la *reluarea* unei secvenţe din discursul interlocutorului, cât şi la *anticiparea* replicii acestuia, în măsura în care aceste acţiuni pot fi considerate reacţii de răspuns în relaţia cu celălalt, răspuns care se poate realiza atât dialogal, cât şi dialogic. Dumitru lui Nae reia în (385c) tema conversaţiei din (385b), prin mişcarea „Cum e cu facultăţile alea, Moromete?". Aceasta are o componentă interlocutivă esenţială, fără de care nu poate fi înţeleasă – ea nu pune o întrebare şi nu solicită un răspuns, ci constituie ea însăşi o reacţie de răspuns. Interlocutorul lui Dumitru lui Nae înţelege că prin întrebarea care i se adresează nu i se solicită răspunsul, este conştient de rolul său de sursă intermediară a termenului *facultăţi* şi este, de asemenea, conştient de prezenţa la dialog a locutorului originar, Victor Bălosu; prin urmare, el are singura reacţie previzibilă şi inteligentă: tace („Moromete răsfoia ziarul nepăsător, ca şi cum n-ar fi avut nici în clin, nici în mânecă."). Tăcerea lui Moromete este solicitată, aşadar, de forma şi de funcţia mişcării lui Dumitru lui Nae, iar dimensiunea interlocutivă a replicii acestuia nu are doar un sens *retrospectiv* (pentru că trimite la (385b)), ci şi unul *prospectiv* (pentru că trimite la (385e), anticipând tăcerea ca singură reacţie posibilă din partea interlocutorului) şi dând acestei anticipări valoare de răspuns. Dacă replicii „Cum e cu facultăţile alea, Moromete?" i-ar fi lipsit dimensiunea interlocutivă (ceea ce, în acest caz, ar fi presupus, de asemenea, absenţa dimensiunii interdiscursive), ea ar fi avut relevanţă doar în plan dialogal, Moromete ar fi fost dator cu un răspuns, iar Victor Bălosu ar fi ocupat poziţia unui auditor oarecare. Pentru toţi participanţii este, însă, clar că lucrurile nu stau deloc aşa.

„Cum e cu facultăţile alea, Moromete?" este, de fapt, o mişcare utilizată ca suport dialogal pentru transmiterea de informaţii unui terţ,

care este destinatarul acestor informaţii fără a avea calitatea de interlocutor. Replica are o dublă funcţie interlocutivă – ea oferă un răspuns atât interlocutorului, entitate care se află la celălalt capăt al relaţiei dialogale, cât şi unui destinatar interlocutiv, entitate care se află la celălalt capăt al unei relaţii care nu este dialogală, ci doar interlocutivă. Din punctul de vedere al relaţiei dialogale existente între Dumitru lui Nae şi Moromete, Victor Bălosu este un terţ. Am văzut, însă, că în această relaţie, dialogalul este doar suportul pentru interlocutiv şi că dimensiunea interlocutivă are două feţe, una îndreptată spre Moromete, cealaltă spre Victor Bălosu. Cum replica în cauză este folosită ca suport al componentei interlocutive, şi cum, în interiorul acesteia din urmă, răspunsul destinat lui Moromete este cuplat cu răspunsul adresat lui Victor, aidoma feţelor aceleiaşi foi de hârtie, putem trage concluzia că în această configuraţie terţul este, de fapt, interlocutorul formal, adică Moromete. Efortul de comunicare susţinut de către Dumitru lui Nae se sprijină pe replica adresată lui Moromete, dar îl vizează în ultimă instanţă pe Victor Bălosu. Pentru că Victor nu este însă un interlocutor autentic, ci doar un destinatar interlocutiv, el nu se poate selecta ca locutor. Prin urmare, tăcerea lui Victor este, de asemenea, anticipată de Dumitru lui Nae şi este singura reacţie de răspuns validă. Faptul că Victor Bălosu are totuşi o reacţie verbală de răspuns (şi anume una care răspunde ironiei locutorului prin agresivitate verbală: „Dacă eu te-aş înjura acum de muierea dumitale ai zice că-s om al dracului, nu-i aşa?") este amendat de Dumitru lui Nae, iar autoselectarea lui Victor ca locutor este considerată ca neaşteptată şi irelevantă („Ce-ai bă, eşti nebun?").

Dialogismul interlocutiv

Dialogismul interlocutiv trimite la producerea discursului propriu în măsura în care acest lucru este o reacţie anticipativă faţă de *pregătirea* unui răspuns sau este o reacţie menită să faciliteze *înţelegerea* informaţiilor primite, activităţi pe care locutorul le presupune în curs de desfăşurare la polul receptării discursului său. În prima situaţie vorbim despre *dialogism interlocutiv citativ*, în cealaltă, despre *dialogism interlocutiv responsiv*.

Distincţia dintre cele două o face Jacques Bres, care porneşte de la constatarea că un enunţ *E* este dialogic în momentul în care acesta

pune în legătură două elemente: un enunţ *e* (realizat efectiv sau doar presupus), care aparţine unui alt enunţiator şi care este încastrat în *E,* şi un element care marchează reacţia la *e* a enunţiatorului responsabil de *E*. De exemplu, în:

(386) LEONIDA: [...] **Ce-a zis Papa – iezuit, aminteri nu-i prost! – când a văzut că n-o scoate la căpătâi cu el?**… „Mă, nene, ăsta nu-i glumă; cu ăsta, cum văz eu, nu merge ca de, cu fitecine; ia mai bine să mă iau eu cu politică pe lângă el, să mi-l fac cumătru. (*Conu Leonida faţă cu reacţiunea*, Caragiale 2011: 82)

(387) EFIMIŢA (din aşternut): Şi zi aşa cu Galibardi, 'ai?

LEONIDA (asemenea): Aşa zău!... Ei! mai dă-mi încă unul ca el, şi până mâine seara, nu-mi trebuie mai mult, să-ţi fac republică... (cu regret.) Da' nu e! Da' o să-mi zici că cu încetul se face oţetul, ori că mai rabdă, că n-a intrat zilele-n sac. (cu tărie) **D-apoi bine, frate, până când tot rabdă azi, rabdă mâine? că nu mai merge, domnule, s-a săturat poporul de tiranie, trebuie republică!** (*ibid*.: 84)

segmentele subliniate cu linie continuă trimit la enunţuri realizate sau presupuse, iar segmentele evidenţiate cu aldine reprezintă elementele ce marchează reacţia faţă de primele a enunţiatorului responsabil de *E*. Dacă în (386) avem un exemplu de dialogism interdiscursiv (Leonida citează o replică pe care o consideră reală), (387) este o mostră clară de dialogism interlocutiv, deoarece *cu încetul se face oţetul* şi *rabdă, că n-a intrat zilele-n sac* sunt citate *ca şi când* ar fi fost rostite de către interlocutor.

Prin urmare, dimensiunea interlocutivă trimite: 1) la formele de anticipare a *unei posibile intervenţii* a interlocutorului, pe care locutorul o preia şi faţă de care are o reacţie de răspuns (caz în care vorbim despre dialogism interlocutiv *citativ*) sau 2) la formele de anticipare a *unor posibile nedumeriri* ale interlocutorului (caz în care vorbim despre dialogism interlocutiv *responsiv*). Dacă în primul caz enunţiatorul dă replica enunţiatarului său, intrând în „dialog" cu acesta pentru că îi oferă un răspuns la o posibilă intervenţie, pe care astfel o anticipează şi o preîntâmpină, în cel de-al doilea enunţiatorul anticipează reacţia de înţelegere activă şi responsivă a enunţiatarului şi „dialoghează" cu eventualele dificultăţi de înţelegere ale acestuia,

oferind în mod anticipat un răspuns la întrebările pe care propriul său discurs le-ar putea produce. De pildă, în fragmentul:

(388) Atuncea el ordonă tuturor oamenilor săi ca să-şi schimbe încărcăturile de la puşti, înlocuind gloanţele cu ploaie sau halice mici de turturele, spuindu-le ca, în caz de a vedea ceva ţigani că se obrăznicesc, să tragă în ei cu ploaie, de la brâu în jos. (*Suvenire contimpurane*, Sion 2014: 428-429)

naratorul anticipează o posibilă dificultate a lectorului de a înţelege sensul termenului *ploaie*, aşa încât îl explică printr-o perifrază: „halice mici de turturele", adică un anumit tip de muniţie. Potrivit lui Bres, dialogism interlocutiv responsiv dispune de mărci specifice, cum ar fi parantezele, liniile de pauză ce închid explicaţii, segmentele precedate de adverbul *adică*, glosele şi reformulările (în exemplul nostru, conjuncţia *sau* este cea care echivalează sinonimic termenul folosit şi explicaţia acestuia), mărci specifice mai ales unei anumite forme de dialogism interlocutiv responsiv, şi anume una ce conţine termeni pe care locutorul îi consideră necunoscuţi interlocutorului său. Bres trimite aşadar la o anumită situaţie, pe care o consideră frecventă, şi anume aceea în care locutorul, aflat între propriul discurs şi presupoziţiile pe care le face în legătură cu efortul depus de către interlocutor pentru înţelegerea acestuia, se vede nevoit să formuleze explicaţii, al căror rol este tocmai acela de a reduce efortul interlocutorului (altfel spus, locutorul încearcă să aibă un comportament cooperant, respectând maxima cantităţii).

Situaţia complementară acesteia este cea în care locutorul urmăreşte şi provoacă în mod deliberat nedumerirea interlocutorului său, cum se întâmplă în următoarele exemple:

(389) Îi cunoşteam, mai mult sau mai puţin, punctele de vedere. Bănuiam că nu era de acord cu unele decizii ale partidului. Prea pripite. Că ar fi dorit, în primii ani de după război, pe care distrugerea parţială a ţării, jaful făcut de Hitler şi, în special, prea marile datorii de război cerute de U.R.S.S. îi împovărau şi mai mult, un guvern pluralist. (*Evadarea tăcută*, Constante 2013: 56)

(390) Este sfârşitul. Sfârşitul a tot şi a toate. M-au condamnat.

Dar îmi mai rămâne, totuşi, încă o speranţă. Singura. Ultima. Condamnarea la moarte. (*ibid.*: 190)

(391) Totuşi, dacă tehnica a fost aceeaşi, rezultatul n-a fost decât în aparenţă identic. Acest organism perfect s-a izbit de o dificultate pe care nu a putut-o învinge cu totul. Acuzaţii. (*ibid.*: 57)

În (389), de pildă, enunţul „Bănuiam că nu era de acord cu unele decizii ale partidului, că ar fi dorit [...] un guvern pluralist" este întrerupt de enunţul „Prea pripite.", care funcţionează drept cauzală paratactică pe lângă „nu era de acord" şi este, în acelaşi timp, un răspuns oferit unei întrebări neformulate, dar a cărei prezenţă în discurs este nu numai posibilă, ci şi cerută pentru ca ansamblul să fie coerent. Ocurenţa întrebării nu este însă un efect obţinut mecanic, pentru că nu orice construcţie paratactică are o dimensiune interlocutivă (nu constituie, de pildă, exemple de dialogism interlocutiv propoziţiile paratactice din „că nu mai merge, domnule, s-a săturat poporul de tiranie, trebuie republică!"). Prin urmare, efectul interlocutiv este unul urmărit în mod deliberat.

În (389), locutorul enunţului-cadru nu oferă un răspuns pentru o întrebare presupusă, ci inserează un enunţ care sparge continuitatea discursului şi propune un anumit mod de lectură a întregului fragment, iar cititorul trebuie să se întrebe *De ce?* înainte de a continua lectura. Dacă în „Şi al treilea, că se face şi lege de mărături, adicătele că nimini să nu mai aibă drept să-şi plătească datoriile.", întrebarea (presupusă) *Ce înseamnă lege de mărături?* precedă răspunsul, pentru că acesta este oferit numai dacă locutorul presupune că interlocutorul său se întreabă, în „Nu era de acord cu unele decizii ale partidului. Prea pripite.", ea îl urmează, deoarece segmentul „Prea pripite" nu devine răspuns decât dacă este formulată mai întâi întrebarea potrivită. Naratorul nu sugerează că *ar fi posibil* să te întrebi, ci că *este necesar* să te întrebi. Intenţia lui nu este aceea de a oferi cititorului informaţii suplimentare (glosa), care să contribuie la înţelegerea temei în discuţie, ci de a-l determina să îşi pună întrebările adecvate, care să permită continuarea discursului, condiţionată de actualizarea dialogului internalizat în acesta. Textul nu conţine elemente care se cer explicate, ci spaţii în care trebuie formulate întrebări, a căror prezenţă este necesară pentru coerenţa textului şi care presupun intervenţia în

text a cititorului. Partenerul de dialog pe care îl presupune locutorul nu este unul cu o capacitate redusă de acces la informaţii şi nici faptele narate nu sunt atât de complexe încât să necesite paranteze, glose, explicaţii, reformulări etc. De fapt, locutorul îşi doreşte (şi creează) un partener de dialog care nu se grăbeşte să înţeleagă, nu e oricând gata să tragă concluzii şi nu este înclinat către o lectură alertă a textului.

În (389), discursul nu este, prin urmare, explicativ, ci implicativ (adică unul care solicită implicarea cititorului), iar ritmul lui (şi, în plan sintactic, spargerea frazei, renunţarea la perioadele complexe în favoarea propoziţiilor juxtapuse) are drept scop crearea unor spaţii în care este posibilă (şi de multe ori urmărită şi solicitată) intervenţia receptorului.

Cazurile de dialogism interlocutiv anticipativ discutate până acum pot fi sistematizate în funcţie de modul în care relaţionează cele trei enunţuri implicate: (x), enunţul locutorului, (y), enunţul raportat „împrumutat" alocutarului de către locutor, ca răspuns la (x) şi (z), enunţul locutorului, ca răspuns la (y). Analizând relaţiile posibile dintre acestea, Bres & Nowakowska 2011 găsesc patru moduri de manifestare a dialogismului interlocutiv anticipativ:

1. *prolepsa*: discursul-răspuns împrumutat alocutarului este raportat sub una dintre formele canonice ale DR. Prolepsa actualizează următorul tip de schimb:

(x), enunţul locutorului ® (y) enunţul raportat împrumutat alocutarului de către locutor, ca răspuns la (x) ® (z) enunţul locutorului, ca răspuns la (y).

(390) x[Lucrurile însă nu se petrec aşa.] y[O să spuneţi d-voastră: pentru că am început să mâncăm cu furculiţa şi cu cuţitul, şi acum, de când Francisc I a inventat cămaşa, purtăm şi noi cămăşi, aceasta nu însemnează nimic? O epocă de cultură nu se poate îmbrăca într-o altă formulă de cultură? Nu vedeţi ce progrese a făcut Japonia, care s-a civilizat şi a luat toate obiceiurile europene, părăsind vechea cultură japoneză, înlocuind-o cu succes prin civilizaţia europeană?] z[Să nu credeţi că este chiar aşa: să nu vă închipuiţi că, dacă japonezii au izbutit să facă ceva, au făcut pentru că ne-au maimuţărit pe noi, ci pentru că sub această mimare a lucrurilor europene există o realitate

japoneză.] (*Curs de istorie a metafizicei*, Ionescu 1996: 117)

2. *amalgamul*: discursul-răspuns împrumutat alocutarului apare sub forma unui enunț dialogic care amalgamează discursul (y) cu reacția locutorului însuși (z):

(x), enunțul locutorului ® (y/z) enunțul raportat împrumutat alocutarului de către locutor, ca răspuns la (x) ® (z) enunțul locutorului, ca răspuns la (y).

(391) x[ne-amintim <R sigur cred că nu este nimeni care să nu fi citit ceva> din leGENdele OLIMpului↓# MĂCAR># CA SĂ: ŞTIM cam ce ze:i au avut GREcii↑ şi cît de bogată e:ra spiritualitatea lor.] y/z[SIgur↓ faţă de creştinISM păLEşte↓ dar ORIcum ↓# ERA o filozofie şi o spiritualitate FOARTE avanSAtă.] (*IVLRA* 2002: 252)

(392) x[<J este o: modificare] y/z[nu de ordin formal↑ doamne fereşte↑ dac-aşa o înţelegeţi însemnează că ă: PRActic↑ n-aţi înţeles-o↑] x[((inspiră)) este o schimbare de ordin ă: macro↑ de ordin politic↑ se cheamă administraţie prezidenţială↑ fin'că ăsta este rostu ei>] y/z[î: nu o simplă schimbare↑ preşedinţia României↑ un lucru absurd↑ ((inspiră)) în fond↑ cu ă: altă denumire. nu↑ nu↑] (*ibid.*: 152)

3. *elipsa*: discursul-răspuns (y) împrumutat alocutarului nu este raportat, ci este presupus de un enunț al locutorului, (z), ce răspunde lui (y):

(x), enunțul locutorului ® (z) enunțul locutorului, ca răspuns la (y).

(393) Nu a reuşit decât să-i amăgească cu o făgăduială. Daţi-ne munca voastră, ne-au spus, bunăstarea, visele, chiar viaţa voastră. Daţi tot şi copiii copiilor voştri, într-o zi... vor fi fericiţi... poate... Speranţa? Da. x[Doctrina egalităţii şi a dreptăţii mai există încă.] z[În principiu.] Mai există încă, vreau s-o cred, şi oameni de bună credinţă. Ultimul cuvânt n-a fost spus... încă. (*Evadarea tăcută*, Constante 2013: 60)

(394) x[Paralelipiped aşezat pe picioare scunde, îmbucat într-

un cilindru mare de un metru înălţime şi din care ieşea un burlan care, printr-un cot, intra în perete şi în coş], z[soba aceasta era de-a dreptul ciudată.] (*ibid.*: 284)

(395) Am asistat adesea la sosirea căruţei şi a lăzii. x[Uneori nu se aflau în ladă decât bucăţi mari de cauciuc, subţiri şi elastice. Erau umede şi de culoare bej murdar. Femeile le spălau în multe ape la fântână. A doua zi, în fiertura de arpacaş apăreau nişte pătrăţele dintr-o materie gelatinoasă, uşor elastică, de un alb ce dădea în roz.] z[Erau burţi de rumegătoare, înălbite prin fiert.] (*ibid.*: 254)

4. *ecoul*: discursul-răspuns apare ca ecou la un enunţ pe care interlocutorul nu îl rosteşte, din diferite raţiuni. Enunţul-ecou este o posibilă verbalizare a unor cuvinte pe care alocutarul nu le-a spus, dar pe care „le-a gândit atât de sonor, încât locutorul le-a auzit" (Bres & Nowakowska 2011: 177)

(x), enunţul locutorului ® (y/z) ecou al enunţului raportat împrumutat alocutarului de către locutor.

(396) – Ştim pe ce vas, interveni Georgina pe un ton tăios. Aşa te-am găsit, deşi ne-a luat o lună să reuşim. O navă comercială americană nu şi-ar ţine documentele în aşa o dezordine, poţi fi sigur de asta. x[Fraţii mei ştiu unde poate fi găsit fiecare membru al echipajului când e în port…] y/z[Dar mă îndepărtez de subiect, nu?] (*Jocul seducţiei*, Lindsey 2014: 44)

(397) Ei, după asta să te aud rostindu-te asupra purtării oamenilor! x[Dar mai cu seamă povestea lui Grousse cu nevastă-sa e grozavă…] y/z[Te înţeleg: te-ai săturat şi ai fi de părere să ne întâlnim iar cu cei doi călători.] x[Cititorule, te porţi cu mine de parcă aş fi un automat, şi zău că asta nu-i deloc cuviincios: povesteşte dragostea lui Jacques; nu povesti dragostea lui Jacques… Vreau să-mi spui povestea lui Grousse; m-am săturat de ea…] y/z[Nici vorbă că uneori trebuie să ţin seama de toanele tale], dar trebuie să mă mai ţin câteodată şi după fantezia mea, fără să mai pun la socoteală că oricine îmi îngăduie să încep o povestire se angajează totodată să-i asculte şi sfârşitul. Ţi-am spus: în primul rând; şi a zice în primul rând înseamnă a anunţa cel

puţin un al doilea rând. x[În al doilea rând, deci…] y/z[Mă asculţi, nu mă asculţi,] eu tot am să vorbesc… (*Jacques fatalistul*, Diderot 2002: 62-63)

Deşi păstrează distincţia formală dintre tipul *dialogal* şi tipul *dialogic* pentru cele două forme de dialog, tradiţia bahtiniană utilizează aşadar un termen suplimentar, *dialogism*, pentru a trimite la fenomene care depăşesc limitele cuplului amintit, recunoscându-se în acest fel faptul că participanţii la dialog pot intra în raporturi mai subtile şi mai complexe decât cele sugerate de opoziţia binară dialogal/dialogic, precum sunt cele acoperite de dialogismul intralocutiv, interdiscursiv şi interlocutiv, discutate mai sus. Distincţia dintre acestea nu este întotdeauna uşor de realizat, mai ales în ceea ce le priveşte pe ultimele două, din cauza raporturilor complexe în care intră interlocutorii, adică autorul unui text şi cititorii săi sau (şi mai ales) participanţii la un schimb verbal.

FIINŢE DISCURSIVE

subiect vorbitor/locutor/enunţiator; subiect auditor/alocutar/enunţiatar;

pdv simplu/ierarhic/relaţional; locutor virtual/nonlocutor; locutor frastic/locutor textual; locutorul ca atare/locutorul ca fiinţă din lume; interpretor

Fiinţele discursive apar în lingvistică odată cu teoriile polifonice elaborate de Oswald Ducrot şi de grupul de cercetători reuniţi sub numele ScaPoLin. Numele de fiinţe discursive este motivat de faptul că acestea există doar în semantismul enunţurilor.

În teoria sa polifonică, Ducrot face distincţia dintre *subiectul vorbitor* şi *locutorul* unui anumit enunţ, discriminare la care ajunge aplicând criteriul responsabilităţii enunţării. Astfel, *subiectul vorbitor* este doar producătorul enunţului, individul al cărui efort fizic şi mental a permis producerea unui anumit enunţ, pe când *locutorul* este instanţa, prezentă în sensul enunţului, care preia responsabilitatea actului de limbaj şi care este garantul actului de enunţare performat de către subiectul vorbitor. De exemplu, în *O scrisoare de la Muselim Selo,* locutorul este cel care spune „Măicuţă dragă, cartea mea/Găsească-mi-te-n pace!", în timp ce subiectul vorbitor, cel care a redactat scrisoarea, este altcineva: „Şi-am scris această carte eu/Căprarul Nicolae". Cel căruia subiectul vorbitor i se adresează este *subiectul auditor* (şi care, în poezia citată, este destinatara scrisorii); tot aşa, *locutorul* face

pereche cu *alocutarul* (fr. *allocutaire*), care în text este cea pe care Ion o numeşte „măicuţă".

Ducrot afirmă că în interiorul unui enunţ pot fi exprimate mai multe puncte de vedere, iar sensul enunţului poate atribui locutorului diferite atitudini faţă de acestea, atitudini care se pot realiza în diferite forme şi ca diferite grade de adeziune sau de nonadeziune. Fiecare dintre punctele de vedere exprimate în enunţ este atribuit unei fiinţe discursive pe care Ducrot o numeşte *enunţiator*. Enunţiatorul este aşadar un intermediar între locutor şi punctele de vedere exprimate în enunţ; el aderă la un punct de vedere care îi este atribuit şi de care nu se poate distanţa.

În prima formă a teoriei, enunţiatorul este responsabil de actele ilocuţionare. De ex., în:

(398) – Nu vrei să-ţi povestesc? zise ea oarecum jignită. Credeam că vei fi încântat…

– Chiar sunt. Ai fi putut să scrii o piesă şi să vrei să mi-o citeşti. (*Un şirag de mărgele*, Maugham 2011 : 177)

din cel de-al doilea enunţ este responsabil un locutor, în timp ce implicatura „există şi lucruri mai rele decât ascultatul unei poveşti" este pusă pe seama enunţiatorului, care adresează acest act ilocuţionar *destinatarului*. Actele ilocuţionare sunt legate însă de responsabilitatea acceptată a enunţării şi am văzut că această responsabilitate revine locutorului, şi nu enunţiatorului. Pentru a rezolva această contradicţie, Ducrot schimbă definiţia enunţiatorului; în noua versiune a acesteia, enunţiatorul indică unul dintre actorii ale căror voci sunt exprimate de enunţ. De ex., în:

(399) – Voi sunteţi nişte proşti. Nu vă temeţi de microbi, fiindcă sunt mici… şi vă temeţi de tigri şi de lei, fiindcă-s mari. (*Amintiri de la Viaţa românească*, Sevastos 2015: 169)

Locutorul (L) acestui enunţ pune în scenă un enunţiator (E), care spune „Trebuie să ne temem de tigri şi lei, dar nu trebuie să ne temem de microbi", de care L se distanţează, pentru că E susţine un punct de vedere evident absurd. Locutorul asimilează sursa acestui punct de vedere cu alocutarul (cel care, în planul enunţului, este

corespondentul subiectului auditor din planul real – în cazul de faţă, amicii lui G. Ibrăileanu, care îl considerau ipohondru). Cât despre *destinatar*, ni se pare că acesta apare clar în următorul exemplu:

(400) *Niţă*: – Da', scuză-mă că te întreb, copii aveţi?

Amicul (*râzând foarte tare*): – Ce vorbeşti, nene?… sunt însurat numa de cinci luni…

Niţă: – Aşa?… apoi atunci nu e vremea pierdută; o să aveţi… (*C.F.R.*, Caragiale 2000: 493)

Aici, segmentul *o să aveţi* este ambiguu, sursa ambiguităţii fiind dublul sens al formei pronominale *voi* (inclusă în forma verbului), care este utilizată simultan cu sens inclusiv („tu şi soţia ta") şi cu sens exclusiv („soţia ta şi şeful, fără tine"). Aceste două utilizări ţin, însă, de două puncte de vedere diferite, a căror ocurenţă presupune existenţa a doi enunţiatori, fiecare dintre aceştia fiind sursa uneia dintre utilizările lui *voi*. Acest lucru presupune apariţia, la polul receptării, a doi *destinatari* (sau *enunţiatari*) diferiţi – unuia dintre aceştia i se adresează enunţiatorul căruia îi atribuim folosirea sensului inclusiv; celuilalt, enunţiatorul sensului exclusiv. Strategia narativă a „amicului" (absolut necesară pentru a-şi spune povestea) presupune mascarea existenţei celui de-al doilea destinatar, fapt care, la nivel conversaţional, se traduce prin faptul că „amicul" amână înţelegerea aluziei lui Niţă. Această aluzie există însă şi pentru că este transmisă la alt nivel al comunicării, şi anume acela dintre narator şi naratarul său. În cazul schiţei din care este extras exemplul nostru avem un naratar extradiegetic, care corespunde unui lector postulat de textul însuşi şi cu care se identifică fiecare dintre cititorii acestei schiţe. Dacă însă naratorul şi naratarul acestei schiţe sunt, în teoria polifonică, locutor şi alocutar, urmează că personajele din exemplul nostru, pe care le-am identificat ca fiind, pe rând, locutori şi alocutori ai enunţurilor citate mai sus, sunt enunţiatori şi enunţiatari. Cum este posibil, însă, ca o anumită entitate discursivă să fie simultan locutor şi enunţiator? Ducrot are prilejul acum de a rafina definiţia dată anterior acestor fiinţe discursive. El începe prin a face distincţia dintre *polifonia textuală* (un macrocosm în care fiinţele discursive se mişcă la nivel textual) şi *polifonia lingvistică* (un microcosm în care vorbim despre diferenţieri operate la nivelul unui enunţ sau al unei secvenţe de

enunţuri).

În acest moment, la nivel de text, naratorul are rol de locutor, ceea ce ne permite să vorbim despre un r-locutor (de la fr. *récit*), iar subiecţii focalizatori ai naraţiunii sunt r-enunţiatori; la nivelul enunţului, vorbim despre un e-locutor (de la fr. *énoncé*) şi despre e-enunţiatori. În mod asemănător, autorul unei piese dramatice (fiinţă discursivă asimilabilă naratorului) devine acum t-locutor (de la fr. *théâtre*), iar personajele sale sunt t-enunţiatori. Fiinţele discursive corespondente din enunţurile particulare ce constituie obiectul polifoniei ar fi, deci, e-locutorul şi e-enunţiatorii. Prin urmare, într-o anumită piesă de teatru, un personaj este, din punctul de vedere al replicilor pe care le produce, t-locutor, dar considerat ca sursă a punctelor de vedere care i se atribuie în cadrul piesei, t-enunţiator. Ducrot schimbă deci pentru a doua oară definiţia enunţiatorului; dacă anterior acesta era doar sursa unui *punct de vedere*, fără a fi şi sursa unor cuvinte rostite efectiv (*vocea*, pentru care responsabilitatea aparţinea locutorului), acum acestuia i se pot atribui replici, cu condiţia ca acestea să exprime un punct de vedere la nivel textual, aşadar într-un ansamblu care depăşeşte limitele enunţului. Altfel spus, sensul enunţului ne transmite *punctul/punctele de vedere* (metaforă scopică) al(e) unui/unor enunţiator(i), în timp ce forma enunţului ne face să auzim *vocea* (metaforă vocală) a unui locutor. Un caz extrem este cel al discursului direct, în care auzim *două* voci – cea a locutorului citant şi cea a locutorului citat; la polul opus, avem enunţurile din care nu transpare o subiectivitate diferită de cea a locutorului şi în care, prin urmare, nu detectăm prezenţa unor emiţători diferiţi de cel corespunzător locutorului, ceea ce pune sub semnul întrebării motivaţia păstrării enunţiatorului ca formă de subiectivitate.

Enunţiatorul dispare ca entitate discursivă în teoria polifonică elaborată de ScaPoLin. Pentru ScaPoLin, nu există discontinuităţi între cele două tipuri de polifonie; această teorie încearcă să integreze în text diferitele voci care se fac auzite în interiorul enunţurilor, astfel încât să putem accede la descrierea unui text pornind de la analiza enunţurilor care îl compun. Din această perspectivă, atribuirea a două roluri diferite (locutor *şi* enunţiator) aceleiaşi entităţi devine contradictorie: fiecare fiinţă discursivă care apare într-un text trebuie să aibă un singur rol. Acest rol nu poate fi decât cel de *locutor*, ceea ce,

având în vedere că într-un text pot exista mai mulţi locutori, pune problema ierarhizării acestora, precum şi existenţa unor reguli de ierarhizare.

Pentru ScaPoLin, fiinţele discursive sunt unităţi intradiscursive şi actori ai situaţiei de comunicare, a căror existenţă este justificată de susţinerea unui punct de vedere (*pdv*), definit ca entitate semantică în componenţa căreia intră o sursă, o judecată şi un conţinut propoziţional. Fiinţele discursive şi pdv sunt conectate prin intermediul unor *legături enunţiative*.

După structura lor internă, pdv pot fi *simple* (independente de alte pdv) sau complexe, grupă care cuprinde pdv *ierarhice* (compuse din pdv simple organizate după o structură ierarhică) şi pdv *relaţionale* (care pun în legătură pdv simple sau complexe). Se poate constata o analogie între structura sintactică a unei fraze şi inventarul pdv pe care le conţine structura sa polifonică; astfel, un pdv simplu corespunde de obicei unei fraze în care găsim un singur predicat şi argumentele acestuia, existenţa unui pdv ierarhic indică prezenţa unor modalizatori, iar un pdv relaţional este frecvent vehiculat de prezenţa unor conjuncţii coordonatoare. De pildă, un enunţ cu forma *Ion zice: P* sau *Ion zice că P* (în discurs direct şi discurs indirect) exhibă un pdv ierarhic, deoarece un pvd1 (conţinut de P) este atribuit locutorului citat, iar un pvd2, susţinut de către locutorul citant, rezultă din afirmarea implicită a faptului că a avut loc o enunţare, din alegerea explicită a unui anumit verb care să indice acest fapt şi din numirea locutorului responsabil de prima enunţare.

În teoria ScaPoLin, fiinţele discursive există doar prin raportarea lor faţă de anumite pdv. În cadrul lor, se disting două clase: *locutorii virtuali* (LV), actori care pot lua cuvântul şi sunt susceptibili de a-şi asuma responsabilitatea unui pdv, şi *nonlocutorii* (NL), care nu au această proprietate (codul penal, opinia publică sau acele seturi de presupoziţii enciclopedice care fac posibilă înţelegerea unei propoziţii). LV pot fi *actualizaţi* (cei care iau efectiv cuvântul) sau *neactualizaţi*; astfel, (i) şi (ii) conţin acelaşi pdv simplu „ninge la Sinaia" de care e responsabil alt LV decât locutorul respectivelor enunţuri, acest LV fiind precizat în (i), dar neprecizat în (ii):

(i) Ion spune că ninge la Sinaia.
(ii) Se pare că ninge la Sinaia.

Din punctul de vedere al situaţiei de comunicare, LV poate trimite la un *locutor* (autorul enunţării, indicat prin pers. 1 sg.), la un *alocutar* (indicat prin pers. a 2-a) sau la unul sau mai mulţi *terţi* (*les troisièmes*), la care se poate face referire prin pronume personale de pers. a 3-a sau prin sintagme nominale. (Trebuie să precizăm că ulterior, ScaPoLin preia de la Ducrot conceptul de *enunţiator*, pe care îl consideră drept sursă a pdv. Fiinţele discursive sunt entităţi semantice susceptibile de a satura enunţiatorii.)

ScaPoLin distinge între l (*locutor frastic* sau *locutor al enunţului*) şi L (*locutor textual*): l şi L reprezintă două tipuri de imagini pe care LOC le poate construi despre sine (LOC este responsabilul enunţării, dar care nu este în sine o fiinţă discursivă, rolul său este acela de a-i pune în scenă pe l sau pe L). În timp ce l este o fiinţă discursivă ce constituie o imagine a LOC în momentul enunţării, L este o imagine generală a LOC sau o imagine a acestuia în alt moment din istoria sa. Într-un text dramatic, L este autorul piesei, cel a cărui voce o auzim în didascalii, pe când l este locutorul fiecărei replici în parte. Similar, alocutorul şi terţii au parte de acelaşi tratament, vorbindu-se despre un alocutor frastic şi unul textual, ca şi despre un terţ frastic şi unul textual (de pildă, (i) exhibă un terţ frastic, în timp ce în (ii) apare unul textual). Distincţia dintre L şi l o urmează pe aceea dintre *locutorul ca atare* (abreviat L) şi *locutorul ca fiinţă din lume* (abreviat λ), pe care o face Ducrot. Primul dintre aceştia este responsabil numai de enunţare, în timp ce al doilea este o persoană completă, adică susceptibilă să i se atribuie proprietăţi particulare, deşi rămâne o fiinţă discursivă. De pildă, spune Ducrot, un subiect vorbitor poate face trimitere la sentimentul de tristeţe pe care îl simte în legătură cu un anumit fapt în două moduri diferite: printr-un enunţ exclamativ (*Vai!*) sau printr-unul declarativ (*Îmi pare rău!*). În timp ce, în primul caz, sentimentul este interior enunţării şi atribuim enunţul locutorului L, în cel de-al doilea sentimentul este exterior enunţării şi atribuim enunţurile de acest fel locutorului λ. Fiinţa desemnată prin pronumele *eu* este întotdeauna λ, chiar dacă identitatea acestui λ nu este accesibilă decât prin intermediul apariţiei sale ca L. Într-un mod asemănător, în enunţul *Îţi urez călătorie plăcută!*, actul verbal expresiv (al urării, în cazul de faţă) aparţine lui L, în timp ce dorinţa exprimată de acesta (o urare presupune din partea locutorului *dorinţa* ca respectivul lucru să

se îndeplinească), aparţine lui λ. Cu alte cuvinte, L realizează actul urării asertând faptul că λ îl doreşte.

A doua categorie de fiinţe discursive din teoria ScaPoLin o formează nonlocutorii (NL), entităţi mai abstracte decât locutorii virtuali. Ca exemple de NL, ScaPoLin enumeră Legea, locurile comune, prejudecăţile, adevărurile universal valabile, precum şi o entitate numită ON, care poate semnifica mai multe lucruri, în acelaşi mod în care fr. *on* poate avea mai multe referinţe (forme verbale ca *se vede că, se ştie că, se pare că* etc. trimit la nonlocutori).

Caracteristic pentru un LV este faptul că el este susceptibil a avea un anumit tip de *legătură enunţiativă* cu un pdv. Există două tipuri de legături enunţiative: legătura de responsabilitate dă numele primului tip şi este singura din interiorul acestuia; cel de-al doilea tip, al legăturilor de nonresponsabilitate, cuprinde legături precum acordul, dezacordul, respingerea sau legătura neutră. În exemplele (i) şi (ii) de mai sus, de pildă, există o legătură de responsabilitate între locutorul1 (proiecţia frastică a emiţătorului enunţului /ninge la Sinaia/) şi pdv simplu susţinut prin acest enunţ, şi o legătură de responsabilitate care face conexiunea dintre locutorul2 (proiecţia frastică a emiţătorului enunţurilor i. şi ii.) şi pdv complex susţinut prin fiecare dintre acestea.

În schimb, în:

(iii) Poate că a stat acasă toată seara, deşi eu l-am văzut pe bulevard în jur de opt.

se realizează, prin intermediul conectorului concesiv *deşi*, o legătură relaţională între pdv ierarhic şi locutorul2 - imaginea frastică a emiţătorului enunţului (iii) - care susţine acest pdv, dar care îşi declină responsabilitatea pentru pdv simplu; pentru acesta din urmă este făcut responsabil locutorul1, (imaginea frastică a emiţătorului enunţului /am stat acasă toată seara/); aşadar, între locutorul2 şi pdv simplu există o legătură de nonresponsabilitate. Dacă un anumit pdv nu are locutorul identificabil, nu există nici legătură enunţiativă – aşa se petrec lucrurile cu pdv 1 'este frumos afară', din enunţul *Nu este frumos afară.*: locutorul responsabil de acest din urmă enunţ vorbeşte *ca şi cum* cineva ar fi susţinut contrariul. Doar un LV poate fi considerat responsabil de un pdv ierarhic. Un astfel de pdv conţine

comentarii asupra unui alt pdv; cele mai obişnuite mărci ale acestor comentarii sunt adverbele care comentează enunţul (*poate, din fericire, din păcate*), adverbele care comentează enunţarea (*sincer, între noi fie vorba, de fapt*) şi diferiţi conectori (*deci, totuşi*); aceste mărci sunt numite în teoria ScaPoLin elemente arătate (fr. *éléments montrés*). Adverbele de negaţie şi elementele arătate constituie aşadar mărcile frastice şi *capul* pdv ierarhice, iar locutorul frastic este considerat responsabil de comentariile implicate de aceste expresii. Un LV este întotdeauna legat de un pdv ierarhic; în schimb, pdv relaţionale sunt puse adesea în legătură cu un NL; există aşadar un raport între un anumit tip de pdv şi un anumit tip de legătură.

Dacă modul în care se leagă între ele pdv relaţionale ţine de mecanisme guvernate de NL şi unanim acceptate, felul în care un locutor frastic (l) pune în relaţie pdv diferite ţine frecvent de informaţii cunoscute doar de către subiectul vorbitor pe care l îl reprezintă. În această calitate, l este numit *interpretor* (fr. *interpréteur*); el reformulează pdv complexe (ierarhice sau relaţionale) în pdv simple, utilizabile pentru construirea altor pdv.

Să considerăm textul:

(401) Totuşi, când i-a convocat, câteva zile mai târziu, ca să aleagă pe cel mai potrivit dintre ei, doar unul singur s-a prezentat… dar pentru a refuza oferta.

– Atunci, de ce aţi cerut postul?

Omul, un fost subofiţer, a dat din cap cu amărăciune.

– Să-mi fie cu iertare, dom'le prefect, dar credeam că nu mai este alt Pibrac.

– Este un copil! Are paisprezece ani!

– Posibil, dar este destul de mare ca să-mi facă farmece. Nu sunteţi de-aici, dac-aţi fi, aţi înţelege!

– Aţi fost ameninţat?

– x[Nu! Nici vorbă!]x y[*Dar* valeţii doamnei Clémence povestesc peste tot în oraş că funcţia îi revine de drept copilului.]y z[Nu-i nevoie să fii foarte deştept ca să înţelegi ce înseamnă asta.]z

(*Doar Dumnezeu şi noi*, Folco 2011: 265-266)

În (401), enunţurile x şi y conţin pdv organizate ierarhic (în x există pdv1 'Am fost ameninţat', subordonat pdv2 'pdv1 nu se poate

susţine', aşa cum în y există pdv1 'funcţia de călău revine de drept copilului' şi pdv2 'valeţii susţin pdv1'). Aportul semantic al enunţurilor x şi y este văzut însă *ca un tot*, în pofida faptului că fiecare dintre cele două enunţuri are propria sa structură polifonică, în care apar mai multe pdv şi în pofida faptului că x şi y nu sunt neapărat coerente la nivel textual. Această operaţie este realizată prin utilizarea conectorului *dar*, ceea ce reclamă intervenţia unui interpretor. În cazul de faţă, rolul de interpretor este jucat de unul dintre locutorii frastici (subofiţerul), care pune în relaţie două pdv simple (rezultate din prelucrarea pdv ierarhice amintite mai sus) pentru a obţine o structură relaţională (introdusă prin *dar*). Concluzia acestei operaţii este enunţul z (z[Nu-i nevoie să fii foarte deştept ca să înţelegi ce înseamnă asta.]z) care poate fi reformulat ca: [Nu concuraţi pentru acest post.], adică un enunţ ce conţine un pdv simplu.

ScaPoLin poate face astfel, în acest moment, diferenţa, în interiorul conceptului de *narator*, între un narator care este locutor al *istoriei* şi un narator care este locutor-interpretor. Acest mod de a vedea lucrurile duce la o discriminare netă în cazul pieselor dramatice. Aici, cei care pun în scenă locutorii-interpretori ai replicilor sunt actorii şi nu autorul dramatic (acesta furnizează doar libretul). Aşadar, dacă discursul raportat poate fi definit prin prezenţa a *doi* locutori, dintre care unul este interpretor, nu înţelegem totuşi prin aceasta că ei trebuie să fie şi fiinţe discursive diferite: pentru enunţurile care formează replici într-un dialog reprezentat, locutorul este interpretor al propriului discurs. La fel se întâmplă lucrurile în privinţa discursului direct liber şi a discursului indirect liber, discursuri caracterizate, din punctul de vedere al ScaPoLin, în primul rând prin absenţa unei mărci care să indice prezenţa unui locutor-interpretor altul decât locutorul citat (marcă la care se face trimitere prin particula latinească *inquit*).

	+ direct	– direct
+ *inquit*	discurs direct raportat	discurs indirect raportat
– *inquit*	discurs direct liber	discurs indirect liber

Toate aceste tipuri pot fi descrise în termeni de *discurs reprezentat*, pentru că toate sunt cazuri în care locutorul face să apară,

în propriul discurs, discursul altui locutor (reprezentat). În consecinţă, „*inquit* nu face decât să permită locutorului să spună că reprezintă, în propriul său enunţ, enunţul LR (locutor reprezentat). El raportează. Fără *inquit*, locutorul se mulţumeşte să arate că reprezintă acest enunţ diferit. El nu raportează. Cu alte cuvinte, discursul raportat este vehiculat de operaţia enunţiativă primitivă de veridicţiune, în timp ce discursul liber este supus arătării." (Nølke & Olsen 2000). Aşadar, pe când distincţia dintre direct şi indirect este o problemă de *încorporare enunţiativă*, cea dintre liber şi raportat este o problemă de *indicare* (verbală sau demonstrativă).

Distincţia tripartită operată de Ducrot între subiectul vorbitor, locutor şi enunţiator, fundamentală pentru evidenţierea polifoniei lingvistice (şi care cuprinde câmpul DR fără a se limita la acesta) este foarte importantă pentru definirea şi pentru studierea DR. În termenii lui Ducrot, DD apare ca formă a DR cu doi locutori, doi enunţiatori şi două situaţii de enunţare. Locutorul raportor aduce în propriul discurs discursul unui locutor diferit, pe care îl redă (sau reprezintă) cu timpurile verbale şi deicticele netranspuse, introducându-l printr-un verb *dicendi*. În cazul în care acesta din urmă nu apare, vorbim despre DDL. În DI, locutorul raportor reprezintă un discurs căruia îi transpune timpurile şi deicticele, comuntându-le la situaţia de enunţare prezentă, subordonându-l printr-o conjuncţie unui verb *dicendi*; în cazul DI, avem deci un locutor, doi enunţiatori şi o singură situaţie de comunicare. Deşi, în principiu, între cei doi enunţiatori există o distincţie clară, deoarece discursul citant este separat net de discursul citat, DI poate prilejui ambiguităţi care îi sunt specifice, precum cea dintre o interpretare *de dicto* sau una *de re* a anumitor secvenţe din discursul citat; astfel, o lecţiune *de re* indică o situaţie în care enunţiatorul susţinut de locutor raportor a invadat spaţiul enunţiatorului corespunzător locutorului raportat. În DIL, trăsături ale DD (interogaţii directe, exclamaţii, deictice) apar alături de caracteristici ale DI (transpunerea timpurilor şi a pronumelor); în plus, DIL nu este subordonat unui verb *dicendi* sau *sentiendi*. DIL este o formă a DR cu un locutor, doi enunţiatori şi o singură situaţie de comunicare; specific pentru DIL este faptul că diferenţa dintre cei doi enunţiatori nu este întotdeauna clară. În sfârşit, DN este o formă a DR în care raportorul face trimitere la o enunţare sau la un proces mintal, fără ca această trimitere să fie urmată de o completivă (sau un

complement prepoziţional) care să evoce conţinutul activităţii de enunţare sau de gândire originare. Timpurile verbale şi deicticele sunt cele ale situaţiei de enunţare. DN pune în evidenţă un locutor, doi enunţiatori şi o singură situaţie de enunţare, aşadar o structură enunţiativă asemănătoare cu cea a DI sau a DIL, cu deosebirea că evocarea conţinutului originar este vagă sau foarte sumară, ceea ce înseamnă că puşi în lumină sunt locutorul raportor şi enunţiatorul acestuia. Acestea sunt modalităţile standard ale DR, domeniu în care putem găsi însă şi forme precum DD cu *că*, DI cu insule textuale, DN care prefaţează un DD, diferite tipuri de modalizări în discurs secundar etc. La fel ca şi formele standard, şi acestea din urmă pot primi definiţii asemănătoare, folosind tripartiţia propusă de Ducrot.

MODALITĂŢI ENUNŢIATIVE

modalităţi enunţiative: unicitate, dualitate, paralelism, opoziţie, ştergerea mărcilor enunţiative; hiperenunţare, coenunţare, supraenunţare, subenunţare; discurs fondator

Preluând distincţia lui Oswald Ducrot, operată la nivelul enunţului, dintre locutor (fiinţă discursivă ce reprezintă subiectul vorbitor actualizat de situaţia de comunicare şi la care se referă pronumele personal *eu* şi celelalte mărci ale persoanei întâi) şi enunţiator (fiinţe discursive corespunzând punctelor de vedere emise în cadrul discursului) şi analizând relaţiile dintre aceştia, Robert Vion identifică cinci modalităţi prin care locutorul îi poate pune în scenă pe enunţiatori. După Vion, acestea sunt:

1. *unicitatea* enunţiativă (enunţuri la persoana întâi care nu conţin forme negative, modalizatori, forme de discurs raportat, aluzii la alte opinii, iar locutorul pare să fie sursa afirmaţiilor sale):

(402) Ieri seară, soţia mea şi cu mine priveam la televizor. Ea a adormit pe umărul meu, cu gura întredeschisă. O mare oboseală pe trăsăturile ei, care trece neobservată în timpul zilei. Mai slabă ca oricând, se odihnea adâncită în angoasă. Tot greul vieţii, întreaga duritate a existenţei erau exprimate pe chipul ei. Am simţit o mare milă pentru ea, prin ea, prin intermediul ei, pentru toate fiinţele care suferă pentru că există. (*Sub semnul întrebării*, Ionesco 1994: 104-105)

Enunţurile caracterizate prin unicitate enunţiativă sunt cel mai greu de reperat; ele trebuie să ateste doar eterogenitatea constitutivă a discursului şi nici un fel de altă trimitere, fie ea şi aluzivă, la discursurile celorlalţi.

2. *dualitatea* enunţiativă (enunţuri care cuprind două poziţii enunţiative diferite, precum cele în care există acte verbale contradictorii – promisiune şi ameninţare simultan –, afirmaţiile cu dublu sens sau glosele meta-enunţiative):

(403) Afranius ridică ochii spre tavan, rămase un pic pe gânduri şi urmă:

– Lucrează la o rudă de-a lui care se îndeletniceşte cu cămătăria şi schimbul banilor.

– Aha, aşa, aşa! Pilat tăcu şi, uitându-se în jur, ca să se asigure că

sunt singuri, urmă încet. Iată ce-i: am aflat astăzi că Iuda va fi înjunghiat la noapte.

Acum oaspetele nu se mulţumi să-i arunce procuratorului doar privirea lui fugară, ci întârzie câteva clipe cu ochii la hegemon, apoi răspunse:

– Ai avut o părere prea bună despre mine, procuratorule. Cred că nu am meritat raportul pe care vrei să-l faci. Eu nu ştiu nimic.

– Eşti demn de cea mai înaltă răsplată, răspunse acesta, dar eu am aflat.

– Pot să îndrăznesc să întreb – cum?

– Dă-mi voie să nu-ţi spun deocamdată, cu atât mai mult cu cât ceea ce am aflat e confuz şi neconfirmat. Dar sunt dator să prevăd totul. Mi-o cere funcţia şi, mai ales, cred în presimţirile mele, care nu m-au înşelat niciodată. Iar ştirile, iată în ce constau: cineva din prietenii tainici ai lui Ha-Nozri, revoltat de trădarea îngrozitoare săvârşită de acest zaraf, e pe cale să se înţeleagă cu prietenii săi ca să-l omoare pe Iuda, iar banii primiţi de acesta pentru trădarea lui să-i zvârle marelui preot la picioare, însoţiţi de un bilet: „Înapoiez arginţii blestemaţi."

Şeful serviciului secret nu-i mai aruncă hegemonului nici una din privirile lui neaşteptate; îl asculta doar, cu ochii întredeschişi.

– Îţi închipui că marelui preot n-o să-i prea facă plăcere să primească în noaptea asta de sărbătoare un dar ca acesta! stărui procuratorul.

– Nu numai că n-o să-i facă plăcere, zise zâmbind oaspetele, dar cred, procuratorule, că faptul acesta va stârni un mare scandal.

– Sunt de aceeaşi părere. De aceea, te rog să te ocupi de chestiunea asta, să iei, cu alte cuvinte, toate măsurile ca Iuda din Kiriat să fie păzit.

– Porunca hegemonului va fi ascultată, zise Afranius, dar trebuie să-l liniştesc pe hegemon; răufăcătorilor le va fi foarte greu să-şi îndeplinească fapta. Socoate doar – să urmăreşti un om, să-l înjunghii, să mai afli şi câţi bani a luat, să înapoiezi arginţii lui Caiafa – şi toate astea într-o singură noapte? Chiar în noaptea asta?!

– Totuşi, va fi înjunghiat la noapte, repetă cu încăpăţânare Pilat. Am presimţirea mea, ţi-o spun eu! Presimţirile mele nu m-au înşelat niciodată. La aceste cuvinte, obrazul procuratorului tresări, în timp ce-şi freca nervos mâinile, cu mişcări bruşte.

– Am înţeles, răspunse supus oaspetele, ridicându-se şi îndreptându-şi statura. (*Maestrul şi Margareta*, Bulgakov 2001: 333-334)

Enunţul subliniat în (403) are o forţă ilocuţionară indirectă şi îşi revelă prin aceasta dualitatea enunţiativă. Pilat din Pont îl roagă pe interlocutorul său (care este şeful serviciului secret al procuratorului) să ia toate măsurile ca Iuda să fie păzit; în acelaşi timp, ceea ce îi transmite de fapt lui Afranius este ordinul de a-l ucide pe Iuda. Spunând „Am înţeles.", Afranius confirmă că a receptat întocmai ordinul şi că trece la executarea lui.

3. *paralelismul* enunţiativ (discurs în care locutorul îşi construieşte afirmaţiile în raport cu opiniile altora, situaţie care îi permite să pună în scenă mai mulţi enunţiatori, ale căror opinii – care pot lua forma unor proverbe, dictoane, cuvinte la modă sau a unor secvenţe de discurs raportat – merg în acelaşi sens cu cele pe care locutorul le prezintă ca fiind ale sale proprii):

(404) eu am spus că ă:: ă:: ă:: în pateric călugării spuneau la î spuneau trupului fratele porc↓ era un dispreţ ma:re asupra trupului ăsta de aşa↓ ă drept pentru care pă mine nu mă interesează ce-a făcut patriarhu cu trupu său↓ cu fratele porc. în schimb am spus↑# preferam să păcătuiască↑ aşa↓ şi să-l judece: (*IVLRA* 2002: 236)

În (404), locutorul (Mircea Dinescu) se serveşte de un citat din Pateric pentru a-şi argumenta opinia în legătură cu Patriarhul Teoctist. Sintagma „fratele porc" are nevoie de o trimitere la sursă pentru a fi înţeleasă de interlocutori şi pentru a putea ilustra afirmaţia.

4. *opoziţia* enunţiativă (caz în care locutorul pune în scenă enunţiatori de ale căror puncte de vedere – susţinute, de exemplu, prin secvenţe de discurs raportat atribuite ori nu – se distanţează):

(405) S-a întâlnit cu Guglielmo şi l-a privit cu o ostilitate politicoasă: dar nu pentru că figura trăda sentimentele sale tainice, eram sigur de asta (chiar dacă nu era sigur că el nutrea vreun sentiment), ci pentru că, desigur, voia ca Guglielmo să-l simtă ostil.

Guglielmo i-a întors vrăjmăşia zâmbindu-i într-un chip exagerat de călduros şi spunându-i: „De multă vreme doream să cunosc un om al cărui renume îmi stă drept pildă şi învăţătură, pentru atâtea hotărâri importante care au călăuzit viaţa mea". Sentinţă fără îndoială plină de laudă şi de linguşeală pentru cine nu ştia, cum de altfel Bernardo ştia bine, că una dintre hotărârile cele mai de seamă din viaţa lui Guglielmo fusese aceea de a părăsi meseria de inchizitor. Şi am socotit după asta că, dacă Guglielmo l-ar fi văzut cu plăcere pe Bernardo într-o temniţă imperială, Bernardo ar fi vrut din toată inima, fără îndoială, să-l vadă pe Guglielmo lovit de o moarte năprasnică şi imediată; şi cum tocmai Bernardo avea sub comandă nişte garnizoane de soldaţi înarmaţi, m-am temut pentru viaţa viteazului meu maestru.

Bernardo trebuie să fi fost deja informat de către Abate despre crimele făptuite în abaţie. Într-adevăr, prefăcându-se că nu simte veninul cuprins în frazele lui Guglielmo, i-a spus:

– Se pare că în zilele acestea, la cererea Abatelui, şi ca să-mi duc la capăt datoria ce mi-a fost încredinţată până la împlinirea acordului în vederea căruia ne-am adunat aici cu toţii, va trebui să mă ocup de nişte treburi foarte triste în care se presimte înciumatul miros al diavolului. Vă vorbesc despre asta pentru că ştiu că în timpuri îndepărtate, în care mi-aţi stat mai aproape şi v-aţi aflat şi dumneavoastră alături de mine – şi de cei asemenea mie – v-aţi luptat pe tărâmul acela care vedea înfruntându-se în lume armatele binelui împotriva armatelor răului.

– Într-adevăr, a spus liniştit Guglielmo, dar după aceea eu am trecut de cealaltă parte.

Bernardo a primit cu tărie lovitura. (*Numele trandafirului*, Eco 2013: 321-322)

Întregul fragment este un exemplu de polemică voalată, iar ultimul enunţ sintetizează această polemică şi îi ilustrează opoziţia enunţiativă. Spunând „într-adevăr", locutorul pune în scenă un enunţiator care confirmă punctul de vedere al interlocutorului („v-aţi aflat alături de mine şi v-aţi luptat pe tărâmul care vedea înfruntându-se în lume armatele binelui împotriva armatelor răului"); în aceeaşi secvenţă, însă, alt enunţiator introduce prin *dar* un punct de vedere contrar („dar după aceea eu am trecut de cealaltă parte"). Cealaltă parte este partea binelui; cu alte cuvinte, locutorul identifică binele

acolo unde preopinentul său vede răul, şi viceversa.

4. *ştergerea mărcilor* enunţiative (*effacement énonciatif*), care constituie o strategie prin care „locutorul dă impresia că se retrage din enunţare, că îşi «obiectivizează» discursul; el «radiază» nu numai mărcile cele mai manifeste ale prezenţei sale (deicticele), dar şi mărcile tuturor surselor enunţiative identificabile" (Vion 2001: 334).

Printre exemplele de discursuri în care se manifestă ştergerea mărcilor enunţiative se numără cele în care este construit un enunţiator *istoric* (după distincţia operată de E. Benveniste între *discours* şi *histoire*), adică unul care prezintă, fără intervenţia locutorului (i.e. fără prezenţa mărcilor personale ale acestuia), fapte observate într-un anumit moment din trecut, cele în care apare un enunţiator *abstract*, precum cel căruia îi sunt atribuite punctele de vedere detectabile într-un proverb, într-un slogan publicitar ori într-un text de lege sau cele care exhibă un enunţiator *universal*, responsabil de punctele de vedere dintr-un discurs ştiinţific sau teoretic. Vom relua problema ştergerii mărcilor enunţiative mai jos.

Sistematizând relaţiile posibile dintre locutor şi enunţiatorii săi, Vion operează, aşadar, distincţii ce se încadrează în teoriile *polifonice* ale enunţării, aşa cum este înţeles acest fenomen de O. Ducrot şi de teoria Scapolin, evidenţiind grade ale eterogenităţii demonstrate (marcate sau nemarcate) ale discursului. Ocupându-se de relevarea modului în care enunţul semnalează, în interiorul propriei sale enunţări, suprapunerea mai multor voci, teoriile polifonice sunt mai puţin interesate de problemele pe care le pun relaţiile dintre discursuri.

Spre deosebire de polifonie, care implică definirea enunţării ca *punere în scenă*, acţiune în care locutorul are rolul dominant de dirijor, stăpân al propriilor cuvinte şi al universului la care acestea se referă, *dialogismul* concepe enunţarea în termeni de *răspuns*: condiţia oricărui discurs este interdiscursul, adică relaţia sa cu alte discursuri – anterioare, actuale sau posibile. Reluând, sistematizând şi repunând în circuitul lingvistic termenii bahtinieni referitori la această relaţie, Jacques Bres (re)face opoziţia dintre fenomenele *dialogale*, care privesc alternanţa *in praesentia* a locutorilor şi care sunt descrise de analiza conversaţională, şi fenomenele *dialogice*, care se referă la

interacţiunea dintre enunţurile aflate în interiorul aceluiaşi discurs, fie acesta dialogal ori monologal. Ambele fenomene privesc atât enunţul (concept al cărui sens este diferit de cel utilizat în teoriile polifonice, pentru delimitarea căruia Bahtin utilizează criteriul *alternanţei* şi pe care îl identifică cu fiecare dintre intervenţiile ce alcătuiesc un dialog sau cu discursul rezultat în urma unui monolog), cât şi niveluri inferioare ale acestuia. Trăsătura principală a discursurilor dialogice (deci a tuturor celor marcate de eterogenitate demonstrată) este *dialogismul*, fenomen care se poate manifesta prin orientarea enunţului produs într-un anumit moment spre enunţurile realizate anterior pe aceeaşi temă (dialogism *interdiscursiv*), spre răspunsul pe care îl solicită (dialogism *interlocutiv*) sau spre el însuşi (priveşte raporturile dialogice dintre subiectul vorbitor şi propriul enunţ), situaţie pentru care Bres propune termenul dialogism *intralocutiv* (Bres 2005: 53). Problemele puse de modalităţile enunţiative au fost studiate în conexiune cu diferite aspecte ale limbii; ultimii ani arată o preocupare pentru tratarea *discursului raportat* (domeniu al dialogismului interdiscursiv) ca susceptibil să cuprindă fenomene relevante pentru aceste modalităţi, de pildă pentru ştergerea mărcilor enunţiative, ca ansamblu de strategii ce aduc în faţă discursul şi pun în umbră locutorul acestuia.

În cercetările recente asupra domeniului DR se constată un interes crescând pentru zonele limită ale acestuia, cele în care DR se învecinează fie cu diafonia (fenomen interdiscursiv şi interlocutiv, prin care locutorul reia o secvenţă din discursul interlocutorului, în scopul exprimării acordului sau dezacordului sau pentru a lărgi tema conversaţiei), fie cu fenomene referenţiale mai ample, precum revendicarea unui discurs particular de la un metadiscurs, cum ar fi un *discurs fondator*.

Discutând, de pildă, fenomenul *particităţii* (fr. *particitation*, cuvânt valiză format din *participation* şi *citation*), D. Maingueneau găseşte că sunt caracteristice pentru acesta următoarele: enunţul citat este autonom, este recunoscut de interlocutori fără ca locutorul citant să fie nevoit să indice sursa, locutorul citant îşi arată adeziunea faţă de enunţul citat, care aparţine unui Tezaur de enunţuri care nu poate fi disociat de comunitatea în care circulă respectivele enunţuri, iar „Tezaurul şi comunitatea corespunzătoare lui trimit la un *hiperenunţiator*, a cărui autoritate garantează mai puţin caracterul

veridic al enunţului [...], cât, într-un sens mai larg, «validitatea» sa, adecvarea sa la valorile, la fundamentele unei colectivităţi." (Maingueneau 2004: 113). Astfel, (şi folosind termenii lui Ducrot), în utilizarea proverbelor (caz particular de particitare), enunţul este produs de un locutor, dar responsabil pentru punctul de vedere din enunţ nu este enunţiatorul, ci „înţelepciunea populară" (hiperenunţiatorul), iar locutorul nu face decât să accepte un punct de vedere pe care îl prezintă ca fiind garantat de aceasta. Crearea rolului de hiperenunţiator aduce după sine o reevaluare a modului în care are loc evenimentul enunţării, a tipurilor de enunţare şi a fiinţelor discursive aferente acestora, revelând tipuri particulare ale enunţării, precum coenunţarea, supraenunţarea şi subenunţarea.

Coenunţarea corespunde unei produceri în colaborare a unui punct de vedere comun şi împărtăşit. Nu este particulară unei anumit tip de relaţie (dialogală sau dialogică) şi i se opune dezacordul. *Supraenunţarea* este expresia interacţională a unui punct de vedere recunoscut ca dominant de către ceilalţi; este un fenomen interacţional ce intervine în interacţiunile inegale, disensuale. În plan dialogal, supraenunţarea corespunde unei strategii de dominare, cel mai adesea deliberată şi manipulatoare. În plan dialogic, corespunde cazurilor în care locutorul citant deformează, în avantajul său, spusele locutorului citat, estompând originea enunţiativă şi scopul spuselor raportate. *Subenunţarea* trimite la un punct de vedere dominat, în profitul supraenunţiatorului. În plan dialogal, subenunţarea corespunde unei dificultăţi a locutorului de a-şi face auzit propriul punct de vedere. În plan dialogic, ea trimite la situaţiile dezechilibrate în care punctul de vedere al locutorului citant sau citat se estompează în faţa reprezentării punctului de vedere al celuilalt. Astfel, în cazurile de discurs raportat, „subenunţiatorul spune mai puţin (sau altfel) decât ceea ce a spus (sau a dorit să spună) locutorul citat, în timp ce supraenunţiatorul spune mai mult (sau altfel) decât ceea ce a spus (sau a dorit să spună) acesta, considerând cuvintele raportate ca fiind utilizate şi menţionate şi potrivit cu propriile obiective ale acestora" (Rabatel 2003: 47). Locutorul citant are adesea calitatea de supraenunţiator, având în vedere că utilizează şi gestionează în propriul discurs şi în interesul acestuia spusele locutorului citat; pe de altă parte, nu este exclus ca el să devină subenunţiator, aşa cum se întâmplă în situaţiile în care acesta îşi face auzită propria voce,

propriul punct de vedere, prin raportarea spuselor altora.

În sfârşit, discursurile fondatoare (*discours constituants*) acoperă acele tipuri de discursuri (religioase, filosofice, ştiinţifice, juridice) a căror funcţie este aceea de a garanta diferite subenunţări. Caracteristică pentru un discurs fondator este pretenţia acestuia de a fonda şi nu de a fi fondat. „Aceasta nu înseamnă că diverse alte tipuri de enunţare (conversaţiile private, presa, documentele administrative etc.) nu acţionează asupra discursurilor fondatoare; dimpotrivă, există o interacţiune continuă între discursurile fondatoare şi cele nonfondatoare, ca de altfel şi între discursurile fondatoare înseşi. Dar este în natura acestora din urmă să nege această interacţiune sau să pretindă supunere faţă de principii." (Maingueneau & Cossutta 1995: 112)

Pentru a ilustra terminologia discutată, analizăm în continuare un caz de îmbogăţire a unui discurs fondator şi unul de ştergere a mărcilor enunţiative.

În (406), un discurs fondator (discurs tehnic, referitor la rezistenţa materialelor) este expus de un subenunţiator (comandorul, profesorul) care îl îmbogăţeşte printr-un discurs personalizat, în care, alături de afirmaţiile apodictice specifice primului, apar ambreiori (*acum*, *nostru*), modalizatori (*parcă*) sau adverbe de calitate (*ciudat*):

(406) De când ieşise la pensie şi nu mai avea auditoriu, îmi ţinea zilnic prelegeri complicate de rezistenţa materialelor „pe înţelesul orişicui". Eram încă amorţit de frig şi am aprobat fără nicio tragere de inimă să examinăm împreună cazurile „celor trei Sigma". Aşezându-se pe fotoliul de răchită spart, comandorul recapitula lecţia de ieri, silindu-se să-şi normalizeze respiraţia, după gimnastica făcută.

– Avem, aşadar, mai întâi „Sigma de proporţionalitate", când deformaţiile rezultate din exercitarea efortului revin înapoi – adică sunt elastice. Avem pe urmă „Sigma de curgere", punctul din care materialul începe să se deformeze sub efortul constant, fără a-i mări sarcina… Ei, şi acum urmează – continuă el, netezindu-şi delicat cu palmele tâmplele încărunţite – cel mai interesant caz, *faimosul nostru Sigma de rupere* – spusese „nostru", ca şi cum ăsta ar fi fost un bun al familiei. Aici rezistenţa materiei capătă deodată un curaj omenesc, ceva stoic, şi comandorul făcu o pauză uitându-se bătrâneşte în gol… Momentul, reluă el, ieşind din această absenţă şi vorbind rar, ca şi cum

ce urma trebuia să-mi intre bine în cap, când oţelul cedează, nu înainte de a se mai încorda o dată, de a se întări cu o sforţare supremă, ca a oamenilor înaintea morţii. Plusul acela brusc de luciditate, când îţi aminteşti într-o secundă toată viaţa, şi ce este ciudat este faptul că materialul, deşi neînsufleţit, se poartă ca un organism viu; materialul, creat de om, parcă ar fi împrumutat caracterul omului, şi-l împrumută, efectiv, tot ce se construieşte suntem tot noi, oamenii, văzuţi în ipostaze diferite – soarta noastră e comună, a materiei vreau să spun şi a spiritului, aproape aceleaşi legi. […]

Şi profesorul meu matinal, care sporovăia acum tocmai despre „moartea oţelului”! Câteodată ciuleam urechea, prinzând crâmpeie de fraze… Rezistenţa materialelor calculând valoarea eforturilor interioare în funcţie de forţele exterioare… Stabilirea unui echilibru între forţele de sus şi reacţiunile de jos, între forţele exterioare şi cele interioare, ca regulă de bază a unui întreg menit să poarte poveri cu un calcul exact al solicitărilor… Conştiinţa omenească se preta aici unor comparaţii tulburătoare. (*Galeria cu viţă sălbatică*, Ţoiu 2011: 197, 200)

Expunerea şi interpretarea unui discurs fondator din perspectiva unui discurs ambreiat, care asociază datele tehnice cu observaţii de ordin psihologic îi permite personajului-narator, care este interlocutorul profesorului şi care, în cadrul conversaţiei, este un coenunţiator şi un participant la îmbogăţirea discursului fondator, să citească unele aserţiuni aparţinând discursului tehnic din perspectiva datelor aparţinând discursului psihologic:

Rezistenţa materialelor calculând valoarea eforturilor interioare în funcţie de forţele exterioare… Stabilirea unui echilibru între forţele de sus şi reacţiunile de jos, între forţele exterioare şi cele interioare, ca regulă de bază a unui întreg menit să poarte poveri cu un calcul exact al solicitărilor… Conştiinţa omenească se preta aici unor comparaţii tulburătoare.

Fragmentul care urmează arată o mişcare inversă, de creare a unui discurs obiectiv, lipsit de mărcile enunţării, printr-o operaţie de prelucrare a unui discurs particular, subiectiv, ambreiat într-o situaţie de comunicare specifică:

(407) [Aplicaţiile psihanalizei în domeniul politic şi social conduc la concluzii demne de tot interesul. Bunăoară, din punctul de vedere al teoriei lui Freud, evenimentele din Decembrie '89 ar putea fi sintetizate în expresia „Marele orgasm" sau „Marea juisare". Formidabila descărcare de energii emoţionale şi psihice, acumulate în deceniile de frustrări impuse de dictatura comunistă, s-a produs, în perioada Revoluţiei, cu totul necontrolat, haotic, într-un regim nocturn şi dionisiac, însoţită de un fel de uitare de sine şi chiar de o anumită voluptate, cu vociferări necontrolate, excese gestuale şi uşoare tendinţe sado-masochiste – ceea ce îndreptăţeşte comparaţia cu descărcarea orgasmatică de la finele actului sexual. Mergând mai departe, întrucât Freud însuşi a comparat actul sexual cu o microepilepsie, putem la rându-ne să observăm spasmele epileptico-erotice ale societăţii româneşti în perioada postcomunistă şi să facem unele analogii cu situaţiile descrise de marele savant. Aceste spasme, constând la început în mişcări bruşte, dezarticulate, inconştiente, paroxistice, însoţite de rigidizarea membrelor organismului social şi de respiraţia grăbită, sacadată, frenetică a factorilor politici, au fost urmate, potrivit evoluţiei standard a crizei, de un somn prelungit, letargic, în timpul căruia s-au consumat alegerile din '90, '92 şi '96. În sfârşit, în faza a treia, în care ne aflăm acum, trezirea din nou la realitate este însoţită, ca şi în cazul epilepsiei, ca şi în cazul actului sexual, de o cumplită dezamăgire şi dezgust de sine, un fel de inerţie psihică şi nervoasă, o mare lehamite şi lipsă de apetenţă pentru orice tip de acţiune – este starea melancolică şi neputincioasă cunoscută şi descrisă de specialişti sub numele post-coitum.]

Oricât ar părea de neverosimil, consideraţiile de mai sus au fost formulate în timpul unei ceremonii funerare. Doamna Pelaghia le asculta cu luare-aminte, încercând în acelaşi timp să observe cu coada ochiului dacă nu se mai afla şi altcineva pe aproape care să le audă. Vorbind cu voce joasă, domoală, ca şi cum ar fi spus o rugăciune, domnul de vârstă mijlocie, al cărui nume îl trecem sub tăcere, merge cu doar o jumătate de pas în urma dumneaei, aproape atingându-i umărul, uşor aplecat într-o firească atitudine de penitenţă. (*Simion liftnicul*, Cimpoeşu 2011: 76-77)

Fragmentul din (407) ilustrează un caz de supraenunţare, în

care supraenunţiatorul este naratorul. Primul paragraf, (pe care l-am pus între paranteze drepte) atestă o operaţie deliberată de ştergere a mărcilor enunţiative, iar efectul urmărit este unul ludic, câtă vreme sursa acestui discurs este amânată, ambiguizată şi în cele din urmă denunţată. Cititorul este lăsat să considere acest pasaj ca fiind unul narativ, în lipsa unor indici care să îi permită o încadrare diferită. Termenul consideraţiile, din cel de-al doilea paragraf, trimite la pasajul în cauză şi prin chiar această referinţă îi revelează o calitate diferită, conferindu-i valoare de discurs raportat; acest substantiv (în fapt, o mostră de discurs narativizat) are prin urmare rol de comutator narativ. Secvenţa dintre paranteze este privată de orice marcă personală şi de orice element care ne-ar putea face să o luăm drept replică dată discursului altcuiva; de aceea, ea ar putea fi atribuită oricui şi ar putea fi (de)plasată oriunde în economia romanului. Ceea ce „leagă" această secvenţă şi îi stabileşte un loc propriu (acela de răspuns în schimbul verbal dintre personajul numit Pelaghia şi „domnul al cărui nume preferăm să îl trecem sub tăcere") sunt termenii care identifică sursa – comutatorul consideraţii, ajutat de declarativul vorbind şi de numele sursei, domnul. Cititorul nu aude în niciun moment „vocea" personajului, adică acel produs particular rezultat din folosirea deicticelor (sau a cvasiindicatorilor), a modalizatorilor, a idiotismelor de tot felul; discursul este epurat de toate semnele care ar putea duce la identificarea lui ca rezultat al unei enunţări particulare, textul evidenţiat prin paranteze drepte fiind un caz clar de ştergere a mărcilor enunţării. Ceea ce diferenţiază acest discurs de un text „obiectiv" (precum o pagină dintr-un manual de istorie) este (doar) organizarea lui metaforică. Nu avem niciun motiv să credem, însă, că această operaţie efectuată în structura textului aparţine altcuiva decât naratorului. Textul ar avea calitatea de discurs raportat doar dacă ar conţine elemente care să îi confere acest statut. Dat fiind, însă, că mărcile utilizate pentru raportare nu există, nici nu avem a face cu una; de fapt, rolul termenului consideraţii este acela de a sugera existenţa unui discurs paralel, a cărui actualizare are loc, la relectură, în mintea cititorului – un discurs care ar putea suna aşa: „Pelaghia, voiam să îţi spun că aplicaţiile psihanalizei în domeniul politic şi social conduc la concluzii pe care eu le consider demne de tot interesul" etc.

Teoria asupra modalităţilor enunţiative oferă, aşadar, cadrul

necesar pentru explicarea tipurilor de relaţii ce se pot realiza între enunţiatorii puşi în scenă în enunţurile polifonice. Teoria interesează, de asemenea, pentru modul în care locutorii se raportează la discursuri anterioare pe aceeaşi temă, unul dintre acestea fiind un discurs fondator pe care îl pot îmbogăţi, imita, parodia sau cu care pot polemiza, locutorul având la dispoziţie pentru fiecare dintre aceste acţiuni diferite mijloace de subiectivizare (ambreiere) a textului sau de obiectivizare a acestuia (prin ştergerea mărcilor enunţiative).

CONCLUZII LA PARTEA A DOUA

Un set de concluzii la partea a doua a acestui studiu implică sublinierea legăturilor dintre formele DR şi noţiunile discutate aici şi evidenţierea motivelor pentru care acestea au fost selectate pentru discuţie.

Eterogenitatea limbajului este o caracteristică fundamentală a acestuia. Orice discurs este un interdiscurs; prin urmare, am putea privi DR (aşa cum o şi face de altfel Laurence Rosier) nu ca pe un ansamblu de forme lingvistice, ci ca fiind practica lingvistică în ansamblul ei. Această definiţie face însă trimitere la eterogenitatea constitutivă a limbajului. Imediat ce avem în vedere modalităţile prin care această eterogenitate se revelă, ne referim la formele uzuale şi constituite ale DR şi la mijloacele pe care acestea le utilizează pentru a-şi indica alteritatea. Aceste modalităţi atestă grade diferite ale eterogenităţii demonstrate, începând cu formele care necesită interpretare şi au nevoie de context pentru a fi identificate, precum DIL şi DDL, şi terminând cu DD, modalitatea raportării care dispune de cele mai multe şi mai diverse elemente pentru relevarea alterităţii şi care creează contrastul cel mai puternic între reprezentarea discursului obiect şi discursul care o găzduieşte. Aceste modalităţi nu sunt utilizate peste tot la fel, pentru că scopul urmărit de raportor nu este pretutindeni acelaşi. Jocul dintre revelarea şi ocultarea alterităţii generează un joc între plasarea celuilalt (şi a discursului său) într-un con de lumină sau în penumbră, ca şi diferite ambiguităţi posibile. DD apare frecvent folosit, atât în redarea interesată a spuselor (în folosirea colocvială a limbajului), cât şi în ficţiune, dar mijloacele pe care le utilizează şi efectele obţinute diferă. DIL este posibil şi în limba vorbită, dar numai ficţiunea narativă este cea care îi realizează pe deplin potenţialul.

Trecem în felul acesta la *heteroglosie*, adică la coexistenţa şi

conflictul dintre diferitele tipuri de discurs în cadrul romanului. Acest gen narativ este spaţiul predilect de manifestare a heteroglosiei pentru că el oferă cadrul pentru o ierarhie narativă a alterităţii (autor, narator, personaje), pentru coexistenţa unor varietăţi lingvistice diferite, pentru realizarea unor unităţi stilistice eterogene. Modurile în care aceste elemente se combină, se pun în valoare sau intră în conflict sunt foarte diverse, iar DR este doar unul dintre mijloacele de manifestare a heteroglosiei. DR îşi revelă în roman un spectru foarte larg de forme, de la naraţiunea colorată de limbajul personajului la skaz, de la DI omogen şi cu un grad ridicat de condensare la varietăţi ale DI penetrate de subiectivitatea personajului sau de la forme ale DIL fără indici de subiectivitate la DD cu toate atributele alterităţii (marcarea intonaţiei, indici care semnalează colocvialitatea, argoul, dialectul etc.). Prin comparaţie cu modul în care se petrec lucrurile în limba vorbită, unde intonaţia sau utilizarea invariabilă a lui *a zice* sunt suficiente pentru a indica prezenţa celuilalt în discurs, tehnicile narative româneşti au dezvoltat pentru acest scop un ansamblu de modalităţi sofisticate şi graduale, al căror proces de convenţionalizare poate fi urmărit istoric. Aceste modalităţi de semnalare a alterităţii sunt discutate de Monika Fludernik, care le subliniază nu numai capacitatea de realiza contraste, ci şi pe aceea de a crea ficţiune. Ficţiunea este inerentă limbajului şi este folosită ca forţă motrice pentru crearea unui limbaj al ficţiunii. Forma perfectă pentru demonstrarea acestei afirmaţii o constituie DIL, o modalitate de reprezentare forjată pentru a satisface obiective proprii romanului şi expresia cea mai rafinată a acestuia. O încercare de circumscriere a DIL duce inevitabil, după cum o arată Ann Banfield, la discriminări realizate între discurs şi naraţiune, discriminări în care unul dintre criteriile operante (şi probabil cel mai important) este cel al verbelor declarative.

Verbele declarative formează un ansamblu de elemente folosite pentru indicarea explicită a eterogenităţii enunţiative şi atributive, ansamblu care este în sine foarte eterogen, deoarece cuprinde atât verbe al căror semantism le permite să funcţioneze ca declarative, cât şi verbe care dobândesc în context această utilizare. Remarcăm faptul că ele reprezintă un mijloc comun de semnalare a alterităţii în toate varietăţile limbii; în acelaşi timp, verbele declarative indică în mod clar uzuri specializate, aşa cum o dovedesc nu numai subansamblurile de

declarative specializate pentru semnalarea (introducere, întrerupere, postpunere) formelor DR în limba populară faţă de limba literară sau asocierea unor verbe cu anumite modalităţi ale DR – de pildă, pentru DD sau pentru DIL, – ci şi capacitatea unora dintre aceste modalităţi de a atrage în câmpul declarativelor verbe al căror semantism exclude funcţia de raportare, aşa cum este cazul declarativelor secundare (pentru DIL, în ficţiunea narativă) sau al pseudo-declarativelor (pentru DD, în naraţiunea populară). Este interesant, de asemenea, faptul că verbele declarative au rolul de a semnala ocurenţa unei secvenţe raportate (adică a prezenţei celuilalt în discursul raportorului) şi, în acelaşi timp, arată în mod frecvent modul în care locutorul raportor percepe şi identifică enunţarea pe care încearcă să o redea. Prin chiar acest fapt (şi prin verbul declarativ pe care îl alege), locutorul raportor intră în dialog atât cu locutorul raportat (a cărui enunţare o consideră ca identificabilă prin *a zice*, *a insista*, *a se văita*, *a insinua* etc.), cât şi cu interlocutorul său (verbe declarative precum *inquit*, *to gag*, *to ejaculate*, *to antiphon* sau *to pipe* folosite de Joyce pentru a semnala secvenţe de DIL sau DD indică o relaţie dialogală cu cititorul şi cu orizontul de aşteptare al acestuia). Prin verbele declarative ajungem, prin urmare, din nou la problema eterogenităţii limbajului şi a surselor acesteia.

Dialogismul este o proprietate inerentă a comunicării, manifestată prin faptul că locutorul se află într-un dialog ce poate fi descris pe două planuri: un dialog extern, caracterizat prin posibilitatea alternării rolului de locutor, şi un dialog intern, ce presupune existenţa, în interiorul unui singur enunţ, a două puncte de vedere, susţinute de enunţiatori aferenţi. Distincţiile operate în interiorul tipurilor de situaţii de comunicare cu ajutorul criteriilor şi noţiunilor oferite de teoria dialogismului sunt cruciale pentru circumscrierea câmpului DR şi pentru definirea acestuia. Modalităţile DR sunt manifestări ale funcţiei *dialogice*, care presupune o structură de schimb, în care discursul altcuiva este adus şi reprezentat în discursul locutorului raportor. DR este, după o formulă consacrată de Bahtin, un enunţ *în* enunţ şi un enunţ *despre* enunţ, definiţie care subliniază atât găzduirea unuia de către celălalt, cât şi dialogul dintre ele. Sunt vădite ca inoperante, în acest fel, distincţii precum cele dintre producerea şi reproducerea vorbirii sau dintre propriul discurs şi cel al unui terţ pentru definirea DR. Diafonia, de exemplu, manifestare a

funcţiei *dialogale* a comunicării, nu este o formă a DR. Caracteristic pentru diafonie (reluarea în propriul discurs a unor termeni din discursul interlocutorului) nu este faptul că secvenţele selectate aparţin interlocutorului şi nu unui terţ şi nici faptul că termenul în cauză este reprodus ci, înainte de toate, faptul că acestea apar într-o interacţiune argumentativă, într-un context imediat. Locutorul repetă un discurs pe care interlocutorul tocmai l-a produs în conversaţia în curs, fie pentru a avea o reacţie pozitivă sau negativă faţă de ceea ce s-a spus, fie pentru a lărgi câmpul conversaţiei şi pentru a adăuga propriile comentarii. Distincţia dintre contexte narative şi contexte argumentative este prin urmare la fel de importantă pentru înţelegerea DR. DR este o colecţie de forme ale căror utilizări pot fi foarte diferite, pe o axă ce uneşte polul narativ de cel argumentativ. Astfel, în timp ce funcţii precum cele de reproducere (sau pseudo-reproducere) a unui enunţ sunt caracteristice pentru contextele narative, altele, precum actualizarea, inventarea sau asertarea, sunt particulare contextelor argumentative. Diafonia apare astfel ca fenomen localizabil la polul argumentativ şi dincolo de acesta, într-o zonă în care însăşi forma DR se estompează. Formele DR pot fi descrise în acest ca funcţii dialogice, manifestate pe axa ce uneşte narativul de argumentativ. Sau, altfel spus, DR poate fi descris în termeni de dialogism interdiscursiv şi nu în termeni de dialogism interlocutiv (sau intralocutiv).

Evidenţierea dualităţii formelor DR (două enunţuri combinate, două puncte de vedere, doi enunţiatori) aduce în discuţie caracterul polifonic al DR, care, din punctul de vedere al polifoniei lingvistice, apare ca un spaţiu populat de *fiinţe discursive*. Distincţia tripartită dintre subiectul vorbitor, locutor şi enunţiator propusă de Oswald Ducrot este importantă, după cum am văzut, la definirea şi studierea formelor DR. Astfel, în timp ce subiectul vorbitor este persoana care produce fizic un discurs oral sau un text, locutorul (persoana discursivă care susţine o argumentaţie într-un articol, care spune o poveste, care raportează nişte spuse într-o conversaţie), este cel responsabil de acel discurs spus sau scris. Locutorul pune în mod obişnuit în scenă un singur enunţiator, care îi reprezintă punctele de vedere în discursul pe care el şi-l asumă; imediat ce în respectivul discurs apar (prin propoziţii concesive, ocurenţa conectorului *dar*, ironie, autoironie, negaţii de diferite tipuri, forme ale DR etc.) puncte

de vedere ce nu pot fi atribuite enunţiatorului principal, apar enunţiatorii de rang secundar. În mod asemănător, imediat ce locutorul principal foloseşte forme ale DR precum DD sau DIL, un locutor secundar apare în discurs.

Plecând de la tripartiţia propusă de Ducrot, ScaPoLin rafinează şi duce la ultimele consecinţe teoria fiinţelor enunţiative, punând în acelaşi timp în lumină relaţiile care se pot constitui între acestea. O abordare asemănătoare este cea a lui Robert Vion, interesat de modul în care locutorul îşi poate pune în scenă enunţiatorii, ceea ce dă naştere mai multor *modalităţi enunţiative*. Dintre acestea, opoziţia enunţiativă şi paralelismul enunţiativ par a fi modalităţile obişnuite prin care se pot manifesta formele DR. În acelaşi timp, însă, ştergerea mărcilor enunţiative poate sugera modul în care locutorul principal poate pune în scenă un locutor secundar, un enunţiator secundar sau îi poate retrage, eliminând mărcile care indică prezenţa acestora în discurs.

ÎNCHEIERE

În lucrarea de faţă am încercat să prezint domeniul discursului raportat din perspectiva problemelor pe care formele lui de manifestare le ridică, accentuând divergenţele de păreri şi arătând că lucrurile vechi pot fi puse într-o lumină nouă, care să resuscite atenţia asupra lor.

Cele cinci modalităţi de redare/reprezentare tipice (şi discursul

raportat care le generează) au avut inevitabil locurile rezervate; pentru a le pune în valoare, a fost necesar să lărgesc câmpul prezentării şi să trec în revistă câteva dintre domeniile cu care discursul raportat se intersectează sau de care profită, încercând să îl plasez într-un context mai larg şi să îi scot în evidenţă eterogenitatea, heteroglosia, propensiunea dialogică, sau să îi pun în evidenţă zonele de conflict dintre locutori, enunţiatori, puncte de vedere. La această cină, aşadar, cele şase locuri din stânga au fost ocupate, din constrângerea impusă de temă, de modalităţile de raportare, pe când cele şase din dreapta au apărut din raţiuni de plasare macrotextuală sau pentru a sublinia câteva relaţii semantice infraenunţiative. Ele privesc împreună către principiul ordonator, dar locul din mijloc este gol. Acesta ar putea fi ocupat de M.M. Bahtin, J. Authier-Revuz, O. Ducrot, A. Banfield, M. Fludernik, J. Bres sau A. Rabatel; plasarea centrală a fiecăruia dintre aceştia ar releva în alt mod liniile de forţă ce străbat câmpul discursului raportat şi ar colora altfel zonele care îl compun, propunând diverse moduri în care el ar putea fi considerat: ca spaţiu privilegiat al polifoniei şi al dialogismului, ca expresie a eterogenităţilor de tot felul, ca tărâm populat de fiinţe discursive, ca punere în scenă ce evocă evanescenţa naratorului, ca ficţiune a limbajului…

Dacă lucrarea este un ghid pentru novicele care descoperă acum acest spaţiu, ea poate fi considerată la fel de bine o invitaţie la lectură, pentru că un ghid nu propune doar o cale de parcurgere a unui domeniu, ci punctează şi locurile în care se găsesc, precum figurile preşedinţilor din Muntele Rushmore, marile nume care l-au configurat.

Surse DE LIMBĂ literarĂ:

Adameşteanu, Gabriela, 2011, *Dimineaţă pierdută*, Iaşi, Polirom.

Alecsandri, Vasile, 2008, *Balta-Albă şi alte scrieri în proză*, Bucureşti, Art.

Barbu, Eugen, 2006, *Opere*, II, Bucureşti, Univers Enciclopedic.

Barthes, Roland, 2015, *Mitologii*, (trad. Maria Carpov), Bucureşti, Vellant.

Bejan, Dimitrie, 1995, *Hotarul cu cetăţi*, Bucureşti, Editura Tehnică.

Bolintineanu, Dimitrie, 1993, *Manoil. Elena*, Bucureşti, Gramar.

Borges, Jorge Luis, 1999, *Opere*, vol. I, (trad. Cristina Hăulică, Andrei Ionescu, Darie Novăceanu), Bucureşti, Univers.

Bulgakov, Mihail, 2001, *Maestrul şi Margareta*, (trad. Natalia Radovici), Bucureşti, Humanitas.

Caragiale, Ion Luca, 2011, *Opere III. Teatru. Scrieri despre teatru. Versuri*, Bucureşti, Editura Fundaţiei Naţionale pentru Ştiinţă şi Artă.

l' l' l' 2000, *Opere I. Proză literară*, Bucureşti, Univers Enciclopedic.

Caragiale, Mateiu I., 2001, *Opere*, Bucureşti, Univers Enciclopedic.

Călinescu, George, 2001, *Bietul Ioanide*, 2 vol., Bucureşti, Litera Internaţional.

Cimpoeşu, Petru, 2011, *Simion liftnicul*, Iaşi, Polirom.

Constante, Lena, 2013, *Evadarea tăcută. 3000 de zile singură în închisorile din România*, Bucureşti, Humanitas.

Creangă, Ion, 2000, *Opere*, Bucureşti, Univers Enciclopedic.

Diderot, Denis, 2002, *Jacques fatalistul şi stăpânul său*, (trad. Gellu Naum), Piteşti, Paralela 45.

Dostoievski, Feodor Mihailovici, 2007, *Idiotul*, (trad. Emil Iordache), Iaşi, Polirom.

Dumas, Alexandre, 2007, *După douăzeci de ani*, vol. I, (trad. Liana Maria Gomboşiu), Bucureşti, Corint.

Eco, Umberto, 2013, *Numele trandafirului*, (trad. Florin Chiriţescu), Iaşi, Polirom.

Filimon, Nicolae, 2005, *Opere*, Bucureşti, Editura Fundaţiei Naţionale pentru Ştiinţă şi Artă, Univers Enciclopedic.

Folco, Michel, 2011, *Doar Dumnezeu şi noi*, (trad. Micaela Slăvescu), Bucureşti, Nemira.

Ghica, Ion, 2014, *Scrisori către V. Alecsandri*, Bucureşti, Humanitas.

Homer, 2012, *Iliada*, (trad. Dan Sluşanschi), Bucureşti, Humanitas.

Ioanid, Ion, 2013, *Închisoarea noastră cea de toate zilele*, 3 vol., Bucureşti, Humanitas.

Ionesco, Eugène, 1994, *Sub semnul întrebării*, (trad. Natalia

Cernăuţeanu), Bucureşti, Humanitas.

l' l' l' 1993, *Prezent trecut, trecut prezent*, (trad. Simona Cioculescu), Bucureşti, Humanitas.

Ionescu, Nae, 1996, *Curs de istorie a metafizicei*, Bucureşti, Anastasia.

Iovan, Ion, 2008, *Ultimele însemnări ale lui Mateiu Caragiale, însoţite de un inedit epistolar*, Bucureşti, Curtea Veche.

Kipling, Rudyard, 2008, *Povestiri indiene*, (trad. Dana Covăceanu), Bucureşti, Univers.

Lăcusteanu, Grigore, 2015, *Amintirile colonelului Lăcusteanu*, Bucureşti, Humanitas.

Lindsey, Johanna, 2014, *Jocul seducţiei*, (trad. Alexandru Macovescu), Bucureşti, Alma.

Maugham, Somerset, 2011, *Ploaia şi alte povestiri*, (trad. Margareta Bărbuţă), Iaşi, Polirom.

Mihăescu, Gib I., 2008, *Rusoaica*, Bucureşti, Cartier.

Negruzzi, Constantin, 2009, *Opere*, Bucureşti, Fundaţia Naţională pentru Ştiinţă şi Artă.

Negruzzi, Iacob, 1980, *Scrieri*, vol. 1, Bucureşti, Minerva.

Pann, Anton, 1963, *Scrieri literare*, 3 vol., Bucureşti, Editura pentru Literatură.

Panu, George, 2013, *Amintiri de la Junimea din Iaşi*, Iaşi, Polirom.

Pârvulescu, Ioana, 2009, *Viaţa începe vineri*, Bucureşti, Humanitas.

Preda, Marin, 2002, *Opere,* vol. I, Bucureşti, Univers Enciclopedic.

Rebreanu, Liviu, 2001, *Opere*, vol. I, Bucureşti, Univers Enciclopedic.

Rosetti, Radu, 2013, *Amintiri. Ce am auzit de la alţii. Din copilărie. Din prima tinereţe*, Bucureşti, Humanitas.

Sadoveanu, Mihail, 2011, *Zodia cancerului sau Vremea Ducăi-Vodă*, Bucureşti, Art.

l' l' l' 1964, *Nicoară Potcoavă*, Bucureşti, Editura pentru literatură.

l' l' l' 1960, *Dumbrava minunată*, Bucureşti, Editura Tineretului.

Sevastos, Mihail, 2015, *Amintiri de la Viaţa românească*, Iaşi, Polirom.

Simionescu, Mircea Horia, 2007, *Bibliografia generală*, Bucureşti, Humanitas.

Sion, Gheorghe, 2014, *Suvenire contimpurane*, Iaşi, Polirom.

Slavici, Ioan, 1967, *Opere*, vol. II, Bucureşti, Editura pentru Literatură.

Steinhardt, Nicolae, 2012, *Jurnalul fericirii. Manuscrisul de la Rohia,* Iaşi, Polirom.

l' l' l' 2008, *Jurnalul fericirii*, Iaşi, Polirom.

Şişkin, Mihail, 2013, *Părul Venerei*, Bucureşti, Curtea Veche.

Tănase, Stelian, 1990, *Corpuri de iluminat*, Bucureşti, Cartea Românească.

Tismăneanu, Vladimir, 2013, *Diavolul în istorie. Comunism, fascism şi câteva lecţii ale secolului XX*, (trad. Marius Stan), Bucureşti, Humanitas.

Teodorescu, Cristian, 2009, *Medgidia, oraşul de apoi*, Bucureşti, Cartea Românească.

Ţoiu, Constantin, 2011, *Galeria cu viţă sălbatică*, Bucureşti, Art.

Urechia, Vasile Alexandrescu, 2014, *Din tainele vieţei. Amintiri contimporane*, Iaşi, Polirom.

Voiculescu, Vasile, 1966, *Ultimul berevoi. Povestiri II*, Bucureşti, Editura pentru literatură.

Voinovici, Vladimir, 2002, *Nemaipomenitele isprăvi ale soldatului Cionchin*, (trad. Marcel Petrişor), Bucureşti, Scara.

SURSE DE LIMBĂ VECHE

Cantemir, Dimitrie, 2003, *Opere*, vol. I, Bucureşti, Editura Academiei Române, Univers Enciclopedic.

Cărţi populare, 1973, Bucureşti, Albatros.

Costin, Miron, 1961, *Letopiseţul Ţării Moldovei. De neamul moldovenilor*, (ediţie P.P. Panaitescu), Bucureşti, Editura pentru Literatură.

Cronicari munteni, 2004, (selecţia textelor de Dan Horia Mazilu), Bucureşti, Univers Enciclopedic.

Hasdeu, Bogdan Petriceicu, 1983, *Cuvente den bătrâni*, tomul I, Bucureşti, E.D.P.

Ureche, Grigore, 2007, *Letopiseţul Ţărâi Moldovei, de când s-au descălecat ţara şi de cursul anilor şi de viiaţa domnilor carea scrie de la Dragoş Vodă până la Aron Vodă*, (ediţie Ovidiu Pecican), Cluj-Napoca, Grinta.

SURSE DE LIMBĂ VORBITĂ NONDIALECTALĂ ŞI NONPOPULARĂ

Dascălu Jinga, Laurenţia, 2002, *Corpus de română vorbită (CORV). Eşantioane*, Bucureşti, Oscar Print.

Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana, 2002, *Interacţiunea verbală în limba română actuală*, (IVLRA), Bucureşti, E.U.B.

SURSE DE LIMBĂ VORBITĂ DIALECTALĂ ŞI POPULARĂ

GN – *Graiul nostru. Texte din toate părţile locuite de români*, 1906, publicate de I.A. Candrea, Ov. Densusianu, Th.D. Sperantia, Bucureşti, Socec.

GR – *Graiuri româneşti din Basarabia, Transnistria, nordul Bucovinei şi nordul Maramureşului*, 2000, Texte dialectale şi glosar, culese şi publicate de Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe şi Vasile Pavel, Bucureşti, Editura Institutului de Fonetică.

MB 1 – *Noul atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova şi Bucovina. Texte dialectale*, 1993, culese de Stelian Dumistrăcel şi publicate de Doina Hreapcă şi Ion-Horia Bîrleanu, Iaşi, Editura Academiei.

MB 2 – *Noul atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova şi Bucovina. Texte dialectale*, 1995, culese de Stelian Dumistrăcel şi publicate de Doina Hreapcă şi Ion-Horia Bîrleanu, Iaşi, Editura Academiei.

PF – Cohuţ, Cornelia, Magdalena Vulpe, 1973, *Graiul din zona*

„Porţile de Fier", I. Texte. Sintaxă, Bucureşti, Editura Academiei.

TDD – *Texte dialectale şi glosar Dobrogea*, 1987, publicate de Paul Lăzărescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană, Nicolae Saramandu, Bucureşti, Editura Academiei.

TDO – *Texte dialectale Oltenia*, 1967, publicate sub redacţia lui Boris Cazacu, de Cornelia Cohuţ, Galina Ghiculete, Maria Mărdărescu, Valeriu Şuteu şi Magdalena Vulpe, Bucureşti, Editura Academiei.

TDM I – *Texte dialectale Muntenia*, I, 1973, publicate sub redacţia lui Boris Cazacu, de Galina Ghiculete, Paul Lăzărescu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Ruxandra Pană, Magdalena Vulpe, Bucureşti, Editura Academiei.

TDM II – *Texte dialectale Muntenia*, II, 1975, publicate sub redacţia lui Boris Cazacu, de Paul Lăzărescu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană şi Magdalena Vulpe, Bucureşti, Editura Academiei.

TDM III – *Texte dialectale Muntenia*, III, 1987, publicate de Costin Bratu, Galina Ghiculete, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană, Marilena Tiugan, Magdalena Vulpe, Bucureşti, Editura Academiei.

SURSE JURNALISTICE:

Gazeta sporturilor
Mesagerul hunedorean
ProSport
http://trenduri.blogspot.ro/
www.curentul.ro

COMUNITĂŢI ONLINE:

romania_eu_ list@yahoogroups.com

BIBLIOGRAFIE:

***, 1972, *Tradition et innovation. Littérature et paralittérature. Actes du congrès de Nancy*, Paris, Marcel Didier.

Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan", 2005, *Gramatica limbii române*, vol. II, Bucureşti, Editura Academiei Române.

Anderson, Stephen R., Paul Kiparsky (eds.), 1973, *A Festschrift for Morris Halle*, New York, Holt, Rinehart & Winston.

Arnold, Jennifer, Renee Blake, Brad Davidson, Scott Schwenter, Julie Solomon (eds.), 1996, *Sociolinguistic Variation: Data, Theory, and Analysis*, Stanford, Center for the Study of Language and Information.

Authier-Revuz, Jacqueline, Marianne Doury, Sandrine Reboul-Touré (eds.), 2002, *Parler de mots. Le fait autonymique en discours*, Paris, Presse Sorbonne Nouvelle.

Authier-Revuz, Jacqueline, 2004, „La représentation du discours autre: un champ multiplement hétérogène", în López-Muñoz, Juan-Manuel *et alii* (eds.), 2004, p.35-53

l' l' l' 1998, „Enonciation, méta-énonciation, hétérogénéités énonciatives et problématiques du sujet", în Robert Vion (ed.), 1998, p.63-79.

l' l' l' 1997, „Modalisations autonymiques et discours autre:

quelques remarques", *Modèles linguistiques*, XVIII, fasc.1, p.33-51.

l' l' l' 1996, „Remarques sur la catégorie de l'îlot textuel", *Cahiers du français contemporain*, 3, p.91-115.

l' l' l' 1995, *Ces mots qui ne vont pas de soi. Boucles réflexives et noncoïncidences du dire*, Paris, Larousse, 2 vol.

l' l' l' 1993, „Repères dans le champ du discours rapporté (suite)", *L'Information Grammaticale*, nr. 56, p.10-15.

l' l' l' 1992, „Repères dans le champ du discours rapporté", *L'Information Grammaticale*, nr. 55, p.38-42.

l' l' l' 1984, „Hétérogénéité(s) énonciative(s)", *Langages*, nr. 73, p.98-111.

l' l' l' 1981, „Paroles tenues à distance", în Conein, Bernard *et alii* (ed.), 1981, p.127-142.

l' l' l' 1978, „Les formes du discours rapporté. Remarques syntaxiques et sémantiques à partir des traitements proposés", *DRLAV*, 17, p.1-87.

Avram, Mioara, 1997 [1986], *Gramatica pentru toți*, București, Humanitas.

Baggioni, Daniel, 1998, „A l'origine des problématiques de l'énonciation et de l'interaction: le débat sur le «style indirect libre» (1912-1929)", în Vion, Robert (ed.), 1998, p.237-249

Bakhtin, Mikhail Mikhailovich, 1996*a*, [ed. orig. Vološinov, Valentin Nicolaevich, 1929], *Marxism and the Philosophy of Language*, Massachusetts – London, Harvard University Press – Cambridge University Press.

l' l' l' 1996*b* [1986], *Speech Genres and Other Late Essays*, Austin, University of Texas Press.

l' l' l' 1982, *Probleme de literatură şi estetică*, (trad. Nicolae Iliescu), Bucureşti, Univers.

l' l' l' 1981, *The Dialogic Imagination*, Austin, University of Texas Press.

l' l' l' 1970, *Problemele poeticii lui Dostoievski*, (trad. Suzi Recevschi), Bucureşti, Univers.

Bal, Mieke, 2008, *Naratologia*, (trad. Sorin Pârvu), Iaşi, Institutul European.

Bally, Charles, 1912*a*, „Le style indirect libre en français moderne", *Germanisch-Romanische Monatsschrift*, IV, p.549-556.

l' l' l' 1912*b*, „Le style indirect libre en français moderne", *Germanisch-Romanische Monatsschrift*, IV, p.597-606.

l' l' l' 1914*a*, „Figures de pensée et formes linguistiques", *Germanisch-Romanische Monatsschrift*, VI, p.405-422.

l' l' l' 1914*b*, „Figures de pensée et formes linguistiques", *Germanisch-Romanische Monatsschrift*, VI, p.456-470.

Banfield, Ann, 1995 [1982], *Phrases sans parole. Théorie du récit et du style indirect libre*, Paris, Seuil.

l' l' l' 1991, „L'écriture et le nondit", *Diacritics*, vol. 21, nr. 4, p.21-31.

Barbu, Nicolae I., Toma I. Vasilescu, 1969, *Gramatica limbii latine*, Bucureşti, E.D.P.

Benveniste, Émile, 2000, *Probleme de lingvistică generală*, 2 vol., (trad. Lucia Magdalena Dumitru), Bucureşti, Teora.

Bidu-Vrănceanu, Angela, Cristina Călăraşu, Liliana Ionescu-

Ruxăndoiu, Mihaela Mancaş, Gabriela Pană Dindelegan, 2005 [1997], *Dicţionar general de ştiinţe. Ştiinţe ale limbii*, Bucureşti, Nemira.

Biraud, Michèl, Sylvie Mellet, 2000, „Les faits d'hétérogénéité énonciative dans les textes grecs et latins de l'Antiquité ", în Mellet, Sylvie, Marcel Vuillaume (eds.), 2000, p.9-48.

Bres, Jacques, Aleksandra Nowakowska, 2011, „*Sourire de chat… sans chat*. Discours rapporté et dialogisme interlocutif anticipatif. Mais pourquoi donc faire parler l'autre alors qu'il n'a rien dit?", în Jaubert, Anna *et alii* (dir.), 2011, p.165-179

l' l' l' 2006, „Dialogisme: du principe à la matérialité discursive", în Perrin, Laurent (ed.), 2006, p.21-48.

Bres, Jacques, 2005, „Savoir de quoi on parle: dialogue, dialogal, dialogique; dialogisme, polyphonie…", în Bres, Jacques *et alii* (eds.), 2005, p.47-61.

Bres, Jacques, P.P. Haillet, S. Mellet, H. Nølke, L. Rosier (eds.), 2005, *Dialogisme et polyphonie*, Bruxelles, De Boeck.

Bruña-Cuevas, Manuel, 1996, „Le discours direct introduit par *que*", *Le français moderne*, LXIV, n.1., p.28-50.

Bujor, Ion I., Francisc Chiriac, 1958, *Gramatica limbii latine*, Bucureşti, E.Ş.

Castañeda, Hector-Neri, 1968, „On the logic of attributions of self-knowledge to others", *The Jurnal of Philosophy* 65, p.439-456.

Cerquiglini, Bernard, 1984, „Le style indirect libre et la modernité", *Langages*, nr. 73, p.7-16.

Cicero, Marcus Tullius, 1973, *Opere alese*, vol. I, Bucureşti, Univers.

Clark, Herbert H., Richard J. Gerrig, 1990, „Quotations as

Demonstrations", *Language*, nr. 4, p.764-805.

Cohn, Dorrit, 1978, *Transparent Minds. Narrative Modes for Presenting Consciousness in Fiction*, Princeton, Princeton University Press.

Colas-Blaise, Marion, Mohamed Kara, Laurent Perrin, André Petitjean (dir.), 2010, *La question polyphonique ou dialogique en sciences du langage*, Luxembourg, Université Paul Verlaine – Metz.

Combettes, Bernard, 1989, „Discours rapporté et énonciation: trois approches différentes", *Pratiques*, nr. 64, p.111-122.

Conein, Bernard *et alii* (ed.), 1981, *Matérialités discursives*, Lille, PUL.

Corazza, Eros, 2004, „Essential Indexicals and Quasi-Indicators", *Journal of Semantics* , vol. 21, no. 4, p. 341-374.

Coulmas, Florian (ed.), 1986, *Direct and indirect speech*, Berlin, New York, Amsterdam, Mouton de Gruyter.

l' l' l' 1986, „Reported speech: Some general issues", în Coulmas, Florian (ed.), 1986, p.1-28.

DanonBoileau, Laurent, 1982, *Produire le fictif: linguistique et écriture romanesque*, Paris, Klincksieck.

Dascălu, Laurenţia, 1987, „Modalităţi de redare a mesajului în mesaj în vorbirea populară", *Anuar ICED*, seria A, nr. 6-7, p. 228-239.

Davidson, Donald, 2001 [1984], *Inquiries into truth and interpretation*, Oxford, Clarendon Press, p.79-92.

De Gaulmyn, Marie-Madeleine, 1987, „Récit interrompu – récit suspendu. Genèse du récit. (Stratégies narratives de récits d'enfants)", în Delorme, Jean, (ed.), 1987, p.331-355.

Delorme, Jean (ed.), 1987, *Parole. Figure. Parabole*, Lyon, PUL.

De Mattia, Monique, André Joly (eds.), 2001, *De la syntaxe à la narratologie énonciative*, Paris, Editions Ophrys.

De Mattia-Viviès, Monique, 2006, *Le discours indirect libre au risque de la grammaire. Le cas de l'anglais*, Aix-en-Provence, Publications de l'Université de Provence.

l' l' l' 2003, „Discours indirect libre et effet de discours indirect libre. Essai de formalisation énonciative", https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-01021071/file/Discours_indirect_libre_SSA.pdf

Ducrot, Oswald, Jean-Marie Schaeffer, 1996, *Noul dicţionar enciclopedic al ştiinţelor limbajului*, Bucureşti, Babel.

Ducrot, Oswald *et alii*, 1980, *Les mots du discours*, Paris, Minuit.

Ducrot, Oswald, 2001, „Quelques raisons de distinguer «locuteurs» et «énonciateurs»", *Polyphonie - linguistique et littéraire*, III, p.19-41, http://ojs.ruc.dk/index.php/poly/article/view/2410/726

l' l' l' 1984, *Le dire et le dit*, Paris, Minuit, (capitolul „Esquisse d'une théorie polyphonique de l'énonciation", p.171-233).

l' l' l' 1980*a*, „Analyse de textes et linguistique de l'énonciation", în Ducrot, Oswald *et alii*, 1980, p.7-56

l' l' l' 1980*b*, „Analyses pragmatiques", *Communications*, 32, p. 11-60.

Farget, Danielle, Daniel Labonia, Pierre Kunstmann, France Martineau, 2004, „Aux origines du discours indirect libre: le *Roman de Brut* de Wace", în López-Muñoz, Juan-Manuel *et alii* (eds.), 2004, p.183-193

Fludernik, Monika, 2005 [1993], *The Fictions of Language and the Languages of Fiction*, London, Routledge.

l' l' l' 1995, „The Linguistic Illusion of Alterity: The Free Indirect as Paradigm of Discourse Representation", *Diacritics,* vol. 25, no. 4, p. 89-115.

Fónagy, Ivan, 1986, „Reported Speech in French and Hungarian", în Coulmas, Florian (ed.), 1986, p.255-308.

Frege, Gottlob, 1997, *Scrieri logico-filosofice*, (trad. Sorin Vieru), Bucureşti, E.Ş.E.

Fuchs, Catherine, 1994, *Paraphrase et énonciation*, Paris, Ophrys.

Gauvenet, Hélène (dir.), 1976, *Pédagogie du discours rapporté*, Paris, Didier.

Genette, Gérard, 1997, *Palimpsests: literature în the second degree*, Lincoln, University of Nebraska Press.

l' l' l' 1994, *Introducere în arhitext. Ficţiune şi dicţiune*, Bucureşti, Univers.

l' l' l' 1988 [1983], *Narrative Discourse Revisited*, New York, Cornell University Press.

l' l' l' 1972, *Figures III*, Paris, Seuil.

Golopenţia, Sanda, 1959, „Despre o variantă a vorbirii indirecte", *SCL* X, 4, p.593-594.

Gramatica limbii române, 1966, ed. a II-a, Bucureşti, E.A.R.S.R.

Hamburger, Käte, 1986, *Logique des genres littéraires*, Paris, Seuil.

Hansen, Maj-Britt Mosegaard, 2000, „The syntactic and semiotic status of direct quotes, with reference to french", *Transactions of the*

Philological Society, vol. 98:2, p.281-322.

Holm, Helge Vidar, 2004, „Le discours indirect libre dans *Madame Bovary*: la fonction du connecteur *mais*", în López-Muñoz, Juan-Manuel *et alii* (eds.), 2004, p.113-120

Holquist, Michael, 2002, *Dialogism. Bakhtin and his world*, London, New York, Routledge.

Ionescu, Emil, 1997, *Adevăr şi limbă naturală. O introducere în programul lui Donald Davidson*, Bucureşti, All.

Jacquier, Henri, 1944, „Discours direct lié", *Bulletin de Linguistique*, 12, p.7-13.

Jaubert, Anna, Juan Manuel López Muñoz, Sophie Marnette, Laurence Rosier, Claire Stolz (dir.), 2011, *Citation I. Citer à travers les formes. Intersémiotique de la citation*, Louvain-la-Neuve, Harmattan-Academia.

Jaubert, Anna, 2000, „Le discours indirect libre. Dire et montrer: approche pragmatique", în Mellet, Sylvie, Marcel Vuillaume (eds.), 2000, p.49-69.

Jørgensen, Kathrine Sørensen Ravn, 2004, „*Mais* indice d'ouverture et de clôture du discours indirect libre", în López-Muñoz, Juan-Manuel *et alii* (eds.), 2004, p.105-112

l' l' l' 2002*a*, „Le connecteur *mais* et le discours indirect libre", Roskilde, Samfundslitteratur, p.57-76.

l' l' l' 2002*b*, „Les verbes de perception, les connecteurs et le discours indirect libre embryonnaire", Roskilde, Samfundslitteratur, p.149-181

July, Joël, 2010, „Le discours direct libre entre imitation naturelle de l'oral et ambiguïsation narrative", *Questions de style*, nr. 7, p.117-130.

Leech, Geoffrey N., Mick Short, 2007, *Style in Fiction: A Linguistic Introduction to English Fictional Prose*, London, Routledge.

Ligatto, Dolores, 1997, *Anaphore sans antécédent. De la transgression syntaxique au processus cognitif*, în Salazar, Béatrice (ed.), 1997, p.21-30.

López-Muñoz, Juan-Manuel, Sophie Marnette, Laurence Rosier (eds.), 2004, *Le discours rapporté dans tous ses états*, Paris, L'Harmattan.

López Muñoz, Juan-Manuel, 2004, „Effacement énonciatif et co-construction de l'opinion dans les forums du journal *Le Monde*", *Langages*, nr. 156, p.79-95. www.cairn.info/revue-langages-2004-4-page-79.htm

Maingueneau, Dominique, Frédéric Cossutta, 1995, „L'analyse des discours constituants", în *Langages*, nr. 117, p.112-125. http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/lgge_0458-726x_1995_num_29_117_1709

Maingueneau, Dominique, 2008, *Lingvistică pentru textul literar*, (trad. Ioana-Crina Coroi şi Nicoleta Moroşan), Iaşi, Institutul European.

ľ ľ ľ 2007, *Analiza textelor de comunicare*, (trad. Mariana Şovea), Iaşi, Institutul European.

ľ ľ ľ 2004, „Hyperénonciateur et «particitation»", *Langages*, nr. 156, p.111-216. www.cairn.info/revue-langages-2004-4-page-111.htm

Mancaş, Mihaela, 2005*a* [1997], *sub vocem* stil III, în Bidu-Vrănceanu *et alii*, 2005, p.498-500.

ľ ľ ľ 2005*b*, *Limbajul artistic românesc modern*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti.

ľ ľ ľ 1972, *Stilul indirect liber în româna literară*, Bucureşti,

Editura Didactică şi Pedagogică.

Manolescu, Florin, 2002 [1983], *Caragiale şi Caragiale. Jocuri cu mai multe strategii*, Bucureşti, Humanitas.

Marnette, Sophie, 2005, *Speech and Thought Presentation in French: Concepts and Strategies*, Amsterdam – New York, John Benjamins.

l' l' l' 1996, „Réflexions sur le discours indirect libre en français médiéval", *Romania*, 114.1-2, p.1-49.

Martin-Baltar, Michel, 1976, „Les verbes transcripteurs du discours rapporté", în Gauvenet, Hélène (dir.), 1976, p.63-72.

McHalle, Brian, 2004, *Postmodernist Fiction*, London and New York, Routledge.

Mellet, Sylvie, Marcel Vuillaume (eds.), 2000, *Le style indirect libre et ses contextes*, Amsterdam-New York, Editions Rodopi.

Mochet, Marie-Anne, 2002, „Mention et/ou usage: discours direct et discours direct libre en situation de type conversationnel", în Authier-Revuz, Jacqueline *et alii* (eds.), 2002, p.163-174.

Moeschler, Jacques, Anne Reboul, 1999, *Dicţionar enciclopedic de pragmatică*, Cluj, Echinox.

Monville-Burston, Monique, 1993, „Les *verba dicendi* dans la presse d'information", *Langue française*, 98, p.48-66

Mosegaard Hansen, Maj-Britt, 2000, „The syntactic and semiotic status of direct quotes, with reference to french", *Transactions of the Philological Society*, vol. 98:2, p. 281-322.

Neveu, Franck, V. Muni Toke, J. Durand, T. Klingler, L. Mondada, S. Prévost (eds.), 2010, *CMLF 2010 - 2ème Congrès Mondial de Linguistique Française*, Paris, Institut de Linguistique Française.

Nølke, Henning, Michel Olsen, 2000, „Polyphonie: théorie et terminologie”.
http://www.hum.au.dk/romansk/polyfoni/Polyphonie_II/poly2_NolkeOlsen_article.htm

Nølke, Henning, 2001, „Version révisée de la théorie Scandinave de la Polyphonie Linguistique”.
http://www.hum.au.dk/romansk/polyfoni/Polyphonie_III/Henning_Nolke.htm

Olsen, Michel, 2002, „Remarques sur le dialogisme et la polyphonie”,
http://www.hum.au.dk/romansk/polyfoni/Polyphonie_VI/MO6_2.pdf

Partee, Barbara Hall, 1973, „The syntax and semantics of quotation”, în Anderson, Stephen R., Paul Kiparsky (eds.), 1973, p.410-418.

Perrin, Laurent (ed.), 2006, *Le sens et ses voix*, Recherches linguistiques 28, Metz, Université de Metz.

l’ l’ l’ 2006, „Voix et points de vue dans le discours. De l’opacité linguistique à l’opacité référentielle des expressions”, *Le Français moderne*, I, p.22-31

l’ l’ l’ 2003, „Citation, opacité, point de vue”, în *Polyphonie – linguistique et littéraire, Documents de travail/arbejspapirer*, nr. 7, p.63-93.

l’ l’ l’ 1997, „Force réflexive des énoncés, délocutivité et discours rapporté”, *Cahiers de linguistique française*, 19, p.181-203

l’ l’ l’ 1996, „De la structure énonciative et de l’organisation polyfonique d’un échange épistolaire”, *Cahiers de linguistique française*, 18, p.129-156

l’ l’ l’ 1995, „Du dialogue rapporté aux reprises diaphoniques”,

Cahiers de linguistique française, 16, p.211-240

Platon, *Republica*, 2 vol., 1998, (trad. Andrei Cornea), Bucureşti, Teora.

Provenzano, François, 2010, „Effacement énonciatif et doxa dans le discours théorique: l'exemple de Julia Kristeva", *Argumentation et Analyse du Discours*, nr. 5/2010. http://aad.revues.org/index973.html

Quine, Willard Van Orman, 1967, „Indicators and Quasi-Indicators", *American Philosophical Quarterly*, 4, p.85-100.

Quintilian, Marcus Fabius, 1974, *Arta oratorică*, vol. III, (trad. Maria Hetco), Bucureşti, Minerva.

Rabatel, Alain, 2014, „Empathie, points de vue, méta-représentation et dimension cognitive du dialogisme", *Ela. Études de linguistique appliquée*, nr. 173, p.27-45.

l' l' l' 2011, „Sur les concepts de narrateur et de narratologie non communicationnelle", *Littérature*, nr. 163, p.108-138.

l' l' l' 2010, „Retour sur les relations entre locuteurs et énonciateurs. Des voix et des points de vue", în Colas-Blaise *et alii* (dir.), 2010, p.357-373.

l' l' l' 2005*a*, „Effacement énonciatif et argumentation indirecte: «On-perceptions», «on-représentations» et «on-vérités» dans les points de vue stereotypes". http://icar.univ-lyon2.fr/membres/arabatel/documents/IIIB_15_Rabatel_On-perceptions.pdf

l' l' l' 2005*b*, „Le point de vue, une catégorie transversale", *Le français aujourd'hui*, nr. 151, p.57-68.

l' l' l' 2004*a*, „L'effacement énonciatif dans les discours rapportés et ses effets pragmatiques", *Langages,* nr. 156, p.3-17.

www.cairn.info/revue-langages-2004-4-page-3.htm

l' l' l' 2004*b*, „Les verbes de perception, entre point de vue *représenté* et discours *représentés*", în López-Muñoz, Juan-Manuel, Sophie Marnette, Laurence Rosier (eds.), p.81-93

l' l' l' 2003, „L'effacement énonciatif dans les discours représenté et ses effets pragmatiques de sous- et de sur-énonciation", *Estudios de Lengua y Literatura francesas*, nr. 14, p.33-61. http://rodin.uca.es:8081/xmlui/bitstream/handle/10498/9667/31101537.pdf?sequence=1

l' l' l' 2001, „Les représentations de la parole intérieure. Monologue intérieur, discours direct et indirect libres, point de vue", *Langue française*, nr. 132, p.72-95.

l' l' l' 1999, „*Mais* dans les énoncés narratifs: un embrayeur du point de vue et un organisateur textuel", *Le Français Moderne*, 67 (nr. 1), p.49-60.
http://en.calameo.com/read/0009039470dbbd03f77d2?authid=GTfEHuKEkWlr

l' l' l' 1998, *La construction textuelle du point de vue*, Lausanne, Delachaux et Niestlé.

l' l' l' 1997, *Une histoire du point de vue*, Paris, Klincksieck.

Reggiani, Christelle, 2010, „Les discours directs libres dans la prose narrative de Stendhal", în Neveu, Frank *et alii* (eds.), 2010, p.1203-1214.

Rey-Debove, Josette, 1978, *Le métalangage*, Paris, Le Robert.

Roman, Ion, 1967, studiu introductiv la Ion Ghica, *Opere, I*, Bucureşti, Editura pentru literatură, p.7-101.

Rosén, Hannah, 2015, „Le continuum des discours rapportés en latin, du discours indirect vers le discours direct: schémas

grammaticaux, critères lexicaux et stratégies rhétoriques", *De Lingua Latina*, nr. 10, p.1-33. http://www.paris-sorbonne.fr/IMG/pdf/DLL_10_H-Rosen.pdf

Rosier, Laurence, 2008, *Le discours rapporté en français*, Paris, Editions Ophrys.

l' l' l' 1999, *Le Discours rapporté. Histoire, théories, pratiques*, Paris – Bruxelles, De Boeck – Duculot.

Roulet, Eddy, Antoine Auchlin, Jacques Moeschler, Christian Rubattel, Marianne Schelling, 1991, *L'articulation du discours en français contemporain*, Berne, Peter Lang.

Salazar, Béatrice (ed.), 1997, *Interdits et transgressions*, Les Cahiers du CRIAR, nr. 17, Rouen, Publications de l'Université de Rouen.

Salkie, Raphael, Susan Reed, 1997, „Time reference in reported speech", *English Language and Linguistics*, 1. 2., p.319-348.

Schmid, Wolf, 2010, *Narratology. An introduction*, Berlin, De Gruyter.

Sell, Roger D. (ed.), 1991, *Literary pragmatics*, London, Routledge.

Simonin, Jenny, 1984, „Les plans d'énonciation dans *Berlin Alexanderplatz* de Döblin, ou de la polyphonie textuelle", *Langages*, nr. 73, p.30-56.

Sperber, Dan, Deirdre Wilson, 1995 [1986], *Relevance. Communication and cognition*, Oxford – Cambridge, Blackwell.

Spitzer, Leo, 1946, „Sur le discours direct lié (DDL)", *Bulletin linguistique* 14, p.17-45.

Stanzel, Franz K., 2001, *Teoria narațiunii*, (trad. Valeriu P. Stancu și Silvia Chirilă), Iași, Institutul European.

Sternberg, Meir, 1991, „How indirect discourse means: syntax, semantics, pragmatics, poetics", în Sell, Roger D. (ed.), 1991, p.62-93.

l' l' l' 1982, „Proteus in Quotation-Land: Mimesis and the Forms of Reported Discourse", *Poetics Today*, vol. 3, nr. 2, p.107-156.

Strauch, Gérard, 1972*a*, „Contributions à l'étude sémantique des verbes introducteurs de discours indirect", *Recherches Anglaises et Américaines*, 5, p.226-242.

l' l' l' 1972*b*, „Problème et méthodes des l'étude linguistique du style indirect libre", în ***, 1972, *Tradition et innovation. Littérature et paralittérature*, p.409-428.

Sullet-Nylander, Françoise, 2004, „Le discours narrativisé: quels critères formels?", în López-Muñoz, Juan-Manuel, Sophie Marnette, Laurence Rosier (eds.), 2004, p.386-396

Tannen, Deborah, 1989, *Talking voices. Repetition, dialogue, and imagery in conversational discourse*, New York, Cambridge University Press.

Todorov, Tzvetan, 1984 [1981], *Mikhail Bakhtin: The Dialogical Principle*, Minneapolis, University of Minnesota Press.

Vincent, Diane, Sylvie Dubois, 1996, „A Study on the Use of Reported Speech in Spoken Language", în Arnold, Jennifer *et alii* (eds.), 1996, p.361-374

Vion, Robert (ed.), 1998, *Les sujets et leurs discours. Enonciation et interaction*, Aix-en-Provence, Presses de l'Université de Provence.

l' l' l' 2005, „Modalisation, dialogisme et polyphonie". http://www.dialogicidad.cl/papers/Vion.pdf

l' l' l' 2004, „Modalités, modalisations et discours représentés", *Langages, nr.* 156, p.96-110. www.cairn.info/revue-langages-2004-4-

page-96.htm

l' l' l' 2001, „«Effacement énonciatif» et strategies discursives", în De Mattia, Monique, André Joly (eds.) 2001, p.331-354. http://books.google.com/books?id=s6L4_MsYlXMC&printsec=frontcover&hl=ro&source=gbs_atb#v=onepage&q&f=false

Vuillaume, Marcel, „La signalisation du style indirect libre", în Mellet, Sylvie, Marcel Vuillaume (eds.), 2000, p.107-130

Vulpe, Magdalena, 1980, *Subordonarea în frază în dacoromâna vorbită*, Bucureşti, E.Ş.E.

Weinrich, Harald, 1989, *Grammaire textuelle du français*, Paris, Didier.

Wellek, René, Austin Warren, 1967, *Teoria literaturii*, (trad. Rodica Tiniş), Bucureşti, Editura pentru Literatură Universală.

Wittgenstein, Ludwig, 2013, *Cercetări filozofice*, (trad. Mircea Dumitru şi Mircea Flonta) Bucureşti, Humanitas.

Zafiu, Rodica, 2012, „Gen. Sau ceva de genu…", *Dilema veche*, nr. 460, 6-12 decembrie 2012.